

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**DİN EĞİTİMİ VE ERGENLİK: DÖNEME ÖZGÜ BAZI
PSİKOSOSYAL PROBLEMLER ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

Doktora Tezi

**Hazırlayan
Emrah KARAPOLAT**

**Danışman
Prof. Dr. Osman TAŞTEKİN**

2025, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Emrah KARAPOLAT

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Program Adı : Doktora

Tez Başlığı : Din Eğitimi ve Ergenlik: Döneme Özgü Bazı Psikososyal Problemler Üzerine Bir İnceleme

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön Söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 229 sayfalık kısmına ilişkin 16/10/2025 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 10'dur.

Filtrelemeye alıntılar dahil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

Danışman: Prof. Dr. Osman TAŞTEKİN

Öğrenci: Emrah KARAPOLAT

KILAVUZA UYGUNLUK SAYFASI

“Din Eğitimi ve Ergenlik: Döneme Özgü Bazı Psikososyal Problemler Üzerine Bir İnceleme” başlıklı Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Emrah KARAPOLAT

Danışman

Prof. Dr. Osman TAŞTEKİN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Osman TAŞTEKİN danışmanlığında **Emrah KARAPOLAT** tarafından hazırlanan “**Din Eğitimi ve Ergenlik: Döneme Özgü Bazı Psikososyal Problemler Üzerine Bir İnceleme**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda **Doktora Tezi** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

16/10/2025

JÜRİ:

Danışman	: Prof. Dr. Osman TAŞTEKİN	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Halil BALTAÇI	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Fatih KANDEMİR	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Fatih KAYA	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. M. Mustafa BAYRAKTAR	(İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2025 tarih vesayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2025

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Toplumların gelişmesi ve geleceğe güvenle bakabilmesi, bireylerin psikososyal açıdan nitelikli bir biçimde yetiştirilmesine ve yönlendirilmesine bağlıdır. Bu noktada önemli bir gelişim evresi olan ergenlik dönemi, bireyin kimliğini inşa ettiği, anlam arayışı sürecinde olduğu, dini sorguladığı, dini şüphe yaşadığı kritik bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu çağda bulunan bireyler geleceği şekillendirebilecek bir potansiyele sahip oldukları için toplumun en dinamik unsurlarındandır.

Ergenlik döneminin kendine has gelişim özellikleri ve bu çağda yaşanan birtakım değişimler bireylerin bazı problemler yaşamasına neden olabilmektedir. Bu problemlerin etkili bir şekilde çözüme kavuşturulması, ergenlik evresinin iyi tanınmasına, ihtiyaçlarının ve beklentilerinin doğru bir biçimde tespit edilmesine dayalıdır. Din eğitimi ve öğretimi, bu dönemin sağlıklı atlatılmasının en önemli bileşenlerinden biridir. Bu dönemdeki bireylere yönelik nitelikli din eğitimi, bireyin hem kimlik gelişimini desteklemekte hem de toplumsal huzura önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu araştırma, ergenlik dönemine özgü bazı psikososyal problemlerin din eğitimi bağlamında değerlendirilmesini konu almaktadır. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölümde* ergenliğin tanımı, sınırları, gelişim evreleri, genel gelişim özellikleri ve dini gelişim özellikleri ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiştir. *İkinci bölümde*, ergenlik dönemi din eğitimi yaklaşımları ele alınmış olup bu çağda yaşanması muhtemel depresyon, kaygı, benlik saygısı, şiddet, bağımlılık, intihar gibi problemler din eğitimi bağlamında değerlendirilmiştir. Bununla birlikte dini sorgulama, dini şüphe, kimlik ve anlam arayışı süreçleri de incelenmiştir. Daha sonrasında ergenlik çağında aile, okul, arkadaş çevresi ve sosyal medya gibi unsurlar din eğitimi açısından değerlendirilmiştir. *Üçüncü bölümde* ise alan araştırmasından elde edilen bulgular betimsel yöntemle analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Tespit edilen problemler ve bunların çözümüne yönelik önerilere çalışmanın sonunda yer verilmiştir.

Emrah KARAPOLAT, Erzincan, 2025

TEŞEKKÜR

Araştırmanın başlangıcından sonuna kadar çalışmamı titizlikle ve sabırla inceleyip bilimsel ilkeler doğrultusunda olgunlaşmasına vesile olan, fikirleri ve rehberliği ile yol gösteren, ihtiyaç duyduğum her anda kıymetli zamanlarını ayırıp ilgi ve desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Osman TAŞTEKİN'e en içten duygularıyla teşekkür ederim. Tez jürisinde yer alan Prof. Dr. Halil BALTAÇI, Doç. Dr. Fatih KANDEMİR, Doç. Dr. M. Mustafa BAYRAKTAR ve Doç. Dr. Fatih KAYA hocalarıma da değerli katkıları ve değerlendirmeleri için müteşekkirim. Özellikle bu yolculukta zamanımın önemli kısmını akademik çalışmaya ayırmak zorunda kalmam sebebiyle yeterli vakit ayıramadığım anlarda anlayışını ve desteğini hiç eksik etmeyen sevgili eşime ve değerli kızıma minnettarım. Son olarak beni bugünlere getiren, varlıklarıyla güç veren, dualarıyla yolumu aydınlatan, hakları ödenemeyecek kıymetli anne ve babama en derin şükranlarımı sunarım.

Emrah KARAPOLAT

DİN EĞİTİMİ VE ERGENLİK: DÖNEME ÖZGÜ BAZI PSİKOSOSYAL PROBLEMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Emrah KARAPOLAT

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Ekim 2025

Danışman: Prof. Dr. Osman TAŞTEKİN

ÖZET

Ergenlik dönemi biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan değişimlerin görüldüğü bir dönemdir. Bu dönemde birtakım problemler yaşanabilmekte ve bu problemlerin çözümünde eğitimin rolü son derece belirleyici olmaktadır. Özellikle din eğitimi, yaşanan problemlerin gençler üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirilmesinde temel bir işlev üstlenmektedir.

Bu araştırmada, ergenlik dönemindeki bireylerin karşılaştıkları bazı psikososyal problemlerle başa çıkmada din eğitiminin etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma, teorik ve alan araştırması şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır. Araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan teorik kısımda literatür taraması yapılmış, çalışmanın ikinci kısmını oluşturan alan araştırmasında ise nitel araştırmalarda sık tercih edilen “görüşme yöntemi” kullanılmıştır. Görüşme yöntemi, 2023-2024 eğitim öğretim yılı içinde Ağrı ilinde beş ortaöğretim kurumunda öğrenim gören 14-18 yaş arasındaki 30 ergen bireyle gerçekleştirilmiştir. Görüşme sürecinde katılımcılara kişisel bilgiler dışında 20 açık uçlu soru yöneltilmiştir. Katılımcıların cevapları betimsel yöntemle analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, din eğitimi ve öğretiminin ergenlerin kişilik gelişimi ve anlam arayışlarına katkı sağladığını; ayrıca suçluluk ve günahkârlık duygusu, depresyon, kaygı, şiddet, bağımlılık ve intihar girişimi gibi problemlerle başa çıkmalarına yardımcı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte araştırmada ergenlerin dini sorgulama ve şüphe yaşadıkları, din derslerinde bazı konuları anlamakta zorlandıkları, dini bilgilenme için sosyal medyayı kullandıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Din Öğretimi, Ergenlik, Ergenlik Dönemi Problemleri

RELIGIOUS EDUCATION AND ADOLESCENCE: AN EXAMINATION OF SOME PSYCHOSOCIAL PROBLEMS SPECIFIC TO THE PERIOD

Emrah KARAPOLAT

Graduate School of Social Sciences

PhD Dissertation, October 2025

Supervisor: Prof. Dr. Osman TAŞTEKİN

ABSTRACT

Adolescence is a period of biological, psychological, and social change. Certain problems may arise during this period, and education plays a crucial role in resolving these problems. Religious education, in particular, plays a fundamental role in minimizing the negative effects of these problems on young people.

This study sought to determine the effect of religious education on coping with certain psychosocial problems encountered by adolescents. The research consists of two parts: a theoretical section and a field study. The theoretical part, which forms the theoretical framework of the research, includes a literature review, while the field research, which forms the second part of the study, uses the “interview method,” which is frequently preferred in qualitative research. The interview method was conducted with 30 adolescents aged 14-18 studying at five secondary education institutions in Ağrı province during the 2023-2024 academic year. During the interview process, 20 open-ended questions were asked to the participants, in addition to personal information. The participants' answers were analyzed and evaluated using descriptive methods. The findings show that religious education and instruction contribute to adolescents' personality development and search for meaning; it also helps them cope with problems such as feelings of guilt and sinfulness, depression, anxiety, violence, addiction, and suicide attempts. However, the study also determined that adolescents experience religious questioning and doubt, have difficulty understanding certain topics in religious education classes, and use social media to learn about religion.

Keywords: Religious Education, Religious Teaching, Adolescence, Problems of Adolescence.

İÇİNDEKİLER

DİN EĞİTİMİ VE ERGENLİK: DÖNEME ÖZGÜ BAZI PSİKOSOSYAL PROBLEMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK SAYFASI	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
TEŞEKKÜR.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xiv
TABLolar LİSTESİ	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ERGENLİK DÖNEMİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Ergenliğin Tanımı ve Sınırları.....	17
1.2. Ergenlik Dönemi Gelişim Evreleri.....	20
1.2.1. İlk Ergenlik (Erinlik)	20
1.2.2. Orta Ergenlik	22
1.2.3. Son Ergenlik	23
1.3. Ergenlik Dönemi Gelişim Alanları.....	24
1.3.1. Fiziksel Gelişim.....	25
1.3.2. Cinsel Gelişim	28

1.3.3.Duygusal Gelişim	34
1.3.4.Zihinsel Gelişim	36
1.3.5.Sosyal Gelişim.....	38
1.3.6.Kişilik Gelişimi	42
1.3.7.Ahlak Gelişimi.....	45
1.4. Ergenlik Dönemi Dini Gelişim Özellikleri.....	49
1.4.1.Dini Şuurun Uyanışı (12-14 yaş).....	50
1.4.2.Dini Bunalım ve Şüpheler (14-18 yaş).....	53
1.4.3.Dini İnanç ve Tutumların Belirginleşmesi (18-21 yaş).....	57

İKİNCİ BÖLÜM

ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

2.1. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Yaklaşımlar	60
2.1.1.Biliş-Merkezli Yaklaşım.....	61
2.1.2.Duygu-Destekli Yaklaşım	64
2.1.3.Davranış-Hedefli Yaklaşım	66
2.2. Ergenlik Döneminde Karşılaşılan Problemler ve Din Eğitimi	69
2.2.1.Ergenlikte Yaşanması Muhtemel Sorunlar ve Bu Sorunlara Din Eğitiminin Çözümleyici Etkisi.....	69
2.2.1.1. Depresyon	69
2.2.1.2. Kaygı	71
2.2.1.3. Benlik Saygısı Eksikliği.....	73
2.2.1.4. Şiddet ve Saldırganlık	76
2.2.1.5. Bağımlılık.....	79
2.2.1.6. İntihar	85
2.2.1.7. Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu	89

2.2.2.Ergenin Gelişim Özelliklerinden Kaynaklı Yaşayabileceği Sorunlar ve Bu Sorunlara Din Eğitiminin Çözümleyici Etkisi	91
2.2.2.1. Dini Sorgulama	91
2.2.2.2. Dini Şüphe.....	93
2.2.2.3. Anlam Arayışı	96
2.2.2.4. Kişilik Oluşumu	99
2.2.2.4.1. Kimlik Arayışı	99
2.2.2.4.2. Özerklik	103
2.2.2.4.3. Özdeşleşme.....	106
2.2.3.Ergenlik Dönemi Ailede Din Eğitimi ve Önemi	110
2.2.3.1. Aile Yapısının Ergenin Dini Gelişimine Etkisi.....	110
2.2.3.2. Ergenin Din Eğitiminde Ailenin Rolü.....	113
2.2.4.Ergenlik Dönemi Arkadaş Çevresinin Önemi	115
2.2.5.Ergenlik Döneminde Okulda Din Eğitimi ve Önemi	117
2.2.5.1. Ortaöğretimde Din Eğitiminin Tarihsel Süreci	117
2.2.5.2. Ergenin Dini Gelişiminde Örgün Din Eğitiminin Katkısı.....	118
2.2.5.3. Lise Müfredatında İşlenen Değerler.....	121
2.2.6.Ergenlik Döneminde Sosyal Medya Kullanımı ve Din Eğitimi	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. Çalışma Grubunun Sosyo-Demografik Özellikleri	129
3.2. Katılımcıların Dini Bilgilerine İlişkin Bulgular	131
3.2.1.Dini Bilgilerin En Çok Kimden veya Nereden Öğrenildiği	131
3.2.2.Dini Bilgilerin Yeterlilik Durumu	134
3.2.3.Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Anlamakta Güçlük Yaşanan Konular	138

3.3. Din Eğitiminin Dini Konulardaki İhtiyaçları Karşılama Durumu İle İlgili Bulgular	141
3.3.1. Aile İçi Din Eğitiminin Dini Konulardaki İhtiyaçları Karşılama Durumu....	141
3.3.2. Okuldaki Din Eğitiminin Dini Konulardaki İhtiyaçları Karşılama Durumu.	145
3.4. Din Eğitimi ve Öğretimi Sırasındaki Tutumlara İlişkin Bulgular	150
3.4.1. Karşılaşılan Olumlu ve Olumsuz Yaklaşımlar	150
3.4.2. Olumsuz Yaklaşımların Dini Tutumu Etkileme Durumu	153
3.5. Model Alınan Kişilere İlişkin Bulgular	155
3.5.1. Dini Anlamda Model Alınan Kişiler	155
3.5.2. Model Alınan Kişilerin Belirgin Özellikleri.....	159
3.6. Din Öğretiminin Hayatı Anlamlandırmadaki Etkisine İlişkin Bulgular.....	160
3.7. Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimindeki Etkisine İlişkin Bulgular	165
3.8. Sosyal Medyaya Dair Bulgular.....	168
3.8.1. Dini Konularda Bilgilenmek Amacıyla Sosyal Medyayı Takip Etme Durumu	168
3.8.2. Dini Konularda Bilgilenmek Amacıyla Sosyal Medyada Takip Edilen Programlar, Siteler ya da Kanallar.....	171
3.8.3. Sosyal Medyanın Dini Gelişim Üzerindeki Etkisi	175
3.9. Dini Sorgulama İle İlgili Bulgular.....	179
3.9.1. Dini Konuları Sorgulama Durumu	179
3.9.2. En Çok Sorgulanan Dini Konular.....	180
3.9.3. Dini Sorgulamalar Karşısında Yakın Çevrenin Tepkisi	185
3.10. Dini Şüphe İle İlgili Bulgular	189
3.10.1. Dini Konularda Şüpheyeye Düşme Durumu	189
3.10.2. En Çok Şüphe Yaşanılan Dini Konular	190
3.10.3. Din Öğretiminin Dini Şüpheleri Giderme Durumu	193

3.11. Din Eğitimi ve Öğretiminin Bazı Problemleri Önlemedeki Etkisine İlişkin	
Bulgular	196
3.11.1. Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu	196
3.11.2. Depresyon	198
3.11.3. Kaygı.....	202
3.11.4. Şiddet ve Saldırganlık	205
3.11.5. Bağımlılık	208
3.11.6. İntihar.....	211
BELİRLENEN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	215
SONUÇ	227
KAYNAKÇA.....	230
EKLER	248
ÖZ GEÇMİŞ	253

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB	: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Ed.	: Editör
GL	: Genel Lise
Haz.	: Hazırlayan
İHL	: İmam Hatip Lisesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
YK	: Yükseköğretim Kurulu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2. 1: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programında İşlenen Değerler	122
Tablo 3. 1: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı	129
Tablo 3. 2: Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı	130
Tablo 3. 3: Katılımcıların Okullarına Göre Dağılımı	130
Tablo 3. 4: Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı.....	131

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Problemi

İnsanın güçlü ve zayıf yönlerini iyi tanımak, gelişim süreçlerinde karşılaşılabileceği problemlerin çözümüne yönelik isabetli adımların atılmasında ve gelecekte özellikle mental açıdan daha sağlıklı bireylerin yetişmesinde büyük rol oynamaktadır.¹ Alan uzmanları bu doğrultuda, bireyin eğitim sürecinde onun doğasının ilkelerine göre hareket edilmesi gerektiğine işaret ederler.² Zira sağlıklı, etkili, nitelikli bir eğitimin gerçekleşmesi için bireyi bir bütün olarak tanımak ve bireyin gelişim özelliklerine göre eğitim sürecini planlamak ve yürütmek son derece önemlidir.

İnsan, yaşam süresi boyunca farklı gelişim dönemlerinden geçmekte olup bu gelişim dönemlerinin her biri kendine özgü özelliklere sahiptir. Bu özellikler sosyoloji, psikoloji ve din psikolojisi gibi birçok bilim dalının inceleme alanına girdiği gibi din eğitimi bilim dalının da araştırma alanına girmektedir. Bireyin eğitilebilme özellikleri, ruhsal özellikleri, ihtiyaçlarının karşılanması gibi meseleler din eğitimi açısından ele alınmakta ve incelenmektedir.³ Kritik gelişim dönemlerinden olan ergenlik dönemi, insanın geri kalan hayatını biçimlendiren bir özelliğe sahip olup bu dönemdeki kazanımlar ya da verilen kararlar yetişkinlik ve yaşlılık dönemini önemli ölçüde ilgilendirebilmekte ve etkileyebilmektedir. Bu bakımdan ergenlik dönemine özgü özellikleri bilmek din eğitimi açısından gerekli ve yararlıdır.

Ergenliğin gelişim özelliklerinin neler olduğuna dair ilk açıklamalar Aristo'ya kadar götürülebilir.⁴ Ancak ergenin gelişiminin bilimsel bir disiplin olarak ele alınması daha yakın bir zamanda meydana gelmiştir.⁵ Ergenlik döneminin yetişkinlik ve çocukluk döneminden ayrı bir gelişim dönemi olarak değerlendirilmesi ve bu dönem ile ilgili ilk bilimsel çalışmaların yapılması, 1900'lü yıllardan sonra gerçekleşmiştir.

¹ Şaban Karaköse, *Din Eğitiminde Bireyi Tanımak* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2007), 39.

² C. Bühler, P. Keith Spiegel ve K. Thomas, "Gelişim Psikolojisi ve Araştırmaları", çev. Sezen Zeytinoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 3-4.

³ Muhiddin Okumuşlar - Fatih Genç, "Din Eğitimi'nin Bilimselleşmesi/Neliği", *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan, Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 77.

⁴ Elisabeth B. Hurlock, "Ergenlikte Beden Gelişimi", çev. Gülseren Günçe, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 105.

⁵ Nurullah Altaş - İsmail Arıcı, "Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 58.

Özellikle 1904 yılında G. Stanley Hall'ün ergenlik dönemini konu alan ilk ansiklopedik düzeydeki eserini yayımlaması bu noktada bir başlangıç sayılır.⁶

Ergenlik dönemi, insanın geri kalan hayatına göre daha farklı bir yapı arz ettiği⁷ için birçok kuramcı ergenlik dönemini çocukluk ve yetişkinlik döneminden daha farklı bir gelişim aşaması olarak kabul eder.⁸ Ergenlerin, çocukluk ve yetişkinlik arası marjinal bir varlık sürdürdükleri ve kendilerine ait bir dilleri, kişilikleri, standartları olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında, onların yetişkinlerle daha az bağlantısı olan küçük bir toplum ve alt kültür meydana getirdikleri ifade edilmektedir.⁹ Ergenlerin dini düşüncelerinin de çocuklara ve yetişkinlere kıyasla daha farklı olduğu ortaya konmuştur.¹⁰ Bu bağlamda, ergenlik döneminin pek çok yönden çocukluk ve yetişkinlikten ayrı bir gelişim süreci izlediği söylenebilir.

Ergenlik dönemi, diğer dönemlere kıyasla birtakım problemlerin yoğun yaşandığı bir dönemdir. Bu problemlerin nedenlerinden biri ergenlikte çok hızlı yaşanan fiziksel ve hormonal değişikliklerdir.¹¹ Biyopsikososyal açıdan yoğun değişim ve dönüşümlerin meydana geldiği bu dönemde,¹² ergen birey zaman zaman kendisiyle, anne babasıyla, toplumla, dünyayla hatta yaratıcısıyla sanki bir hesaplaşma ve kavga halindedir. Bu içsel kavga, gencin kendisiyle barışmayı öğrenmesine dek sürebilir. O zamana kadar genç, tüm çatışmalarını doğrudan ya da dolaylı olarak dışarı yansıtmaya çalışır.¹³ Tüm ergen bireylerin söz konusu değişimlerden aynı düzeyde etkilenmediğini de belirtmek gerekir. Bu noktada bir değerlendirme yaparken gençlerin birbirinden farklı kişilik, tutum ve davranış özelliklerine sahip oldukları dikkate alınmalı, ergenlik döneminin tüm bireyler için problemlili geçtiği düşünülmemelidir.

⁶ G. Stanley Hall, *Adolescence: Its Psychology and Its Relation to Physiology, Antropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education* (London: Adamant Media Corporation, 2004).

⁷ Osman Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım* (İstanbul: Adeda Yayıncılık, 2012), 8.

⁸ Rolf E. Muuss, "Ergenlik Psikolojisinde Akımlar", çev. Meral Çileli, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 18.

⁹ Dorothy Rogers, "Ergenlikte Kültür ve Yabancılaşma", çev. İpek Gürkaynak, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 291.

¹⁰ Ernest Harms, "The Development of Religious Experience in Children", *American Journal of Sociology* 50/2 (1944), 114-117; Pierre Babin, *Teaching Religion to Adolescents* (New York: Palm Publishers, 1967), 9.

¹¹ William Crain, "Erikson: Yaşamın Sekiz Evresi", çev. Ali Dönmez, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 35.

¹² Aliye Mavili - Serap Daşbaşı, *Gençleri Dinlemek* (Konya: Atlas Akademi Yayınevi, 2021), 10.

¹³ Ayten Durmuş, *Ergenlik Dönemi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2005), 10.

Kritik ve zor bir süreç olarak kabul edilen ergenlik döneminde ortaya çıkan hormonal değişimler, fizyolojik ve psikolojik bakımdan derin bir etki bırakabilmektedir.¹⁴ Bu dönemde bağımsızlık kazanma, bilişsel gelişimde hızlanma, duygu yoğunluğunda artma, kimlik oluşumu, karşı cinsle etkileşim kurma gibi nedenlere bağlı olarak ergen birey, döneme has zorluklar yaşayabilmektedir.¹⁵ Ailenin ve ergenin çevresindeki kişilerin bu dönemin özellikleri hakkında bilgi sahibi olması ve bu sürecin ergenler için ne derece hassas ve önemli bir geçiş dönemi olduğunun bilincinde olmaları son derece önemlidir.¹⁶ Ergenlik dönemindeki kız ve erkeklerin cinsiyete bağlı olarak farklılaşan psikolojik yapılarının çok boyutlu açıdan incelenmesi de önem arz etmektedir. Bu sebeple sadece ergen kız ve erkeklerin ruhsal gelişimlerine ve yaşadıkları problemlere odaklanan özel çalışmalar yapılmıştır.¹⁷

Ergenlik dönemi şüphecilik, keskin inançlılık, aşırılık, tenkit, isyan etme, özgürlük isteği, model arayışı, duygu ve düşüncede yoğun cinsel temayül, öfke patlaması, depresyon ve ruhsal bunalım gibi aykırı davranışların görüldüğü bir süreçtir.¹⁸ Ülkemizde yapılan bir araştırmaya göre gençlerin, ergenlik öncesine kıyasla yaşadıkları değişimlerin farkında oldukları tespit edilmiştir. Ergenlerin en çok değişim yaşadıklarını düşündükleri hususlar, sırasıyla giyim kuşama düşkünlük, karşı cinse ilgi duyma, ebeveynlerle yaşanan çatışmalarda artış, fiziki görünümünden rahatsızlık, geçimsiz olma, aileden uzaklaşma, içe kapanma, akademik başarıda düşüş, öğretmenlerle problem yaşama ve devamsızlık artışı gibi konulardır.¹⁹

Ergenlik döneminde yaşanan söz konusu problemler, bireysel nitelikli sorunlar olmaktan çıkıp toplumsal bir sorun haline gelebilmektedir. Bu tür sorunların çözümü genelde eğitimle, özelde ise din ve ahlak eğitimiyle doğrudan ilişkilidir. Ergenlik

¹⁴ Elif Özseri, Ayşe Dilek Öğretir Özçelik, “Sosyal Gelişim”, *Çocuk Psikolojisi*, ed. Ayşe Dilek Öğretir Özçelik (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021), 180.

¹⁵ Devrim Akdemir - Füsün Çuhadaroglu Çetin, “Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Bölümüne Başvuran Ergenlerin Klinik Özellikleri”, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 15/1 (2008), 5.

¹⁶ Adnan Kulaksızoglu, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998), 46.

¹⁷ Alfred Adler, *Genç Kız Psikolojisi ve Cinselliği*, çev. Nesrin Sipahioğlu (İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994); Tuncel Altınköprü, *Genç Erkek Psikolojisi* (İstanbul: Hayat Yayınları, 2012); Tuncel Altınköprü, *Genç Kız Psikolojisi* (İstanbul: Hayat Yayınları, 2010); Naama Bloom, *Modern Genç Kızın Ergenlik Rehberi*, çev. Bilgesu Yaprak (İstanbul: Yabancı Yayınları, 2020).

¹⁸ Murat Kaya, “Gençliğin Ruhsal Problemleri Çerçevesinde Hz. Peygamberin Eğitim Anlayışı ve Uygulama Örnekleri”, *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019), 969.

¹⁹ Mustafa Şen, “Türkiye’de Ergen Profili”, *Aile ve Toplum Dergisi* 7/27 (2011), 94.

döneminde verilen din eğitiminin ilkökul sürecinde verilen din eğitiminden daha etkili ve yararlı olduğu belirtilmektedir.²⁰

Bireyin iç dünyasını düzenlemesine yardım etmek, çevresi ve içinde yaşadığı toplumla sağlıklı ilişkiler kurmasını sağlamak ve okul dışında çeşitli kaynaklardan alınabilecek batıl inanç ve fikirlerden uzak bir anlayış kazandırmak, liselerde okutulan din ve ahlak öğretiminin amaçlarındandır.²¹ Ergenlik dönemi din eğitiminin dini hayatın inanç, bilgi, duygu, ibadet ve davranış boyutları üzerinde de olumlu etkileri vardır. Yapılan bir çalışmada, din eğitiminin ergenlerin dini gelişiminde önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.²² Bunun yanında din eğitimi, gençlik döneminde bireyin kendini geliştirmesine, gerçekleştirmesine, hayatı anlamlandırmasına katkıda bulunmakla birlikte benlik, cinsellik, bağımsızlık gibi insani güçlerini dengeli bir şekilde geliştirmesine de yardımcı olabilmektedir.²³

Ergenin düşünce gelişimi, yetişkinlerin ve çocukların düşüncesinden farklıdır. Bu dönemde dışarıdan dayatılan bir düşünceden öte daha özerk ve keşfedici bir düşünce gelişimi mevcuttur.²⁴ Ergenlik, anlam arayışı ve kimlik arayışı süreçlerinin de yoğun yaşandığı bir çağ olması nedeniyle bu dönemdeki bireylere hem içerik hem de yöntem bakımından çocuk ve yetişkinden farklı bir içerikle din eğitiminin sunulması gerekmektedir. Ergen bireylerin yaşadıkları zihni, ruhi ve sosyal değişimleri ve gelişimleri bilmek, ergenlik dönemi din eğitimi için önem arz etmektedir. Zira ergenlik dönemindeki gelişim özellikleri yeterince bilinmeden bu dönemdeki bireylere yönelik başarılı bir din eğitimi faaliyeti yürütmek pek mümkün değildir. Ergen bireyin içinde bulunduğu dönemin gelişim özelliklerinin bilinmesi, onlara verilecek eğitimin amaç, yöntem ve muhteva açısından yapılandırılmasını da sağlayacaktır.

Din eğitiminin çocukluk çağından başlayarak ergenlik sürecini de kapsayan bir şekilde verilmesi, bireyin sağlam bir kişilik geliştirmesine büyük ölçüde katkıda bulunabilir. Sağlıklı birey ve sağlıklı toplumun inşası için dini ve ahlaki değerlerin

²⁰ Marjorie Lindner Gunnoe - Kristin A. Moore, "Predictors of Religiosity among Youth Aged 17-22: A Longitudinal Study of the National Survey of Children", *Journal for the Scientific Study of Religion* 41/4 (2002), 615.

²¹ Beyza Bilgin - Mualla Selçuk, *Din Öğretimi* (Ankara: Akid Yayıncılık, 1991), 58-59.

²² Joseph A. Erickson, "Adolescent Religious Development and Commitment: A Structural Equation Model of the Role of Family, Peer Group, and Educational Influences", *Journal for the Scientific Study of Religion* 31/2 (1992), 149.

²³ Turgay Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi* (Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2002), 294.

²⁴ Babin, *Teaching Religion to Adolescents*, 9.

bireyler tarafından benimsenmesi, içselleştirilmesi ve günlük yaşama yansıtılması bakımından din ve ahlak eğitimi gereklidir. Din eğitimi, kişinin düşünce ve davranışlarının yönlendirilmesinde etkili bir alan olduğu için ergenlik dönemi problemlerinin çözüme kavuşturulmasında da önemli bir rol oynayabilir. Din eğitimi ve öğretiminin ergenlik döneminde yaşanan problemlerin gençler üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesinde ve bu dönemin olumlu atlatılmasında ne düzeyde katkı sağladığını belirlemek büyük önem taşımaktadır. Nitekim sağlanan katkının niteliğinin ve niceliğinin ortaya konulması ve değerlendirilmesi, din eğitiminin başarısı açısından anlamlı bir gerekliliktir.

Bu bağlamda araştırmanın problem cümlesini: “*Ergenlik dönemindeki bireylerin yaşadıkları bazı psikososyal problemlerle başa çıkmada din eğitimi ve öğretiminin rolü nedir?*” sorusu oluşturmaktadır.

Çalışmanın alt problemlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Din eğitiminin ergenlerin “Hayatın anlamı nedir?” sorusuna cevap bulmadaki etkisi nedir?
2. Din eğitimi ergen bireylerin kimlik arayışı sürecine ne ölçüde etki etmektedir?
3. Ergenlere din eğitimi sürecindeki yaklaşım şekli onların dine karşı tutumlarını nasıl etkilemektedir?
4. Sosyal medya kullanımının ergen bireylerin dini gelişimi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?
5. Din eğitiminin suçluluk ve günahkârlık duyguları ile başa çıkabilmedeki rolü nedir?
6. Ergenlerin dini konulardaki ihtiyaçlarını aile ve okul ne düzeyde karşılamaktadır?
7. Ergenlerin dini sorgulamaları ve dini şüpheleri hangi konulardan oluşmaktadır, bunların giderilmesinde din eğitiminin etkisi nedir?
8. Ergenlikte yaşanabilecek depresyon, kaygı, şiddet-saldırganlık, bağımlılık, intihar gibi olumsuzlukları önlemede din eğitimi ne derece etkilidir?

Araştırmanın Amacı ve Önemi

İnsanın yaşadığı problemler karşısında ona ümit kaynağı olan, teselli veren ve güven sağlayan unsurlardan biri de din ve din eğitiminin mesajlarıdır. Ergenlik döneminde karşılaşılan problemlerin etkilerinin azaltılabilmesi veya giderilebilmesi için manevi anlamda güçlü bir gençliğin yetiştirilmesi önem arz etmektedir. Bu ise ergenlik dönemi bireylerinin içinde bulundukları gelişim özelliklerini ve bu süreçte ortaya çıkabilecek problemleri dikkate alarak yapılacak sağlıklı bir din eğitimi ile mümkündür.

Günümüz gençliğinin yaşadığı problemlerden biri de din alanı ile ilgili problemlerdir. Özellikle bazı gençler büyük bir inanç boşluğu içinde bocalamaktadır. İnsanın sadece maddi değil, manevi yönü de vardır. Eğer manevi yönü ihmal edilip boş bırakılırsa bu boşluk zararlı veya yanlış unsurlarla dolabilir. Sağlıklı bir din eğitimi sürecinden geçmeyen genç bireyler manevi boşluğa düşebilmekte, yanlış akımların ağına kapılabilmektedir.²⁵ Söz gelimi son yıllarda dünyada ve ülkemizde gençlerin inanç boşluğunu istismar eden okültist²⁶ gruplara katılımda bir artışın olduğu söylenmektedir. Bunların başında reenkarnasyon, ruh göçü, panteizm, medyumluk benzeri çağdaş ruhçu öğretiler gelmektedir. Satanizm, ateizm, deizm ve agnostisizm gibi akımlar da gençlik dönemi inanç problemlerine sebep olan akımlar arasında yer almaktadır.²⁷ Gençlerin bu akımlara katılmalarının nedenlerinden biri de din ve ahlak eğitimi eksikliğinin olduğu söylenebilir.²⁸ Gençlerin inanç konularında sağlıklı dini bilgilerle aydınlatılmaması ya da bu dini bilgilerden yoksun olmaları inanç problemlerine neden olabilmektedir.

Din eğitimi biliminin temel görevlerinden biri, bireylerin gelişim düzeylerini dikkate alarak amaç, yöntem ve ilkelere dayalı bir din eğitimi ve öğretimi çerçevesi oluşturmak ve bunlara uygun yaklaşımlar ve programlar geliştirmektir.²⁹ Ergenlik dönemine adım atmış bireye yönelik din eğitiminde gelişim özelliklerini dikkate alarak hareket etmek gereklidir. Ergenlik dönemi gelişim özelliklerinin ve bu dönemde ortaya

²⁵ H. Mehmet Soysaldı, “Geleceğimizin Teminatı Olan Gençlerimizi Tehdit Eden Zararlı Alışkanlıklar”, *Peygamberimiz ve Gençlik I. Şanlıurfa Uluslararası Mevlîd-i Nebî Sempozyumu*, editör M. Cüneyt Gökçe ve Ömer Sabuncu (Şanlıurfa: Şanlıurfa Harran Üniversitesi Yayınları, 2018), 22-23.

²⁶ Okültist: Din ve bilimin kapsamı dışında kalan doğaüstü inançlara hizmet eden anlayış veya inanç.

²⁷ Salih Aybey, “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (2022), 946.

²⁸ Ahmet Güç, *Satanizm* (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), 256-257.

²⁹ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 32.

ıkabilecek problemlerin bilinmesi, enlere verilecek eēitimin uygun bir biçimde yapılandırılmasını da saēlayacaktır. Bu baēlamda araştırmanın temel amacı, ergenlerin içinde bulundukları dönemin gelişimsel özelliklerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymak ve ergenlerin bu dönemden kaynaklı olarak yaşayabilecekleri problemlerle başa çıkma da din eēitiminin rolünü tespit etmektir. Bunun yanında aile, okul gibi kurumlarda ve sosyal medya platformlarında ergenlik dönemindeki bireylere yönelik etkili bir din eēitiminin nasıl verilmesi gerektiēini bulabilmek de araştırmanın amaçları arasındadır.

Ergenlerin yaşadıkları birtakım problemler ve din eēitiminin bu süreçlerde nasıl bir rol oynadıēı üzerine gerçekleştirilen saha temelli bu araştırmanın din eēitimi yürüten eēitici konumundaki her birey için önemli bulgular sunacaēı ifade edilebilir. Araştırmanın ergenlik dönemindeki bireylere yönelik din eēitimi politikalarının belirlenmesinde ve rehberlik hizmetlerinin geliştirilmesinde yol gösterici bir çalışma niteliēi taşıyacak olması bakımından gerek akademik gerekse toplumsal açıdan önemli bir bořluēu doldurması beklenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, ergenlik dönemindeki bireylerin yaşadıkları problemlerle başa çıkma da aldıkları din eēitiminin etkisi hakkındaki görüş ve düşüncelerini ortaya koyabilmek amacıyla nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma yöntemini, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldıēı, algıların ve olayların doēal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiēi araştırma”³⁰ olarak tanımlamak mümkündür. Konusu insan davranışları olan nitel arařtırmalarda³¹ veri olarak kişinin söyledikleri, yazdıkları ya da gözlenen davranışları kullanılmaktadır. Bu araştırma türünde elde edilen veriler, sayısal olmayan bir şekilde incelenmekte ve yorumlanmaktadır. Nitel araştırma, birey ve toplum davranışlarının “niçin”ini anlamaya çalışır.³²

Bu araştırma, teorik ve alan araştırması şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır. Araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan teorik kısımda, konu ile ilgili ortaya

³⁰ Ali Yıldırım, “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel zellikleri ve Eēitim Araştırmalarındaki Yeri ve nemi”, *Eēitim ve Bilim Dergisi* 23/112 (1999), 10.

³¹ Rauf Arıkan, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017), 21.

³² Osman Taştekin, *Eēitim ve Din Eēitimi I* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 195.

konulmuş bilimsel kitaplar, tezler, makaleler, sempozyum ve kongre bildirileri incelenerek literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın ikinci kısmını oluşturan alan araştırmasında ise nitel araştırmalarda sık tercih edilen “görüşme yöntemi” kullanılmıştır. Görüşme yöntemi, araştırmacının bilgi edinmek amacıyla katılımcılara sözlü şekilde sorular yönelttiği bir veri toplama yöntemidir. Genellikle yüz yüze yapılır.³³ Ancak günümüzde internet, telefon gibi çevrim içi araçlarla da gerçekleştirilebilmektedir. Görüşme, insanların bir konuyla ilgili bakış açılarını, deneyimlerini, duygularını ve algılarını belirlemek için kullanılan etkili bir yöntemidir. Görüşme sürecinin, yazılı metinlerden elde edilen bulgularla desteklenmesi araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini arttırmaktadır.³⁴

Görüşme yönteminin kendi içinde “yapılandırılmış”, “yarı yapılandırılmış” ve “yapılandırılmamış görüşme” şeklinde üç türü bulunmaktadır. Araştırmada konuyla ilgili derinlemesine bilgi elde edebilmek için hem esneklik sağlaması hem de ayrıntılara inilmesine imkân sağlaması açısından “yarı yapılandırılmış görüşme metodu” tercih edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme metodu, önceden hazırlanmış soruların olduğu ancak görüşme esnasında yeni soruların da sorulabildiği esnek bir veri toplama yöntemidir. Araştırmacı, görüşme öncesinde genellikle bir plan yapar ve katılımcıya yönelteceği soruları belirler. Bununla birlikte görüşme sürecinde katılımcının cevaplarına ve görüşmenin akışına göre de ek sorular sorulabilmektedir.³⁵

Bu çalışmada görüşme yöntemi, 2023-2024 eğitim öğretim yılı içinde Ağrı ilinde beş ortaöğretim kurumunda öğrenim gören 14-18 yaş arasındaki 30 ergen bireyle gerçekleştirilmiştir. Ergen bireylerle görüşme yapılmadan önce görüşme sorularının sağlıklı hazırlanabilmesi için literatür taraması yapılmış, araştırmanın problemine cevap bulabilecek nitelikli sorular hazırlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda sorular hazırlanırken danışman öğretim üyesi ve alandaki diğer öğretim üyelerinin fikirleri alınarak görüşme formu oluşturulmuştur. Akabinde araştırma ile ilgili evraklar hazırlanarak Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’na gerekli başvuru yapılmıştır. Söz

³³ Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri* (Ankara: Özkan Matbaacılık, 1991), 143.

³⁴ Zeki Karataş, “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 64.

³⁵ Ahmet Güler, Mustafa Bülent Halıcıoğlu, Serkan Taşgün, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 113; Necmi Gürsakal, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2001), 168-169.

konusu başvuru etik kurulu tarafından değerlendirilmiş ve 25 Ekim 2023 tarihinde araştırmanın etik açıdan uygun bulunduğuna dair onay verilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Ağrı ilinin merkez ilçesinde 2023-2024 eğitim öğretim döneminde beş ortaöğretim kurumunda (Naci Gökçe Anadolu Lisesi, Şemsi Türkmen Anadolu Lisesi, Hayrettin Atmaca Anadolu Lisesi, Ağrı Dağı Anadolu Lisesi, 15 Temmuz Şehitleri Anadolu Lisesi) öğrenim gören, yaşları 14 ile 18 arasında değişen gönüllü 30 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada yalnızca genel lise türlerinden olan Anadolu liseleri tercih edilmiştir. İmam hatip liseleri kapsam dışında bırakılmıştır; çünkü bu okullardaki din eğitimi, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin ötesinde meslek dersleri aracılığıyla daha yoğun ve alan temelli biçimde verilmektedir. Bu durum araştırmanın odağını, yani din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin genel lise öğrencileri üzerindeki etkisini inceleme amacını saptırabileceğinden, çalışmada yalnızca Anadolu liseleri örneklem olarak seçilmiştir. Çalışma grubunun liseli öğrencilerden oluşturulmasının temel nedeni ise ergenlik dönemi problemlerinin ortaya çıkmaya başladığı yaşların genellikle lise çağına denk gelmesidir. Aynı zamanda derinlemesine bilgi almayı amaçlayan bu çalışmada gerçekçi yanıtlar elde etmede lise çağının zihinsel gelişim düzeyi açısından daha uygun bir yapıda olduğu düşünülmektedir.

Değişik bakış açıları ve deneyimleri ortaya koyabilmek amacıyla çalışma grubu, farklı kademelerde öğrenim gören çeşitli öğrencilerden tesadüfi örneklem yoluyla seçilmiştir. Örneklem grubu belirlenirken çalışmanın kapsayıcılık gücünü arttırmak için ergenlerin öğrenim gördükleri okulların sosyoekonomik düzey açısından farklı yerleşim bölgelerinde bulunmasına özen gösterilmiştir. Bununla birlikte seçilen okulların akademik başarı açısından da farklılık arz etmesine dikkat edilmiştir. Söz gelimi bazı okullar merkezi yerleştirme puanına göre öğrenci kabul ederken, bazıları ise adrese dayalı yerleştirme sistemini esas almaktadır. Bu bağlamda araştırmanın geçerliliğine katkı sağlaması amacıyla örnekleme dahil edilen okulların hem sosyoekonomik hem de akademik başarı düzeyi açısından birbirinden değişik özellikler taşıyan kurumlar olduğu söylenebilir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada, ergenliği daha iyi tanımak amacıyla öncelikle ergenlik dönemi gelişim evreleri, gelişim alanları (fiziksel, cinsel, duygusal, zihinsel, sosyal, kişilik, ahlaki), dini gelişim özellikleri konusu ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında bu evrede yaşanabilecek bazı problemler teorik çerçevede din eğitimi bağlamında incelenmiş olup din eğitiminin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi açısından önem arz eden ergenlik dönemi din eğitimi yaklaşımları, ailede ve okulda din eğitiminin rolü, arkadaş çevresinin önemi, sosyal medya ve din eğitimi gibi konular da ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Teorik bilgilerin yanı sıra yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin uygulandığı bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırma, Ağrı ilinde farklı ortaöğretim kurumlarında ve farklı sınıf düzeylerinde eğitim ve öğretim gören 14-18 yaş arasındaki 30 ergen bireyle 2023-2024 eğitim öğretim yılı içinde gerçekleştirilmiştir.

İlgili Çalışmalar

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ergenlik, ergenlik psikolojisi, ergenlik döneminin dini gelişim seyri ve ergenlik dönemi din eğitimi konusunu ele alan çok sayıda lisansüstü tez, kitap ve makale çalışmaları bulunmaktadır. Ergenlik konusu ile ilgili çalışmalar çoğunlukla psikoloji alanında yapılmıştır. Bu çalışmalar genellikle ergenlik döneminin özellikleri, gelişim alanları ve bu süreçte onlara nasıl yaklaşılması gerektiği konuları üzerine odaklanmıştır.

Ülkemizde ergenlik dönemi ile ilgili çalışmalar Batı'ya kıyasla daha azdır. Ancak yine de son dönemlerde özellikle Din Psikolojisi ve Din Eğitimi bilim dallarında ergenlik dönemi ile ilgili çalışmalarda bir artışın gözlemlendiği söylenebilir. Türkiye'de din bilimleri açısından ergenlik dönemi konusuna ilişkin doktora düzeyinde yapılan çalışmalara bakıldığında, bunların genellikle Din Psikolojisi³⁶, Din Eğitimi³⁷ ve Din

³⁶ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Hayati Hökelekli, "Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi" (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983).

Bozkurt Koç, "Ergenlikte Benlik Gelişimi ve Din İlişkisi" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).

Orhan Gürsu, "Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi" (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

Sosyolojisi³⁸ bilim dallarında olduğu görülmektedir. Doktora düzeyindeki çalışmaların yanı sıra konu ile alakalı yüksek lisans tezleri de bulunmaktadır. Ayrıca çok sayıda makale, kitap bölümü ve sempozyum çalışmaları da yapılmıştır. Ergenlik dönemi din eğitimi değişik yönleri ile ele alan çalışmalardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Macid Yılmaz, “Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü”³⁹ konulu doktora çalışmasında, ergen bireyler üzerinde uygulanan anket aracılığıyla onların saldırganlık düzeylerini ölçmekte ve bunun hem ailede hem de okulda alınan din

Tahsin Kula, “Ergenlerde Öfke Duygusu, Benlik Algısı, Tanrı Algısı, Suçluluk ve Utanç Duyguları Açısından Bir Değerlendirme: Diyarbakır Örneği” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

Şükran Çevik Demir, “Ergenlerde Benlik Saygısı ve Dini Başa Çıkma” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

Muhammet Evren Hoşrik, “Çocuk Evlerindeki Ergenlerde Gevşeme Tekniği ve EFT’nin Tanrı İmgesi, Affetme Eğilimi, Öfke ve Kaygı Kontrolü Üzerindeki Rolü” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

Yasin Kuruçay, “Ergenlerde Dindarlık ve Hayatın Anlamı Arasındaki Çok Yönlü İlişki Üzerine Bir Araştırma” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

Tayfur Kaya, “Ergenlerde Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi” (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

M. Naci Kula, “Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993).

³⁷ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Macid Yılmaz, “Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

M. Akif Kılavuz, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi: İHL ve GL Öğrencileri Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma” (Yayımlanmış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993).

Saadettin Özdemir, “Korunmaya Muhtaç Gençlerin Din Öğretimi İhtiyaçları” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).

Orhan Demir, “Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Din Eğitimi Problemleri” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001).

Turgay Gündüz, “İslam Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimi (Kuramsal Yaklaşım)” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

Hacı Yusuf Acuner, “14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi ve Ahlak Eğitimi” (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).

Muhammet Fatih Genç, “Yaygın Din Eğitiminde Gençliğin Eğitimi: Hollanda’da Havra, Kilise ve Camilerde Gençliğe Yönelik Eğitsel Faaliyet ve Hizmetler Üzerine Karşılaştırmalı bir Alan Araştırması” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

Berrin Sarıtuğ, “Üniversite Gençliğinin Din ve Değerler Eğitimi Açısından Sosyal Medya Deneyimi” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021).

³⁸ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Asım Yapıcı, “Gençlerde Dini Kalıp Yargılar (Sosyal Psikolojik Bir Araştırma)” (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

İsmail Güllü, “Gecekondulaşma, Gençlik ve Dindarlık –Kayseri Argıncık Örneği-“ (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

İsmail Parlamış, “Sosyal Medyanın Lise Gençliğinin Değerleri Üzerindeki Etkileri: İzmir Örneği” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023).

Nefide Yüce, “Modernleşme Sürecinin Lise Gençliğinin Değerleri Üzerindeki Etkileri: Diyarbakır Örneği” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023).

³⁹ Macid Yılmaz, “Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

eğitimi ile ilişkisinin nasıl olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Araştırma genel itibariyle ergenlik döneminde şiddetin engellenmesinde din ve ahlaki değerlerin etkili olduğuna işaret etmekte ve alınan din eğitiminin bireyi saldırganlığa karşı donanımlı hale getirdiği, duygu eğitimine katkıda bulunduğu vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte ergenlik döneminde verilen din eğitiminin bireylerin saygı, bağışlayıcılık, hoşgörü, kardeşlik, paylaşma ve iyimserlik gibi olumlu duyguları içselleştirmesinde etkin rol oynadığı aktarılmaktadır.

M. Akif Kılavuz, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi: İHL ve GL Öğrencileri Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma”⁴⁰ adlı doktora çalışmasında, ergenlerde özdeşleşme konusunu ele almaktadır. Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde özdeşleşmeyi etkileyen etkenler ve özdeşleşme neticesinde öğrenilen dini ve ahlaki değerler konusu teorik bir yaklaşımla ele alınmakta, ikinci bölümde ise imam hatip lisesi ve genel lise öğrencileri üzerinde yapılan alan araştırmasının sonuçlarına ve bunların değerlendirmelerine yer verilmektedir.

Turgay Gündüz, “İslam Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimi (Kuramsal Yaklaşım)”⁴¹ konulu doktora çalışmasında, İslam’ın gençlik dönemine bakışını, İslam eğitim sisteminin teorik temellerini ve İslam eğitim kavramını analitik bir yaklaşımla ele almaktadır. Bununla birlikte İslam eğitim sisteminde gençlik dönemi din ve ahlak eğitimi, felsefi, psikolojik ve sosyal temellere dayalı olarak açıklanmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda, İslam eğitim anlayışının insanın zihnine ve duygularına önem gösteren, irade özgürlüğünü önemseyen ve gençlik dönemi gelişim özelliklerini destekleyen bir yapıya sahip olduğu aktarılmaktadır.

Berrin Sarıtunç, “Üniversite Gençliğinin Din ve Değerler Eğitimi Açısından Sosyal Medya Deneyimi”⁴² isimli doktora çalışmasında, üniversite öğrencilerinin din ve değerlere bakışında sosyal medyanın etkisini ve sosyal medyadaki dini paylaşımlara nasıl baktıklarını incelemeye çalışmıştır. Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sosyal medya, değerler ve gençlik kavramları ele alınmakta, ikinci bölümde ise

⁴⁰ M. Akif Kılavuz, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi: İHL ve GL Öğrencileri Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993).

⁴¹ Turgay Gündüz, “İslam Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimi (Kuramsal Yaklaşım)” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

⁴² Berrin Sarıtunç, “Üniversite Gençliğinin Din ve Değerler Eğitimi Açısından Sosyal Medya Deneyimi” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021).

sosyal medya kullanımı ile gençlerin değerlere bakışı işlenmektedir. Araştırma nitel araştırma yöntemine sahip olup bulgular yarı yapılandırılmış görüşme metodu ile elde edilmiştir. Ulaşılan bulgulara göre sosyal medyanın gençlerin din ve değerlere bakışında olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileri olduğu da tespit edilmiştir. Çalışmada sosyal medyanın olumsuz etkilerini azaltmak için başta ailelere, eğitimcilere, medya sektöründe çalışanlara ve Diyanet İşleri Başkanlığı ve ilgili bakanlıklara önemli roller düştüğü vurgulanmaktadır.

Hacı Yusuf Acuner, “14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi ve Ahlak Eğitimi”⁴³ adlı doktora tezinde, din eğitimi bilimi açısından birtakım değişkenlere dayalı olarak 14 ile 18 yaş aralığındaki gençlerin ahlaki yargı gelişimlerini incelemiştir. Araştırma üç bölümden oluşmakta olup birinci bölümde ahlak kavramı, ahlakın kaynağı problemi, ahlaki yargı gelişimine dair kuramlar ve ahlak eğitimi açısından 14-18 yaş aralığındaki bireylerin dini ve ahlaki gelişimleri, örgün eğitimde din ve ahlak eğitimi konusu ele alınmaktadır. İkinci bölümde gençler üzerinde yapılan alan araştırmasında elde edilen bulgulara ve bunların yorumlarına yer verilmekte, üçüncü bölümde ise bulgular neticesinde ulaşılan sonuçlara ve bunlara bağlı olarak yapılan önerilere değinilmektedir.

Ercan Geçgin, “Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi”⁴⁴ isimli yüksek lisans tezinde, ergenlik çağı din eğitiminde çevrenin etkisini işlemiştir. Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eğitim ve din kavramları açıklanmakta, bireyin hangi dönemlerde nasıl bir din eğitimi ile karşılaşacağı konusu ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise ergenlik dönemi din eğitiminde ergenin etkisinde kaldığı aile, arkadaş, okul gibi toplumsal etmenler ve kitle iletişim araçları gibi çevresel faktörler üzerinde durulmaktadır. Araştırmada temel olarak ergenlik dönemi din eğitiminde ergeni etkileyen unsurlar saptanarak ona daha iyi bir din eğitimi verilmesi amaçlanmaktadır.

⁴³ Hacı Yusuf Acuner, “14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi ve Ahlak Eğitimi” (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).

⁴⁴ Ercan Geçgin, “Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi” (Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

Fikret Yıldız, “Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşanılan Problemler (Eskişehir Örneği)”⁴⁵ adlı yüksek lisans tezinde, hafızlık yapan ergenlerin döneme bağlı olarak yaşayabilecekleri sorunları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu araştırmada, Eskişehir ilinde 6 kursta hafızlık yapan 329 kız ve erkek öğrenci üzerinde sorunları tespit etmek amacıyla bir anket uygulaması gerçekleştirilmektedir. Araştırma bulgularına göre ergen bireylerin döneme bağlı olarak hafızlık eğitimi sürecinde birtakım sorunlar yaşadıkları ve erkek ergenlerin kızlara nazaran daha çok sorun yaşadıkları belirtilmektedir. Araştırmada, aile içi iletişim düzeyi düşük olma, çocukluğunu daha çok kırsal kesimde geçirme gibi değişkenlerin ergenlik dönemindeki bireylerin döneme bağlı olarak daha çok problem yaşamalarına neden olduğu vurgulanmaktadır.

Neslihan Bayraktar, “Kur’an Kurslarında Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri”⁴⁶ adlı yüksek lisans çalışmasında, Rize ve Trabzon illerinde Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak faaliyet yürüten Kur’an kurslarında okuyan 399 ergen öğrenci üzerinde onların sorun ve beklentilerini tespit etmek amacıyla bir anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Araştırma iki bölümden oluşmakta olup birinci bölümde, ergenlik dönemi bireylerin genel gelişim özelliklerine ve dini gelişim özelliklerine dair bilgilere yer verilmektedir. İkinci bölümde ise ankete katılan ergenlerin kursa ve aldıkları eğitime yönelik düşünceleri, kurs öğretmenleri ile ilgili görüşleri, kurs bitiminden sonra ne yapmayı hedefledikleri, ibadet hayatları, Kur’an kurslarıyla ilgili sorunları ve beklentileri araştırılmaktadır.

Nezahat Yıldız, “Ergenlik Çağında Din Eğitimi”⁴⁷ isimli yüksek lisans çalışmasında, ergenlik dönemi din eğitiminin nasıl olması gerektiğini belirlemeye çalışmıştır. İki bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde ergenlik döneminin özellikleri, ergenlik çağında çevrenin etkileri, ergenin kendisi ve çevresiyle ilişkileri konusu ele alınmakta ve ergen bireye nasıl bir din eğitimi verileceği sorusu cevaplandırılmaya çalışılmaktadır. İkinci bölümde ise İstanbul’un farklı semtlerinde

⁴⁵ Fikret Yıldız, “Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşanılan Problemler (Eskişehir Örneği)” (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

⁴⁶ Neslihan Bayraktar, “Kur’an Kurslarında Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri” (Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

⁴⁷ Nezahat Yıldız, “Ergenlik Çağında Din Eğitimi” (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

eğitim ve ğretim gören 8. sınıf öğrencileri üzerinde yapılan anket çalışmasının sonuçları değerlendirilmektedir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Yukarıda da ifade edildiği üzere çalışmanın teorik kısmını ortaya koymak için literatür taraması yapılmıştır. Alan araştırması sürecinde ise yarı yapılandırılmış görüşme metodu kullanılarak veriler bir araya getirilmiştir.

Katılımcılarla görüşmeler yapılmadan önce ilgili kurumlardan gerekli izinler alınmıştır. Katılımcılarla görüşmenin yapılacağı mekân devam ettikleri okul olarak belirlenmiş, ayrıca okulun içinde görüşmenin yapılacağı ortamın da katılımcıların dikkatini dağıtmayacak şekilde sessiz bir ortam olmasına dikkat edilmiştir. Görüşme ncesi ergen katılımcılara ve veli/vasilerine araştırmacı ve araştırmanın konusu hakkında gerekli bilgiler sunulmuş, akabinde bilgilendirilmiş onam formları aracılığıyla yazılı onayları alınmıştır. Görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş olup veri kaybını önlemek gagesiyle ses kaydının alınacağı katılımcılara aktararak müsaadeleri istenmiş ve görüşme süresi boyunca ses kaydı alınmıştır.

Katılımcılara görüşme sürecinde kişisel bilgiler dışında 20 açık uçlu soru yöneltilmiştir. Görüşme süresi boyunca konu ile ilgili derinlemesine veri elde etmek amacıyla ergen bireylerle gerekli yakınlık kurulmuş ve görüşmeler sırasında sıcak ve samimi bir ortamın oluşmasına çaba gösterilmiştir.

Veri analizi sürecinin ilk basamağı olarak görüşme sürecinde alınan ses kayıtları deşifre edilmiştir. Elde edilen metinler analizde kullanılmadan önce detaylı bir şekilde incelenmiş, anlaşılmayan yerlerin netleştirilmesi için zaman zaman görüşme yapılan bazı bireylere ulaşılarak onayları alındıktan sonra analize tabi tutulmuştur. Bu aşamadan sonra deşifre metinleri birer birer okunarak görüşme esnasındaki sorulara verilen yanıtların benzerlik ve farklılıkları içerik analizine tabi tutularak tespit edilmeye çalışılmış, kategoriler halinde yapılandırılmıştır.

Katılımcıların görüşleri alıntı olarak kullanılırken kimliklerini gizli tutmak amacıyla kimlik bilgilerine yer verilmemiş, kişisel bilgileri korunmuş ve çalışmada katılımcıların her biri K1, K2, K3... şeklinde kodlanmıştır.

Bu çalışmada nitel araştırmalarda sıkça kullanılan betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Bu analiz yönteminin kullanıldığı çalışmalarda ulaşılan veriler doğru ve sistemli bir şekilde ortaya konulur, analize tabi tutulur, yorumlanır ve sonuçlar açık bir şekilde belirtilir. Betimsel analiz çalışmaları yürütülürken kullanılacak olan analiz sorularının açık ve anlaşılır bir şekilde tanımlanması, bulguların nasıl analiz edileceğinin kesinleştirilmesi ve verileri yorumlamaya yönelik tutarlı, sistemli bir yaklaşımın benimsenmesi son derece önemlidir.⁴⁸ Betimsel analiz yaklaşımında bulgular, daha önceden belirlenmiş temalar doğrultusunda sınıflandırılır ve yorumlanır. Elde edilen veriler arasında sebep sonuç ilişkisi kurulur ve gerektiğinde karşılaştırmalar yapılır.⁴⁹ Bu doğrultuda araştırmada elde edilen veriler, önceden belirlenmiş olan temalar çerçevesinde analize tabi tutulmuş ve söz konusu temalar doğrultusunda betimlemeler yapılmıştır.

⁴⁸ Eser Ültay, Hakan Akyurt ve Neslihan Ültay, “Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2021), 190.

⁴⁹ Zeki Karataş, “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, 73.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERGENLİK DÖNEMİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1.Ergenliğin Tanımı ve Sınırları

Ergenlik kavramının Latince’de ki karşılığı “adolescence” kelimesidir. Adolescence, büyümek, yetişkinliğe erişmek anlamlarına gelen “adolescere” sözcüğünden türetilmiştir.⁵⁰ Erinlik ile erişkinlik arasındaki dönem olarak tanımlanan ergenlik, 12-23 yaşları arasında ortaya çıkan fizyolojik ve psikolojik gelişme çağıdır.⁵¹ Ergenlik, cinsel olgunlukla başlayan ve bireyin ailesinin denetiminden büyük ölçüde kurtulmasıyla sona eren bir dönemdir. Batı toplumunda ergenlik döneminin süresi gittikçe uzamaktadır. Bunun nedeni ise bireyin cinsel olgunluğu artık daha erken yaşta kazanması ve yetişkinlere bağımlılığın eskiye oranla daha uzun sürmesidir.⁵² Geleneksel kültürlerde ergenliğin süresi günümüze kıyasla daha kısaydı. Kızlar buluşa girdikten sonra iki yıl içinde evlenirken, erkekler ise dört yıl içinde evlenirlerdi. Gençler büyüklerden yetişkinlik vazifelerini öğrenir ve pek çok sorumluluk üstlenirlerdi. Milyonlarca yıl boyunca insanoğlunun ergenliği bu şekilde devam eden bir olgunlaşma süreciydi. Günümüzde ise ergenlik döneminin süresi pek çok kültürde önemli değişimlere uğramıştır. Artık ergenlik dönemi on yıl veya daha uzun bir sürece yayılmış durumdadır.⁵³ Tarım döneminde gençlerin ekonomik yaşama katkılarına ve emeklerine duyulan ihtiyaç günümüzde giderek önemini yitirmiş ve dünyanın pek çok endüstrileşmiş ülkelerinde uzatılmış bir ergenlik süreci yaşanmaya başlanmıştır.⁵⁴

⁵⁰ Hurlock, “Ergenlikte Beden Gelişimi”, 127.

⁵¹ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003), 141.

⁵² C. Bühler, P. Keith Spiegel ve K. Thomas, “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”, çev. Sezen Zeytinoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 87.

⁵³ Louise L. Hayes, Joseph Ciarrochi, *Gelişen Genç*, çev. Yavuz Selim Altındal (İstanbul: Littera Yayıncılık, 2022), 337-338.

⁵⁴ Yahşi Yazıcıoğlu, “Ergen Genel Özellikleri ve Ergenle İletişim”, *Çocuk ve Ergen Bakımı*, ed. Abdulkadir Öztürk (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2013), 87.

Ergenlik süresinin geçmişe kıyasla uzamasında beslenme şekillerinin değişmesi etkili olduğu gibi sosyal ve psikolojik etmenler de etkili olabilmektedir.

Fiziksel, cinsel ve psikolojik değişikliklerin gözlendiği ergenlik, çocukluk ile yetişkinlik arası bir dönemdir.⁵⁵ Ergenlik kavramı yerine zaman zaman “gençlik” kelimesi de kullanılmaktadır. Gençlik, ergenlik sürecini de içine alan ve üst yaş sınırının daha geniş olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla gençlik kavramının ergenlik yerine kullanılması hatalı olmaz. Fakat ergenlik denirken fiziksel, duygusal, zihinsel, kişilik vs. açıdan gelişmenin olduğu özel bir çağın kastedildiği de unutulmamalıdır. Milli Eğitim Bakanlığı’na göre gençlik, “buluş çağına erme sebebi ile biyo-psikolojik bakımdan çocukluğun sonu ile toplum hayatında sorumluluk alma dönemi olan çocukluk ve genç yetişkinlik arasında kalan 12-24 yaşları arasındaki gruptur.”⁵⁶

Genel olarak “buluşa erme” denilen süreç, çocukluktan ergenliğe geçişin bir emaresi olarak görülmekte⁵⁷ ve zaman zaman ergenlik dönemiyle eş tutulmaktadır. Ancak cinsel olgunluğun meydana geldiği buluş, ergenlik sürecinin bir belirtisini oluşturuyorsa da esasında ergenlikten daha kısa süreli bir dönemdir. Ergenlik dönemi, buluş öncesini ve buluş sürecini kapsamakla birlikte buluşdan sonra da etkileri devam eden geniş bir süredir. Bu sebeple ergenliği tamamen buluş dönemiyle aynı tutmamak gerekir.⁵⁸

Ergenlik döneminin başlangıcı ve sonu hakkında ileri sürülen görüşler genellikle birbirinden farklı olmaktadır. Bu noktada ileri sürülen yaş sınırlamalarının göreceli olduğu söylenebilir. Bu sınırlamalar, farklı kültürlerde ve milletlerde birbirinden değişik kriterlere dayalı olarak açıklanmıştır. Uluslararası kuruluşlarda dahi söz konusu yaş sınırlamaları birbirinden farklı şekillerde belirlenmiştir. Örneğin UNESCO’ya göre gençlik çağı 15-25 yaşları arası kabul edilirken, Birleşmiş Milletler Örgütüne göre 12-

⁵⁵ Atilla Büyükgebiz, *Köprüden Geçerken: Ergenlik Dönemi ve Sorunları* (İstanbul: Optimist Yayınları, 2006), 11.

⁵⁶ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 29-31.

⁵⁷ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 16.

⁵⁸ Naci Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 32.

25 yaşları arasını kapsamaktadır.⁵⁹ Dünya Sağlık Örgütü ise ergenliği, çocukluk ile yetişkinlik arasındaki 10 ile 19 yaş arasındaki dönem şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁰

Ergenliğin başlangıcı, sonu ve genel süresi noktasında bireysel ve kültürel farklılıkların etkili olduğu kabul edilmektedir. Ortaya çıkan fiziksel değişiklikler ergenliğin başlangıcını belirlerken; yetişkin görev ve haklarına sahip olma, evlilik gibi sosyal faktörler de ergenliğin sona eriş zamanını belirlemektedir.⁶¹ Bu dönemin sınırlarının toplumdan topluma değişiklik gösterdiği ve bu nedenle söz konusu dönemin yaş sınırlarının klasik şekilde belirlenemeyeceği söylenebilir. Çünkü farklı kültürlerde ve milletlerde ergenlik döneminin süresi, yoğunluğu ve gelenekselleşmiş varlığı değişiklikler gösterir.⁶² Farklı ırk, cinsiyet, ailesel özelliklere sahip olmak ya da farklı iklim ve beslenme koşullarının olduğu çevrede yetişmek ergenliğe girme yaşını etkilemektedir. Genel olarak kentsel bölgede yaşayanlar kırsal kesime göre; sosyoekonomik seviyesi yüksek olanlar düşük olanlara göre; şişman ve uzun boylu olanlar zayıf ve kısa boylu olanlara göre ergenlik dönemine daha erken girerler. Ayrıca yüksek rakımlı ve soğuk hava koşullarının olduğu yerlerde yaşayanların deniz seviyesinde ve sıcak ülkelerde yaşayanlara göre ergenliğe daha geç girdikleri saptanmıştır. Çeşitli kronik hastalıkların da ergenliği geciktirdiği aktarılmaktadır.⁶³ Bu bakımdan ergenliğin başlangıcı ve sonu konusunda kesin rakamlarla belirlenmiş yaş sınırları yerine takribi zaman dilimleri belirlemek daha sağlıklı olacaktır.

Ergenliğe giriş yaşının genel itibarıyla kızlarda 9-11, erkeklerde ise 11-13 yaşları arasında olduğu söylenebilir.⁶⁴ Ergenlik çağının kız ve erkeklerde 12-13 yaşlarında başlayıp 21 yaşına kadar sürdüğü de ifade edilmektedir.⁶⁵ Kız çocuklarında ergenliğin sekiz yaşından önce, erkek çocuklarda ise dokuz yaşından önce başlaması doğal görülmemektedir. Aynı şekilde erkeklerde 13,5 yaşına kadar, kızlarda ise 14 yaşına kadar ergenliğin başlamaması yine normal kabul edilmemektedir. Uzmanlara göre bu

⁵⁹ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 29; Ayrıca bkz. “Gençliğin Önemi”, (Erişim Tarihi 26.11.2024), <https://hugaum.hacettepe.edu.tr/>

⁶⁰ “Ergen Sağlığı”, (Erişim Tarihi 26.11.2024), https://www.who.int/health-topics/adolescent-health/#tab=tab_1

⁶¹ Muuss, “Ergenlik Psikolojisinde Akımlar”, 23.

⁶² Gülören Ünlüoğlu, “Ergenliğin Psikopatolojisi”, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 210.

⁶³ Büyükgebiz, *Köprüden Geçerken: Ergenlik Dönemi ve Sorunları*, 15-17.

⁶⁴ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 13.

⁶⁵ Fitzhugh Dodson, *Doğumdan Yirmi Bir Yaşa Kadar Sevgiyle Disiplin*, çev. İpek Van Den Born (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2000), 241; Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 30.

yaş sınırlarına dikkat edilmesi gerekip ergenliğin erken ya da geç başlamasının nedenlerinin araştırılması gerekmektedir.⁶⁶ Çünkü bu durum, gelişim açısından bir problemin olduğuna işaret edebilir. Söz konusu yaşlar aralığında ergenliğin başlaması sağlıklı bir gelişim süreci için oldukça önemlidir. Bu noktada bir problemin olması durumunda uzman kişilerden yardım alınması en sağlıklı yoldur.

1.2. Ergenlik Dönemi Gelişim Evreleri

İnsan doğumu ile ölümü arasındaki yaşam süresi boyunca bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik, yaşlılık şeklinde farklı dönemlerden geçmektedir. Bu gelişim dönemlerinin en önemlilerinden olan gençlik çağı, bireyin ruhsal bakımdan olgunlaşma ve yaşama hazırlık evresini oluşturmaktadır.⁶⁷

Önceleri çocuğun cinsel olgunluğa ulaştığı andan 21 yaşın sonuna kadar devam eden gelişim sürecinin tümü ergenlik dönemi olarak nitelenmekteydi. Daha sonraları bu dönemin ilk ve son dönemleri arasında ciddi farklılıklar olduğu saptandı. Bu değişikliklerin özellikle davranışlarda olduğu ortaya konuldu. Bu sonuca ulaşıldıktan sonra ergenlik dönemi ilk ve son dönem şeklinde iki kısma ayrılarak incelenmeye başlandı.⁶⁸ Günümüzde ise ergenlik ilk, orta ve son ergenlik şeklinde tasnif edilerek üç kısım halinde ele alınmaktadır.⁶⁹

1.2.1. İlk Ergenlik (Erinlik)

Erinlik terimi, ergenliğin ilk yıllarını ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Ergenlik dönemi erinlikle başlar. Erinlik, çocukluktan ergenliğe geçişi sağlayan kısa dönemin adıdır.⁷⁰ Erinlik kavramı, ruhsal ve biyolojik bakımdan cinselliğin farkına varıldığı ve cinsel organların üremeye ilgili fonksiyonlarını kazandığı dönem şeklinde de tanımlanmaktadır.⁷¹ Bu dönem kendi içinde üç kısım halinde tasnif edilerek ele alınabilmektedir.⁷² Bu sürece giriş yaşının 11-12 civarı olduğu söylenebilir. Erinlikte

⁶⁶ Atilla Büyükgebiz, *A'dan Z'ye Ergenlik* (İstanbul: Destek Yayınları, 2019), 18-19.

⁶⁷ Abdulvahit İmamoğlu - Saliha Feriadoğlu, "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahli", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 20.

⁶⁸ Hurlock, "Ergenlikte Beden Gelişimi", 127.

⁶⁹ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 30.

⁷⁰ Ünlüoğlu, "Ergenliğin Psikopatolojisi", 209.

⁷¹ Ömer Demir - Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 80.

⁷² Erinlik günümüzde 3'e ayrılarak ele alınmaktadır. Kabul edilen ayırım genel olarak şu şekildedir: "1. Erinlik öncesi (prepubescent) evre: Ek cinsiyet özellikleri gelişmeye başlamış, ancak çoğalma işlevi olgunluğa erişmiş değil. 2. Erinlik (pubescent) evresi: Ek cinsiyet özellikleri gelişimi devam ediyor ve çoğalma işlevi başlamış. 3. Erinlik sonrası (postpubescent) evre: Ek cinsiyet özellikleri iyice gelişmiş,

kişi, çocukluktan çıkmış ancak tam olarak genç olamamıştır. Bu nedenle birey bazı psikolojik karmaşa ve bocalamalar içinde olabilir. Yetişkinlerin bu bocalamalara karşı olumsuz yaklaşım sergilemeleri bireyin içinde bulunduğu süreci daha da sıkıntılı hale getirebilir. Bu bakımdan bireyin öz benliğinin gelişimi için yetişkinlerin anlayışla yaklaşımları ve bireye değer vermeleri son derece önemlidir.⁷³

Erinliğin karşılığı olarak İslam dininde bulûğ kavramı kullanılmaktadır. Çocuğun pek çok açıdan ciddi değişimler yaşadığı bir evre olan bulûğ, eski kültürler ve dinler tarafından son derece önemsenen bir hadise olmuştur.⁷⁴

Erinlik, kendi içinde barındırdığı farklı özellikler nedeniyle hem çocukluk hem de ergenlik ile çakışan bir dönemdir. Bu dönem iki ile dört yıl arası süren kısa bir dönemdir. Yarıları çocukluk, yarıları ergenliktir. Bu döneme girildiğinin ölçütü kızlarda regl döneminin başlaması, erkeklerde ise gece boşalmalarıdır.⁷⁵ Fiziksel ve davranışsal değişimlerin en hızlı olduğu dönem ayrıca bu dönemdir. Erinlikte bireylerin en büyük uğraşları bedenleri olmaktadır. Bu dönemde hızlı fiziksel gelişim ve değişime uyum ve bunlarla baş etme çabaları da görülmektedir.⁷⁶

Yaklaşık 13-14 yaşlarına kadar sürebilen erinliğin iki önemli özelliği bilgiye düşkünlük ve fiziksel kuvvetin dorukta oluşudur.⁷⁷ Birey bu dönemde bilgiye önem vermekte, bilge kişilere saygı duymaktadır.

Erinlik, çocuğun cinsel olgunluk ve üreme yeteneği kazandığı bir evredir. Çocukluğun sonlarında meydana gelen pek çok fiziksel değişim bu evreye adım atıldığının belirtilerini gösterir. Söz konusu fiziksel değişim kapsamında birincil ve ikincil cinsiyet özelliklerinin kazanılması örnek gösterilebilir. Birincil cinsiyet özelliklerinde cinsel organlar büyürken, ikincil cinsiyet özelliklerinde ise ses tonunun ve deri dokusunun değişmesi, vücudun belli yerlerinde tüylenmenin artması gibi

cinsiyet organları çoğalma işlevi de tam gelişmiş olarak işleme devam edebilir durumda.” Bkz. Hurlock, “Ergenlikte Beden Gelişimi”, 109.

⁷³ Hâbil Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 89.

⁷⁴ Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, 112-113.

⁷⁵ Hurlock, “Ergenlikte Beden Gelişimi”, 106-107.

⁷⁶ Pınar Bayhan, “Ergenlik Dönemi: Fiziksel, Cinsel ve Motor Gelişim”, *Doğum Öncesinden Ergenliğe Çocuk Gelişimi*, ed. Nilgün Baysal Metin (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021), 291.

⁷⁷ Salih Aybey, “6-14 Yaş Arası Çocuğun Dini Gelişim Dönemi Özelliklerinin Bilinmesinin Din Eğitimi Açısından Önemi”, *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* XI/5 (2016), 77.

değişiklikler meydana gelir. Vücut ve yüz boyutlarının değişmesi gibi özellikler de ilk ergenlikte görülen fiziksel değişiklikler arasındadır.⁷⁸

1.2.2. Orta Ergenlik

Orta ergenlik aşamasındaki birey artık çocukluktan çıkıp gençlik sürecine tamamen girmiş bulunmaktadır. Bundan ötürü çevresindekiler kendisine değer vermekte, kendisini ciddiye almaktadır. Somut düşünme dönemi artık geride kalmış, soyut konuları anlamada ve değerlendirmede bir problem yaşanmamaktadır.⁷⁹

Bu döneme genel olarak 13-14 yaşlarında girilmekte, 17 yaşına gelindiğinde ise bu dönem bitebilmektedir. Kızlarda fiziksel gelişim büyük oranda tamamlanırken erkeklerde bu gelişim devam etmektedir. Arkadaş ilişkilerine önem verme, sosyal alanlarda öne çıkma, ebeveynle otorite çatışması, bireyleşme, karşı cinsle ilişkilerin artması ve cinsel kimlik gelişimi orta ergenliğin başlıca gelişim özellikleridir. Ayrıca bu evrede iken ergen birey ruhsal alandaki gelişimsel problemlerini çözüme kavuşturmak ihtiyacındadır.⁸⁰

İslami literatürde buluğdan sonraki dönemi ifade etmek üzere “şâbb” ve “şebâb” kavramları kullanılmaktadır. Bu kavramların kesin bir biçimde hangi yaş sınırlarını kapsadığı noktasında farklı görüşler⁸¹ söz konusu olsa da 13-14 yaşları sonrası için bu kavramların kullanıldığı söylenebilir.

Orta ergenlikte artık çocuk yapısı giderek kaybolmaktadır. Bundan dolayı ergenin anne baba, arkadaş ve insan ilişkilerinde de değişiklikler meydana gelir. Ergen birey bu dönemde artık çocuksu davranışlardan uzak durmak, yetişkinlere yakışır davranışlar kazanmak durumundadır. Çünkü çevresi ondan bunu beklemektedir. Bu dönem davranışların aşırıya kaçtığı bir dönem olduğu için genç birey zaman zaman duygusal aşırılıklar yaşayıp dengesiz davranışlarda bulunabilmektedir.⁸² Orta ergenlik evresinde bir gelişimsel krizin meydana geldiği belirtilmektedir. Bu kriz, bireyin kendini tanımasının bir parçası olarak görülür. Bu krizin iki temel sebebi bulunmaktadır: bağımsızlık kazanma arzusu ve kendini keşfetme ile ilgili çözülmemiş

⁷⁸ Bühler, Spiegel ve Thomas, “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”, 91.

⁷⁹ Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş*, 92.

⁸⁰ Pınar Bayhan, “Ergenlik Dönemi: Fiziksel, Cinsel ve Motor Gelişim”, 291.

⁸¹ Turgay Gündüz, “İslam Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimi (Kuramsal Yaklaşım)”, 97.

⁸² Hurlock, “Ergenlikte Beden Gelişimi”, 127-129.

sorular.⁸³ Bu dönemde uyum konusunda ergenin problemleri olsa da yetişkinlerin yardımıyla genç bireyin bu problemleri atlatabilmesi kolaylaşır.⁸⁴ Anne baba ve eğitimcilere düşen görev, bu süreçteki aşırı davranışlara anlayışla yaklaşp ortaya çıkan problemleri uygun yöntemlerle rehberlik yaparak çözmektir.

1.2.3. Son Ergenlik

Ergenliğin son aşaması, kimlik gelişimi ve kimlik duygusunun bir bütünlüğe erişmesi açısından oldukça önemlidir. Kimlik oluşumu sürecinde meslek tercihinde bir karara varmak, kendine özgü bir değer sistemi oluşturmak, yaşam biçimini belirlemek, bir grup içinde olabilmek, siyasi, felsefi ve dini konularda görüşler geliştirmek kimlik kazanımı için etkili olan unsurlardır.⁸⁵ Ergenliğin son dönemine 17-18 yaşlarında girilmektedir. Bu dönemin sonları 21 yaşlarına denk gelebilmektedir. Bu dönemde fiziksel ve psikolojik değişmelerin hızı azalmıştır. Maddi durumu düşük olan bazı ergen bireyler bu dönemde çalışma hayatına atılıp bir an evvel yetişkin bir insan olma atmosferine girmeye çalışırlar. Ekonomik durumu iyi olan ergen bireyler ise bu dönemde genellikle ailelerine bağlı olup geç büyürler ve ergenlik süreleri daha uzun sürer. Bu bireyler, yetişkin yaşantısına uyum sağlamakta da zorlanırlar. Ayrıca orta ergenlik dönemine nispeten bu dönemde ergen bireyin davranış ve tutumlarında dengelilik artar. Bunun yanı sıra yetişkinlerin müdahalelerinde azalma, duygusal sakinliğin artması, problemleri karşılama yöntemlerinin değişmesi, gerçekçiliğin artması da bu dönemin dikkat çeken özelliklerindendir.⁸⁶

Bu dönemde birey, bağımsızlığını kazandığına inanmakta ve ergenlik sürecinden giderek uzaklaşmaktadır. Diğer taraftan bu aşamada gencin meslek seçiminde bir karara varması ve bu yönde hazırlık yapması beklenir.⁸⁷ Onurlarına ve bağımsızlıklarına önem veren gençler, bu dönem boyunca anne babalarının şahsiyetlerine saygı göstermelerini ve her işlerine müdahale etmemelerini arzu ederler.⁸⁸

Bu dönemdeki gençler hayatlarının bir anlamı ve gayesi olmasını, değer yargıları ile davranışlarının uyuşmasını arzu ettiklerinden ötürü kendi değerlerini bulma ve onları

⁸³ Rolf E. Muuss, *Theories of Adolescence* (New York: Random House, 1968), 183.

⁸⁴ Habil Şentürk, “Dini Gelişim Psikolojisi”, *Diyanet İlmi Dergi* XXXI/4 (1995), 72.

⁸⁵ Haluk Yavuzer, *Gençleri Anlamak* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2021), 43.

⁸⁶ Hurlock, “Ergenlikte Beden Gelişimi”, 133-134.

⁸⁷ Dodson, *Doğumdan Yirmi Bir Yaşa Kadar Sevgiyle Disiplin*, 252.

⁸⁸ Şentürk, “Dini Gelişim Psikolojisi”, 74.

benimseme yolunu tercih ederler.⁸⁹ Ergenliğin son aşamasında olan bireylerin hayat boyu kendilerine rehberlik edecek değerleri bulmaları ve hayatın anlamını bu değerlerle özdeşleştirmeleri önemli bir yere sahiptir.

1.3. Ergenlik Dönemi Gelişim Alanları

İnsan gelişimi genel olarak fiziksel, cinsel, duygusal, sosyal, zihinsel, kişilik ve ahlaki gelişim olmak üzere çeşitli boyutlarda incelenmektedir. İnsan gelişiminin fiziksel, cinsel ve zihinsel gelişim boyutlarında bir süreksizlik var iken; duygusal, sosyal, kişilik ve ahlaki gelişim boyutlarında bir süreklilik söz konusudur.⁹⁰ Gelişim psikolojisi, söz konusu gelişim alanlarını kendi içerisinde farklılaştırarak daha etraflıca incelemekte ve gelişim dönemlerinin tüm kültürlerde benzer bir süreç izlediğini belirtmektedir. Ayrıca bu gelişim alanları tümüyle birbirine bağlı olmakla birlikte birbiriyle de etkileşim içerisinde.⁹¹

Gelişimsel basamakların bilinmesi, eğitim bakımından dikkate alınması gereken bir konudur. Eğitiminin eğittiği bireyi tanıması, hem eğitim ve öğretimin etkili olması hem de verimli neticeler alınması açısından son derece önemlidir.⁹² Eski dönemlerdeki eğitim sürecinde ağırlıklı olarak bilişsel öğrenmeler değer kazanıp zihinsel öğrenmeler öne çıkmış iken; günümüzde ise eğitim sürecinde bireyin bütün yönleri ile gelişimini dikkate almak ve onun hiçbir yönünü ihmal etmeden bütün yönleri ile gelişimini sağlamak önem kazanmıştır. Bu dönemde geleneksel zihinsel eğitim anlayışının etkisi zayıflamıştır.⁹³ Bu bağlamda eğitimde insanın bütün yönlerini dikkate alarak hareket etmek günümüz açısından daha kabul edilebilir bir anlayış olmuştur.

Ergenlik dönemindeki genç bireyden;

- Cinsel kimliğini kabullenmek ve buna uygun davranış geliştirmek,
- Kişilik bağımsızlığını elde etmek ve kendisini ilgilendiren kararları kendisi verebilmek,
- Arkadaşlık, liderlik ve iş birliği yapma kabiliyetlerini kazanmak,
- İlgi ve kabiliyetlerine göre bir mesleğe yönelmek,

⁸⁹ Rasim Bakırcıoğlu, *Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2020), 113.

⁹⁰ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 12.

⁹¹ Mustafa Köylü - Cemil Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023), 1.

⁹² Taştekin, *Eğitim ve Din Eğitimi I*, 23.

⁹³ Süleyman Akyürek, *Din Öğretimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2013), 14.

- Ergenlik dönemine özgü problemleri başarıyla çözmek,
- Kendine has bir hayat felsefesi geliştirmek,
- Kimlik karmaşasına karşı benlik kimliğini geliştirmek gibi gelişim görevlerini yerine getirmesi beklenmektedir.⁹⁴

Anne baba ve eğitimcilerin belirlenen bu gelişim görevleri doğrultusunda ergenlik dönemindeki bireylere rehberlik etmeleri, ergenlerin sağlıklı bir gelişim süreci geçirmeleri açısından gerekli ve yararlıdır.

1.3.1. Fiziksel Gelişim

Ergen bireylerin fiziksel gelişimi noktasında standart bir gelişme çizgisi belirlemek mümkün değildir. Zira her bireyin organlarının ve vücut kısımlarının büyüme dönemleri, hızları birbirinden farklıdır. Diğer taraftan büyüme hızında cinsiyet farklılıklarının olduğu ve kızların erkeklere nazaran büyümeye daha hızlı başladıkları saptanmıştır.⁹⁵ Beslenme, sağlık şartları, iklim ve coğrafi koşullar gibi çevresel etmenler fiziksel gelişmeyi etkilemektedir. Bununla beraber kalıtsal etmenlerin de fiziksel gelişmeyi etkilemede önemli bir ölçüt olduğu kabul edilmektedir.⁹⁶ İklim ve olumsuz beslenme gibi unsurlar ile birlikte kalp, böbrek, karaciğer ve kemik hastalıkları da bedensel büyümeyi geciktirebilmektedir. Son dönemlerde iyi beslenmenin sonucu olarak ergenlerin boylarında bir artış olduğu gözlemlenmiştir.⁹⁷

Ergenlik döneminde fiziksel gelişime başlama ölçütünün belirlenmesinde bazı kıstaslar ortaya konulmuştur. Buna göre iskelet gelişimi, el ve bilek kısımlarının kemikleşmesi, kızlarda regl döneminin başlaması, erkeklerde kıllanma oranı ve cinsel olgunluk düzeyi gibi ölçütler fiziksel gelişime adım atıldığının bir belirtisi sayılmaktadır.⁹⁸ Bazı araştırmacılara göre ergenlikteki fiziksel gelişim erkek çocuklarında genel olarak 12-14 yaşlarında ve ani olarak başlar. Kız çocuklarında ise bu gelişim yaklaşık 11 yaşlarında başlar, daha geniş bir zamana yayılır ve daha yavaş ilerler.⁹⁹ Bu dönemde hem kızlarda hem erkeklerde iştah artışı görülür ve vücut hızlı bir

⁹⁴ Bakırcıoğlu, *Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı*, 286.

⁹⁵ Bühler, Spiegel ve Thomas, “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”, 90.

⁹⁶ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 34

⁹⁷ Bakırcıoğlu, *Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı*, 287.

⁹⁸ Bühler, Spiegel ve Thomas, “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”, 91.

⁹⁹ Gerald S. Blum, “Duygusal ve Dürtüsel Gelişim”, çev. Meral Çileli, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 182-183; Muhsin Yılmazçoban, *Değişen Türkiye’de Ergen ve Yetişkinlerde Duygusal Yapılaşmalar* (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2020), 34.

fiziksel büyüme sürecine hazırlık yapar.¹⁰⁰ Ergen erkek ve kızların yaklaşık 17 yaş civarlarına geldiklerinde ergenlik döneminin tüm fiziksel gelişimlerini tamamlamış olmaları beklenir.¹⁰¹

Bebeklik döneminde hızlı olan fiziksel büyüme çocuklukta daha yavaş bir seyir izlerken, ergenlik döneminde sert bir şekilde artar ve yetişkinliğe doğru yavaşlayan bir süreç takip eder.¹⁰² Ergenlikte ilk olarak eller ve ayaklar büyür. Daha sonra bunu kol ile bacaklardaki büyüme takip eder. Son olarak ise, gövde, göğüs kafesi ve omuz kısımları genişleyerek büyür.¹⁰³ Bu dönemde ergenlerin boyu yaklaşık 25 cm kadar uzar ve ergenler ortalama 25 ile 35 kilo alırlar.¹⁰⁴ Baştaki büyümenin yetişkinlikteki ortalama oranına ulaşması ergenlikte tamamlanır. Bu süreçte baştaki organlar aynı zamanda ve aynı hızda gelişmez. Öncelikle burun, alt çene ve üst dişler seçik bir hal alır. Daha sonra alın genişler, elmacık kemikleri belirir ve gözlerin arası açılır. Baştaki simetrik olmayan bu görüntü ergene has bir çehre meydana getirir.¹⁰⁵ Yüzdeki organların asimetrik olması ergenlerde kaygı meydana getirebilmektedir. Zira ergen için dış görünüş çok önemlidir.

Erkeklerde diğer organların fiziki gelişiminde koltuk altı kıllanması, boy uzaması, kas yapısında artış, seste kalınlaşma, âdem elmasının belirginleşmesi gibi değişiklikler ortaya çıkar. Kızlarda ise boy uzaması, göğüs ve kalçada büyüme, beden yağ dokusunun artışı gibi değişiklikler söz konusudur.¹⁰⁶ Kızların ve erkeklerin fiziksel görünüşleri arasındaki farkın kesinleştiği bu dönemde, büyüyen iç organlar, gelişen iskelet ve vücuttaki kas/yağ ağırlığındaki artışa bağlı olarak hem kiloda hem de boy da niceliksel değişiklikler meydana gelir.¹⁰⁷ Hızla ortaya çıkan tüm bu değişiklikler ergene çeşitli zorluklar yaşatır. Ergen alışık olduğu bedene birdenbire yabancı olur. Hormon salgılarındaki önemli değişiklikler fiziksel enerjide ani değişikliklere yol açar, kas gücü

¹⁰⁰ Rukiye Karaköse, *Ergen Psikolojisi ve İletişim* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 33.

¹⁰¹ Yılmazçoban, *Değişen Türkiye’de Ergen ve Yetişkinlerde Duygusal Yapılaşmalar*, 35.

¹⁰² Zeliha Solak - Ayşe Dilek Öğretir Özçelik, “Fiziksel Gelişim”, *Çocuk Psikolojisi*, ed. Ayşe Dilek Öğretir Özçelik (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021), 46.

¹⁰³ Büyükgebiz, *Köprüden Geçerken: Ergenlik Dönemi ve Sorunları*, 34; Zeliha Solak - Ayşe Dilek Öğretir Özçelik, “Fiziksel Gelişim”, 46.

¹⁰⁴ Lisa J. Cohen, *A’dan Z’ye Psikoloji*, çev. Mihriban Doğan (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 220.

¹⁰⁵ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 36-37.

¹⁰⁶ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 13; Büyükgebiz, *Köprüden Geçerken: Ergenlik Dönemi ve Sorunları*, 24-25.

¹⁰⁷ Hikmet Kübra Atasoy, “Fiziksel Gelişim”, *Çocuk Gelişimi I-II*, ed. Ayşe Meriç - Erdal Meriç (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2022), 52.

hızla artar ve aniden değişen beden çeşitli sakarlıklar meydana getirir.¹⁰⁸ Hem erkeklerin hem kızların iskelet sisteminde meydana gelen değişimler, bedendeki boy ve kilo artışı gibi durumlar ergen bireyin birtakım koordinasyon güçlükleri yaşamasına sebebiyet verir. Ergenlerin vücut yapısındaki ve metabolizmasındaki değişimlerden ötürü denge ve konsantrasyon gerektiren birtakım becerileri yerine getirememeleri gayet doğal olarak kabul edilmektedir. Özellikle ince kas yapısı biraz daha geç gelişen erkek ergenler, kızlara nispeten daha çok zorluk yaşarlar.¹⁰⁹

Ani gerçekleşen bedendeki değişikliklere ilaveten bu süreç boyunca ergende yorgunluk, sinirlilik ve huzursuzluk belirtileri de görülür. İştah dalgalanmaları sonucu yemek yemedeki düzensizlik kansızlıklara, bu durum da yorgunluk ve halsizliklere neden olur. Kendisini sürekli yorgun hisseden ergen bireyde sonraları sinirlilik ve huzursuzluk hali hâkim olur. Baş ve sırt ağrıları, bitkinlik hissiyatı hem erkeklerde hem kızlarda meydana gelen değişiklikler arasındadır. Özellikle sağlıksız ve kötü bir beslenme ile geçirilen çocukluk döneminden sonra ergenliğe girildiğinde bu belirtiler daha sık görülür. Sağlıklı bir beslenme ile büyüyen çocuklarda ergenliğe giriş aşamasında bu belirtilerin daha seyrek görüleceği ya da hiç görülemeyeceği de söylenebilir.¹¹⁰

Fiziksel açıdan erken gelişen erkek ergenlerin geç gelişenlere nazaran daha çok sosyal kabul gördüklerine ve daha uyumlu olduklarına dair bulgular vardır. Sözgelimi fiziki olarak geç gelişen erkek bireyler erken gelişenlere göre daha fazla kişisel yetersizlik hissedebilir, sosyal ilişkileri komiklikler yapma ve çocukça dikkat çekme şekline dönüşebilir.¹¹¹ Fiziksel gelişimde gecikmiş erkek çocuklar huzursuz, stresli ve dikkat çeken davranışlara meyilli olabilirler. Bu davranışları sonucu lider seçilmeleri ve çevreleri tarafından sevlmeleri zor olur. Bu durum onların yetersizlik ve güvensizlik duygusu geliştirmelerine sebebiyet verebilir. Fiziksel açıdan erken gelişen erkek bireyler ise grup liderliklerinde kendilerini gösterir, görevler alır ve kabiliyetlerini daha da artırırlar. Fiziksel gelişimde gecikmiş kızlar, erkeklere nispeten daha az zarar görür ve onların kişisel ve toplumsal uyumları erkeklerin aksine daha iyidir. Fiziksel gelişimi

¹⁰⁸ Gerard Philippe Guasch, “Bedensel Değişimler ve Yabancılaşma Duygusu”, çev. Bekir Onur, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 143.

¹⁰⁹ Ayhan Aydın, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2016), 29.

¹¹⁰ Hurlock, “Ergenlikte Beden Gelişimi”, 119.

¹¹¹ Bühler, Spiegel ve Thomas, “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”, 93.

daha erken olan kızların ise bu dönemi erkeklerden daha zor geçirdikleri söylenebilir. Çünkü onlar ergenliğe çabuk girdikleri ve toplumsal kısıtlamalara erkeklere nazaran daha fazla maruz kaldıkları için bu döneme uyum sağlamakta daha çok zorluk yaşayabilirler.¹¹²

Ergen birey fiziki görünümüne ilişkin yapılan yargılara, eleştirilere aşırı duyarlıdır. Bu yargı ve eleştirilerin açıkça söylenmiş olması da gerekmez. Bir bakış, bir ima ya da bir jest yeter.¹¹³ Bu süreçte özellikle kızlarda estetik kaygılar daha belirgin hale gelir. Estetik kaygılar genellikle kilo üzerinde yoğunlaşır ve çeşitli diyet uygulamaları başlar.¹¹⁴ Bu sebeple pek çok genç, ergenlik sürecinde ideal vücut ölçülerine ulaşmak amacıyla anoreksik¹¹⁵ ya da oburluk hastası olabilmektedir.¹¹⁶ Bu ve benzer olumsuzlukların yaşanmaması için anne baba ve eğitimcilerin gençlerin fiziki görünümleri konusunda çok hassas davranmaları gerekmektedir.

1.3.2. Cinsel Gelişim

Çocuklar erinliğe girecekleri süreçten yaklaşık bir buçuk yıl önce birtakım değişimler yaşarlar. Bu değişiklikler kız çocuklarında 10, erkek çocuklarında 11-12 yaşlarında olmaktadır.¹¹⁷ Cinsel olgunluğa erişim yaşı, genellikle kişiden kişiye değişiklik göstermektedir. Aynı yaşta olanlardan biri 13 yaşında cinsel olgunluğa erişirken, bir diğeri 15 yaşında erişebilir. Bu durum tamamen beslenme, iklim koşulları ve salgı bezlerinin salgıladığı hormon miktarına dayalıdır.¹¹⁸ Daha önce az miktarda olan östrojen (kızlarda) ve testosteron (erkeklerde) hormonlarının kanda artmasıyla birlikte bedende daha evvel görülmeyen çeşitli değişiklikler meydana gelir.¹¹⁹ Hormonların etkisiyle üreme uzuvları gelişir, yeni görevler kazanır ve beden cinsel

¹¹² Hurlock, “Ergenlikte Beden Gelişimi”, 123-124.

¹¹³ Dino Origlia - Honore Ouillon, “Ergenlikte Kişilik”, çev. Bekir Onur, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 160.

¹¹⁴ Büyükgebiz, *Köprüden Geçerken: Ergenlik Dönemi ve Sorunları*, 77; Ergenlik sürecinde pek çok kaygı alanları olsa da bedenle ilgili kaygılar daha fazla yoğunluktadır. Kızların erkeklere kıyasla bedenle ilgili kaygılarının daha fazla olduğu aktarılmaktadır. Bkz. Hurlock, “Ergenlikte Beden Gelişimi”, 125.

¹¹⁵ Anoreksi, “çocukluktan ergenliğin dişiliğine ve yetişkinliğe geçişin zor bir safhasıdır. Çocuk olarak kalmak için vücudun değişimini reddetmenin bir yoludur. Göğüsler, adet günleri, dişi görünüm bu süreçte istenmeyen şeylerdir vücut, sonsuza kadar ortadan kaldırılmak, yok edilmek istenir.” Gerard Severin, *Ergenlik Çağının Tehlikeleri*, çev. Kurtuluş Bıçakçı (Ankara: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş., 2000), 48.

¹¹⁶ Severin, *Ergenlik Çağının Tehlikeleri*, 18.

¹¹⁷ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 41.

¹¹⁸ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 46.

¹¹⁹ Büyükgebiz, *Köprüden Geçerken: Ergenlik Dönemi ve Sorunları*, 14.

özelliğini elde eder.¹²⁰ Erkeklerde testisler sperm, kızlarda yumurtalıklar ovaryum üretmekte ve erkeklik kadınlık hormonları daha aktif bir şekilde çalışmaya başlamaktadır. Bu değişiklikler sonucu psikolojik ve bedensel değişimler meydana gelmekte, karşı cinse olan ilgi artmaktadır. Cinsel gelişimin meydana getirdiği değişiklikler ergenlerin bu konulara ilgisinin artmasına sebep olmaktadır.¹²¹

Ergenlerde cinsel gelişme, birincil cinsel gelişme ve ikincil cinsel gelişme şeklinde iki kısma ayrılarak ele alınmaktadır. Birincil cinsel gelişme üreme organlarındaki değişiklikleri içerir. İkincil cinsel gelişme ise sesteki değişme, sivilcelerin ortaya çıkması, vücutta kıllanma, ter bezlerinin çalışmasında artış gibi fiziksel değişiklikleri kapsamaktadır.¹²²

Cinsel gelişim esnasında bazı duyguları ilk defa deneyimleyen genç birey, cinselliği abartılı bir uğraş haline getirebilmekte, zamanının büyük bir kısmını bu alana aktarabilmektedir. Bunun neticesinde uygun olmayan cinsel uğraşlar ve deneyimler olabilir. Aşırı cinsel uğraşı olan genç bireyler bu süreçte pornografi yayınlara ilgi duyabilir, cinselliği konu edinen neşriyata yönelebilirler. Bu durumda soğukkanlı bir biçimde genci suçlamadan ve eleştirmeden uygun yönlendirmeler yapılmalıdır. En sağlıklı yol olarak gençlerin meşgul olacakları ilgi alanlarının artırılması gerekmektedir. Kabiliyetlerinin ve ilgilerinin olduğu bir spor, sanat dalı ya da sosyal faaliyetlere zaman ayırmaları sağlanabilir ve bu alanlarda kendilerini geliştirmelerine yardımcı olunabilir.¹²³ Ergen bireyin cinsel açıdan erken uyarılmasında televizyon ve sosyal medya araçlarının önemli bir etkisinin olduğu unutulmamalıdır. Ergenin bu süreçte erken uyarılmasına sebep olan çeşitli yayın ve neşriyattan uzak tutulmaya çalışılması ve bilinçli bir televizyon ve sosyal medya kullanıcısı olmalarını sağlamak en uygun yoldur. Diğer taraftan bireylerin manevi açıdan gelişmelerini sağlamak da etkili bir yöntemdir.

Ergenler cinsellik ile alakalı bilgileri ailesinden, okuldan, arkadaşlarından, çeşitli yayınlardan veya internetten alabilirler. Ebeveynler çocukları ile cinsel gelişim konusunda konuşmaktan çekinir ve yeterince bilgilendirmezlerse, onlar bu konudaki bilgileri başka kanallardan elde edebilirler. Özellikle arkadaş veya internet gibi

¹²⁰ Guasch, “Bedensel Değişimler ve Yabancılaşma Duygusu”, 144.

¹²¹ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 106.

¹²² Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 41.

¹²³ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 107.

kanallardan bilgi edinmeye çalışan ergenler eksik veya yanlış bilgilendirilebilirler.¹²⁴ Küçük yaştaki çocuklar zaman zaman cinsel konuları merak etmekte ve bu konuda sorular sormaktadır. Bu çocukların cinsellikle alakalı sorularının cevapsız bırakılması ya da cinsel meraklarının ayıplanması ergenlik döneminde sağlıklı bir cinsel gelişim süreci geçirmelerini olumsuz etkileyebilir. Anne babaların bu husustaki tutum ve yaklaşımı önemlidir.

Ülkemizdeki ergenler üzerinde yapılan bir araştırmaya göre gençlerin cinsellikle ilgili ilk bilgileri elde etmelerinde arkadaşlarının payının yüksek olduğu tespit edilmiştir.¹²⁵ Bu durum ergenlerin cinsellikle ilgili ana kaynaklarının arkadaşları olduğunu göstermektedir. Oysaki ergen bireyler cinsel gelişim öncesi karşılaşacakları özel durumlar ve değişimler hususunda anne babaları tarafından yeterince bilgilendirilmeli, bu dönemde yaşayacakları değişiklikler hakkında hazırlanmalıdır. Bunun yanında gerekli olan sağlık ve temizlik kuralları hakkında aydınlatılmaları, hem ruh sağlığı hem de beden gelişimi açısından önemlidir. Aynı zamanda cinsel gelişimi sürecinde meydana gelecek değişikliklere uyum sağlamak için nasıl davranması gerektiğini bilen bir genç, söz konusu değişimlere daha kolay alışabileceği gibi ortaya çıkacak sorunları da daha rahat çözebilir. Böylece özgüvenli, cinsiyetini benimseyen ve buna uygun davranışlar sergileyen bir birey olur.¹²⁶

Ülkemizdeki çocukların cinsel değişiklikler konusunda yeterince bilgilendirilmediği aktarılmaktadır.¹²⁷ Ergenlerin sağlıklı bir birey olarak yetişmeleri için karşılaşacakları değişimler hususunda uyarılmaları ve bilgilendirilmeleri elzemdir. Bedenindeki cinsel değişikliklere karşı nasıl hareket etmesi gerektiğini önceden öğrenmiş bir genç birey, bu değişikliklere daha kolay alışmakla birlikte bundan doğacak sorunları da rahatlıkla atlatabilir ve kendi cinsel kimliğini daha kolay elde edebilir.¹²⁸ Bu bağlamda kızların cinsel gelişim esnasında karşılaşabilecekleri özel durumlar hususunda anneleri tarafından aydınlatılmaları gerekirken, erkeklerin de babaları tarafından bilgilendirilmeleri gerekir. Bu amaçla çocukluk ve ergenlik döneminde cinsel gelişim açısından olası problemleri en aza indirmek ya da ortadan kaldırmak için

¹²⁴ Karaköse, *Ergen Psikolojisi ve İletişim*, 97.

¹²⁵ Şen, “Türkiye’de Ergen Profili”, 94.

¹²⁶ Karaköse, *Ergen Psikolojisi ve İletişim*, 96-97.

¹²⁷ Aysel Ekşi, *Gençlerimiz ve Sorunları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1982), 58.

¹²⁸ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 49.

öncelikle anne babanın eğitimi üzerinde yoğunlaşmak gerekir. Çeşitli kurslar aracılığıyla gençlerin gelişim dönemleri hakkında anne babalara birtakım bilgiler kazandırmak faydalı olacaktır.

Amerika’da cinselliğin gitgide liberalleşmekte olduğu, “yeni ahlak anlayışı” şeklinde isimlendirilen tutumlar da göze çarpmaktadır. Bu tutumlar, özellikle cinsellikle ilgili konularda açıklığın artması, evlilik öncesi cinsel ilişkinin kabul edilebilirliği ve cinsel davranışların bireye özgü olduğu hususlarını içermektedir.¹²⁹ Bazı Amerikalı psikologlar, çocukların ergenlik dönemine girmesiyle beraber, hatta henüz 10 yaşlarındayken onlara doğum kontrol yöntemlerinin öğretilmesini ve onlarla seks konusunda sohbet edilmesi gerektiğini dahi aktarmaktadır.¹³⁰ Bazı toplumlarda cinselliğin bu denli liberalleştirilmesi aslında cinsel özgürlüğün önünü açmakta ve gençlerin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelmelerini cesaretlendirebilmektedir.

Erken cinselliğin yaşanmasına neden olan birtakım hususlar vardır. Bunları bedensel hazlara yöneliş, erken uyarılma, kutsalı önemsememe, kendini önemsememe şeklinde sıralamak mümkündür.¹³¹ Erken cinsellik ile pek çok davranış ve gelişim problemleri arasında bir ilişkinin olduğu belirtilmektedir. Alkol tüketimi ve kötü ebeveyn-çocuk ilişkisi ile erken yaştaki cinsel davranışlar arasında güçlü bir ilişki olduğu aktarılmaktadır. Diğer taraftan erken cinselliğin yaşanması, ebeveyn kontrolünün az olduğu durumlarda gözlemlenmiştir. Yüksek akademik başarının erken cinselliğin yaşanması noktasında koruyucu bir faktör olduğu da vurgulanmaktadır.¹³²

Gelişmiş ülkelerin önemli bir kısmında toplumsal tutumların ergenleri çok erken yaşlarda evlilik öncesi cinsel ilişkilere cesaretlendirdiği söylenebilir. Amerika’da yapılan bazı psikolojik çalışmalar, ergenlikte cinsel ilişkiye girmenin psikolojik anlamda kötü sonuçlara neden olmadığını¹³³ iddia etse de uzmanlara göre bu durum, bireyin cinsel hayata uyumunu daha da zorlaştırmaktadır. Bu durumun sebep olduğu sağlık, aile, eğitim, sosyal alanlarındaki sorunlar ferдин ve toplumun ruh sağlığını

¹²⁹ Bühler, Spiegel ve Thomas, “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”, 95.

¹³⁰ Dodson, *Doğumdan Yirmi Bir Yaşa Kadar Sevgiyle Disiplin*, 245; Ayrıca Bkz. Severin, *Ergenlik Çağının Tehlikeleri*, 138.

¹³¹ Hamdi Kalyoncu, *Genç Psikolojisinde Sevgi ve Evlilik Öncesi Cinsellik* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011), 40-42.

¹³² Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 15-16.

¹³³ K. Paige Harden, “A-Sex Positive Framework for Research on Adolescent Sexuality”, *Perspectives on Psychological Science* 9/5 (2014), 455-469.

önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir. Genç bireylerin kendi cinsel yaşantılarına ebeveynleri karışmasa da onların iç dünyalarında cinselliğe dair korku, endişe ve suçluluk duygularını yoğun halde yaşadıkları belirtilmektedir.¹³⁴ Aynı zamanda erken yaşta tanınan söz konusu cinsel özgürlük, evlilik dışı “adölesan gebeliği” denilen ergen gebeliğinin meydana gelmesine de sebebiyet verebilmektedir. Adölesan gebeliği, hem ergen bireyi hem de bebeği risk altına sokmaktadır. Amerika’da ve Avrupa ülkelerinde toplumsal bir sorun haline gelmiş bu mesele, maalesef ülkemizde de artmaktadır.¹³⁵ Bu noktada anne babaların cinsel eğitim hususunda ölçüyü kaçırmamaya dikkat etmeleri ve dengeyi korumaları son derece elzemdir. Çocukları bu hususta aşırı serbest bırakmanın hem bireysel hem toplumsal zararları vardır. Kız erkek ilişkilerinde aşırı serbest bırakma, evlilik öncesi cinsel birlikteliğe kadar götürebilmektedir. Bu durum, dini ve ahlaki değerlere de uygun düşmemektedir. Bununla birlikte gereksiz yasaklamaların da önemli sakıncaları bulunmaktadır.¹³⁶ Bu bağlamda dengeyi korumak en doğru yöntemdir. Genç bireylere kadın erkek ilişkilerinde daima ölçülü olmak gerektiği bilincinin küçük yaşlardan itibaren kazandırılması son derece önemlidir.

Cinsel kimlik oluşumu, gencin biyolojik açıdan sahip olduğu cinsiyeti ruhsal anlamda kabullenmesi veya reddetmesi ile başlamaktadır. Bazı ergen bireyler bu dönemde çeşitli sebeplerden ötürü erkek veya kadın cinsiyeti rollerini reddedip kendi eğilimine uygun olan cinsel kimliği benimseyebilmektedir. Bu durum, ileride hem kadın erkek ilişkilerinde hem de ebeveynlik sorumluluğu yüklenildiğinde değişik çatışmaların yaşanmasına neden olabilmektedir.¹³⁷ Cinsel özdeşim, yaklaşık 3-4 yaşlarında başlamaktadır. Bu dönemden itibaren çocuğun cinsel kimliğine uygun tutumların benimsenmesi gerekir. Aksi durumda cinsel özdeşimde kararsızlıkların meydana gelmesi olasıdır. Bu durum ileriki dönemlerde cinsel sapmalara dahi sebep olabilir. Örneğin bir erkek çocuğun kız gibi giydirilmesi veya ona kız gibi davranılması bu noktada yapılacak en bariz hatalı davranışlardır. Aynı durum kız çocuğu için de geçerlidir.¹³⁸ Bu bağlamda sağlıklı bir cinsel kimlik oluşumu için anne babaların

¹³⁴ Hayati Hökelekli, “Gençlik ve Din”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 24.

¹³⁵ Büyükgebiz, *Köprüden Geçerken: Ergenlik Dönemi ve Sorunları*, 108.

¹³⁶ Emine Keskiner, “Cinsel Eğitim”, *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*, ed. Mustafa Köylü (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 433.

¹³⁷ Bakırcıoğlu, *Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı*, 115.

¹³⁸ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 17.

çocuklarının cinsel kimliklerine uygun tutum ve davranış sergilemeleri oldukça önemlidir. Bunun yanında bireylerin çocukluk döneminden itibaren cinsel özdeşim kurabilecekleri bilinçli anne babalara ihtiyaç duydukları unutulmamalıdır. Erkek çocukların babalarını ve kız çocukların da annelerini rol model almaları, gençlerin cinsiyetlerini benimsemelerinde etkili olacaktır.

Yukarıda da aktarıldığı üzere gençlerin erken yaşta cinselliği yaşamalarına neden olan faktörlerden biri de kutsal önemsemeleridir.¹³⁹ Yapılan çalışmalarda dindarlık ile gençlerin cinsel ilişkiye girmesi ve ergen hamileliği arasında ters yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.¹⁴⁰ Dindarlığın cinsel riskli davranışların azalmasına karşı koruyucu bir faktör olduğu söylenebilir.¹⁴¹ Dini inançları kuvvetli olan ergenler, evlilik öncesi cinsel ilişkilerden ve cinsel aşırılıklardan kendilerini koruyabildikleri gibi cinsel duygularını da kontrol altına alabilmektedirler. Konuyla ilgili yapılan bir araştırmaya göre dini inancı güçlü olan gençlerin % 75'i gayri meşru ilişkiye karşı çıkmaktadır. Dini inancı olmayanlarda ise bu oran % 23'tür.¹⁴² Bu durum dindarlığın evlilik öncesi cinsel ilişkiye girme noktasında koruyucu bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu amaçla ergenlik dönemine girmiş her bireye, İslam dinine göre artık sorumlu olduğu, karşı cinsle ilişkilerde hassas olması gerektiği, mahremiyet ve cinsellikle ilgili tüm davranışlarına dikkat etmesi gerektiği bilinci kazandırılmalıdır. Genç birey, İslam dininin ortaya koyduğu emir ve yasaklar çerçevesinde helal ve haramların, sevap ve günahların neler olduğu hususunda anne baba ve eğitimciler tarafından bilgilendirilmelidir.

Cinsellik duygusu, genç birey üzerinde yetişkin olma duygusunu beraberinde getirir. Böylece yetişkin olmanın dini bir sorumluluk gerektirdiği ve artık toplumda kendisine ayrı bir yer ayrıldığı hissini meydana getiren cinsellik, gencin benlik duygularına olumlu katkılarda bulunur ve onu dini vazifelerini gereğince yerine getirme noktasında motive eder. Diğer taraftan bu dönemde ortaya çıkan cinsel enerji, din ve ahlak eğitiminde en faydalı şekilde yüksek gayelere yönlendirilebilir. Bu enerjinin

¹³⁹ Kalyoncu, *Genç Psikolojisinde Sevgi ve Evlilik Öncesi Cinsellik*, 40-42.

¹⁴⁰ Christian Smith, "Theorizing Religious Effects Among American Adolescents", *Journal for the Scientific Study of Religion* 42/1 (2003), 18.

¹⁴¹ Kristin A. Haglund - Richard J. Fehring, "The Association of Religiosity, Sexual Education, and Parental Factors with Risky Sexual Behaviors Among Adolescents and Young Adults", *J Relig Health* 49/4 (2010), 461-465.

¹⁴² Hökelekli, "Gençlik ve Din", 25.

bedensel tatmin yerine olumlu yönlendirmelerle ilim, ahlak, sanat, din gibi insana has faydalı alanlara kanalize edilmesi mümkündür.¹⁴³ Anne baba ve eğitimciler gençlik döneminde ortaya çıkan bu duyguyu, gencin kendisine ve yaşadığı topluma katkı sağlayabilecek şekilde yararlı işlerde kullanabilir. Ergenlik döneminde ortaya çıkan cinsel enerjiyi ibadet etme, kabiliyetlere uygun spor ve sanat dallarıyla ilgilenme, sosyal sorumluluk projelerine destek verme gibi alternatif alanlara yönlendirmek oldukça yarar sağlayabilir. Cinsellik konusunda bir dengenin sağlanmaya çalışılması, bireyin hem cinsel hem de ruhsal açıdan korunabilmesine katkı sağlar. Bu amaçla din eğitimi sürecinde Kur'an ve hadisleri referans alarak bireyin cinsel arzularını denetim altına alması gerektiğine yönelik bilgiler aktarılabilir.

1.3.3. Duygusal Gelişim

Ergenlik dönemi yoğun duyguların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde hormonlarda ve beyin fonksiyonlarında meydana gelen değişimler duygusal çalkantılara katkıda bulunur.¹⁴⁴ Ergenlik sürecinin başlarında büyümenin hızlı oluşu ve biyolojik-cinsel farklılaşmaya eşlik eden hormonal salgılar ergen bireyin duygu, tutum ve davranışlarında değişiklikler meydana getirir. Duygulara ortaya çıkan değişimlerle birlikte ergen birey yeni hislerle tanışır. Karşı cinse duyulan ilgi, hoşlanma, âşık olma, utanma, karamsarlık, keder, iç sıkıntısı, mahcubiyet, çekingenlik, tedirginlik gibi duygular ergen bireyin taşıdığı farklı uçtaki duygulardır.¹⁴⁵ Ergen birey çevresinin beklentilerini göz önüne alarak zaman zaman bazı duygularını da gizlemeye çalışır. Onun kontrol altında tuttuğu bu duygular, genellikle toplum tarafından hoş görülme korku, öfke, kıskançlık gibi duygulardır.¹⁴⁶ Ergenlik çağında aynı gün içerisinde korku, öfke, mutluluk, üzüntü gibi duygular da yaşanabilmektedir. Bu süreçte zaman zaman duygusal dalgalanmalardan kaynaklı hatalı davranışlar görülebilir.¹⁴⁷

Anne babaların bu duygusal çalkantılarla baş edebilmeleri için sakin ve istikrarlı olmaları önem arz etmektedir. Ebeveynlerin gergin ve aceleci olup korku, öfke ve suçlama şeklinde bir tepki vermeleri, ergenlerin hiç beklenmedik davranışlar

¹⁴³ Turgay Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Ankara: Nobel Yayınları, 2010), 72.

¹⁴⁴ Cohen, *A'dan Z'ye Psikoloji*, 225.

¹⁴⁵ Karaköse, *Ergen Psikolojisi ve İletişim*, 9-10; Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 59-61.

¹⁴⁶ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 285.

¹⁴⁷ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 26.

sergilemesine neden olabilir.¹⁴⁸ Bu bakımdan öğretmenlerin ve anne babaların ergenlerin ruh hallerinin aniden değişebildiği bir dönemden geçtikleri bilinciyle onların duygusal ihtiyaçlarının farkında olmaları son derece önemlidir. Aykırı davranışların sıklıkla sergilendiği bu dönemde, ruhsal sıkıntılara karşı zayıf ve savunmasız olan ergenlerin yardıma ihtiyaçları olduğu unutulmamalıdır.¹⁴⁹

Duygular, ortaya çıkış sırasına göre basit ve bencil duygular, sosyal duygular, yüce ve aşkın duygular şeklinde tasnif edilmektedir.¹⁵⁰ Doğuştan sahip olunan duygular olduğu gibi sonradan gelişen duygular da vardır.¹⁵¹ Çocukluk çağında genellikle bencil duygular ön plandadır. Bu nedenle çocuk “önce ben, sonra başkaları veya hep ben” der. Ancak ergenlik dönemine girildiğinde diğerkâmlık duyguları gelişir ve ergen kendi dışındakileri de düşünmeye başlar.¹⁵²

Ergenlerin içinde bulundukları dönemden kaynaklı ortaya çıkan duygusal çatışmaların ve ruhsal sıkıntıların en aza indirilmesinde sevgi faktörü oldukça önemli bir yere sahiptir. Ergenler için anne babalarının kendilerine olan sevgilerini açık bir dille ifade etmeleri önemli bir güven kaynağıdır. Sevgiden yoksun bir ortamda yetişen ergenler, dikkatleri üzerine çekmek amacıyla uyumsuz davranabilmekte, isyankâr bir tavır sergileyebilmektedirler. Sevginin açık edilmediği, duyguların bastırıldığı bir ailede büyüyen ergenlerin duygusal tepkilerinde azalma görülebilmektedir. Bu bireyler kendilerini değersiz buldukları gibi başka insanlar ile sosyal ilişkiler kurma noktasında da daha az girişimde bulunabilirler.¹⁵³ Çocukluk döneminde sevgi ihtiyaçları karşılanmış ergenlerin ise söz konusu çatışmaları daha kolay atlattıkları belirtilmektedir.¹⁵⁴ Çocukluk döneminde bireye ne kadar çok vakit ayrılır, duyarlı ve tutarlı davranışlar sergilenirse ergenlik döneminde problem yaşama olasılığı da o derece az olur.¹⁵⁵ Yapılan çalışmalarda aile desteği, aile sevgisi ve aidiyet gücü gençler

¹⁴⁸ Christa Santangelo, *Ergenlik: Bir İlişki Bağlanması*, çev. Güldehan Aysan (İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2020), 33.

¹⁴⁹ Frances E. Jensen - Amy Ellis Nutt, *Ergen Beyni*, çev. Can Evren Topaktaş (İstanbul: Hep Kitap Yayınları, 2022), 198.

¹⁵⁰ Aybey, “6-14 Yaş Arası Çocuğun Dini Gelişim Dönemi Özelliklerinin Bilinmesinin Din Eğitimi Açısından Önemi”, 78.

¹⁵¹ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk* (Ankara: DİB Yayınları, 1991), 132.

¹⁵² Şentürk, “Dini Gelişim Psikolojisi”, 73.

¹⁵³ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 62.

¹⁵⁴ Hasan Mahmut Çamdibi, *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018), 88-89.

¹⁵⁵ Süleyman Karacelil, *Gencim Dinimi Öğrenmek İstiyorum* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2009), 21.

tarafından daima aranan ve arzu edilen bir talep olmuştur.¹⁵⁶ Aile ortamı, duyguların ve karakterin başlıca eğitim alanıdır. Anne baba ve kardeş sevgisinin olduğu huzurlu bir aile yuvası, bireyin duygularının gelişimi ve eğitimi için oldukça önemli olup özellikle yeni duyguların ortaya çıktığı ve duygusal tutumların belirlendiği ergenlik dönemi için son derece gereklidir.¹⁵⁷ Ebeveynlerin çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireylere değer vermeleri ve onlara karşı sevgilerini açık bir şekilde hissettirmeleri, duygusal gelişimleri açısından önemli bir yere sahiptir.

Gençlik döneminde duyguların aşkın ve taşkın olmasından ötürü gençler duygulara daha fazla kulak verebilirler.¹⁵⁸ Bu bakımdan sağlıklı bir gençlik dönemi din eğitimi için duygu faktörünü dikkate alarak hareket etmek oldukça önemlidir.¹⁵⁹ Özellikle gençlerin dini duygularının gelişmesine katkıda bulunacak çeşitli din eğitimi faaliyetleri içinde olmak pek çok yarar getirecektir. Sözelimi dini gün ve gecelerde gençlerin camiye götürülüp o manevi ortamı hissetmeleri, topluca yapılan ibadetlere katılmaları, bir tabiat güzelliğini görmeleri, güzel sesli bir kişi tarafından okunan Kur'an- Kerim'i ya da ezanı dinlemeleri gibi çeşitli etkinliklerin düzenlenmeye çalışılması onlardaki dini duyguların gelişmesine katkıda bulunabilir.

1.3.4. Zihinsel Gelişim

Ergenlik dönemindeki zihinsel gelişim ile alakalı bilgilerin büyük çoğunluğu Jean Piaget'ten öğrenilmektedir.¹⁶⁰ Zihin gelişimi konusunda önemli çalışmalar ortaya koyan Piaget, dört temel zihin gelişimi dönemi ortaya atmıştır. Bu dönemler sırasıyla duyuşal devinim dönemi (0-2 yaş), işlem öncesi dönem (2-7 yaş), somut işlemler dönemi (7-11 yaş) ve soyut işlemler dönemi (11+ yaş) şeklindedir.¹⁶¹ Söz konusu zihinsel gelişim dönemlerinin kendi içerisinde bir sıra izlediği ve bu dönemler arasında hiyerarşik bir bütünleme olduğu söylenebilir.

Ergenlik dönemini kapsayan evre, zihin gelişiminin son dönemi olan soyut işlemler dönemidir. Piaget'e göre bu dönemde çocuk belli zihinsel metotları kullanıp

¹⁵⁶ Mavili - Daşbaş, *Gençleri Dinlemek*, 10.

¹⁵⁷ W. O. Lester Smith, *Education* (Great Britain: Penguin Books, 1966), 73

¹⁵⁸ Vehbi Karakaş, *Nasıl Bir Din Eğitimi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 193.

¹⁵⁹ Hasan Çelikkaya, *Din Eğitimi İhtiyacı* (Ankara: Nobel Yayınları, 2017), 108-109.

¹⁶⁰ Yılmazçoban, *Değişen Türkiye'de Ergen ve Yetişkinlerde Duygusal Yapılaşmalar*, 35.

¹⁶¹ Yıldız Kızılabdullah - Tuğrul Yürük, "Din Eğitimi ve Öğretiminin Temelleri", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 83.

akıl yürütebilmekte,¹⁶² somut gerçekleri ve bu gerçeklere dair sübjektif yorumları birbirinden ayırt edebilmektedir.¹⁶³ Soyut düşünebilme kabiliyetinin hızla geliştiği bu dönemde işlemler somut objelere bağlı kalmaksızın zihinden yapılabilir. Soyut düşünebilmenin sonucu olarak toplumsal meselelere ilgi artar ve bireyde aşırı idealizm ve dini uyanışın ortaya çıktığı görülür.¹⁶⁴ Genç birey bu dönemde politik tutuculuk, sosyal adalet ve dini doktrin gibi sözel kavramlara dayanarak akıl yürütebilir. Yine bu konularda bilgiye sahip olan ergenler, anne babalarından farklı fikirler geliştirebilir ve değişik bakış açılarına sahip olabilirler.¹⁶⁵

Ergenlik, zihinsel gelişim açısından somut düşünme aşamasından soyut düşünme aşamasına geçiştir. Pek çok uzmana göre zihinsel gelişim seviyesinin en üst noktasına bu dönemde ulaşılmaktadır. Özellikle bu üst seviyeye 16-19 yaşları arasında ulaşıldığı ifade edilmektedir. Bu dönemde genç bireyin mantıksal düşünebilme, zaman mefhumunu anlama, genelleme, soyut kavramlarla ilgilenme ve farklı insanlarla sosyal ilişkiler kurma becerileri hızla gelişir.¹⁶⁶ Ergen birey artık geleceğe dair soyut biçimde düşünebilir, çeşitli kuramlar öne sürerek ihtimaller üzerinde akıl yürütebilir, bir konuyu farklı yönleriyle ele alarak onları ayrı ayrı sınayabilir. Bu süreçte din, felsefe, siyaset, ahlak gibi konular ergen bireyin ilgilenmekten hoşlandığı ve bunlar üzerinde akıl yürütmeye çalıştığı alanlar olmaktadır.¹⁶⁷ Dinsel alanın kavramsal yapısı ve din dilinin soyut niteliği dikkate alındığında soyut düşünme becerisinin gelişmesinin din eğitimi açısından önemi açıktır.¹⁶⁸

Ergenliğin ilk yıllarında zihinsel yetenekler yetişkinlik dönemindeki düzeye sahip değildir. Çünkü beyin gelişimi devam etmekte olup ileri düzeydeki soyut kavramlar ve işlemler noktasında bir yeterlilik kazanılamamıştır. Bu nedenle ergenliğin ilk döneminde hem dini hem ahlaki hususlarda yaşam merkezli ve somut gerçeklikleri dikkate alan bir yaklaşım benimsemek uygun bir yöntemdir. Bu süreçte dini zaman ve mekânlarla alakalı faaliyetler düzenlemek, bunlar hakkında uzun konuşmalar yapmak,

¹⁶² Yıldız Kızılabdullah - Tuğrul Yürük, “Din Eğitimi ve Öğretiminin Temelleri”, 83.

¹⁶³ Sezen Zeytinoğlu, “Piaget: Zihin Gelişimi Kuramı”, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 57-61.

¹⁶⁴ Taştekin, *Eğitim ve Din Eğitimi I*, 101.

¹⁶⁵ Cohen, *A’dan Z’ye Psikoloji*, 222-223.

¹⁶⁶ Bühler, Spiegel ve Thomas, “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”, 96.

¹⁶⁷ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 119.

¹⁶⁸ Cemal Tosun, “Ailede Gençlerin Değer Eğitimi: Gelişim Özellikleri ve Gelişim Görevleri Odaklı Bir Yaklaşım”, *Manas Din Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2022), 36.

metaforlara müracaat etmek, yeni kavram ve sembollerle düşünmek zihinsel gelişim açısından önemli katkılar sağlayabilir.¹⁶⁹

Çocukluk döneminde Allah tasavvuru genellikle antropomorfist bir düzeydedir.¹⁷⁰ Ancak ergenlik dönemine gelindiğinde Allah tasavvuru zihinsel açıdan önemli bir değişime uğrar. Daha önceleri somut şemalar aracılığıyla oluşan Allah tasavvuru, zihinsel gelişimin ilerlemesiyle soyut boyuta evrilmeye başlar. Çocukluk döneminde görülen antropomorfik Allah tasavvuru anlayışı ergenlik döneminde yerini tek, benzersiz, ölümsüz, hiçbir şeye muhtaç olmayan, bütün kâinatın yaratıcısı, her yerde hazır ve nazır olan bir Allah anlayışına bırakır.¹⁷¹

Teknolojik araçlarla fazla zaman geçiren bireylerin soyut alanlarda gelişme imkânı bulamadıkları söylenebilir. Aşırı şekilde bilgisayar ile uğraşan ve TV izleyen çocuklar soyut kavramlardan uzak kalırlar. Bu durumun bir neticesi olarak bireylerde sosyal, duygusal ve davranışsal alanların geç olgunlaşması gibi önemli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Sanal ortamlarda çok fazla zaman geçirmek, gençlerin olgunlaşmasını engelleyen temel etmenlerdendir.¹⁷² Bu anlamda gençlerin soyut alanlarda gelişmelerini sağlamak için sosyal medyayı dengeli kullanmaları sağlanmalı ve bu noktada bir bilinç geliştirilmelidir. Aksi halde gençlerin söz konusu durumlardan ötürü zihinsel gelişim açısından olumsuz etkilenmeleri ihtimal dâhilindedir.

1.3.5. Sosyal Gelişim

Sosyal gelişim, bireyin yaşamış olduğu toplumun değerlerine uygun bir biçimde davranış kazanması ve sosyalleşmesi sürecidir.¹⁷³ Çocukluk döneminden itibaren gençlerin başlıca sosyalleşme alanları aile, okul, arkadaş çevresi, dini kurumlar ve işyerleridir. Çocukluk çağında sosyalleşmenin merkezinde aile kurumu yer alırken, gençlik dönemine gelindiğinde bu durum değişir. Gençler büyüdükçe ailenin etkisi azalır, okul ve arkadaş çevresi sosyalleşme açısından daha önemli hale gelir.¹⁷⁴ Ergenlik

¹⁶⁹ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 4.

¹⁷⁰ Osman Taştekin, “İnanç Öğretiminin Psiko-Pedagojik Temelleri”, *Diyanet İlmi Dergi* 39/1 (2003), 114-115.

¹⁷¹ Ercan Geçgin, “Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi” (Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 37.

¹⁷² Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 32.

¹⁷³ Taştekin, *Eğitim ve Din Eğitimi I*, 73.

¹⁷⁴ Recep Kaymakcan, *Gençlerin Dine Bakışı ve Okullarda Din-Değerler Öğretimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2021), 16.

döneminde bireyler genellikle anne babaları ve akrabalarıyla daha az zaman geçirme eğiliminde olup daha fazla özerklik arzusu taşırlar.¹⁷⁵

Sosyal gelişim yaşam boyu devam eden bir süreçtir. İnsanın yaşı ilerledikçe, yeni çevrelere katıldıkça ve statüsü değiştikçe farklı türde sosyal ilişkiler geliştirir. Anne babanın çocuklara yönelik tutumu çocuğun sosyalleşmesini etkileyen bir durumdur. Anne babanın demokratik, baskıcı, otoriter veya aşırı koruyucu tutumu çocukların değişik sosyal tavırlar geliştirmelerine sebebiyet verebilir. Aynı zamanda çocuğun içinde yetiştiği ailede bulunan kardeş sayısı, ailenin katılım sağladığı sosyal deneyimler, aileye misafir gelişi, misafir ağırlama şekli, ailenin sosyoekonomik ve kültürel düzeyi gibi faktörler de çocuğun sosyalleşmesini önemli ölçüde etkilemektedir.¹⁷⁶ Bu nedenle ilk sosyal ortam olan ailenin çocuğun gelişimine uygun bir şekilde düzenlenmesi oldukça önemlidir. Çocuğun aile ortamında bir kayıt cihazı gibi her şeyi kaydettiği bilinciyle hareket edilmelidir. Anne baba çocuğa karşı hiçbir amaçlı davranışta bulunmasa ve sadece olması gerektiği gibi uygun davranışlar sergilese dahi çocuğuna iyi bir örnek sunabilir. Çünkü çocuk aile ortamında kayıt altına aldıklarını sergileyecektir.¹⁷⁷ Kur'an'da ibret alınması ve ders çıkarılması amacıyla anlatılan kıssalara bakıldığında, sosyal gelişim açısından aile fertlerinin konuşma, düşünme ve davranışlarda sağlıklı bir iletişim kurdukları görülür. Fertlerin müşfik ve nezaket içeren davranışları, kalbi bağları kuvvetlendiren yardımlaşmaları esasında sosyalleşmenin dayanağıdır.¹⁷⁸

Sosyalleşme süreci, bebeğin çevresine tepki vermesiyle başlar ve bir ömür boyu sürer. Bireyin gelecekte başka insanlarla ilişkilerinin ne biçimde olacağı yaşamının ilk yıllarındaki öğrenmelerine bağlı olarak şekillenir.¹⁷⁹ Çocukların büyüdükçe çevrelerindeki değerleri özümstedikleri ve ailelerinin standartlarını giderek daha fazla benimsedikleri ifade edilebilir.¹⁸⁰ Bu bakımdan sağlıklı bir sosyal gelişim süreci için

¹⁷⁵ Robert Crosnoe - Monica Kirkpatrick Johnson, "Research on Adolescence in the Twenty-First Century", *Annual Review of Sociology* 37 (2011), 454.

¹⁷⁶ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 74.

¹⁷⁷ Remziye Ege, "Ailede Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan, Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 363-364.

¹⁷⁸ İlhami Günay, "Kur'an-ı Kerim'de Gençlerin Sosyal Gelişimi ve Eğitimi", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/7 (2013), 508.

¹⁷⁹ Karaköse, *Ergen Psikolojisi ve İletişim*, 73.

¹⁸⁰ Carolyn P. Edwards, "Societal Complexity and Moral Development: A Kenyan Study", *Ethos* 3/4 (1975), 506.

özellikle anne baba ile kurulacak etkileşim önemli bir yere sahiptir. Bunun gerçekleşebilmesi ise aile fertlerinin birbirlerinin beklentilerini karşılamaları ve birbirleriyle sağlıklı iletişim kurabilmeleri sayesinde sağlanabilir. Ebeveyn ve ergen ilişkisi, bebeklik ve çocukluk döneminde sağlıklı bir etkileşim içinde geçmişse ergenlik döneminde de sağlıklı geçeceği ve böylelikle olası problemlerin karşılıklı iletişimle daha kolay çözüme kavuşabileceği belirtilebilir.¹⁸¹

Ergenlik dönemindeki bağımsızlık duygusu bireyin aile ortamından çevreye yönelmesine neden olur. Çevreye yönelik ilk etapta arkadaş gruplaşmasıyla kendini gösterir ve zamanla bazı örneklerle özdeşleşme aşamasıyla devam eder.¹⁸² Bu dönemde bireyin arkadaşlarıyla geçirdiği zaman artmakta ve birey her zamankinden daha çok arkadaşlarının etkisinde kalmaktadır. Sosyal gelişim için ergenin arkadaşlarıyla beraber olması son derece önemlidir.¹⁸³ Genç bireyin kendi oluşturduğu arkadaş çevresi olumlu davranışlara sahipse bunun pek çok kazanımı olacaktır. Ancak ergenin sosyal çevresinde olumsuz özelliklere sahip arkadaşları varsa burada da dikkatli olmak gerekecektir.¹⁸⁴ Çünkü ergenin çevresinde olumsuz özelliklere sahip arkadaşlarının olması, onun olumsuz bir kişilik geliştirmesine sebep olabilir. Bu nedenle anne babaların ergenin ideal arkadaşlıklar edinebileceği ortamlar oluşturmaları faydalı olacaktır.

Ergenlik döneminde gençler, zamanlarının önemli bir kısmını okulda ya da arkadaşlarıyla geçirmekte, diğer yaş gruplarından kimselerle çok az etkileşim kurmaktadır. Aile yapısının değişmesinin sonucu olarak toplumla temas azalmakta ve geniş akraba gruplarıyla sosyalleşmekten uzak kalınmaktadır. Bu çevresel değişimlerin gençler için hiç de iyi olmadığı belirtilebilir. Çünkü gençlerin diğer yaş gruplarıyla etkileşimden uzak kalmaları onların empati ve diğerkâmlık gibi sosyal beceriler kazanmasını, insanlığın geniş yelpazesine şahit olmalarını ve kendilerinden farklı insanlardan bir şeyler öğrenmelerini olumsuz etkileyecektir.¹⁸⁵ Bu nedenle anne

¹⁸¹ Mehmet Murat Döğüşgen, *Çocukluktan Ergenliğe Duygusal Gelişim ve Özgüven* (İstanbul: Ekinoks Yayınevi, 2021), 108.

¹⁸² Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, 46; Aybey, “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi”, 943.

¹⁸³ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 77.

¹⁸⁴ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 57-58.

¹⁸⁵ Louise L. Hayes - Joseph Ciarrochi, *Gelişen Genç*, 338.

babaların ergen çocuklarının sosyal gelişimi için onların diğer yaş gruplarıyla temas kurmasını sağlayacak sosyal ortamlar oluşturmaları faydalı olacaktır.

Ergen bireyin belirgin özelliklerinden biri de yalnızlığı sevmemesidir. Bundandır ki ergen, sürekli arkadaşlarını arayıp sorar, yalnız olmadığını hissetmek ister. Ergenlerin çevreleriyle iletişimlerini kesmeleri, odalarına çekilip sessiz sakin vakit geçirmeleri, yalnızlığı tercih etmeleri bir soruna işaretler. Anne babaların bu tür tutum ve davranışların ergenin doğasına aykırı olduğunu unutmamaları gerekir.¹⁸⁶ Bu dönemde gençlere toplumsal vazifeler ve sorumluluklar yüklenilerek onların sosyal hayatta aktif bir şekilde yer almaları sağlanmalıdır. Böylece hayatın yaşamsal gereklerini doğrudan öğrenmelerine fırsat verilmelidir.¹⁸⁷ Bu öğrenme şekli, sosyal sorumluluğu ve topluma hizmeti ön plana çıkarmakta ve yaşam içerisinde öğrenmeye katkıda bulunmaktadır. Bu doğrultuda yaşlılara yardım etme, gönüllü ders verme, hastane ya da kreşlerde çalışma ve sosyal alanlarda temizlik gibi faaliyetler gerçekleştirilebilir. Bu tarz etkinliklerin amacı, hem ergen benmerkezciliğini sınırlamak hem de işbirliği içerisinde çalışma kültürü kazandırmaktır.¹⁸⁸ Hz. Peygamberin de yaşadığı dönemde gençlerin özelliklerini dikkate alarak onlara tebliğ ve irşat faaliyetleri başta olmak üzere devlet teşkilatının her alanında görevler yüklediği görülmektedir. Hz. Peygamber, İslam toplumunun şekillenmesinde, değerlerin yaşanması ve yayılmasında gençlerin cesaret ve enerjilerini harekete geçirmiş ve onlara büyük vazifeler vermiştir.¹⁸⁹ Günümüzde teknolojinin gelişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan televizyon, sosyal medya ve dijital oyunlar çok büyük vakitler almakta ve gençlerin sosyal çevreden uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Gençlerin sosyal ortamlarda bulunmalarını sağlamak ve ortaya çıkan enerjilerini sosyal sorumluluk projeleri gibi yararlı işlerde kullanmak, onların hem sosyal gelişimi hem de topluma hizmet alışkanlığının kazanımı açısından faydalı olabilir.

Ergen birey sosyal gelişimini sürdürürken dini sosyalleşmesine de devam etmektedir. Dini sosyalleşmenin en önemli kaynağı aile kurumudur. Dindar ailelerde büyüyen ergenlerin dindar olma olasılıkları, dindar olmayan ailelerde büyüyenlere

¹⁸⁶ Adem Güneş, *Ergenlik Döneminde 100 Temel Kural* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 199.

¹⁸⁷ Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, 296.

¹⁸⁸ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 27.

¹⁸⁹ Sabri Akpolat, "Peygamberimiz ve Gençlik", *Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi: 1. Kutlu Doğum Sempozyumu*, ed. Musa K. Yılmaz (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Yayınları, 2007), 197-208.

kıyasla daha yüksektir. Anne baba dindarlığı, genç dindarlığının güçlü bir belirleyicisidir.¹⁹⁰ Din, sosyal gelişim açısından müntesiplerine ortak değerler sistemi sunarak yaşamla ilgili anlamlı ve düzenli bir görüş edinmelerini ve hayatlarını bu doğrultuda düzenlemelerini hedefler. Bu nedenle din öğretiminde değerler eğitime yer vermek, ergen bireylerin topluma uyumunu kolaylaştırır.¹⁹¹ Ayrıca dini sosyalleşme sürecinde din öğretiminin önemli katkılarını da unutmamak gerekir. Toplumda var olan dini davranışları öğrenme ve bu davranışlara uygun tavır takınma, sosyal barışın sağlanmasında dinden faydalanma gibi hususlar etkili bir din öğretimi sayesinde ancak mümkün olabilir. Okulda verilen din eğitimi bireyin toplumsallaşmasına katkı sağlamaktadır.¹⁹² Bu bağlamda din öğretiminin hem dini bilgilere sahip olmada hem de dini sosyalleşmede sunduğu imkânların önemi unutulmamalıdır.

1.3.6. Kişilik Gelişimi

Kişilik, “kişiyi başkalarından ayıran psikolojik ve davranışsal özellikler örüntüsü; bireyi başkalarından ayıran, kendisine özgü tutarlı, istikrarlı ve yapı kazanmış özellikler bütünü”¹⁹³ şeklinde tanımlanmaktadır. Kişilik, bir kimsenin sosyal ve psikolojik reflekslerinin tamamına verilen bir addır. Bir bireyin kendine özgü belirgin bir özelliği olması, diğer bir deyişle onu başkalarından farklı kılan tüm ayırıcı özellikleri onun kişiliğidir. Aynı zamanda karakter, mizaç, benlik, kimlik gibi kavramlar da kişilik ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Karakter, kişiliğin ahlaki yönünü; mizaç, kişiliğin duygusal yönünü; benlik ise bireyin kendisine yönelik algılamalarını betimlemek için kullanılır. Kimlik kavramı da zaman zaman benlik ve kişilik yerine kullanılmaktadır.¹⁹⁴ Ancak kimlik kavramında topluma dönük sosyal bir veçhe var iken, kişilikte ise benliği oluşturan belli başlı öğeler esastır. Kimliğin herhangi bir sosyal durum esnasında farklı

¹⁹⁰ Richard J. Petts, “Parental Religiosity and Youth Religiosity: Variations by Family Structure”, *Sociology of Religion* 76/1 (2015), 95-97.

¹⁹¹ Filiz Orhan - Abdullah Dağcı, “Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015), 127-128.

¹⁹² Süleyman Akyürek, “İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve”, *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan, Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 103.

¹⁹³ Ahmet Cevizci, *Eğitim Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 309

¹⁹⁴ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 93; İbrahim Gürses, “Dindarlık İle İlgili Tutumlar ve Otoriteriyen Kişilik İlişkisi”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 73-74; Nurettin Topçu kişilik kavramıyla yakından ilişkili olan ve kişiliğin ahlaki yönünü oluşturan karakter hakkında şunları demektedir: “Karakter, bir ferd veya fertler zümresini başkalarından ayırt eden, alışkanlık haline gelmiş hareket ve tepki tarzlarının bütünüdür. Ahlaki anlamda karakter deyince, nefsimize hakim olma ve hareketlerimizin düşüncelerimize uygun oluşu anlaşılmaktadır. Karakter, şahsiyetimizin hareketlerimizde beliren özellikleridir.” Nurettin Topçu, *Psikoloji* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2020), 165.

bir şekilde sergilenebilmesi kolaydır. Çünkü sergilenen kimlik üzerinde düzenleme veya ayarlama yapmak tamamen bireyin kontrolü altındadır. Kişilik ise psikolojik bir hal olduğu için iradi olarak onu başka bir alternatif ile değiştirmek kolay değildir.¹⁹⁵

Ergenlik dönemindeki birey, kim olduğu, hayatın gayesinin ne olduğu, geleceğini nasıl yönlendireceği şeklinde dünya görüşlerinden yaşam biçimlerine kadar pek çok konuda kimlik problemini çözümlenmekle uğraşır.¹⁹⁶ Kimlik bunalımı, ergenlik döneminde sıklıkla rastlanılabilecek bir durumdur. Ergen, kendi kimlik duygusunu elde edebilmek için bu savaşı vermek zorundadır. Bu süreç bazı ergenler için kolay geçerken, bazıları için daha fırtınalı geçebilmektedir.¹⁹⁷ Kimlik bunalımı, ergenin kendine has duygu, düşünce, amaç ve inancının olmadığı durumlarda meydana gelmektedir. Bununla birlikte gencin kendine ait bir hayat felsefesi geliştirememesi durumunda da kimlik bunalımı ortaya çıkabilmektedir.¹⁹⁸ Kimlik karmaşası ise kimlik bunalımının artması neticesinde ağır bir uyum bozukluğu şeklinde yaşanmaktadır. Kimi ergen söz konusu karmaşayı aşırı derecede içine kapanıp insanlardan kaçma şeklinde yaşarken, kimisi ise başarılı olduğu işte çalışma yeteneğini yitirerek geçirmektedir. Bazıları hiçbir eğitim, iş ya da mesleği benimsemeyip amacını belirleyemediği için darmadağın bir hayat yaşamaya sürüklenebilmektedir.¹⁹⁹

Gelişim psikolojisinin öncülerinden olan Erikson, kimlik gelişimi açısından ergenlik dönemini kritik bir süreç olarak görmektedir.²⁰⁰ Erikson'a göre bebeklik dönemindeki güven yokluğu ergenlik sürecinde kimlik karmaşasına neden olan etkenlerdendir.²⁰¹ Bu bakımdan sağlıklı bir kişiliğin temeli bebeklikten itibaren atılmaya başlanır, denilebilir.

Kişilik, yavaş yavaş gelişmekte ve olgunlaşmaktadır.²⁰² Doğuştan getirilen genetik ve biyolojik özellikler ile bireyin içinde bulunduğu çevresel etkenler kişiliğin oluşmasında etkilidir.²⁰³ Genç birey sosyal hayata uyum sağlamak ve pek çok sosyal

¹⁹⁵ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 143.

¹⁹⁶ Karaköse, *Din Eğitiminde Bireyi Tanımak*, 99.

¹⁹⁷ Bakırcıoğlu, *Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı*, 114.

¹⁹⁸ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı* (İstanbul: Özgür Yayın, 1989), 110.

¹⁹⁹ Bakırcıoğlu, *Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı*, 114.

²⁰⁰ Cohen, *A'dan Z'ye Psikoloji*, 224.

²⁰¹ Rolf E. Muuss, "Ergenlikte Kimlik Bunalımı", çev. Meral Çileli, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 200.

²⁰² Beyza Bilgin, "Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1982), 212.

²⁰³ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 94.

davranış ve tutumu öğrenmek için başkalarını taklit etmeye çalışmakta ve onların örnek davranışlarını model alarak kişiliğini oluşturmaya gayret etmektedir.²⁰⁴ Kişiliğin oluşumu, başkalarıyla etkileşim sonucu sağlanır. Genç birey, ergenlik döneminde kendine has bir kimlik edinmek için özellikle akranlarına aşırı uyma eğilimi taşır ve değişik rollerin kendisine uyup uymadığını test eder. Akran grubu bireye kimliğini sosyal bir çevrede bulmayı, değişik roller edinmeyi sağlar.²⁰⁵ Ergenlik süresi boyunca gençlerin ortak amacı anne babalarından ayrı bir kişilik tipi geliştirmek²⁰⁶ olduğu için arkadaş grubu daha ziyade önem kazanır.

Ergenlik döneminde birey, benmerkezciliğin bir sonucu olarak sürekli başkalarının kendi fiziksel görünümü ve davranışlarıyla meşgul olduklarına dair bir inanç taşır. O, bir nevi kendisine hayali bir izleyici kitlesi oluşturur.²⁰⁷ Ergenin kendini tanımlaması, başka insanların onu ne şekilde tanımladığı ile yakından ilişkilidir. Sağlıklı bir kişilik gelişimi için bireyin kendine olan bakış açısının olumlu olması gerekmektedir. Bu bakımdan anne babaların ergenin olumlu bir kişilik algısına sahip olması için ona saygı ve sevgi göstermesi, onun varlığını önemsemesi, olumlu yönlerini vurgulaması, negatif mesaj vermemesi, başarılarını fark etmesi ve değerli olduğunu hissettirmesi gerekir. Ergenin kendisinde oluşturulan bu olumlu duygular onun kimliği ile bütünleşmesine katkıda bulunur.²⁰⁸

Üniversite gençliğinin problemleri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, katılımcıların % 76,6'sı gençlerde “kişilik problemi vardır” görüşünde bulunmuşlardır.²⁰⁹ Gençlerin en çok yakındıkları konulardan biri, anne babaları tarafından çocuk yerine konmaları ve kararlarına değer verilmemesidir.²¹⁰ Oysaki gençlerin olumlu benlik algısına sahip olmaları için yetişkin bir birey olarak kabul edilmeleri gerekmektedir. Çocukların ne kadar erken yaşta yetişkin muamelesi görürlerse o kadar erken olgunlaşacakları ifade edilmektedir.²¹¹ Genç birey, ergenlik

²⁰⁴ M. Akif Kılavuz, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 42-43.

²⁰⁵ Muuss, “Ergenlikte Kimlik Bunalımı”, 204.

²⁰⁶ Dodson, *Doğumdan Yirmi Bir Yaşa Kadar Sevgiyle Disiplin*, 241.

²⁰⁷ David Elkind, “Egocentrism in Adolescence”, *Child Development* 38/4 (1967), 1030.

²⁰⁸ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 46.

²⁰⁹ Aybey, “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi” 942.

²¹⁰ Erkan Perşembe, “Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1999), 10.

²¹¹ Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, 249.

döneminde kendisinin yetişkin bir birey olduğunu düşünür. Çevresindekilerin de bu doğrultuda kendisine bir yetişkin gibi davranmasını ister. Özellikle yetişkinlere has olan fiziksel değişimlerin kendisinde de belirginleştiğini görmek, ergende artık yetişkin olduğu düşüncesini güçlendirir. Dolayısıyla bu dönemdeki gencin zaman zaman çocuksu davranışlarda bulunduğu görülse de ona bir yetişkin gibi davranmak en doğru yaklaşım olacaktır.²¹²

Ergenlerin en hassas oldukları şeylerden biri, kendilerine güç kullanılarak hükmedilmeye çalışılmasıdır. Ergen birey, anne babasının artık kendisinin de bir yetişkin olduğunu dikkate alarak tutarlı davranışlar sergilemesini bekler. Güç kullanıldığı zaman genç birey kendisinin anlaşılmadığını hisseder.²¹³ Bu anlamda demokratik anne baba tutumu, bireyin kişilik gelişimi için en ideal tutumdur. Bu tutumu benimseyen ebeveynler, çocuklarına koşulsuz sevgi ve saygı gösterir, hem denetler hem de ihtiyaçlarının karşılanmasına fırsat tanırırlar. Demokratik anne babalar, davranış konusunda birbirleriyle tutarlı, kararlı ve güven vericidir. Bu ebeveynler, çocuğunun kendine has bir gelişim kapasitesi olduğu bilinciyle hareket eder ve onun sorumluluk duygusunun gelişmesine ve kendisini gerçekleştirmesine katkıda bulunur.²¹⁴ Ergene olanaklar ölçüsünde tutarlı davranışlar sergilemek önemlidir. Kararlarında ve yönlendirmelerinde istikrarsız davranan bir anne baba ergenin bocalamasını arttırabilir.²¹⁵ Ergenlik sürecinde anne babası tarafından bazen çocuk bazen yetişkin muamelesi gören genç, nerde nasıl davranacağını kestiremez ve bir kimlik karmaşası yaşar. Bu süreçte anne babanın dengeli bir tutum sergilemesi gencin sağlıklı bir kişilik geliştirmesi için oldukça önemlidir.

1.3.7. Ahlak Gelişimi

Tarihsel süreç içinde ahlak ve ahlak gelişimi ile ilgili çalışmalar genellikle filozoflar ve din adamları tarafından yapılmıştır. Ahlak konusu eğitim başta olmak üzere psikoloji, sosyoloji ve felsefe gibi alanların temel konusu olmuştur.

²¹² Adil Fethi Abdullah, *Ergenlik Dönemi ve İletişimde 22 Problem*, çev. Mustafa Özcan (İstanbul: Özgü Yayınları, 2012), 46.

²¹³ Döğüşgen, *Çocukluktan Ergenliğe Duygusal Gelişim ve Özgüven*, 110.

²¹⁴ İhsan Çapcıoğlu, “Gençlik Dönemi ‘Kimlik Arayışı’nın Demokratik Değerlerin ve İletişim Becerilerinin Gelişimine Etkisi”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 67.

²¹⁵ Özgür Ayhan Özkaynak, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi* (İstanbul: Ekinoks Yayınevi, 2013), 170.

Ahlaki gelişim, “bireyin, toplumun koyduğu kurallar doğrultusunda, neyin doğru ve yanlış, neyin iyi ve kötü olduğuna yönelik kişisel değerlerini oluşturma sürecidir.”²¹⁶ Ahlak gelişimi sürecinin ne şekilde ilerlediğini ortaya koymak üzere çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Psikolojide ahlak gelişimi alanı ile ilgili 3 temel kuram ortaya atılmıştır. Bunlar; “psikanalitik kuram”, “öğrenme kuramı” ve “zihinsel gelişim kuramı” şeklindedir. Psikanalitik kuram ve öğrenme kuramına göre yetişkin müdahalesi olmaksızın ahlak gelişiminin gerçekleşmesi mümkün değildir. Zihinsel gelişim kuramı ise, ahlak gelişimini zihinsel bir süreç olarak gördüğü için psikanalitik kuram ve öğrenme kuramından ayrılmaktadır. Zihinsel gelişim kuramında Piaget ile Kohlberg, ahlaki davranışın yaş ve zihinsel gelişme ile olgunlaştığını öne sürmektedir.²¹⁷ Psikanalitik kuram ve öğrenme kuramı ahlak gelişimi için çevreyi ve eğitimi ön plana çıkarırken, zihinsel gelişim kuramı ise yaş ve zihinsel gelişmeyi esas almaktadır. Zihinsel gelişim kuramının temsilcileri Kohlberg ve Piaget, bilişsel gelişim ile ahlaki gelişim arasında doğru bir orantı olduğunu savunmuşlardır.

Kohlberg’in ortaya koyduğu kuram, ahlak gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. Doktora çalışmasında elde ettiği araştırmalar sonucunda ahlaki gelişim modelini ortaya koyan Kohlberg, ahlaki ikilem içeren hikâyeleri araştırma aracı olarak kullanmıştır.²¹⁸ O, bir grup deneğe çelişkiye girecekleri ve belirli durumlar ihtiva eden bir hikâye aktararak bireyin ahlaki gelişimini incelemeye çalışmıştır. Hikâyeyi duyan denekler konu hakkında kendi yargılarını söylerlerken, Kohlberg de bu yargılardan hareketle ahlak gelişimini belirli seviyelere ayırmıştır. Kohlberg, insanların ahlaki gelişimini yaşa ve zihinsel gelişime dayandırarak aşama aşama gerçekleştiğini belirlemiştir. O, “gelenek öncesi”, “geleneksel” ve “gelenek ötesi” olmak üzere toplam üç aşama ortaya koymuştur. Her aşamanın altında ikişer olmak üzere toplamında altı evre vardır.²¹⁹ Kohlberg, yetişkinliklerin genel itibarıyla dördüncü evrede kaldıklarını ve az bir kısmının sonraki evrelere yükseldiğini belirtmiştir.²²⁰

²¹⁶ Taştekin, *Eğitim ve Din Eğitimi I*, 113.

²¹⁷ Meral Çileli, “Ergenlikte Ahlak Gelişimi”, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 265; Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 87; Karaköse, *Ergen Psikolojisi ve İletişim*, 52-53.

²¹⁸ Sevdâ Gülşah Yıldırım - Muammer Demirel, *Değerler ve Değerler Eğitimi* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020), 142.

²¹⁹ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 88-89; H. Nermin Çelen, *Ergenlik ve Genç Yetişkinlik* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2021), 87-88.

²²⁰ Fulya Temel - Ayşe B. Aksoy, *Ergen ve Gelişimi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2001), 67.

Kohlberg'in geliştirdiği ahlak gelişimi kuramında ergen bireyin geleneksel ahlak düzeyine girişi 3. evrede gerçekleşmektedir. Bu evre, ergenin bireysel somut çıkarlardan uzaklaşıp grubun çıkarlarına yöneldiğini açıklamaktadır. Ergen birey, artık ikili ilişkilerin dışına çıkıp meselelere üçüncü bir bireyin bakış açısı ile bakabilmektedir. Bu gelişim, ahlak gelişiminde bir atılıma temel oluşturur. Ergen bu süreçte, toplumun kendi davranışlarına ne ölçüde tepki vereceğini de algılayabilecek düzeye ulaşmıştır.²²¹ Bu evrede sosyal gelenekler ve toplumun belirlediği standartlar, ahlaki yargıda önemli bir rol oynar. Birey, herhangi bir davranışı yargılarken anne babasının, ğretmenlerinin ve hayatındaki önemli kimselerin beklentilerini dikkate alır. Kohlberg'in belirlediği ahlaki gelişim modelinin 4. evresinde birey, toplumun kişiler üzerindeki yaptırım gücünün bilincindedir. Bu evrenin özelliklerine göre karar veren birey, yasalara, geleneklere ve toplumun belirlediği standartlara uymak gerektiğini bilir. Bazılarının “yasa ve düzen evresi” adını verdikleri bu evrenin özellikleri ergenlik döneminde görülmeye başlanır.²²²

Ergen bireyin ahlaki düşüncesinin oluşumunda bilişsel yapı ile birlikte ailenin etkisini unutmamak gerekir. Çünkü ergenin ahlaki gelişiminde yaş faktörü önemli olmakla birlikte aile sistemi de önemli bir yere sahiptir. Ergenler, ahlaki problemlere aile sistemlerinin kendilerine kazandırdığı bakış açısı ile yaklaşırlar. Ahlaki gelişimin oluşumunda aile etkisi önemli bir role sahip olmasaydı aynı yaşlardaki ve aynı bilişsel olgunluğa erişmiş tüm ergenlerin ahlaki düşünceleri aynı olurdu. Ancak bu böyle değildir. Aile içindeki etkileşim ergen bireyin ahlaki düşüncesinin içeriğini belirler. Sözgelimi ailesi ile çok sıkı bağlara sahip ve toplumla doğrudan etkileşim kurmada yetersiz olan ergenler için anne babalar tek ahlaki otoritedir. İlişki düzeyi düşük olan ailelerde ise ergenler bağımsızdır ve ailedeki fertlerin birbirleri üzerindeki etkileri sınırlıdır. Böyle ailelerde yetişen ergenler farklı bakış açılarına sahip olup ailelerinden bağımsız olarak hareket ederler.²²³ Kişi içinde bulunduğu çevreyle etkileşime bağlı olarak ahlaki gelişimini sürdürür. Nitekim farklı çevrelerin farklı ahlaki gelişime sebep olduğu belirtilmiştir. Ergen birey, hem değerler dünyasını hem de ahlaki yapısını çevresiyle alışveriş içerisinde şekillendirir. Sözgelimi onun çevresinde ailesinden ziyade

²²¹ ileli, “Ergenlikte Ahlak Gelişimi”, 274.

²²² elen, *Ergenlik ve Genç Yetişkinlik*, 88.

²²³ elen, *Ergenlik ve Genç Yetişkinlik*, 89-90.

arkadaşları varsa değerlerini de arkadaşları arasında biçimlendirecektir.²²⁴ Gençlerin ahlaki düşüncesinin oluşumunda aileleri ile kurdukları etkileşim, ailelerinin ahlaki görüşü ve aile yapıları önemli bir yere sahiptir.

Günümüzün temel problemlerinden birisi, ahlaki değer problemidir. Özellikle gençler arasında görülen cinsellik, şiddet, cinayet, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, ruhsal bunalım ve intihar gibi sorunlar, bireysel nitelikli sorunlar olmaktan çıkıp toplumsal bir mesele haline dönüşmektedir. Cinsellik problemi ve cinsel yolla bulaşan hastalıkların yaş dağılım oranına bakıldığında önemli bir kısmının gençlerden olması dikkat çekicidir. Bu sorunların çözümü eğitim politikaları ile ciddi şekilde ilişkilidir.²²⁵ Bu nedenle gençlik döneminde verilecek olan din ve ahlak eğitimi söz konusu problemlerin en aza indirgenebilmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Eğitim, ahlak gelişimini etkileyen unsurlardan biridir. Eğitimin amaçlarından biri iyi ve sağlam kişiliğe sahip bireyler yetiştirmektir. Bu gayeye hizmet etmek amacıyla bireyleri bir araya toplayan okul ortamı, öğretmenler ve eğitim programları ahlak gelişiminde önemli bir yer taşımaktadır.²²⁶ Ahlak gelişimi açısından din eğitiminde aktarılan dini bilgilerin ahlak eğitimi destekleyici bir özellik taşıması gerekir. Bunun için, genci dogmatik fikirlerin baskısı altına sokan bir yaklaşım yerine onun sorgulayan, araştıran ve zihinsel gelişimine katkı sağlayan bir yaklaşım sergilenmelidir. Evrensel ahlaki ilkelerin de yer aldığı bir din eğitiminin verilmesi sağlanmalı ve böylece gencin ahlaki gelişimi desteklenmelidir.²²⁷ Ahlaklı olmanın gençlerin nazarında dindar olmaktan daha önemli olduğu aktarılmaktadır.²²⁸ Din eğitiminin sadece ahlaki bilgiyi aktarmaktan ziyade davranışa dönüştürme gibi bir amacının olduğu da unutulmamalıdır.

Ergen bireylere ahlaki değerlerin pedagojik esaslara uygun bir şekilde aşılması gerekmektedir. Ergenlere, fikirlerinin tutarsızlıklarını ve bunlar arasındaki çatışmaları görmelerine imkân sağlayarak ahlaki değerlerin aşılarmaya çalışılması daha doğru

²²⁴ Yılmazçoban, *Değişen Türkiye’de Ergen ve Yetişkinlerde Duygusal Yapılaşmalar*, 38.

²²⁵ İbrahim Turan, “Gençlik Döneminde Görülen Ahlaki Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 273.

²²⁶ Ayşe Meriç, “Ahlak Gelişimi”, *Çocuk Gelişimi I-II*, ed. Ayşe Meriç ve Erdal Meriç (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2022), 256.

²²⁷ H. Yusuf Acuner, “Din Eğitimi Açısından 14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi (Samsun İl Örneği)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/19 (2005), 293.

²²⁸ Hayati Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 78.

kabul edilmektedir. Bu durum, onlarda ahlaki değerlerle alakalı temel bilişsel sürecin yeniden yapılanmasına da katkı sağlayacaktır.²²⁹ Bu bağlamda öğretmenler, okul sürecinde ahlaki çatışmalar hususunda öğrencilerin akıl yürüterek düşünme biçimindeki tutarsızlıkları ve yetersizlikleri görmesine ve bunları çözenin yollarını bulmasına katkıda bulunmalıdır.²³⁰ Bu yaklaşımı benimsemek gençlerin ahlaki gelişimlerine daha fazla katkı sağlayacaktır.

1.4. Ergenlik Dönemi Dini Gelişim Özellikleri

Ergenlerin dini tecrübelerini anlamaya yönelik ilk bilimsel çalışmalar geçmiş yüzyılın başlarında yapılmaya başlanmıştır. Amerikalı bazı bilim adamları ki bunların başında G. S. Hall ve E. D. Starbuck gelir, anket formları ve görüşme teknikleri vasıtasıyla gençlerin dini yaşantı ve davranışlarını sistemli bir şekilde ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu araştırmacılar, gençlerde yüksek bir dini potansiyel bulduklarını vurgulamanın yanı sıra gençlik döneminde dini kararsızlık, dini şüphe, dini arayış, dini değişim ve dini dönüşüm yaşandığı sonucuna da ulaşmışlardır. Daha sonraları yapılan araştırmalar da bu sonuçları kanıtlar niteliktedir.²³¹ Ergenlerin genel gelişim özelliklerinin dini gelişimlerine yansıdığı ve bu dönemin temel karakteristik özellikleri sebebiyle durağan bir dini hayat profili çizilmediği görülmektedir.²³² Ergenlik dönemi dini gelişimde bir ilerleme yerine duraklama ve gerileme de görülebilmektedir. Ancak olumlu çevre şartlarının sağlandığı ve bu dönemin gelişim özelliklerinin dikkate alınarak hareket edildiği bir yaklaşım, dini gelişimi olumlu anlamda etkileyebilir.²³³ Yapılan bir çalışmada, ergenlerin dini gelişiminde anne babaların, arkadaşların ve verilen din eğitiminin önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.²³⁴ Ergenlik, dini istikrarsızlıkla karakterize edilen bir yaşam evresi olmakla birlikte, dini kimliğin oluşmasında önemli rol oynayan bir dönemdir.²³⁵

²²⁹ Mustafa Koç, “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, *Ekev Akademi Dergisi* 7/15 (2003), 119.

²³⁰ Lawrence Kohlberg - Richard H. Hersh, “Moral Development: A Review of the Theory”, *Theory into Practice* 16/2 (1977), 57.

²³¹ Hayati Hökelekli, “Gençlik ve Din”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 13.

²³² Mustafa Koç, “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dini Yaşam”, *Diyanet İlmî Dergi* 42/3 (2006), 7-32.

²³³ Taştekin, *Eğitim ve Din Eğitimi I*, 289.

²³⁴ Erickson, “Adolescent Religious Development and Commitment: A Structural Equation Model of the Role of Family, Peer Group, and Educational Influences”, 149.

²³⁵ Petts, “Parental Religiosity and Youth Religiosity: Variations by Family Structure”, 95.

İslam dini açısından buluğ ile başlayan gençlik dönemi, dini birtakım sorumlulukların yüklenildiği bir dönemdir. Bu dönemde ruhsal bakımdan ciddi değişim ve gelişmeler yaşanır. Olumlu bir farkındalık oluşturulabilmesi halinde yaşanan değişim ve gelişim süreci genç bireyin kendisine ve hayata yönelik derin bir kavrayış geliştirmesine fırsat verebilir.²³⁶ Ayrıca bu dönemdeki dini ve manevi gelişim genel gelişim özelliklerinden bağımsız değildir. Gençlik dönemi dini gelişiminin bir bütünlük içerisinde ele alındığında daha iyi anlaşılabilceği söylenebilir.²³⁷

Ergenlerin dini gelişimi üzerinde yapılan araştırmalarda elde edilen bulgular, din eğitimi ve öğretiminin hem teorik hem de pratik yönüne ışık tutmuş ayrıca din eğitimi uygulamalarının sağlıklı bir işleyiş kazanmasına ve gelişimsel bir zemine oturmasına katkı sağlamıştır. Sözelimi ergenlik sürecinde kimlik arayışında olan bireylerin din noktasında nasıl bir yönelime sahip olduklarını bilmek, din eğitimi gelişimsel biçimde yapılandırmada çok önemli katkılar sağlar.²³⁸ Bu bağlamda ergenlik dönemi dini gelişim özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak, sağlıklı bir din eğitiminin gerçekleştirilebilmesi açısından son derece önemlidir.

Ergenlik dönemi dini gelişimi kendi içinde genel olarak 3 kısma ayrılarak ele alınmaktadır. Bunlar; “dini şuurun uyanışı”, “dini bunalım ve şüpheler”, “dini inanç ve tutumların belirginleşmesi” şeklindedir.

1.4.1. Dini Şuurun Uyanışı (12-14 yaş)

Günümüz gençlerinin günlük yaşam pratiklerinde geleneksel inanca yönelik bağlılıkları azalmış olsa da teolojik meselelere ilgilerinin arttığı vurgulanmaktadır.²³⁹ Gençlerin dini yönelimlerinde toplumsal şartların etkisi bulunmakla birlikte bu dönemdeki gençler genellikle dine karşı ilgilidirler. Kimlik ve anlam arayışı başta olmak üzere pek çok durum, ergenlerin dini güdülenmelerinde önemli bir rol oynamaktadır.²⁴⁰ Bu dönemde genç birey, Allah ile ilişki kurmaktan kaçınmadığı gibi buna oldukça meyillidir. Dolayısıyla bu dönemdeki dine yönelişin diğer dönemlere

²³⁶ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 70.

²³⁷ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 67.

²³⁸ Aslıhan Atik, “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015), 739.

²³⁹ Carol A. Markstrom, “Religious Involvement and Adolescent Psychosocial Development”, *Journal of Adolescence* 22/2 (1999), 205.

²⁴⁰ Hayati Hökelekli, “Gençlik ve Din”, 15.

kıyasla daha yoğun olduğu ifade edilebilir.²⁴¹ Ayrıca din dilinin anlaşılması açısından bu dönemdeki gençler, çocukluk dönemine göre oldukça ileri düzeydedir. Bu aşamadaki gençler soyut kavramlarla düşünebilir, manevi alanı anlayabilirler. Artık Allah'ı insana benzeterek düşünme eğilimi azalmış, Allah maddeden öte aşkın bir varlık olarak tahayyül edilmeye başlanmıştır.²⁴² Gençlerin dini düşüncelerinin çocuklara kıyasla daha farklı ve ileri düzeyde olduğu tespit edilmiştir.²⁴³

Ergenlik dönemi dini gelişiminin bu aşamasında ibadetlere devam etme, camiye ve cemaate katılma, günah-sevap, helal-haram gibi hususlara karşı duyarlılıkta bir artış gözlenmektedir.²⁴⁴ Bu dönemdeki ergenlerin bir kısmının dini kendi iç dünyalarında çok ciddiye aldıkları söylenebilir. Oruç tutmaya, namaz kılmaya ilgi ve özen göstermeleri bu duruma işaret etmektedir.²⁴⁵ Ancak bu süreçte bir dini canlanma olabilmesi ve dini ibadetlerin gereğince yerine getirilebilmesi çocuklukta alınan dini bilgilerin ve din eğitiminin sağlıklı olmasına bağlıdır.²⁴⁶ Bu nedenle çocukluk dönemi din eğitime gereken önemin verilmesi gençlik dönemi dini gelişim sürecinin sağlıklı geçirilmesi açısından oldukça önemlidir.

İlk ergenlik döneminde bireyin dini bakımdan bir sorumluluk üstlenmesi beklenir. Bazı psikolojik istek ve ihtiyaçlara cevap verdiği için din olgusu, ergen tarafından etkisi yüksek olan bir değer olarak anlamlandırılır. Bu dönemde bireyin ruhunun duygusal derinliğinden kaynaklı dini istek ve arayış süreci²⁴⁷ ile bu dönemin başlarında soyut düşünme kabiliyetinin gelişmesi²⁴⁸ sonucunda ergen bireyde dine ve mistik inançlara derin bir ilgi duyma durumu meydana gelir.²⁴⁹ Soyut düşünme becerisinin kazanımı ile birlikte ergen çevresindeki olayları irdeler, her şeyin hakikatini anlamaya çalışır ve üst düzey genellemeler yapma becerisi kazanır. Ergenin çocukluk

²⁴¹ M. Ali Hacı Dehabadi - S. Ali Huseynizade, *İslami Açından Gençlik Psikolojisi*, çev. Hasan Bedel (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2013), 51.

²⁴² Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi*, 75; Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 74-75.

²⁴³ Harms, "The Development of Religious Experience in Children", 114-117.

²⁴⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 269.

²⁴⁵ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar* (Ankara: TDV Yayınları, 1990), 137.

²⁴⁶ Aybey, "6-14 Yaş Arası Çocuğun Dini Gelişim Dönemi Özelliklerinin Bilinmesinin Din Eğitimi Açısından Önemi", 81.

²⁴⁷ Koç, "Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi", 121.

²⁴⁸ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 282.

²⁴⁹ Bühler, Spiegel ve Thomas, "Ergenlik Dönemine Toplu Bakış", 100.

çağında tam olarak kavramadan, derinine nüfuz etmeden oluşturmuş olduğu dini inanç, bu süreçte yerini daha şuurlu bir dini inanca bırakır.²⁵⁰

Dinin şuurlu bir biçimde anlaşılma başlanması genellikle 12-13 yaşlarında olmaktadır. Bu sebeple 12-13 yaşları, psikolojide “dini uyanış ve gelişim” çağı olarak kabul edilmektedir.²⁵¹ Soyut kavramları anlama becerisi de bu yaşlardan itibaren gelişmeye ve olgunlaşmaya başlar.²⁵² Bu süreçten sonra dini inanç, çocukluktaki taklit düzeyinden daha şuurlu bir tercihe yönelmektedir. Birey, metafizik konuları irdelemeye başlamakta, toplumun ve çevrenin sorunları üzerinde düşünmeye çalışmaktadır.²⁵³ Sağlıklı dini düşüncenin gelişiminde eğitimin rolü çok büyüktür.²⁵⁴ Bununla birlikte aile ortamı ve arkadaş çevresi dini düşüncenin oluşumunda büyük ölçüde etkili olmaktadır. Ayrıca bireyin başına gelen birtakım olaylar da dini düşüncenin uyanışına katkıda bulunan nedenler olarak aktarılmaktadır. Sözgelimi yakın çevreden birinin ciddi bir hastalığa yakalanması veya ölümü, etkide kalınacak bir doğa olayına şahit olunması (şiddetli bir gök gürültüsü, kırdan güneşin doğuşunu izleme, ormanın sessizliğini dinleme) gibi etkenler ergenin dini uyanışında etkili olmaktadır. Öğretmenler, okunan kitaplar, dualar, dini mekânlar ve topluca yapılan ibadetler, dini uyanışa imkân sağlayan önemli faktörlerdendir.²⁵⁵

Bu dönemde, önceki dönemlerden farklı olarak din dilinin gelişimi yönünden ergen bireyde bir ilerleme olduğu görülür. Ergen, artık Allah’ı soyut ve aşkın bir varlık şeklinde kavrayabilmektedir. Bununla birlikte vahyi içsel bir kavrayış düzeyinde algılayabilecek konuma da ulaşmıştır. Gelişim psikologları 14 yaş civarında ergenlerdeki tanrı kavramının somut içeriğini kaybedip ruhani bir boyut kazandığını ileri sürmektedir.²⁵⁶ Ergenin bu dönemde Allah hakkındaki duygu ve düşünceleri genellikle korku ile ümit arasında olmaktadır. Ergen, Allah’ı bazı zamanlar korkulacak

²⁵⁰ Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, 37.

²⁵¹ Ronald Goldman, *Readiness for Religion: A Basis for Developmental Religious Education* (New York: The Seabury Press, 1970), 55; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 268; Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, 232; Hayati Hökelekli, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 37; Taştekin, *Eğitim ve Din Eğitimi I*, 291.

²⁵² Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, 232.

²⁵³ Tosun, “Ailede Gençlerin Değer Eğitimi: Gelişim Özellikleri ve Gelişim Görevleri Odaklı Bir Yaklaşım”, 37.

²⁵⁴ Eli Gottlieb, “Development of Religious Thinking”, *Religious Education* 101/2 (2006), 256.

²⁵⁵ Nurullah Altaş, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi* (Ankara: Nobel Yayın, 2004), 115.

²⁵⁶ Talip Atalay, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık* (İstanbul: Dem Yayınları, 2005), 88.

bir varlık şeklinde tahayyül ederken, bazen de rahmeti bol olan ve sevgi-saygı gösterilmesi gereken bir varlık şeklinde tahayyül eder. Diğer taraftan bu aşamada ergenlerde soyut dini kavramlar düşüncesi gelişmekte olup bayramlar başta olmak üzere dini gün ve gecelerde ibadet etme ve dua etme istekleri artar.²⁵⁷ Bu süreç içerisindeki din eğitiminde soyut dini konuların ve kavramların ön plana çıkarılması dinin daha şuurlu bir biçimde algılanmasına katkı sağlayabilir.

1.4.2. Dini Bunalım ve Şüpheler (14-18 yaş)

Ergenlik döneminde geçici bir süreliğine dini şüphe evresi yaşanabilmektedir.²⁵⁸ Çocukluk döneminde genellikle dini şüpheye rastlanılmaz.²⁵⁹ Henüz tenkit özelliği kazanılmadığı için çocuk, kendisine anlatılan her şeye inanmaya meyilli olup din hakkında sorduğu sorulara karşılık olarak verilen cevapları itiraz etmeden kabul eder.²⁶⁰ Ancak ergenlik döneminden itibaren dini konular tenkit edilmeye başlanır. Çünkü onlar artık her düşüncüyü ve olayı kendilerine göre değerlendirme seviyesine ulaşmışlardır.²⁶¹ Bu sebeple sorgulama ve aklileştirme eğiliminin doğal bir sonucu olarak²⁶² dini şüphe ve tereddütler, insan yaşamında en çok ergenlik döneminde kendini gösterir. Bu dönemin başlarında bireyde meydana gelen zekânın gelişmesi, benliğin ve şuurun uyanması gibi etmenler dini şüpheye dayalı bunalımı hazırlayan koşulların başlangıcını oluşturur.²⁶³ İnanç ile ilgili kuşku duyma ve kararsızlık durumu, bu dönemin karakteristik özelliklerindendir. Gelenekselleşmiş olan dinsel kalıpları eleştirme sonucunda bireysel bir din anlayışı kazanma bunalım aşamasının önemli boyutlarındanıdır.²⁶⁴

Bu dönemde bağımsız olma isteğiyle birlikte “tenkitçi düşünce” gelişmeye başlar. Farklı din ve düşüncelere mensup kişilerin varlığı, ergeni kendi inanç ve değerlerini incelemeye yöneltmektedir. Çocukluk döneminde hiçbir tenkide tabi

²⁵⁷ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 138.

²⁵⁸ Hökelekli, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, 37.

²⁵⁹ Çocukların dini duygu ve düşünceleri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre onların genellikle dini şüpheye kapalı oldukları, ancak dini konular üzerinde düşündükleri bulgusuna rastlanmıştır. Bkz. Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012), 168.

²⁶⁰ Eyüp Şimşek, “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV/1 (2004), 212.

²⁶¹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 139.

²⁶² Faruk Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset, 2016), 156.

²⁶³ Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, 39.

²⁶⁴ Tosun, “Ailede Gençlerin Değer Eğitimi: Gelişim Özellikleri ve Gelişim Görevleri Odaklı Bir Yaklaşım”, 37.

tutulmaksızın benimsenmiş olan dini inançlar, artık ergen tarafından gözden geçirilmekte ve tenkide tabi tutulmaktadır. Ergenlerin önemli bir kısmı bu süreçte günlük olayları ve okulda öğrendiği birtakım bilimsel teorileri din ile bağdaştırmakta zorluk çekerler. İşte bu durum dini şüphenin ortaya çıkmasına zemin hazırlar.²⁶⁵ Ergen daha önceki dönemlerde edindiği dini konular üzerinde derinlemesine düşünür ve inancını gözden geçirir. Bunun sonucunda dinin bazı konularına daha da sarılırken bazı konularda ise şüphe duymaya başlar.²⁶⁶

Ergen bu dönemde dini gerçekleri kabul etme noktasında pasif olmaktan ziyade aktif olup yeniden keşfetmeyi arzulamaktadır. Ergenin düşünce gelişimi, yetişkin düşüncesinden ve 10 ile 12 yaşlarındaki çocukların düşüncesinden farklıdır. Burada bilginin bir çeşit yeniden doğuşu vardır. Ergen daha önce öğrendiği gerçekleri artık kişisel olarak benimsemek istemektedir. Bu dönemde dışarıdan dayatılan bir düşünceden öte daha özerk ve keşfedici bir düşünce gelişimi meydana gelir.²⁶⁷ Özellikle 16-18 yaşlarında eleştirel bilgiye düşkünlük zirveye çıkar. Gençler, çocukluk döneminden itibaren büyüklerinin kendilerine öğrettikleri değerleri olduğu gibi kabul edip benimserler. Ancak sonraları bu değerlerin yeterince davranışlara yansımadığını fark ettiklerinde tüm öğrendikleri değerleri gözden geçirip yeni kararlar almayı arzu ederler.²⁶⁸

Dini gelişim açısından ergenlik çağının karakteristik bir özelliği olarak kabul edilen dini şüphenin arayışa dayanmasından ötürü sonraki süreçlerde uygun sosyo-psikolojik şartlar sağlandığında olgun bir dini anlayışa ve yaşayışa ulaşmada önemli katkılarda bulunabileceği ifade edilmektedir.²⁶⁹ Ergenlikte yaşanan dini şüphelerin çocukluk ve ergenlik çağında sağlıklı din eğitimi almış olanlar için genellikle daha bilinçli bir dindarlığa götürücü etkide bulunduğu söylenebilir.²⁷⁰

Din eğitimi sürecindeki yanlış uygulamalar ya da din eğitiminin yetersiz verilmesi, bireyin çevresinde benimsediği değerlerin sosyal hayattaki değerlerle çelişmesi, aşırı zorlama, baskı, suçluluk ve günahkârlık duygusu gibi durumlar ergenlik

²⁶⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 271; Altaş, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, 118.

²⁶⁶ Altaş, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, 118.

²⁶⁷ Babin, *Teaching Religion to Adolescents*, 9.

²⁶⁸ Beyza Bilgin, "Ahlak Terbiyesinde Dini Hikayeler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1 (1994), 64.

²⁶⁹ Koç, "Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi", 123.

²⁷⁰ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 83.

dönemindeki en önemli şüphe kaynakları arasındadır.²⁷¹ Ergenlik döneminde gençlerin kafasına zaman zaman dini konularla ilgili bazı sorular takılır. Gençlerin bir kısmı, bu soruları kendilerini tatmin edecek düzeyde çözerlerken, bir kısmı ise akıllarına takılan soruların cevaplarını kolayca bulamazlar ve böylece dini inançla ilgili şüpheler üretirler.²⁷²

Gençler, başka yerlerde öğrendikleri ile anne babasından öğrendikleri konular arasında bir zıtlık olduğunu görürlerse bir çatışma yaşarlar ve bu durum, onları ilgili konularda sorgulamaya iter.²⁷³ Böylece yeni keşfedilen gerçekler ile daha önce benimsenen ve saygı duyulan dini inançlar arasındaki uyumsuzluk, şüpheyne yol açar.²⁷⁴ Eğer genç, çocukluk döneminde büyükleri tarafından kendisine öğretilmiş olan ve kendisinin de bağlanmış olduğu değerlerin doğruluğuna kişisel çabası sonucunda karar kılabilirse, onlara bağlanmış olur ve kendisini rahatlamış hisseder. Bir daha da bu değerlerden kolayca şüphe etmez. Ancak aksi olursa, yani genç birey, o zamana kadar bağlanmış olduğu değerlerin geçersiz olduğuna kanaat ederse bunalıma girebilir ve dış etkiler sonucu daha çok büyüyecek olan bir belirsizlik içinde kalarak çocukluğundaki gibi başkalarının verdiği hükümlere hiç itiraz etmeden bağlanabilir.²⁷⁵ Söz konusu olumsuz durumun önüne geçmek için anne babaların imkânlar ölçüsünde gerçek dini bilgiye ulaşmaları, dini bilgilerini arttırmaları ve kendilerini bu noktada yetiştirmeleri gerekir. Anne babaların aktardığı dini bilgiler ile gencin dışarıdan öğrendiği dini bilgiler arasında bir tutarlılık olursa çatışma, bunalım ve dini şüphenin ortaya çıkması engellenebilir.

Ergenlikte dini şüphenin farklı çeşitleri görülmektedir. Bu şüphelerin başlıcaları kişisel dini şüphe, inkârcı şüphe ve bilimsel şüphe'dir. Kişisel dini şüphe, genellikle bireyin sahip olduğu inancının onun bireysel ihtiyaçlarına cevap vermediği durumlarda meydana gelir. İnkârcı şüphe, dini reddetmek ya da inançsızlığının haklılığını kanıtlamak amacıyla dini konularda olumsuz fikir belirtme ve kendi kuruntularını sistemleştirmeye yönelik ortaya çıkan bir şüphe çeşididir. Bilimsel şüphe ise bilimsel

²⁷¹ Celal Çayır, "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma", *Bilimname: Düşünce Platformu* 2/27 (2014), 69.

²⁷² Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 154.

²⁷³ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri* (İstanbul: Dem Yayınları, 2007), 277.

²⁷⁴ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 156.

²⁷⁵ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi*, 80.

yöntemlerle ulaşılan bilgi ile vahiy ürünü bilgi arasında zıtlıklar meydana geldiğinde ortaya çıkan bir şüphe çeşididir.²⁷⁶

Batı’da ve Türkiye’de dini gelişim konusunda yapılan çalışmalar, ergenlik dönemi dini şüphelerinin 12-14 yaşlarda ortaya çıkmaya başladığını, 16-18 yaşlarda zirveye ulaştığını ve 20-21 yaşlarda ise gittikçe zayıflayarak sona erdiğini ortaya koymaktadır.²⁷⁷ Dini şüphenin oluşumunda yaş faktörünün önemli bir etken olduğu bilinen bir gerçektir. Konuyla ilgili yapılan bir araştırma sonucunda 16-17 yaşlarında olan gençlerin dini şüphe skorları, 13-14 yaşlarındakilere kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen bu bulgu, ergenlik çağına yaştan ilerlemesiyle birlikte dini şüphelerin de giderek arttığını göstermektedir.²⁷⁸ Cinsiyet açısından bakıldığında ise kız ergenlerde dini şüphenin erkek ergenlere nazaran daha erken başladığı ve daha erken sona erdiği saptanmıştır.²⁷⁹ Yine yapılan bir araştırmada 13-16 yaşları arasında olan kızların % 50’sinin, erkeklerin ise % 75’inin dini şüphe içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.²⁸⁰ Bununla birlikte, ergenlik dönemindeki kızlarda dine ve dini konulara ilginin erkeklere nispeten daha fazla olduğu bilgisi de aktarılmaktadır.²⁸¹

Ülkemizde ergenlik döneminde dini şüphelerin yoğunlaştığı alanlar; Allah’ın varlığı, kaza-kader, ahiret, cennet-cehennem, günah-sevap, yaratılış, kadın-erkek eşitsizliği ve ilim-din çatışması şeklindedir. Batı’da ise Allah’ın varlığı ve birliği, Allah’ın muhtelif sıfatları, Hz. İsa’nın tanrısallığı, kilisenin dini tutumu, kilisenin dogmatik yapısı, İncil’in doğruluğu ve kutsallığı, kilise adamlarının yaşayışları, kilise ayinleri ve hizmetleri, bilimin dine uymayan tarafları gibi konular ergenlerin dini şüphelerinin yoğunlaştığı alanlar olduğu belirtilmektedir.²⁸² Yapılan bir çalışmada gençlerin en fazla şüphe yaşadıkları konuların başında dinin insanları daha iyi

²⁷⁶ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 97-98.

²⁷⁷ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler” (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 39.

²⁷⁸ Çayır, “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, 78.

²⁷⁹ Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, 158.

²⁸⁰ Mustafa Köylü, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2020), 150; Ayrıca bkz. Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 94.

²⁸¹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 138.

²⁸² Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 157; Dini şüphenin yoğunlaştığı konulara ayrıca bkz. Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 104.

yapmadığı düşüncesi gelirken, en az şüphenin ise Tanrı'nın varlığı konusunda olduğu ortaya çıkmıştır.²⁸³

Ergenlerde dini şüphe ve bunalımların ortaya çıkmasında etkili olan birtakım faktörler vardır. Hökelekli'ye göre bunlar şu şekilde sıralanabilir:²⁸⁴

- a. *Bağımsızlık duygusunun uyanmasıyla, her türlü otoriteyi reddeden isyankâr eğilimin gelişmesi; yetişkinlere olan güvenin sarsılması.*
- b. *Cinsi güdülerin doğuşu ve suçluluk duygusunun belirmesi; nefsanî arzuların dini ahlak kurallarına karşı ayaklanması.*
- c. *Hayatın anlamsızlığı, mantıksızlığı duygusunun güçlü etkisi.*
- d. *Din eğitimi yetersizliği sebebiyle uygunsuz ve başarısız bir dini sosyalleşme ortaya çıkması.*
- e. *Günlük hayat olayları ve bazı bilimsel teorilerle dini inanç ve öğretiler arasında bir uzlaşmazlık ve çelişki görülmesi.*
- f. *Dindarların ve din görevlilerinin bazı tutum ve davranışları.*
- g. *Dini konularda bilgi eksikliği ve rehbersizlik.*

Ergenlik döneminin doğal bir süreci olarak kabul edilen dini şüphe evresinde ortaya çıkması muhtemel dini problemlerin hiç yaşanmaması ya da daha az zararlarla atlatılabilmesi için anne baba ve eğitimcilere önemli görevler düşmektedir. Burada çocukluk ve gençlik dönemi din eğitiminde öncelikle bireyin gelişim özelliklerine göre hareket edilmesi, gerçek dini bilginin aktarılması ve eğitim süresince hoşgörülü bir yaklaşımın benimsenmesi son derece önemlidir.

1.4.3. Dini İnanç ve Tutumların Belirginleşmesi (18-21 yaş)

Ergenlik dönemi dini gelişimin son aşaması dini inanç ve tutumların belirginleşmesidir. Ergenliğin son döneminde genellikle dini şüphe ve kararsızlıklar bir sonuca ulaşır. Genç birey, artık din konusunda kendi tutumunu belirleyebilecek bir olgunluğa erişir.²⁸⁵ Bu aşamada, çocukluk dinleri ya reddedilir ya da değiştirilmeye

²⁸³ Bruce Hunsberger, Michael Pratt and S. Mark Pancer, "A Longitudinal Study of Religious Doubts in High School and Beyond: Relationships, Stability and Searching for Answers", *Journal for the Scientific Study of Religion* 41/2 (2002), 264.

²⁸⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 272-273.

²⁸⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 280; Atalay, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*, 89.

çalışılır.²⁸⁶ Bir önceki aşamada ortaya çıkan tedirginlik ve kararsızlıklar bireyin konu ile ilgili olarak aydınlanması sonucu dine tekrar dönüşüne ve dini tutumlarının belirginleşmesine katkı sağlar. Ergenlik sürecinin bunalımlı safhası artık geride kalır ve din ile ilgili kesin bir tercih ve karar durumu meydana gelir.²⁸⁷ Bu noktada Hökelekli, “ergeni içten ve dıştan çepeçevre kuşatan karmaşık etkiler, onu dini gelenek ortasında belli bir yönde tercih yapmaya ve kesin bir tutuma bağlanmaya zorlar” demektedir.²⁸⁸ Yani genç, bu aşamada ya sahip olduğu dini inanca olan bağlılığını sürdürmeye samimi bir şekilde devam eder ya da dini reddederek ilgisiz bir tavır sergiler. Kısacası dini benimseme veya reddetme noktasındaki kesin tercih, bu süreçte iyice belirginleşmiş olur.²⁸⁹

Bu aşamada gençlerin bazıları dindar olup ibadetlerini düzenli bir şekilde yerine getirirken,²⁹⁰ bazı gençler ise dine karşı ilgisiz bir tavır takınarak dini ibadet ve etkinliklere katılım göstermeyip aldırma sergilemektedirler. Gençlerin az bir kısmı da kendisi için herhangi bir anlam ifade etmediği düşüncesiyle dini tamamen reddetmekte, ateist ya da agnostik olmaktadır.²⁹¹ Yapılan bir araştırmada ateist ve deist olan bireylerin % 96’sı genellikle 12-21 yaş arası olan ergenlik sürecinde ateizme ve deizme geçtiğini ifade etmişlerdir.²⁹²

Ergenlik döneminin sonlarında genç birey, özellikle sağlıklı bir din eğitimi almamışsa ya da dini duyguları olumsuz anlamda etkilenmişse din onun için itici gelebilir. Genç birey, bu noktada dine ve dini konulara yönelik aleyhte tepkiler gösterebilir. Bu tutum bazı gençler tarafından açıkça ortaya konulurken, bazılarında ise dine ilgisiz olma ya da umursamaz bir tavır sergileme şeklinde kendini gösterebilmektedir.²⁹³ Gençlerin dine inanmamaları ya da dine karşı olumsuz bir tavır takınmalarının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Ailede öğrenilenlerin sahih dini bilgilere

²⁸⁶ Douglas M. Sloane - Raymond H. Potvin, “Age Differences in Adolescent Religiousness”, *Review of Religious Research* 25/2 (1983), 142; Ayrıca bkz. Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş-I* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980), 108.

²⁸⁷ Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, 40; Koç, “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, 128.

²⁸⁸ Hayati Hökelekli, “Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü”, *Diyanet Dergisi* XXI/2 (1985), 26.

²⁸⁹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 144.

²⁹⁰ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 145.

²⁹¹ M. Nur Pakdemirli, *Genç Dindarlığı ve Din Eğitimi* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 44.

²⁹² Y. Sinan Zavalı - Ensar Şahin, “Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 582.

²⁹³ Yaşar Fersahoğlu - Mehmet Akif Demir, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Duygu Eğitimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012), 69.

dayanmaması, çevrede din kullanılarak menfaat elde edilmesine şahit olunması, din görevlilerinin olumsuz tutumları vs. bunlardan bazılarıdır.²⁹⁴ Bu durum, gençlerin dini algılama biçimlerinin olumsuz etkilenmesine ve böylece dine karşı mesafeli olmalarına sebep olabilmektedir.

Ergenliğin son döneminde alınan dini dersler, dini hususlarla ilgili arkadaş çevresinde yapılan tartışmalar ve çevrenin dini tutum ve davranışları, ergenin dini kişiliğinin gelişmesinde son derece etkilidir. Bunun yanında bireyin zihnen olgunlaşması, öğretmenlerin kişisel etkileri, çevre tesirleri, dindarların ve din adamlarının tutumları gibi etkenler de ergenlerin dini kişiliklerinin oluşumunda etkili faktörlerdir. Ergenliğin son dini gelişim seyrinde ailenin etkisi devam etmekle birlikte artık azalmaya başlamıştır.²⁹⁵ Ancak anne babanın daha önceki dönemlerde aktardığı dini bilgiler, gençlerin dini tutum ve davranışları üzerinde etkisini sürdürmektedir. Her dönemde olduğu gibi ergenliğin son dönemi olan 18-21 yaş arasında da olumlu bir çevreye sahip olmak, dini gelişim açısından önemli katkılar sağlar.

Ergenlik dönemi dini gelişimi; dini şuurun uyanışı (12-14 yaş), dini bunalım ve şüpheler (14-18 yaş), dini inanç ve tutumların belirginleşmesi (18-21 yaş) şeklinde üç kısma ayrılarak ele alındı. Bu aşamaların başlangıcı ve sonu ile ilgili ortaya konulan yaş sınırlamaları çoğunlukla aynıdır. Ancak bu noktada ortaya konulan yaş sınırlamalarının esasında göreceli olduğu ve bu sınırlamaların bilişsel düzeye, aile ortamına, arkadaş çevresine ve alınan din eğitimine bağlı olarak farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür. Sözgelimi ergenlerin önemli bir çoğunluğunda, dini şuurun uyanışı 12-14 yaş aralığında meydana gelirken, az bir kısmında ise bu uyanış, söz konusu yaşlardan önce ya da sonra ortaya çıkabilir. Bu yaş sınırlamalarının yukarıda belirtilen kriterlere dayalı olarak farklı kültürlerde ve milletlerde birbirinden değişiklik arz edebileceği söylenebilir.

²⁹⁴ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi*, 77.

²⁹⁵ Atalay, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*, 89.

İKİNCİ BÖLÜM

ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

2.1. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Yaklaşımlar

Ergenlik çağı, manevi dönüşüm açısından çok önemli bir yere sahip olduğu için bu dönemdeki bireylere farklı bir içerikle din eğitiminin sunulması gerekmektedir.²⁹⁶ Ergenin din eğitimi hem içerik hem yöntem bakımından çocuk ve yetişkinin din eğitiminden farklı olmak zorundadır. Ergenin gelişim özellikleri dikkate alınarak verilecek bir din eğitimi daha sağlıklı olacaktır.

Din eğitiminin bilimsel yönü genellikle psikolojinin ve sosyolojinin verilerine dayanır. Gerek örgün gerekse yaygın din eğitimi ve öğretimi sürecinde sorumluluk taşıyanların anlamlı bir başarıya ulaşmaları için insanın ruhsal gelişim durumunu iyi tanımaları gerekir.²⁹⁷ Bu bağlamda gençlik dönemi bireylerinin yaşadıkları zihni, ruhi ve sosyal değişimleri ve gelişimleri bilmek gençlik dönemi din eğitimi için önem arz etmektedir. Bu dönemin din eğitimi ve öğretimi ile meşgul olan herkes, eğitim psikolojisi ve eğitim sosyolojisi gibi alanlardan yardım almalı, gençlerin dini gelişimleri hakkında bilgi sahibi olmak için din psikolojisi araştırmalarına müracaat etmelidir. Zira gençlerin ergenlik dönemindeki gelişim özellikleri tam bilinmeden başarılı bir din eğitimi faaliyeti yürütmek mümkün değildir.²⁹⁸ Zaten din eğitimi biliminin temel görevlerinden biri, her kademede bireyin gelişim basamaklarına göre din eğitiminin amaç, metot ve ilkelerini belirlemek ve bunlara uygun programlar geliştirmektir.²⁹⁹

²⁹⁶ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 63.

²⁹⁷ Neda Armaner, “Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXIII (1978), 215-216.

²⁹⁸ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 148.

²⁹⁹ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 32.

Eğitim öğretim ilkelerinin başında gelen öğrenciye görelilik ilkesine göre, bireye verilecek eğitimin onun zihinsel yeteneklerine uygun olması gerekir. Din eğitimi sürecinde gençlerin hala çocuk kabul edilerek ve bu dönemin özelliklerinin tanınmayarak hareket edilmesi, onların ilgisinin bütün bütün kaybedilmesine neden olabilir.³⁰⁰ Bu bakımdan ergenlik dönemine adım atmış bireye yönelik din eğitiminde gelişim özelliklerini dikkate alarak hareket etmek son derece gereklidir. Ergen bireyin içinde bulunduğu dönemin gelişim özelliklerinin bilinmesi, onlara verilecek eğitimin amaç, yöntem ve muhteva açısından yapılandırılmasını da sağlayacaktır.

Gelişim özellikleri dikkate alındığında, ergenlik dönemi din eğitiminde üç tür yaklaşımın uygulandığı söylenebilir. Bu yaklaşımlar, “biliş-merkezli”, “duygu-destekli” ve “davranış-hedefli” yaklaşım şeklindedir.³⁰¹

2.1.1. Biliş-Merkezli Yaklaşım

Çocuklar için din eğitimi duygusal temelli olmak durumunda³⁰² iken ergenler için ise din eğitiminin bilişsel merkezli olması önem arz etmektedir. Biliş-merkezli yaklaşıma göre din eğitimi programları ergenlerin zihinsel gelişim özelliklerine uygun bir biçimde geliştirilmelidir.³⁰³ Biliş-merkezli yaklaşım, ergenlik döneminin gelişim özellikleri açısından önemli bir yere sahip olup³⁰⁴ gencin din eğitiminde kalıcılığın yakalanması açısından dikkate alınması gerekli yaklaşımlardan biridir.

Ergenlik dönemi, zihinsel gelişim açısından soyut düşünme kabiliyetinin kazanıldığı bir dönemdir.³⁰⁵ “Bir ergenin kavramsal düşünmeye ve soyut muhakemeye başlaması, onu mevcut durumu sorgulamaya, problemlere kapalı kutunun dışında düşünerek çözümler bulmaya, yeni fikirler üretmeye ve yeni buluşlara yönlendirir.”³⁰⁶ Ergenler bu süreçte çocuklardan farklı olarak varsayımsal olasılıklar üretir, üzerinde düşünür; bu da onların problem çözme, karar verme, yargılama, planlama gibi

³⁰⁰ Bilgin - Selçuk, *Din Eğitimi*, 75.

³⁰¹ Turgay Gündüz, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, *Etkili Din Eğitimi*, ed. Şaban Karaköse (İstanbul: Tıdef Yayınevi, 2010), 96.

³⁰² Mustafa Köylü - Bayramali Nazıroğlu, “İlköğretimde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 166.

³⁰³ Mehmet Emin Ay - Merve Gücen, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları”, *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi*, ed. Hafsa Nur Aslanoğlu ve Sibel Özil (İstanbul: Yekder Yayınları, 2018), 297.

³⁰⁴ Gündüz, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, 96.

³⁰⁵ Bühler, Spiegel ve Thomas, “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”, 96.

³⁰⁶ Daniel J. Siegel, *Ergen Beyin Rehberi*, çev. Yavuz Fahir Zülfikar (İstanbul: Tuti Kitap Yayıncılık, 2021), 31.

yetilerinin gelişmesine imkân sağlar.³⁰⁷ Diğer taraftan soyut düşünme becerisinin bir sonucu olarak genç birey artık dini daha doğru algılayabilmekte; Allah, melek, ahiret, kıyamet, cennet, cehennem gibi soyut dini kavramları daha iyi anlayabilmektedir. Kur'an'da soyut bir Tanrı anlayışına yönelme davranışının sembolü olarak Hz. İbrahim'in öyküsü bu noktada bir örnek olarak sunulabilir.³⁰⁸ Akli muhakemeyi sıklıkla kullanmasından ötürü gençlik dönemine girmiş bireye yönelik din eğitiminde de akla ve mantığa hitap eden açıklamalara yer vermek son derece önemlidir.³⁰⁹ Bu dönemden itibaren ergen birey akıl gücünü kullanarak kendine özgü çeşitli fikirler geliştirir ve başka fikirleri tenkit edecek, reddedecek düzeye ulaşır. Bu dönem ergen bireyin yoğun akli muhakemede bulunduğu bir dönemdir. Ortaya çıkan söz konusu gelişim özellikleri, ergenin din eğitimi sürecinde bilişsel boyuta önemle eğilmesini gerektirmektedir.

Harms'a ait olan bir çalışmada değişik yaş grubundaki çocuklara ve ergenlere Tanrının bir resminin çizilmesi ve ardından anlamının söylenmesi istenir. Araştırma sonucuna göre yapılan tasnifte 6 yaşına kadar olan çocukların fanteziyi daha çok kullandıkları, 6 ile 12 yaş arasında olan çocukların ise kendilerine öğretilenlerden hareketle daha gerçekçi düşünceler sergiledikleri belirlenmiştir. Ergenlik sürecinde olan bireylere ilişkin verilere bakıldığında ise düşüncelerinin hem geleneksellik hem de orijinallik açısından çok farklılık gösterdiği görülmüştür.³¹⁰ Bu durum, ergenlikte olan bireylerin düşünme şekillerinin çocuklardan ayrı olarak tamamen değiştiğini ve yaratıcılık kazandığını ortaya koymaktadır. Harms'ın çalışması, esasında genç bireye nasıl bir din eğitimi verilmesi gerektiği sorusuna bir cevap oluşturmaktadır. Buna göre genç bireye yönelik din eğitiminde, onun yaratıcı bir zihne sahip olduğu göz önüne alınarak zihinsel gelişim düzeyine uygun programların oluşturulması ve yaklaşımların uygulanması öncelikli olarak dikkate alınması gereken bir husus olmalıdır.

Ergenlik, diğer dönemlere kıyasla entelektüel ve moral etkilerin en yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde adeta entelektüel bir açlık yaşanır. Özellikle din ve

³⁰⁷ David Moshman, *Adolescent Psychological Development Rationality, Morality and Identity* (London: Lawrence Erlbaum Associates, 2005), 23.

³⁰⁸ Şuayip Özdemir - Rahime Kavak, "Kur'an ve Hadislerde Gençlik Dönemi Özellikleri", *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/2 (2014), 1218; Bahsi geçen ayetlere ayrıca bkz. En'am, 6/76-79.

³⁰⁹ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, 42.

³¹⁰ Walter Houston Clark, "Din Eğitiminde Bilimsel Araştırma", çev. Nurullah Altaş, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIV/2 (2003), 331.

ahlak konuları genç birey için ilgi ve merak açısından ilk sıralarda yer alır.³¹¹ Bu bağlamda din eğitiminde niçin, nasıl türündeki sorulara verilecek cevaplar ve açıklamalar, genç bireyin entelektüel alanda bilgi, anlama ve hikmet düzeyleri açısından bir derinlik kazanmasına katkıda bulunmalıdır. Gençlerin büyük çoğunluğu kendilerini dini bir inanca eriştiren akılcı bir yolda ilerlemeyi arzu ederler. Bu bakımdan din eğitimcisi, genç bireyin yanlış akıl yürütmelerine neden olan yanlış bilgileri ve metodik hataları düzelterek onun entelektüel alanda başarılı bir süreç geçirmesine katkıda bulunmalıdır.³¹² Aksi durumda dini alanda anlamlı öğrenmelerin oluşması mümkün olmayabilir.³¹³ Diğer taraftan iman, insanın bilme yetilerinin aktif biçimde çalıştırıldığı bir sürecin sonunda oluşur. Kur'an-ı Kerim de bu doğrultuda inancın bilgisel³¹⁴ bir temele oturtulmasını talep eder. Bu bağlamda dini insanlara aktaracak olan dilin bu bilgi yüküyle insanlara ulaşması gerekir.³¹⁵ Din eğitiminde bu hususu dikkate alacak şekilde bir din dilinin geliştirilmesi önemli bir yer taşır.

Ergenlik döneminde verilecek din eğitiminin bireysel ve sosyal açıdan etkili olabilmesi için ezbercilikten uzak, eleştirel düşünce temelini esas alan ve değişen yaşam koşullarına uygun olması önemlidir.³¹⁶ Nitekim Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında da en çok eleştirilen meselelerden biri insanların körü körüne atalarının yolunu takip etme davranışdır.³¹⁷ Bununla birlikte Kur'an'ın “*düşünmüyor musunuz?*”³¹⁸, “*akıl etmiyor musunuz?*”³¹⁹ ve benzeri şeklindeki uyarıcı ve dikkat çekici ifadeleri, insanın daima zihni bir faaliyette bulunmasını gerekli görmektedir. O halde gençlik dönemi din eğitiminde zihinsel süreçlere gerekli önem verilmelidir. İnsan elde ettiği bilgileri zihninde bir değerlendirmeye tabi tutar, onları birbiri ile ilişkilendirir, onlardan sonuçlar çıkarır ve daha sonra kendine ait tespitlere ulaşır. İnsan bazen de zihni bir faaliyette bulunmaksızın elde ettiği bilgileri olduğu gibi kabullenir. Bu son durum, İslam dininde

³¹¹ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 67.

³¹² Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 91-92.

³¹³ “Bu aşama, çocuklukta kazanılan birçok özelliğin sorgulanmaya başlandığı, anlamlı olanların korunduğu, diğerlerinin de ergenin gündeminden çıktığı bir aşamaya tekabül eder. Ergen inancı, düşünülmeden, test edilmeden ve kritik edilmeden onaylanan inancın, bilinçli olarak seçilen ve eleştirel olarak desteklenen bağlılığa dönüşmüş inanca evrilmesidir.” Daha etraflıca bkz. Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 92.

³¹⁴ Enfal, 8/42; Muhammed, 47/19.

³¹⁵ Şaban Ali Düzgün, “Çağın Meydan Okumaları Karşısında Genç Zihinler ve İnanç Krizi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015), 15-16.

³¹⁶ Ömer Özdemir, *Din Eğitiminde Ailenin Yeri ve Önemi* (Ankara: Nobel Bilimsel Yayınları, 2022), 49.

³¹⁷ Bakara, 2/170; Mâide, 5/104.

³¹⁸ En'am, 6/50.

³¹⁹ En'am, 6/32; A'raf, 7/129; Yunus, 10/16; Hud, 11/51; Enbiya, 21/10.

makbul sayılmaz. İslam dininde Müslümanın zihni bir faaliyetle temel itikat konularında dahi bir düşünce sahibi olması istenmektedir.³²⁰ Bu amaçladır ki din eğitimi ve öğretiminin temel hedeflerinden biri, kişide dini ilgi ve merakı canlı tutma ve din hakkında düşünme kabiliyeti geliştirme³²¹ şeklinde belirlenmiştir.

Birey din ile alakalı edindiği inanç ve bilgilerini gözden geçirmeli ve irdelemelidir. Aksi takdirde bireyin sağlıklı bir dini düşünce geliştirmesi ve din alanında fikir yürütmesi zor olur. Din eğitimi sürecinde “günaha girersin” gibi ifadelerle bireyin eleştirel düşünmesinin engellenmesine neden olan olumsuzluklar görülebilmektedir. Bu durum, dini tam anlamıyla tanımamaya ve dine karşı olumsuz tutumların gelişmesine sebep olabilir. Ayrıca dinin, üzerinde düşünülmeyen ve anlamlandırılmayan bir alan şeklinde kalması durumunda, dini düşünce de çocukça bir düzeyde kalabilmektedir.³²² Din eğitimi ve öğretiminde her şeyin dogmatik olarak verilmesi yerine, muhatabın aktarılan konuyu anlamlandırması üzerinde bir yol takip edilmelidir. Eğer bireyin öğrendikleri düşünceyi yetkinleştirmede başarıya ulaştıysa birey, dini eğitimlerini kendi çabası ile yaşamı boyunca geliştirmeye ve bir dine sahip olmanın değerini anlamaya çalışacaktır.³²³ Bu amaçla din eğitimi ve öğretimi sürecinde sağlıklı bir dini düşüncenin geliştirilmesine katkı sağlamak için eleştirel düşünmeye fırsat tanınmalı ve anlamlı öğrenmelerin oluşmasına imkân hazırlanmalıdır.

2.1.2. Duygu-Destekli Yaklaşım

Duygu-destekli yaklaşım, ergenlik dönemi din eğitiminde bilgi ve davranış arasındaki ilişkiyi sağlamaya ve sürekli hale getirmeye yönelik duygu yönelimli etkileri ifade eder. Genç bireyleri din ve onun ahlaki normlarına dayalı bir yaşam sürmeye sevk eden zihinsel etkenler olduğu gibi duygusal etkenler de vardır.³²⁴ Bu yaklaşım, din eğitiminde kazandırılması amaçlanan davranış ile zihin arasındaki ilişkiyi duygular aracılığıyla kurmayı amaçlar.³²⁵ Duygu, davranışların şekillenmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu nedenle din eğitiminin başarıya ulaşabilmesi için duyguların dikkate

³²⁰ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, 50.

³²¹ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 95.

³²² Akyürek, “İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve”, 99-100.

³²³ Beyza Bilgin, “Örgün Din Eğitimi’nde Yeni İhtiyaçlar ve Yönelişler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 200.

³²⁴ Gündüz, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, 99; Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 92.

³²⁵ Ay - Gücen, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları”, 298.

alınması gerekir. Yapılan çalışmalarda duyguların insan kişiliğini etkileyici bir güce sahip olduğu görülmüştür.³²⁶ Duyguların gelişimi ve eğitiminin sağlıklı bir birey ve toplum açısından oldukça önemli olduğu söylenebilir.³²⁷

Gençlik dönemi, entelektüel açlığın yanında duygusal coşkunluğun da yoğun yaşandığı bir dönemdir. Zaman zaman yaşanan bu yoğun duygu ve heyecan coşkunluğu eğitimcileri ve ebeveynleri kaygılandırabilmektedir. Bu durum, eğitimi güçleştiren bir unsur olmaktan ziyade eğitimde olumlu anlamda değişim ve gelişimi hızlandıran bir özellik olarak görülebilir.³²⁸ Nitekim son dönemlerde eğitim başta olmak üzere hayat başarısında, işte, dini algılama ve dindarlık anlayışlarında duyguların müspet ve çok önemli bir yeri olduğu keşfedilmeye başlandı. Ayrıca hem düşünme esnasında hem de akıl yürütmede duyguların önemli bir rol oynadığı ortaya konuldu.³²⁹

Din ve ahlak eğitiminin amaçlarından biri, öğrenilen bilgi ve değerler çerçevesinde hareket etmeyi, yani ilim ile amel etmeyi sağlamaktır. Bu noktada gerekli eylemin ortaya çıkmasını motive eden yalnızca akıl değildir. Bilginin eyleme dönüşmesi aşamasında akıl yanında duygular da önemli bir motivasyon aracı olarak kabul edilmektedir.³³⁰ Sözgelimi dini duygular, özellikle din ve ahlak eğitiminde elde edilen bilgiler doğrultusunda bir yaşam sürme ve bu bilgileri eyleme dönüştürme aşamasında bir güdüleme kaynağı olabilir.

Gençlik döneminde duyguların, aşkın ve taşkın olmasından ötürü gençlerin duygulara daha fazla kulak verdikleri belirtilmektedir.³³¹ Bu dönemin din eğitiminde gençlerin duygusal özelliklerini dikkate alarak onların duygularını zedelemekten uygun iletişim yollarının benimsenmesi son derece önemlidir. Sözgelimi genç birey, bu süreçte inanç konusunda farklı değişkenleri deneme çabasında olabileceği gibi soracağı sorularda dini önemseymiş tarzında bir tavır da takınabilir. Gencin bu davranışlarına karşılık din eğitimcisi, eleştirici ya da ötekileştirici bir tutum takınmak yerine hoşgörülü bir tutum benimsemelidir. Din eğitimcisinin suçlayıcı ve yargılayıcı şeklinde olumsuz bir yaklaşım sergilemesi, iletişim ağını bozacağı için gencin özdeşim

³²⁶ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 231.

³²⁷ İlhami Günay, “Kur’an-ı Kerim’de Gençlerin Duygu Gelişimi ve Eğitimi”, *Turkish Studies* 10/2 (2015), 436.

³²⁸ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 100.

³²⁹ Akyürek, *Din Öğretimi*, 57.

³³⁰ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 101.

³³¹ Karakaş, *Nasıl Bir Din Eğitimi*, 193.

kurmasını da önleyebilir.³³² Bu bakımdan anne baba ve eğitimcinin duygu destekli bir yaklaşım benimseyerek daima hoşgörülü ve sağlıklı bir iletişim ile hareket etmesi son derece önemlidir. Din eğitimi sürecinde başarıya ulaşmak için duyguların dikkate alınması gereklidir.

2.1.3. Davranış-Hedefli Yaklaşım

Din eğitiminin temel gayesi bireye olumlu davranış kazandırmaktır. Davranış-hedefli yaklaşım, din eğitimi ve öğretiminde kişiye kazandırılacak olumlu davranışlara dönük etkinlikleri ifade etmektedir.³³³ Olumlu davranışlar kazandırılırken birtakım hususlara dikkat etmek oldukça önemlidir. Öncelikle gerçekleştirilen davranışın, sahibinin iradesi doğrultusunda gelişen ve içten olması gereklidir. Dışarıdan müdahale ile davranış değiştirmek, hem gencin tepkisine yol açabilmekte hem de onun dıştan yönetimli bir varlık haline gelmesine neden olabilmektedir. Gündüz'ün bu durumu açıklar nitelikteki şu görüşleri dikkate değerdir:³³⁴

...davranışlar, bir hedef olarak bir eğitim faaliyetinde önemli konuma sahip olur. Bu hedeflere biliş-merkezli ve duygu destekli din ve ahlak eğitimi sayesinde ulaşılmaya çalışılacaktır. Doğrudan davranışa yönelik müdahale, genç tarafından tepkiyle karşılanacaktır. Çünkü o, artık sorumlu bir birey olarak yaptığı ve yapmadığı bir davranışın sahibi olmak ister. Başkalarının açık ve onun onayını öncelemeyen ve önemsemeyen doğrudan davranışa dönük istekleri, eleştirileri genç tarafından kişiliğe müdahale olarak algılanacaktır. Bu yapılması istenen veya yapılmaması telkin edilen davranış onun sahipliğinden çıkmış olacak, genç kendinden (içten) yönetimli değil, dıştan yönetimli bir varlık haline gelecektir.

Görüldüğü gibi gençlik dönemi din eğitiminde olumlu davranışın kazandırılması sürecinde biliş merkezli ve duygu destekli yaklaşımları dikkate almak uygun bir yöntemdir. Çünkü hedeflenen davranışın gerçekleşmesi buna bağlıdır. Bunun yanında olumlu davranış kazandırmaya çalışırken gencin olumsuz davranışına doğrudan müdahale etmenin de uygun olmadığı belirtilmektedir.

³³² Enes Aydın, *Din Eğitiminde Duyuşsal Boyut* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020), 72-73.

³³³ Ay - Gücen, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları", 298.

³³⁴ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 102; İçsel ve dışsal dini yönelim için ayrıca bkz. Gordon W. Allport and J. Michael Ross, "Personal Religious Orientation and Prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967), 434.

Elde edilen bilgiler doğrultusunda davranış sergilemek için öncelikle anlamlı öğrenmelerin oluşması gerekir. Dini bilgiler, bazen insanların davranışlarına yön vermede etkisiz kalabilmektedir. Dışarıdan dindar görünen pek çok insanda dinin ilkelerine aykırı davranışlara şahit olmak yaygın biçimde gözlenebilmektedir. Oysa anlamlı öğrenmelerin oluşması durumunda inanç ve davranış arasındaki çelişkilerin daha az yaşanacağı söylenebilir. Bireylerin sorular sorup ilişkiler kurarak anlamlandırabildikleri bilgiler kalıcı olmakla birlikte problemlerin çözümünde de kullanılabilecek ve davranışlara yansıyabilecektir.³³⁵ “Din öğretiminde bireylere sürekli biçimde dindar olma, ahlaklı olma hitabından çok onları öyle olabilme yolunda eyleme sokma daha eğitsel sonuçlar sağlar.”³³⁶ Bu durum ise ergenlik dönemi din eğitiminin biliş merkezli yaklaşıma göre yapılmasını gerektirir. Anlamlı öğrenmeler sayesinde elde edilen bilgilerin davranışa dönüştürülmesi daha kolay olabilecektir.

İnsan davranışlarının arka planında değerler yer almaktadır. Modernleşme ve küreselleşmenin neden olduğu hızlı değişimden en çok etkilenen alanlardan biri değer sistemleri olurken, bu durumdan en çok etkilenen kişiler ise gençler olmuştur. Değerlerin aşınmaya uğraması sonucunda son dönemlerde gençlik ve değerler konusuyla ilgili yoğun çalışmalar yapılmaktadır. Gençlere kazandırılacak birtakım olumlu değerler sayesinde hem toplumların geleceği garanti altına alınabilecek hem de gençler çağın getirdiği problemlerle başa çıkabilecektir.³³⁷ Lise çağında öğrenim gören 505 genç üzerinde yapılan bir araştırmada, genç bireylerin önemli bir çoğunluğunun öncelikli olarak benimsediği ilk beş değerın özgürlük, zengin olmak, şöhret sahibi olmak, sağlıklı ve iyi bir iş sahibi olmak olduğu tespit edilmiştir. Ahlaklı, adaletli, bilgili, dini değerlere bağlı, sorumluluk sahibi, kültürel değerlere bağlı, yardımsever olmak gibi değerler ise çok az genç tarafından öncelik verilen değerler olmuştur.³³⁸ Zaman içerisinde toplumun benimsediği değerlerde birtakım değişim ve dönüşümler yaşanabilmektedir. Örneğin bir önceki nesilde akraba ilişkilerine önem verme, dürüstlük, topluma uyum değerleri ön plana çıkarken; bir sonraki nesilde cesaret, özgüven, bireyselleşme gibi değerler daha çok öne çıkabilmektedir. Genç bireyler için

³³⁵ Akyürek, “İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve”, 100.

³³⁶ Armaner, “Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi”, 218.

³³⁷ Mebrure Doğan, “Ergenlerin Değer Yönelimleri ve Değer Yönelimlerinin İnternet Bağımlılığıyla İlişkisinin İncelenmesi”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 5/10 (2018), 266.

³³⁸ Fatih Çınar, “Gençlik Değerler ve Bağımlılık Profilleri Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/43 (2019), 172.

önem kazanan değerler, içinde bulundukları durumdan etkilenebilmektedir. Gençlerin öncelediği değerlerin bir önceki neslin önemseydiği değerlerden farklı olmasının temel nedeni ise hem içinde yaşadıkları dünyanın hem de dünyayı algılayış şekillerinin değişmesidir.³³⁹ Ailede ve eğitim sistemi içerisinde dini, manevi, ahlaki ve toplumsal değerlere yer verilmesi, gençlerin ideal davranışlara sahip olmasına katkı sağlayabilir.

Ergenlik döneminde olumlu davranışların edinimi açısından gençlerin sahip olduğu bol miktardaki enerjiden faydalanmaya dönük etkinliklerin düzenlenmesi, özellikle diğerkâmlık ve başkalarını düşünme gibi davranışları geliştirebilecek hayır organizasyonlarına gençlerin katılımını sağlamak önemlidir. Yaşlıları, çocuk esirgeme kurumlarını ziyaret etme ve onlar için düzenlenen faaliyetlere katılmak ya da evsiz barksız olanlar için para ve giysi toplamak gibi hayır organizasyonlarına katılım gençlerin kafasında sorguladıkları Allah'ın adaleti, kader anlayışı gibi konuların çözüme kavuşmasında etkili bir rol oynayabilir. Bunun yanında, bu tür etkinliklerin organize edilmesine katkı sağlamak, gençlerin empati becerisini de geliştirecektir. Bu organizasyonların düzenlenmesinde ve gençlerin katılımını sağlamada din dersi öğretmeni etkin bir role sahiptir.³⁴⁰ Gençlerin olumlu davranışlara sahip olmalarını sağlamak, din öğretiminin bir görevi olarak değerlendirilmelidir.

Ahlaki değer ve davranışların gençlere kazandırılması bağlamında drama yöntemi etkili bir yöntem olarak görülmektedir. Aktif öğrenme yöntemlerinden biri olan drama, yaşamın içinde yer alan olaylardan hareket ederek gençlerin doğruluk, adalet, saygı, nezaket, sorumluluk, güven, çalışkanlık, özdenetim, yardımseverlik gibi ahlaki değer ve davranışları içselleştirmesine katkı sağlayabilir.³⁴¹ Gençlerin ahlaki kişiliklerinin gelişimine katkıda bulunacak drama yöntemi, gençlerin yaparak yaşayarak öğrenmesine ve etkili iletişim becerisi kazanmasına fırsat sunabilecek bir yöntemdir. Bunun yanında söz konusu yöntemin öğrenme ortamını eğlenceli bir hale getirmesi de önemli bir avantaj olarak görülebilir. Bu yöntemin eğitsel gücünden istifade etmek, ideal davranışların içselleştirilmesinde etkili olacaktır.

³³⁹ Sevd e Düzgüner, “Değişen Dünyada Gençlik ve Değerler”, *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2015), 106-107.

³⁴⁰ Nurullah Altaş, “Ortaöğretimde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 211-212.

³⁴¹ Macid Yılmaz, “Sosyal ve Duygusal Öğrenme Bağlamında Ahlak Eğitiminde Dramanın Yeri”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/1 (2021), 201-202.

2.2. Ergenlik Döneminde Karşılaşılan Problemler ve Din Eğitimi

2.2.1. Ergenlikte Yaşanması Muhtemel Sorunlar ve Bu Sorunlara Din Eğitiminin Çözümleyici Etkisi

2.2.1.1. Depresyon

Depresyon, ciddi bir hastalık olup son derece yaygındır. Depresyon, “dinmeyen üzüntü, ümitsizlik ve acizlik hissi” şeklinde tanımlanmaktadır. Depresif ruh durumuna sahip olan kişiler, genellikle içe kapanır ve sevdiği tüm aktivitelerden uzak durur. Günün önemli bir kısmında depresif ruh hali, tüm aktivitelere karşı ilgisizlik, önemli derecede kilo kaybı ya da aşırı kilo alma, uyku düzenlerinin değişmesi, düşünce ve fiziksel hareket hızının düşmesi, bitkinlik veya enerji kaybı, her gün beliren değersizlik ya da suçluluk hissi, düşünme becerisinin körelmesi, intihar düşünceleri ve girişi gibi durumların tümü depresyon belirtileri olarak değerlendirilmektedir.³⁴² Bir kişiye depresyon teşhisinin konulması için söz konusu belirtilerin beş ya da daha fazlasının en az iki hafta boyunca sürmesi gerekir.³⁴³

Depresif ruh halinin uzun sürmesi ve bireyin yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerinin hissedilecek kadar ağır olması, “duygudurum bozukluğu” şeklinde de değerlendirilmektedir.³⁴⁴ Çocukluk döneminde çok az görülen depresyon, ergenlik dönemine geçişle birlikte artış göstermektedir. Aile içi sorunlar, düşük benlik saygısı, okul başarısızlığı, olumsuz yaşam deneyimleri gibi faktörler depresyonu doğurmaktadır.³⁴⁵ Depresyondaki birey, günün büyük çoğunluğunda çaresizlik, sıkıntı, keder duyguları içerisinde zaman geçirir.³⁴⁶ Ergenlik döneminde kızlarda görülen depresyonun erkeklere nazaran iki kat daha fazla olduğu belirtilmektedir.³⁴⁷ Bunun nedeni olarak ise birtakım faktörler sıralanmaktadır. Ergen kızların depresyon sürecinde derin düşüncelere dalıp bu durumu zihinsel olarak büyütmeleri, bedenleriyle alakalı olumsuz algılar üretmeleri, birtakım hususlarda ayrımcılığa uğramaları, erkeklere nazaran ergenliğe daha erken yaşta girmeleri gibi durumlar, onların erkeklerden daha fazla depresyona girmelerine neden olmaktadır. Bunların yanı sıra depresif bir anne ya

³⁴² Jensen - Nutt, *Ergen Beyni*, 199-200; Adrian Furnham, *Psikoloji 101*, çev. S. Emre Bekman (İstanbul: Orenda Kitap Yayınları, 2022), 169.

³⁴³ Furnham, *Psikoloji 101*, 169.

³⁴⁴ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2021), 197.

³⁴⁵ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 205.

³⁴⁶ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 156-157.

³⁴⁷ Bakırcıoğlu, *Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı*, 356.

da babaya sahip olma, devamlı tartışmalar içinde bulunma, ailenin maddi sıkıntı yaşaması gibi durumlar da ergen kızları daha çok etkilemektedir.³⁴⁸

Depresyonun erken teşhis edilip tedavi edilememesi durumunda istenmeyen birtakım olaylar meydana gelebilmektedir. Örneğin genç birey ergenlik çağında zamanının büyük bir kısmını kendi gibi depresyonlu kişilerle geçirebilir, alkol ve uyuşturucuya yönelip suç işleyebilir. Hatta depresyonlu genç tedavi edilmezse bunalımlı ve ümitsiz olur ve bu durum onu intihara dahi sürükleyebilir.³⁴⁹ Depresyonun pek çok tedavi yöntemi vardır.³⁵⁰ Ebeveynin ve çocuğun bilinçlendirilmesi, psikolojik tedavi, ilaç tedavisi, ev ile okul çevresindeki olumsuzlukların ortadan kaldırılması gibi kapsamlı bir çabayla depresyon tedavisi gerçekleştirilebilmektedir. Bu şekilde hareket edilerek ergendeki kötümserlik ve umutsuzluk duygularının kırılması ve bireyin normale döndürülmesi hedeflenir.³⁵¹ Anne baba ve eğitimcilerin depresyon problemi yaşayan ergenlerle etkili bir iletişim kurması gerekir. Depresyonun kaynağının bulunması ve buna dönük çözümlerin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Özellikle depresyonun çok ağır ve intihara götürebilecek düzeyde olması durumunda profesyonel bir uzmandan yardım alınması en doğru yöntemdir. Nitekim derecesine göre depresyonun psikolojik terapi ya da ilaçla tedavi edilmesi mümkündür.

Dinin doğrudan ya da dolaylı olarak insanların ruh sağlıklarına etki ettiği bilinen bir gerçektir.³⁵² Günümüz psikologları geçmişe kıyasla dinin etkisine daha çok değer vermektedirler. Geçmişte din, mücadele edilmesi gereken bir hastalık kaynağı olarak görülürken, günümüzde ise dinin iyileştirme potansiyeli ve dindarlığın tedavi aracı olarak kullanılması üzerinde durulmaktadır.³⁵³ Dindarlık ile depresyon arasındaki ilişki incelendiğinde dindarlığın depresyonu azaltıcı etkide bulunduğu görülmektedir.³⁵⁴ Dini inanç ve ibadetler gençlerin ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Lise öğrencileri üzerinde yapılan bir alan araştırmasında, gençlerin % 71,8'i dini inanç ve

³⁴⁸ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 39.

³⁴⁹ Ayhan Babaroğlu, “Çocuklarda Uyum ve Davranış Bozuklukları”, *Çocuk Psikolojisi*, ed. Ayşe Dilek Öğretir Özçelik (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021), 254.

³⁵⁰ Bkz. Furnham, *Psikoloji* 101, 171.

³⁵¹ Bakırcıoğlu, *Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı*, 360.

³⁵² Mustafa Köylü, “Ruh Sağlığı ve Din Eğitimi”, *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*, ed. Mustafa Köylü (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 392.

³⁵³ Michael Utsch, “Pozitif Psikoloji’den Güdüler: Din Psikolojisi Araştırmaları ve Terapik/Manevi Yardım Uygulamaları”, çev. Abdülkerim Bahadır, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2008), 172.

³⁵⁴ Ali Ayten, *Din Erdem ve Sağlık* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 40.

ibadetlerin ruh sağlıklarını olumlu anlamda etkilediğini ifade etmişlerdir.³⁵⁵ Bu bağlamda ergenlik döneminde depresyondan uzak, huzurlu ve uyumlu bir genç olabilmek için dini bakımdan bir yön bulmuş olmak çok önemlidir. Çünkü din ve inanç konusunda sağlıklı bir şekilde bağlanım yapmış ve inancı doğrultusunda kendisine bir yön vermiş olan gençler, hem duygusal gerilimlerden arınmış olur hem de kendisini rahatlamış hissederler.³⁵⁶

Ergenlik çağındaki bireylerin karşılaşmış oldukları depresyon ve benzeri ruhsal sorunlarla başa çıkabilmesi için din öğretiminde sabır, tevekkül, şükür, sorumluluk, teslimiyet ve hayra yorma gibi dini başa çıkma stratejileri ve öğretilerden istifade edilerek gençlerin yaşam becerilerinin gelişmesine yardımcı olunabilir.³⁵⁷ Böylelikle gençlerin depresyona girme ihtimali azaltılabilir. Bunun yanında ergenlerin yaşadıkları ruhsal problemlerle baş etme konusunda namaz, dua gibi ibadetlerin de katkısı olabilmektedir. Çocukluk döneminden itibaren ibadetlerini yerine getirerek manevi ihtiyacını karşılayan bireyin gençlikte yaşadığı ruhsal problemlerin üstesinden gelebilme gücünü kendisinde bulabileceği söylenebilir.

2.2.1.2. Kaygı

Kaygı, “tehlike veya talihsizlik korkusunun ya da beklentisinin yarattığı bunalı veya tedirginlik”³⁵⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Kaygı, sebebi açık olarak bilinmeyen tedirgin edici ve insana özel bir duygudur. Kaygı, mantıksız korku olarak tanımlansa da onu korkudan ayıran farkları şunlardır:³⁵⁹

1. Kaygının kaynağı çok belli değilken, korkunun kaynağı bellidir.,
2. Korku, kaygıdan daha şiddetli biçimde ve ani hissedilir.
3. Kaygı uzun sürelidir, korku ise daha kısa sürer.

Ergenlikte kaygı duygusu yaygın olup bu dönemdeki bireylerin birçoğu için bu duygu geçici ve zararsızdır. Zira ergenlikte yaşanan birtakım değişimler kaygı yaratabilmektedir. Bu durum, genellikle normal kabul edilir. Ancak normal kaygıyı, patolojik kaygıdan ayırt etmek ve kaygı bozukluklarını da önemsemek gerekir. Kaygı

³⁵⁵ Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 83.

³⁵⁶ Yavuzer, *Gençleri Anlamak*, 80.

³⁵⁷ Yasin Yiğit, “Modern Çağda Gençlik ve Din Eğitimi”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 6/41 (2019), 131.

³⁵⁸ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 421.

³⁵⁹ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 63; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 275.

bozuklukları birtakım korkulardan oluşur ve bu korkular bireyin davranışlarını yönlendirebilmektedir. Tedavi edilmeyen kaygı bozuklukları, depresyon ve intihar gibi daha kötü sonuçlara yol açabilmektedir.³⁶⁰ Bu nedenle ergenlik döneminde yaşanma olasılığı yüksek olan kaygı bozukluklarının tedavi edilmesi son derece önemlidir.

Yapılan çalışmalara göre ergenlerin korku ve kaygılarını oluşturan konuların başında ölüm ve ölüm ötesi hayatın geldiği tespit edilmiştir.³⁶¹ Çocukluğun erken dönemlerinden itibaren zihni meşgul eden ve evrensel olan ölüm kaygısı, kişilik oluşumunda büyük bir role sahiptir.³⁶² Ergenlikte fiziksel, cinsel, bilişsel ve diğer alanların olgunlaşması sonucu ortaya çıkan yeni durumlara alışma sürecinde yaşananlar kaygı doğurabilmektedir. Bunun yanı sıra sınava hazırlık sürecinde ortaya çıkan olası başarısızlıklarla ilgili olumsuz duygu ve düşünceler de kaygıya neden olan durumlar arasındadır. Sınav kaygısının ergen bireylerde sıkça görüldüğü ifade edilebilir. Aynı zamanda anne babanın ergenin gireceği sınava ilişkin endişe yaratan tutum ve davranışlarının dışı vurumu da ergende endişe yaratabilmektedir.³⁶³

Ergenlik çağındaki gençler normal durumları gözlerinde büyütüp üzülebilir ve endişeye kapılabilirler. Bazı ebeveyn ve eğitimciler bu durumda genci anlamak ya da kaygılarını giderecek bilgiler vermek yerine onları birbiriyle kıyaslayarak ve kaygılarının daha da artmasına sebep olurlar.³⁶⁴ Ergenlik döneminin kaygı dönemi olduğu söylenebilir. Bu nedenle kaygılı gençlere zaman ayırmalı ve onlarla geçen zamana boşa harcanmış bir zaman şeklinde bakılmamalıdır.³⁶⁵ Ergenlerin kaygılanmasına yol açacak tutum ve davranışlardan kaçınıp onları anlamaya çalışmak ve kaygı üreticileri arasında yer alan akademik başarı, meslek seçimi gibi konularda kendilerine sağlıklı bilgiler aktarmak faydalı olabilir.

Kaygı ve dindarlık ilişkisine dair yapılan pek çok araştırma, dindarlığın kaygıyı düşürücü bir role sahip olduğunu ortaya koymuştur.³⁶⁶ Din eğitiminde anlatılan konular bireylerin duygu ve düşünce dünyasında olumlu değişimlere katkı sağlayabilir ve pek

³⁶⁰ Zeynep Akkuş Çutuk, “Ergenlik Döneminde Depresyon, Kaygı ve Stres”, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (2017), 119-120.

³⁶¹ Şükran Çevik, “Ergenlerde Ölüm Düşüncesi, İntihar ve Din”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 90.

³⁶² Tahsin Kula ve Müslime Erden, “Varoluşsal Kaygı ve Din”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/2 (2017), 26.

³⁶³ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 64.

³⁶⁴ Hurlock, “Ergenlikte Beden Gelişimi”, 125.

³⁶⁵ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 172.

³⁶⁶ Ayten, *Din Erdem ve Sağlık*, 31

çok problemin çözümüne ışık tutabilir. Diğer dönemlere kıyasla ergenlik döneminde daha sık yaşanan kaygılar, din eğitiminde kazandırılan birtakım becerilerle daha düşük bir düzeye getirilebilir. Özellikle din eğitiminde tevekkül anlayışının ve her şeyde bir hayır olduğu bilincinin kazandırılması, genç bireylerin yaşadıkları kaygılarla baş etme becerisi edinmelerine yardımcı olabilir.

2.2.1.3. Benlik Saygısı Eksikliği

Benlik, en genel ifadeyle bireyin kendini diğer insanlardan ve her şeyden ayrı, eşsiz bir bütünlük olarak hissetmesi ve bunun bilincinde olmasıdır.³⁶⁷ Benlik kavramı, insanın kendi benliğini algılayış ve kavrayış biçimi şeklinde de tanımlanmaktadır.³⁶⁸ Benlik saygısı ise kişinin benliğini beğenme düzeyidir. Benlik saygısı, benliğin duygusal tarafıdır.³⁶⁹ Benlik duygusu, genç bireyin içinde bulunduğu dünya ile sağlıklı ilişkiler geliştirmesi, düzenli ve huzurlu bir yaşam sürmesi açısından temel bir duygu olarak kabul edilir.³⁷⁰ Bireyin sağlıklı ruhsal gelişimi için de benlik saygısı dikkate alınmalıdır.³⁷¹ “Benlik saygısı ergenlik döneminde önem kazanan bir boyuttur. Bu dönemde geliştirilen benlik saygısının düşük olması, daha sonraki yıllarda bireyin kendi benliğini kabul etmemesine neden olabilmektedir. Bu durum ise kapanma ya da saldırgan türde davranışlara yol açabilmektedir.”³⁷²

Benliğin pek çok görevi bulunmaktadır. Çevredeki kişilerle temas kurmak, içgüdü veya dürtülerden kaynaklı güdülerini kontrol altına almak, gerçeği bulmak, bireyin karşılaştığı engelleri aşabilecek gücü toplamak, geleceğe yönelik amaçları belirlemek bunlardan sadece birkaçıdır.³⁷³

Ergen bireyler zaman zaman çevreleri tarafından bazı olumsuz yakıştırmalara hedef olurlar. Ergenlere yönelik bu olumsuz kanaatler onlar üzerinde yıkıcı etkilerde bulunup benlik saygısını zedeleyebilir. Toplum tarafından ergenlerin olumlu

³⁶⁷ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 119.

³⁶⁸ Mimi Bong - Richard Edward Clark, “Comparison Between Self Concept and Self Efficacy in Academic Motivation Research”, *Educational Psychologist* 34/3 (1999), 139-153; Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, 101

³⁶⁹ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 100; Taştekin, *Eğitim ve Din Eğitimi I*, 129.

³⁷⁰ Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, 249.

³⁷¹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Özerk-İlişkisel Benlik: Yeni Bir Sentez”, *Türk Psikoloji Dergisi* 11/37 (1996), 36-43.

³⁷² Fulya Temel - Ayşe B. Aksoy, *Ergen ve Gelişimi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2001), 23.

³⁷³ Benliğin görevleri için daha detaylı bkz. Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1995), 66-67.

özelliklerine çok nadir değinilir. Onların sahip oldukları duyarlılık, dürüstlük, enerji ve canlılık, algılama gücündeki artış, esneklik, hayatın geleceği için duyulan iyimserlik, kimliğini bulmak gayesiyle durmaksızın sürdürülen içten gayretleri...³⁷⁴ gibi olumlu özellikleri göz ardı edilebilmektedir. Halbuki bireyin iyiye, doğruya, güzelliğe, adalete, ideal bir hayata en düşkün olduğu dönemin gençlik dönemi olduğu söylenebilir. Kendisi için arzu ettiğini başkaları için arzu etme, özgürlük, eşitlik, adalet ilkeleri gençler için oldukça önemli bir yere sahiptir.³⁷⁵

Olumlu bir benlik gelişimi için gençlerin sergiledikleri olumlu davranışlar takdir edilmeli, böylece özgüvenleri beslenmelidir. Bu tutum onların özsaygılarını arttıracığından dolayı sağlıklı bir benlik gelişimi açısından da önemli katkılar sağlar. Gençler kendilerini işe yaramaz olarak algıarlarsa aşağılık kompleksine düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirler. Sürekli aptal ve beceriksiz oldukları yönünde olumsuz telkin verilen bireyler, düşük düzeyde bir benlik gelişimi geliştirirken, zeki ve başarılı oldukları yönünde olumlu telkin verilen bireyler ise yüksek düzeyde bir benlik geliştirirler.³⁷⁶ Gençlerle iletişim kurarken söz konusu durumu dikkate alacak şekilde yeni bir dil ve üslup geliştirmek oldukça önemlidir. Nitekim günümüz gençliği, birey oluşuna özel bir değer atfetmektedir. Bu nedenle her şeyden önce onun giyim kuşam, hal ve hareketine müdahale etme yerine, onun kalbi ve zihin dünyasıyla iletişim kurmak gerekir.³⁷⁷ Ergenlerin benlik algılarına olumlu anlamda katkı sağlayan etkenlerden biri de onların yetişkin bir birey olarak kabul edilmesi ve onlara bunun hissettirilmesidir. Onlara yetişkin bir birey oldukları ne kadar erken hissettirilirse onlar da bu durumu benimseyip olgun davranışlara sahip olmak için gerekli gayreti gösterebilirler.

Ergenlerin bir sorun ile karşılaştıklarında ondan kaçmak yerine onun ile yüzleşmeleri, üstesinden gelmeye çalışmaları, mücadele etmeleri, çözümünde gerçekçi olmaları ve dürüst davranışları benlik saygısını olumlu yönde geliştiren bir diğer etkidir. Özellikle bazı konularda sorumluluk üstlenmeleri ergenlerin öz saygı gelişimini etkiler.³⁷⁸ Aynı zamanda ergenlik dönemindeki bireylerin arkadaşları tarafından takdir edilmeleri, beğenilmeleri de onların benlik saygısını olumlu yönde

³⁷⁴ Bühler, Spiegel ve Thomas, “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”, 88.

³⁷⁵ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi*, 80.

³⁷⁶ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 174.

³⁷⁷ Mehmet Görmez, “Cami ve Gençlik”, *Diyanet Aylık Dergi* 286 (2014), 7.

³⁷⁸ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 42.

etkilemektedir. Tam tersi durumda ise ergenler kendilerini değersiz hissedebilirler.³⁷⁹ Ancak belirtmek gerekir ki olumlu benlik saygısı asıl olarak aile ortamında kazanılmaktadır. Kendisinin fikirlerine değer verilen, konuştuğu zaman dinlenen, ebeveyn tarafından desteklenen bir ortamda yetişen bireyin benlik saygısı olumlu anlamda filizlenir.³⁸⁰

Benlik gelişimi açısından çocukluk döneminde sağlıklı bir süreç geçiren bireyler ergenlik döneminde ortaya çıkabilecek krizleri daha rahat atlatabilirler. Çocukluğunda birey oluş yönü önemsenmemiş ve özgüveni örselenmiş kişi, ergenlikte benlik bilincinin oluşumu noktasında problemlerle karşılaşabilir. Nitekim ergenlik döneminde benlik saygısının gelişimini etkileyen temel faktörler, çocuklukta tecrübeler ve ailedir. Anne babanın desteği, kullanılan otoritenin türü, ergenlik döneminde ailenin sunduğu ortam, anne babanın eğitim durumu ve mesleği, ergenin ebeveynine bağlılığı ve onlar tarafından kabul ya da reddedilmek noktasındaki algısı gibi etkenlerin tümü bireyin benlik saygısının gelişimi üzerinde etki eden faktörlerdir.³⁸¹ Anne babaların çocuklarını koşulsuz sevmeleri, onları sevmek için başka bir neden aramamaları ve sevgilerini fark edebilecekleri şekilde hissettirmeleri onların olumlu benlik gelişimi açısından son derece önemlidir.³⁸²

Benlik saygısı eksikliği; psikolojik güvensizlik, aşağılık duygusu gibi patolojik rahatsızlıklara sebep olabilmektedir.³⁸³ Benlik kaybı ya da düşük benlik saygısının ergen bireyin psikolojik bütünlüğünü tehdit etmekle kalmayıp içki, sigara, uyuşturucu, intihar gibi olumsuz davranışlara sevk edebileceği belirtilmektedir. Dindarlığın bu tür davranışları azaltma yönünde olumlu etkide bulunduğu hususu göz önüne alındığında din eğitimcisinin bu konudaki sorumluluğu ve rolü daha da önemli hale gelmektedir.³⁸⁴ Söz konusu olumsuzlukların önüne geçmek için gençlere yönelik din eğitiminde onların kabul edilme ve aidiyet duygularına yanıt olacak biçimde Allah'a sığınma ve teslim olma, tevekkül anlayışı, dua gibi konuların işlenmesine ağırlık verilmelidir. Din, benlik saygısının oluşmasında önemli bir etkidir. Allah'ın insana verdiği değerler çeşitli

³⁷⁹ Özgün Kızıldağ, *Ergenleri Anlama Kılavuzu* (Ankara: Elma Yayınevi, 2022), 250.

³⁸⁰ Mustafa Köylü, "Ailede Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 313.

³⁸¹ Ayhan Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkânı* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2020), 263.

³⁸² Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 169.

³⁸³ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 41.

³⁸⁴ Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkânı*, 265.

düşünme tekniklerinin kullanılmasıyla gençlere fark ettirilmesi, onların kendilerini değerli hissetmelerine katkı sağlayabilir. Özellikle Allah'ın insana verdiği değeri Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden hareketle ergen bireylere aktarmak, onların kendilerine ilişkin değer duygularını pozitif anlamda etkileyecektir. Allah'ın insanı meleklerden üstün tuttuğu,³⁸⁵ kendi ruhundan üflediği,³⁸⁶ en güzel biçimde yarattığı,³⁸⁷ dünyada kendisine halife kıldığı,³⁸⁸ üstün ve şerefli kıldığı³⁸⁹ şeklinde bir anlayışa sahip olmak, ergenlerin benlik duygularının gelişimine olumlu anlamda etki edebilir. Çok iyi bilinir ki İslam'da bulûğa girmekle birlikte ergene birtakım dini sorumluluklar yüklenilmektedir. Bu sorumlulukların bilincinde olan birey kendini daha değerli hissedip hayatını daha anlamlı bulabilir.³⁹⁰

İslam dininde genç birey, bir yetişkinle yaşamın tüm alanlarında aynı haklara ve sorumluluklara sahip olup hiçbir hususta bir yetişkinden ayrı tutulmaz. Genç, yetişkinler topluluğunun tabii bir üyesi olarak kabul edilir. İslam dininin genç bireye yönelik bu tutumu kişisel, sosyal, dini, hukuki ve ahlaki vazifeler ve sorumluluklar açısından genç bireyin kendisini yetişkinliğe hazırlamasında çok büyük bir motivasyon kaynağı olur. Bu durum, gencin kısa süre içinde kendi kimliğini bulması için de büyük bir önem taşır.³⁹¹ Din ve ahlak eğitiminde İslam'ın gençlere yönelik bu anlayışını ayet ve hadisler çerçevesinde aktarmak, onların benlik duygularının gelişiminde olumlu katkılar sağlayabilir.

2.2.1.4. Şiddet ve Saldırganlık

Şiddet ve saldırganlık kavramları, literatürdeki kullanımlarına bakıldığında birbirleri yerine en sık kullanılan kavramlardandır. Birbirinden ayırmanın güç olduğu bu kavramların birbirleriyle ilişkili ve birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğu söylenebilir.³⁹²

³⁸⁵ Bakara, 2/34; Hicr, 15/30.

³⁸⁶ Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

³⁸⁷ Tin, 95/4.

³⁸⁸ Bakara, 2/30.

³⁸⁹ İsra, 17/70.

³⁹⁰ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 82.

³⁹¹ Turgay Gündüz, "İslam'ın Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimi Yeni Bir Bakış", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 54-55.

³⁹² Adem Güneş, *Şiddet - Din Eğitimi ve Değerler* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2022), 30.

Saldırganlık, sonradan kazanılan bir davranıştır. Saldırganlık, okul öncesi çocuklarda tükürme, elini ısırma, oyuncakları kırma, başını duvara vurma, eşyalara veya diğer çocuklara zarar verme şeklinde iken; okul dönemi çocuklarda ve ergenlerde ise kavga etme, vurma, kurallara uymama, kendine ve çevresine zarar verme, sözel ve fiziksel sataşma şeklinde kendini göstermektedir.³⁹³ Ergenlik dönemi, şiddetin çok kolay öğrenilebildiği ve benimsenebildiği bir dönemdir.³⁹⁴ Bu sebeple ergenlikte şiddet artmaktadır. Bazı ergen bireyler şiddeti arkadaşlarının saygınlığını elde etmek, kendilik değerini yükseltmek veya yetişkinlerden bağımsız olduklarını kanıtlamak için bir araç olarak kullanırlar. Öte yandan kendini sözel olarak ifade etmede yetersiz kalan bireyler de saldırganlığı kullanabilmektedirler. Şiddet, yetişkinliğe geçişle birlikte azalmaya başlar.³⁹⁵

Ergenlik döneminde öfke ve kızgınlığın ifade biçimleri genellikle bağırma, küfür etme ve saldırganlık şeklinde tezahür etmektedir. Bu dönemde yaşanan saldırganlıklar çoğunlukla akran zorbalığı, cinsel tecavüz, cadde ve sokaklarda yapılan saldırganlıklar, çete şiddeti şeklindedir.³⁹⁶ Haber programlarına bakıldığında bu tür şiddetlerin genellikle gençler tarafından sergilendiği görülebilmektedir.

Saldırganlığın ortaya çıkmasının sebepleri olarak birtakım değişkenler sıralanmaktadır. Buna göre ergen bireyin içinde yaşadığı kültürün saldırgan davranışları sergileyenlere karşı tutumu, ebeveynin baskıcı-otoriter olup olmama durumu, fiziki şiddet uygulayıp uygulamadıkları, ergen bireyin bastırılmış saldırgan duygularının düzeyi, örnek aldığı kişilerin saldırgan davranışları dışa vurma sıklığı gibi parametreler, saldırganlığın ortaya çıkma nedenleri olarak görülmektedir.³⁹⁷ Özellikle aile içi ilişkilerin yapısı saldırganlığa kaynak oluşturabilir. Sözelimi anne baba arasında gerçekleşen anlaşmazlıklar, boşanma, ekonomik sıkıntılar, işsizlik, hastalık ya da yeni bir şehre taşınmak gibi durumlar saldırgan davranışlara sebep olabilmektedir. Bu olumsuzluklar karşısında bunalan genç birey, saldırgan davranışlara yönelebilir. Diğer taraftan fiziksel, duygusal ya da cinsel açıdan istismara uğrayan genç, saldırganlığı bir

³⁹³ Ayşe Yılmaz, *Çocuk Psikolojisini Anlama Kılavuzu* (İstanbul: Hayykitap Yayıncılık, 2022), 149.

³⁹⁴ Nevzat Tarhan, *Genç Arkadaşım* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 48.

³⁹⁵ Bekir Kocadaş, Özge Özgür ve Mahmut Özbulut, *Gençlik ve Şiddet* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010), 65.

³⁹⁶ Turan, “Gençlik Döneminde Görülen Ahlaki Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri”, 276.

³⁹⁷ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 67.

çıkış yolu olarak da görebilir.³⁹⁸ Bunun yanında sosyal, ekonomik, yasal ve bazı politik öğelerin gençlerin şiddete yönelmelerinde arttırıcı bir özelliğe sahip olduğu belirtilmiş, anti-sosyal kişilik özelliklerine sahip olmanın gençlerin şiddet ve saldırganlık eğilimlerini arttıran bir unsur olduğu tespit edilmiştir.³⁹⁹

550 genç üzerinde yapılan bir araştırmada erkek bireylerin saldırganlık düzeylerinin kızlara göre anlamlı olarak yüksek olduğu saptanmıştır.⁴⁰⁰ Özellikle genç erkeklerin canlarının sıkılması durumunda akıllarına ilk gelen duygunun şiddet olduğu belirtilmektedir.⁴⁰¹ Bununla birlikte gençlerde suç işleme ve saldırganlık türleri cinsiyet açısından birtakım farklılıklar da gösterebilmektedir. Örneğin erkekler, genel olarak fiziksel ve sözel saldırganlık gibi direkt yansıtılan saldırgan davranışlar sergileyebilirlerken; kadınlar ise kin duyma, düşmanlık besleme gibi indirekt saldırganlık olarak nitelendirilen davranış eğiliminde olabilmektedirler.⁴⁰² Yine yapılan başka bir araştırmaya göre ailede şiddet içeren olayların yaşanma sıklığı arttıkça ergen bireyin fiziksel şiddet uygulama oranı da artmaktadır.⁴⁰³

Ergenlerin büyük bir kısmının suça bulaşması, Batı dünyasında önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu durum, ergenlerin ve toplumların dini inançlarını kaybetmelerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Nitekim dindar ergenlerin suça bulaşmadıkları ve sapkın davranışlarda bulunmadıkları aktarılmaktadır.⁴⁰⁴ Amerika'daki ergen bireyler üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, dindarlık ile pozitif davranışlar arasında olumlu bir ilişki bulunurken; dindarlık ile suça bulaşma, madde bağımlılığı, intihar girişi ve erken cinsellik arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.⁴⁰⁵ Buradan hareketle ergenlik çağındaki şiddet ve saldırganlık türündeki olumsuz davranışların altında yatan nedenlerden birinin dini ve ahlaki değerlerin ihmal edilmesinin olduğu söylenebilir.⁴⁰⁶

³⁹⁸ Yavuzer, *Gençleri Anlamak*, 198.

³⁹⁹ Berrin Güner, *Gençlik ve Sosyal Kimlik* (Ankara: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2019), 64.

⁴⁰⁰ Osman Tolga Arıcak, "Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık, Benlik Saygısı ve Denetim Odağı İlişkisi" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 94.

⁴⁰¹ Tarhan, *Genç Arkadaşım*, 48.

⁴⁰² Güner, *Gençlik ve Sosyal Kimlik*, 64.

⁴⁰³ Şen, "Türkiye'de Ergen Profili", 94.

⁴⁰⁴ Kenneth E. Hyde, *Religion in Childhood and Adolescence* (Alabama: Religious Education Press, 1990), 286.

⁴⁰⁵ Michael J. Donahue, Peter L. Benson, "Religion and the Well-Being of Adolescents", *Journal of Social Issues* 51/2 (1995), 145-160.

⁴⁰⁶ Macid Yılmaz, "Ergenlikte Şiddet: Bir Çözüm Yolu Olarak Din Eğitimi", *Din ve Hayat: TDV-İstanbul Müftülüğü Dergisi* 15 (2012), 81.

Din eğitimi gençlerin şiddete başvurmalarında önleyici bir potansiyele sahiptir.⁴⁰⁷ Din eğitimi, huzur ve güveni dumura uğratan şiddet karşısında dinin emir ve yasaklarını aktararak bireysel ve sosyal düzeni tesis eder. Böylece istenmeyen olayların yaşanmasının önüne geçer. Din eğitimi genç bireylere pek çok insani değerleri kazandırmayı hedeflediği gibi gençlik dönemi problemlerinden olan şiddet davranışlarını da denetim altına almayı amaçlamaktadır.⁴⁰⁸ Okuldaki din derslerinde şiddetin bireysel ve toplumsal zararlarını anlatmak ve İslam anlayışının şiddete yönelik tutumunu aktarmak söz konusu olumsuzluğun önlenmesinde etkili bir rol oynayabilir.

Gençlerin saldırganlık ile ilişkili hareketlerini kontrol edebilmelerinde ibadetlerin etkisini de unutmamak gerekir. Çünkü ibadetler, gençlerin disiplinli bir hayat kurmalarına fırsat sunarak onların irade ve sosyal uyum kabiliyetlerini geliştirmelerine katkı sağlayabilmektedir. Bunun yanında ibadetler, kişi üzerinde manevi bir hal sağladığı için olumlu bir psikoloji geliştirmeye de imkân tanır.⁴⁰⁹ Bu nedenle din eğitimi ve öğretiminde gençlerin ibadet alışkanlığı edinmelerine katkı sağlamak bu dönemdeki şiddet ve saldırganlığın azalmasında etkili olabilir.

2.2.1.5. Bağımlılık

Bağımlılık kelimesi, “bir şeyi yoğun bir biçimde isteme ve olumsuz sonuçlarına rağmen ondan vazgeçmeme” anlamında kullanılmaktadır.⁴¹⁰ Bağımlılık yapan sigara, alkol ve uyuşturucu maddelerle ilk tanışma genellikle çocukluğun sonlarında ya da ergenlik sürecinde olmaktadır. Söz konusu maddelere alışmak, bireyin madde olmadığı zaman onu istemesine ve onun eksikliğinde sıkılma gösterip gergin ve kaygılı olmasına sebebiyet verebilmektedir. Madde eksikliğinde kişinin vücudunda terleme, titreme, gerginleşme, kasılma ve kusma gibi fiziksel değişiklikler meydana gelir.⁴¹¹ Ülkemizde yapılan bir araştırmaya göre aile yapısı açısından parçalanmış ve tek ebeveynli ailelerde yaşayan ergenlerde madde kullanımı sıklığının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.⁴¹²

⁴⁰⁷ Aybey, “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi”, 954.

⁴⁰⁸ Güneş, *Şiddet - Din Eğitimi ve Değerler*, 132-133.

⁴⁰⁹ Güneş, *Şiddet - Din Eğitimi ve Değerler*, 134-135.

⁴¹⁰ Orhan Gürsu, *Bağımlılık ve Din* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 31.

⁴¹¹ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 179.

⁴¹² Şen, “Türkiye’de Ergen Profili”, 95.

Ergenlik çağındaki bireyler, otomobil kazaları, aşırı içki tüketimi ve suça karışma gibi konularda çocuklardan ya da yetişkinlerden daha fazla risk alırlar. Ergenlik çağında risk almanın diğer gelişim dönemlerine kıyasla daha yaygın olduğunu anlamaya çalışmak yıllardır psikologları zorlamaktadır.⁴¹³ Bu dönem boyunca önemli sakatlıklara maruz kalmanın ve ölüm riskinin, çocukluk ve yetişkinlik dönemine kıyasla üç kat daha fazla olduğu belirtilmektedir.⁴¹⁴ Çünkü ergenlikteki bireylerde “tehlike bana dokunmaz” görüşü hakimdir. Bu görüş, uyuşturucu madde kullanımı gibi kötü alışkanlıkların kazanılmasında etkili bir rol oynamaktadır. “Bir kereden bir şey olmaz” düşüncesinden hareketle pek çok ergen uyuşturucu madde kullanımına başlar.⁴¹⁵ Uyuşturucu kullanımı yanında kazalar, saldırganlık sonucu önemli yaralanmalar, intihar gibi vakalar sebebiyle ergenlik döneminin hayatın en tehlikeli çağı olduğu söylenebilir.

Ergenlik dönemindeki bireylerin özgür olma isteğiyle alkol, sigara ve uyuşturucu madde kullanan yetişkinleri taklit etmeye çalışmaları, onların söz konusu maddelerle tanışmalarına neden olabilmektedir. İlk uyuşturucuya başlama yaşı 14 olarak gösterilmekte ve tüm dünyada bu yaş sınırının daha erkene gelme riskinin olduğu vurgulanmaktadır. Ergenlerin madde bağımlısı olmalarında bazı risk faktörleri vardır. Ailede bu maddelerin kullanım mevcudiyeti, aile ile ilişki kopukluğu, özgüven eksikliği, okul başarısızlığı, arkadaş çevresinin bu maddeleri kullanıyor olması gibi durumlar, risk faktörleri arasında sıralanmaktadır.⁴¹⁶ Özellikle arkadaş çevresine uyma ve yetişkin olduğunu kanıtlama ihtiyacı hissetme, gençlerin uyuşturucuyu denemesinde en yaygın iki neden olarak aktarılmaktadır.⁴¹⁷ Alkol, uyuşturucu, sigara gibi bağımlılık yapan maddeleri kullanmanın psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve kültürel şekilde değişik nedenleri vardır. Bu nedenler bağımlı olan her kişi için birden çoktur.

⁴¹³ Laurence Steinberg, “Risk Taking in Adolescence: New Perspectives From Brain and Behavioral Science, *Current Directions in Psychological Science* 16/2 (2007), 55.

⁴¹⁴ Siegel, *Ergen Beyin Rehberi*, 41.

⁴¹⁵ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 42.

⁴¹⁶ Büyükgebiz, *Köprüden Geçerken: Ergenlik Dönemi ve Sorunları*, 117; Kulaksızoğlu’na göre bağımlılık yaratan nedenler genellikle şu şekilde sıralanmaktadır: 1. Dayanaksız ve güçsüz bir kişilik yapısına sahip olma ve kaygıdan kaçma. 2. İçten denetimli olmaktan çok, dıştan denetimli olmak. 3. Kendini değersiz algılama. 4. Duygusal bakımdan olgunlaşmamış olma. 5. Hazza yönelik olma. 6. Kötü alışkanlıklara sahip arkadaş çevresi. Daha etraflıca bakınız Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 187-189.

⁴¹⁷ Laurence Steinberg, *Ergen Çocuğunuz ve Siz*, çev. Ebru Boynueğri (Ankara: İmge Kitabevi, 2020), 273.

Bağımlılık yapan maddeleri kullanmanın nedenleri aile, kişilik yapısı, arkadaş çevresi ve kitle iletişim araçları şeklinde dört maddede sıralanmaktadır.⁴¹⁸

Zararlı alışkanlıklar arasında ön sıralarda yer alan sigara, gençler arasında en çok kullanılan zararlı maddelerin başında gelmektedir. Pek çok birey, arkadaşları arasında yer edinmek ve kendini gruptan dışlanmış hissetmemek için sigaraya başlayabilmektedir.⁴¹⁹ Bazı ergenlere niçin sigara içtikleri sorusu yöneltilmiş ve bu ergenler, “büyüme göstergesi olduğu için” ve “kendimi çevreye ispat etmek için” cevabını vermişlerdir.⁴²⁰ Sigara bağımlılığını etkileyen ve gençlerin sigaraya başlamalarına sebep olan pek çok unsur bulunmaktadır. Yaşanılan sosyal çevre, yaş, cinsiyet, ailede sigara kullanan başka fertlerin olup olmaması, sosyoekonomik yapı, sigara kullanan arkadaş çevresine sahip olma gibi değişkenlere bağlı olarak bu maddeyi kullanma düzeyinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte bazı psikolojik sorunların zararlı alışkanlıklara yönelmede etkili bir unsur olduğu da ifade edilmektedir.⁴²¹ Ayrıca yapılan bir araştırmada, genç erkeklerin genç kızlara oranla anlamlı düzeyde daha çok sigara içtikleri saptanmıştır.⁴²²

Sigaradan sonra en yaygın kullanılan maddelerden biri de alkoldür. Alkol kullanımı gençler arasında dikkat çekici bir şekilde yaygınlaşmaktadır. Alkol, beden ve ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkiler bırakmakta olup merkezi sinir sisteminin bozulması, bilinç kaybı, algı yavaşlaması gibi zihinsel dengenin bozulmasına sebep olmaktadır.⁴²³ Lise çağında öğrenim gören gençler üzerine yapılan bir araştırma sonucunda gençlerin % 30’unun alkol ile tanıştığı, % 13’ünün ise aktif alkol kullanıcısı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu araştırmada erkeklerin kızlara nispeten daha çok alkol kullandıkları da belirlenmiştir.⁴²⁴ Belli bir inanca bağlılıkları olmayan bireylerin alkol bağımlısı olma riskinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında,

⁴¹⁸ Hüseyin Peker, *Ruh Sağlığı ve Dini İnanç* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 144-147.

⁴¹⁹ Severin, *Ergenlik Çağının Tehlikeleri*, 19; Aybey, “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi” 943.

⁴²⁰ Durmuş, *Ergenlik Dönemi*, 45.

⁴²¹ Güner, *Gençlik ve Sosyal Kimlik*, 58-59.

⁴²² Çınar, “Gençlik Değerler ve Bağımlılık Profilleri Üzerine Bir Araştırma”, 175.

⁴²³ İrfan Başkurt, “Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Korunma Yolları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 83-84.

⁴²⁴ Çınar, “Gençlik Değerler ve Bağımlılık Profilleri Üzerine Bir Araştırma”, 176.

ebeveynin sahip olduğu inanç ve alkol bağımlısı olup olmaması gibi değışkenler de bireylerin alkol kullanma deneyimini etkilemektedir.⁴²⁵

Madde bağımlılığına işaret eden birtakım davranış değışiklikleri vardır. Bunları; okula veya işe gitmeme, performans kaybı, öz bakımında yetersizlik, içe kapanma, ani arkadaş ve çevre değışikliği, konuşma tarzında değışiklik, ev veya iş yerinden habersiz para alma, harcamalarda alışık olunmayan artışlar, uyku düzensizlikleri, dikkat dağımlıklığı, sinirlilik, sebepsiz yere neşe ve keder, müphem karın ağrıları ve sürekli burun akıntısı şeklinde sıralamak mümkündür.⁴²⁶ Anne babalar ergen çocuklarında aşağıda sıralanan davranışları fark etmeleri durumunda madde bağımlılığı açısından şüphelenmelidirler:

1. *Ergende yakın zamanda kişilik değışikliği oluşmuşsa, kendine güvensizlik, içe kapanma, çevreye ilgisizlik, karar verememe varsa*
2. *Okula ilgi azalmışsa, derslerden ve okuldan kaçma varsa*
3. *Aile içinde sürekli kavga ediyor, evden kaçıyor*
4. *Sürekli öksürük, iştahsızlık ya da göz kapaklarında şişlik varsa*
5. *Dinlediğı müzik değışmiş, kıyafetleri farklılaşmış ve yakın çevresinden olmayan yeni arkadaşlar edinmişse.*⁴²⁷

Gençlerin zararlı alışkanlıklara başlama nedenleri arasında özentî, arkadaş çevresi, merak, stres, kendini ispatlama arzusu gibi faktörler önemli bir yer tutmaktadır. Aileden birinin bağımlılık yapan maddeyi kullanması, popüler bir kişiden etkilenme, sosyal medyadaki görüntüler vs. sosyal öğrenme açısından gençlerin zararlı alışkanlıklara başlamasında etkili olabilmektedir.⁴²⁸ Eğitimsel açıdan madde kullanımını önlemede birtakım yöntemler geliştirilmiştir. Bunların başında gençlere maddenin zararlarını anlatarak onları bilgilendirmek gelmektedir. Bunun yanında, gencin kişiliğini güçlendirmek, boş zamanlarını uygun becerilerle değerlendirebilmesini sağlamak ve uyuşturucu karşıtı bir tutum kazandırmak da bağımlılığı engellemede etkili yöntemler

⁴²⁵ Hyde, *Religion in Childhood and Adolescence*, 290.

⁴²⁶ Musa Tosun, “Madde Bağımlılığı Aile ve Gençlik”, *Maneviyat Psikolojisi IV*, ed. Mustafa Atak (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020), 216-217.

⁴²⁷ Büyükgebiz, *Köprüden Geçerken: Ergenlik Dönemi ve Sorunları*, 119.

⁴²⁸ Fatih Çınar, “Gençlik Değerler ve Bağımlılık Profilleri Üzerine Bir Araştırma”, 177-178.

olarak sıralanmaktadır.⁴²⁹ Bağımlılığa giden yolları çekici olmaktan çıkarıp genç bireyleri akademik başarı, spor ya da sanata yönlendirmek son derece önemlidir. Boş zamanların kullanımı noktasında gençlik kampları, okul dışı ortak etkinlikler, ortak okuma programları, cami ve çevresinde yürütülen akademik destek programları gibi faaliyetleri düzenlemek ve gençlerin katılımını sağlamak bağımlılığa giden yolları engelleyebilir.⁴³⁰ Söz konusu faaliyetler, ebeveynler ve okul tarafından önemsenmeli ve gençlerin arzu edilen düzeyde katılım sağlamaları için her türlü destek sağlanmalıdır.

Anne baba telkinlerinin ergenler üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu saptanmıştır. Anne babaların uyuşturucu madde kullanımının yanlış ve kötü bir davranış olduğunu sürekli tekrar etmeleri durumunda, ergenlerin bu yola başvurma ihtimalini düşüreceği belirtilmektedir.⁴³¹ Bu durum çok basit görülen uyarı, tavsiye ve telkinlerin gençleri madde bağımlılığına karşı korumada işe yaradığını göstermektedir.

Madde bağımlılığını önlemeye yönelik tedbirlerin; “aile temelli”, “okul temelli” ve “toplum temelli” olarak üç ayrı strateji şeklinde uygulanması gereklidir.⁴³² Bağımlılığı önlemek için toplum temelli organizasyonlar, gençlik merkezleri, cami dernekleri, sivil toplum kuruluşları ve ulusal çaplı oluşumlar bir araya gelmeli ve yapacakları çalışmaları yaygınlaştırmaları gerekmektedir. Bu çalışmalara çocuk ve gençlerin katılım sağlaması ve önderlik etmeleri farkındalık oluşturulması bakımından önem taşımaktadır. Bireyin toplumla kaynaşmasını ve kültürlenmesini sağlayan bu çalışmalar sayesinde sosyal destek ve aidiyet duygusu kazandırılarak zararlı alışkanlıklarla mücadelede olumlu neticeler alınabilir. Unutulmamalıdır ki bağ kurmak, bireyin doğuştan getirdiği temel bir ihtiyaçtır. Kişi çevresindeki insanlarla bağ kurduğunda kendisini mutlu hisseder ve sağlıklı olur. Bu gerçekleştirilmediğinde ise birey izole edilmiş bir şekilde travmaya maruz kalabilir ve rahatlama duygusunu sağlayan farklı bir şeyle bağ kurabilir. Bu şey, bir akıllı telefon olabileceği gibi dijital oyun, kumar, pornografi ya da bağımlılık yapan başka bir madde de olabilir. İnsan doğası gereği bir şey ile bağ kurmak mecburiyetindedir.⁴³³

⁴²⁹ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 190.

⁴³⁰ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 128.

⁴³¹ Geçgin, “Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi”, 53.

⁴³² Tosun, “Madde Bağımlılığı Aile ve Gençlik”, 224.

⁴³³ Orhan Gürsu, “İnancın Bağımlılık Karşısındaki Fonksiyonu”, *Sosyal Hizmet ve Bütün Yönleriyle Bağımlılık*, ed. Y. Sinan Zavalı (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 289.

Madde bağımlısı gençlerde saptanan ortak noktalardan biri, bu gençlerin zayıf aile bağlarına sahip olmalarıdır.⁴³⁴ Buradan hareketle anne babalar aile bağlarını gözden geçirmeli, mevcut sorunları gidermeli ve sıcak aile ortamının tesisine gayret etmelidir. Bununla birlikte çocuklarının madde bağımlısı olduğunu öğrenen ebeveynler, endişe ve paniğe kapılıp öfke ile hareket etmemeli, onlara suçlayıcı ve kötü davranmamalıdır. Öte yandan söz konusu problem hafife alınıp görmezlikten de gelinmemeli, çözümü için çareler aranmalıdır. Çocuğun sosyal çevresinin araştırılması ve arkadaş gruplarının denetlenmesi bu noktada yararlı olabilir.⁴³⁵ Okulda görev yapan psikolojik danışman ve rehber öğretmenler tarafından anne babaların böyle bir problemle karşılaşmaları durumunda, nasıl davranmaları ve ne yapmaları gerektiği ile ilgili bilgilendirilmeleri oldukça önem taşımaktadır.

Bağımlılık konusunda inanç sistemlerinin etkili bir özdenetim sağladığı söylenebilir. Nitekim dini hatırlatıcılar, insanların özdenetim becerilerini harekete geçirebilmekte ve gençlerin birtakım olumsuz davranışlarının engellenmesine katkı sağlayabilmektedir.⁴³⁶ İmam hatip lisesi ve genel lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığının imam hatip lisesine oranla genel lise öğrencilerinde daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda yoğun din eğitimi alan bireylerin, daha az din eğitimi alan bireylere kıyasla daha düşük düzeyde zararlı alışkanlıklara sahip oldukları söylenebilir. Dini sorumluluklarını yerine getiren gençlerin, zararlı alışkanlıklara bulaşma oranı da daha düşük bulunmuştur. Bu doğrultuda dinin zararlı alışkanlıklara yönelmede önleyici bir role sahip olduğu ve zararlı alışkanlıkların engellenmesinde, dini kurumlardan faydalanılması gerektiği sonucu çıkmaktadır.⁴³⁷

Zararlı alışkanlıkları önlemede din eğitimi oldukça önemlidir. Din derslerinde genç sahabelerin karşılaştığı problemlerden ve bu problemleri sabır, dua ve gayret ile aştıklarından söz edilerek gençlerin yaşadıkları sorunlar karşısında nasıl davranacakları ile alakalı alternatif davranışlar sunulabilir. Aynı zamanda gençlerin spor, sanat gibi faydalı alışkanlıklar edinebilecekleri faaliyetlere yönlendirilmeleri de bu noktada katkı

⁴³⁴ Tarhan, *Genç Arkadaşım*, 31.

⁴³⁵ Başkurt, “Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Korunma Yolları”, 105.

⁴³⁶ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 123.

⁴³⁷ A. Betül Aksu, “Gençlik Döneminde Görülen Bazı Zararlı Madde Alışkanlıkları ve Din Eğitimi”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 67; Ayrıca bkz. Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 88.

sağlayabilir. Gençlere zararlı alışkanlıklara bulaşmamaları tavsiye edilirken muhakkak sebeplerini açıklama ve mantıki izahını yapma hususuna da dikkat etmek gereklidir. Çünkü onlar artık soyut düşündükleri için açıklamasız itaat yolunu benimsemeyebilirler.⁴³⁸ Gençlerin yakın ilişki içinde olduğu aile ve okul gibi kurumların, bağımlılık hususunda önceden bilinçlenip çeşitli önlemler almaları ne kadar erken olursa gençlerin bu maddelere bulaşma ihtimali de o derece düşük olabilir.

2.2.1.6. İntihar

İntihar, “bir kişinin içinde bulunduğu tahammül edilmez bir durumdan kurtulmak için kendi hayatına son vermesi”⁴³⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. İntihar kelimesi Arapça’dan gelmekte olup Türkçede “öz kıyım” şeklinde ifade edilmektedir. Her dönemde görülebilen bu girişim, özellikle gençlik ve yaşlılık döneminde daha sık görülmektedir. İntihar, gelişmiş ülkelerde 15–24 yaş grubunda kazalardan sonra ikinci ölüm sebebidir. Kızlara oranla erkeklerde daha çok görülmektedir.⁴⁴⁰ Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gençlerin intihar etme oranları gitgide artmaktadır. Ülkemizdeki durum da bundan farksız değildir.⁴⁴¹ Ülkemizde yapılan bir araştırmada intihar girişiminde bulunanların önemli bir çoğunluğunun lise çağındaki gençler olduğu ortaya konulmuştur.⁴⁴²

Gençlik çağında intihar girişiminin yüksek olmasının temel nedeni bu dönemin ortaya çıkardığı bedensel, ruhsal ve toplumsal bazı sebepler ile pek çok ruhsal hastalığın bu dönemde baş göstermesidir. Söz konusu nedenler şu şekilde kategorize edilebilir:

Depresyon: İntihar riskinin en yüksek olduğu ruhsal hastalıkların başında depresyon gelmektedir. Zira ölümle sonuçlanan intiharların önemli bir kısmına depresyon tanısı konulmuştur.⁴⁴³ İntihar düşüncesi, genellikle bir yenilginin ardından gelen güçsüzlüğün ifadesidir. Genç bireyin bir arkadaş tarafından terk edilmesi, girdiği sınavlarda başarısız olması veya kendine olan inancını yitirmesi intihar düşüncesini tetikleyebilmektedir.⁴⁴⁴ Aynı zamanda ergenin kendi içinde yaşadığı iç gerilim de

⁴³⁸ Aksu, “Gençlik Döneminde Görülen Bazı Zararlı Madde Alışkanlıkları ve Din Eğitimi”, 69.

⁴³⁹ Hayrani Altıntaş, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2020), 96.

⁴⁴⁰ Talat Parman, *Ergenlik ve Ötesi* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2017), 13.

⁴⁴¹ Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 88.

⁴⁴² Zuhul Ağılkaya, “İntihar ve Din: İntihar Girişiminde Bulunanlar Üzerine Empirik Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/1 (2010), 187-188.

⁴⁴³ Çevik, “Ergenlerde Ölüm Düşüncesi, İntihar ve Din”, 93-94.

⁴⁴⁴ Severin, *Ergenlik Çağının Tehlikeleri*, 141.

intihara sebep olan faktörlerdendir. Söz konusu gerilimin özellikle sosyal çevreden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Anne babanın sert otoritesi veya kendi tercihlerini kabullendirme baskıları, kişisel doyumlara yönelik engeller, ergenin yetersizlik duygusuna kapılmasına neden olan tutumlar, yakın çevrenin ergenin birtakım davranışlara sahip olması gerektiği noktasındaki aşırı telkinleri, yeni bir çevreye uyum zorlukları, meslek seçimindeki problemler intiharın temel nedenleri olarak belirlenmiştir.⁴⁴⁵

Sevgi Eksikliği: İntiharın en belirgin nedeni olarak çocukluk dönemindeki sevgi eksikliği de gösterilmektedir. Baskı ve hor görülme, reddedilme, sevilme gibi sebepler bireyin mutsuz olmasına zemin hazırlar.⁴⁴⁶ Yaşanan bu olumsuz durumlar ergen bireyi intihara sürükleyebilir. Aile içindeki çatışma ve huzursuzluk da intiharın temel nedenleri arasında sayılmaktadır. Nitekim intihar teşebbüsünde bulunmuş bireyler üzerinde yapılan bir araştırmada, 15 yaşındaki bir genç kız, ailedeki çatışma ve kavga sebebiyle intihara yeltendiğini şu duygularla ifade etmektedir:⁴⁴⁷

“Annemle babam sürekli tartışıyorlardı. Babam işten eve geldiğinde eve adımını atar atmaz annem kavgaya başlıyordu. Onlar kavgaya başladığında kulaklarımı ellerimle sımsıkı kapatıyordum. Çünkü seslerini duyduğumda kafamı duvarlara vurasım geliyordu. Artık o kadar çok bıkmıştım ki hayata dayanacak gücüm kalmamıştı. Sonunda intihar girişiminde bulundum. Fakat başarılı olamadım. Şu anda da psikolojik tedavi alıyorum.”

Maneviyat Zayıflığı: İntihar, bireydeki ruhi ve zihni dengenin değişmesi durumunda baş gösterebilmektedir.⁴⁴⁸ Dini inanç ve değerleri esas alarak sağlam bir kişilik geliştiremeyen genç bireyler, ergenlik döneminin ruhsal çalkantılarından etkilenip intihara yeltenebilmektedir.⁴⁴⁹ Gençlere hayatın anlamsız gözükmesi ve onların kendilerini varoluşsal bir boşluk içerisinde hissetmeleri intihara neden olabilir. Hayatın anlamının ne olduğunu söyleyen ve bu noktada bir bilinç geliştiren değerlerin olmayışı, gençlerin bir amaç boşluğu içerisinde intihara başvurmaya yöneltebilmektedir.

⁴⁴⁵ Origlia - Ouillon, “Ergenlikte Kişilik”, 168.

⁴⁴⁶ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 211.

⁴⁴⁷ Halil Apaydın, Şuayip Özdemir ve Asiye Zoroğlu Ünal, “İntihar Girişiminde Bulunan Bireylerde Bazı Değişkenlerle İntihar Girişimi İlişkisi”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2016), 22.

⁴⁴⁸ Altıntaş, *Psikoloji Sözlüğü*, 96.

⁴⁴⁹ Nurten Kimter, “Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 194.

Dini inanç ve değerlerin varlığı, bireyleri amaçsızlıktan ve boşluk duygusundan koruma açısından oldukça etkili bir psikolojik güce sahiptir.⁴⁵⁰ Ruhsal hastalıkların daha çok manevi desteğini kaybetmiş, inançsız ve ümitsiz bireylerde görüldüğü ifade edilmektedir. İntihar olayının da benzer şekilde en çok bu kimselerde ortaya çıktığı tespit edilmiştir.⁴⁵¹ Bu bakımdan dindarlık, risk altında olan gençler için intihara karşı koruyucu bir faktör olarak görülebilir. Zira pek çok çalışmada dindarlık ile intihar arasında ters bir orantının olduğu tespit edilmiştir.⁴⁵² İntihara temayülün dindarlık ile ilişkili olduğu ve dindarlık düzeyinin yüksek olmasının intihar riskini azalttığı belirtilmektedir.⁴⁵³ Gençlerin intihar eğilimi ile dini tutumları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmada, gençlerde dini inanç ve ibadet düzeyi arttıkça intihar eğiliminin azaldığı ortaya konulmuştur.⁴⁵⁴ Yani inançlı ve ibadetlerini tam olarak yerine getiren gençlerin intiharı düşünme ve intihara yönelme düzeyinin inançsız ve ibadetlerini yerine getirmeyenlere kıyasla daha düşük olduğu söylenebilir. Bu durum dindarlığın, intihar düşüncesine ve girişimine karşı önleyici bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Günümüz dünyasında yaşanan hızlı toplumsal değişimler beraberinde dini inanç ve değerlerde bir zayıflama meydana getirmiştir. Bunun neticesinde insan güçsüzlük, yetersizlik, değersizlik ve amaçsızlık duyguları içerisinde hayattaki zorluklara karşı umutsuzluğa düşebilmekte ve bazı ruhsal sıkıntılara yakalanarak intihar edebilmektedir. Bu durumdan en çok etkilenen kesim ise genellikle gençlerdir. Oysaki din, insanların hayatına bir anlam kazandırmakta, yaşanan çaresizlikler ve olumsuzluklar karşısında bir iç huzur temin etmektedir. Dinin dünya hayatına ilişkin getirdiği açıklamalar ve ruh sağlığı bakımından ortaya koyduğu değerler, bireye güven verir.⁴⁵⁵ Bir inanca sahip olmanın gençler üzerinde iki tür etkisinin olduğu belirtilmektedir. Bunlardan biri risk içeren davranışları önlemek iken, bir diğeri ise gelişimsel süreçleri pozitif desteklemektir. Din ve maneviyatın ergen bireylerin ruh sağlığı üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ve bunların ruhsal olumsuzluklarla başa çıkmada koruyucu ve

⁴⁵⁰ Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 88.

⁴⁵¹ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (Ankara: Remzi Kitabevi, 1968), 176.

⁴⁵² Smith, "Theorizing Religious Effects Among American Adolescents", 17.

⁴⁵³ Robin E. Gearing - Dana Lizardi, "Religion and Suicide", *J Relig Health* 48/3 (2009), 338.

⁴⁵⁴ Çevik, "Ergenlerde Ölüm Düşüncesi, İntihar ve Din", 114.

⁴⁵⁵ Kimter, "Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine", 183.

destekleyici bir fonksiyon üstlendiği söylenebilir.⁴⁵⁶ İntihara yeltenenlerin çektiği acıların, sıkıntıların benzerlerini ve belki daha fazlasını yaşayan pek çok insan bu eyleme yeltenmeyebilmektedir. Bunun temel nedeni ise bu insanların hayatın anlamsızlaşmasına fırsat vermeyen bir dini inanca sahip olmaları olabilir. Nitekim bir dini inanca bağlı olmamak, bireyin ümitsizlik ve karamsarlığa sürüklenip intihara yönelmesine sebep olabilmektedir.

Yukarıda bahsedilen nedenlere bağlı olarak genç bireyde oluşması muhtemel intihar düşüncesi ve girişiminin engellenmesinde ebeveynlere ve eğitimcilere bazı görevler düşmektedir. Öncelikle anne babalar ve eğitimciler, çocukluk döneminden itibaren bireye değer verdiğini göstermelidir. Birey ile kurulacak iletişimde destekleyici, yakın ve samimi olunmalı ve böylece birey kendisinin anlaşıldığını ve değer gördüğünü hissetmelidir. İntihara yeltenenlerin büyük çoğunluğunun derdini söyleyecek kimse bulamamaktan yakındıkları aktarılmaktadır.⁴⁵⁷

İntihar edenlerin önemli bir kısmı bu eyleme yeltenmeden önce birtakım emareler gösterebilmektedir. Söz konusu belirtilerin neler olduğunu öğrenmek için ise ergeni buna sürükleyen depresyon ve ruhsal hastalık gibi durumlara ilişkin semptomların farkında olmak gerekir. Ergenin anne babası, arkadaşları ve öğretmenleriyle ilişkilerinin bozulması, sürekli yalnız takılması, ilgilerinin değişmesi, üzüntülü bir duygu durumu olması, akademik başarısının düşmesi, tepkilerinin değişmesi, davranışlarında belirgin bir farklılığın ortaya çıkması, iştah ve uyku düzeninde alışılmadık değişiklikler görülmesi, madde ve alkol kullanımı gibi riskli davranışlar, bu noktada temkinli olmak gerektiğinin habercisidir.⁴⁵⁸ Çok iyi bilinir ki ergen birey, vaktinin büyük bir çoğunluğunu okulda ve arkadaşlarıyla birlikte geçirmektedir. Bu noktada, ebeveynlerin söz konusu belirtilerden haberdar olması için sürekli olarak ergenin öğretmeni ve arkadaşlarıyla etkileşim içinde olmaları gereklidir. Bununla birlikte ebeveynin söz konusu belirtileri fark etmesi halinde ergenin öğretmenlerini de bu durumdan haberdar etmesi faydalı olacaktır.

⁴⁵⁶ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 106-107.

⁴⁵⁷ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 212-213.

⁴⁵⁸ Parman, *Ergenlik ve Ötesi*, 20-21.

İntihar başta olmak üzere yaşanan pek çok problemin arkasında din eğitimi eksikliğinden kaynaklanan maneviyat boşluğu yatmaktadır.⁴⁵⁹ Bu bağlamda gençlik döneminde yaşanabilecek problemlerin yıkıcı etkisinin ortadan kaldırılması için manen güçlü olan bir gençliğin yetiştirilmesi önem taşımaktadır. Bu ise alanında uzman kişiler tarafından yapılacak profesyonel bir eğitimle gerçekleştirilebilir. Din eğitimi ve öğretimi aracılığıyla manevi değerlerin gençlerin zihinlerine ve gönüllerine nakşedilerek onların manen güçlü bireyler haline getirilmesi, bu dönemde karşılaşılan problemlerle başa çıkılabilmesi açısından faydalı olabilir. Bu amaçla din eğitimi ve öğretiminin işlevsel hale getirilmesi gerekmektedir. Zira gençlerin kendi başlarına maneviyat potansiyellerini ortaya çıkarmaları oldukça zordur. Bu noktada İslam dini bağlamında gençlerin Kur'an ve sünnette yer alan ve modern çağın problemlerinin çözülmesine yol gösteren değerlerle buluşturulması, onların problemlerle mücadele etmeyi öğrenmelerine katkı sağlayabilir.⁴⁶⁰ Hayatta karşılaşılabilecekleri sorunlarla başa çıkma noktasında problem çözme becerisi edinen gençlerin, intihar gibi olumsuzluklara yönelme eğilimlerinin azalabileceği beklenmektedir.

2.2.1.7. Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu

Gençlik döneminde karşılaşılan sorunlardan biri de suçluluk ve günahkârlık duygusudur. Özellikle toplumsal değerler tarafından cinsel konulara getirilen sınırlamalar ve bunların çoğunun dini yorumlar tarafından desteklenmesi, genç bireyin zihin dünyasında din ile cinselliğin karşı karşıya gelmesini sağlar. Bu husus ise gençlerin dini ve cinsi eğilimleri arasında ortaya çıkan çatışmadan dolayı suçluluk ve günahkârlık duygusuna itilmelerine sebep olur.⁴⁶¹ Diğer taraftan bireylerin içinde bulundukları dönemin gelişim ve değişiminden kaynaklı ortaya çıkan psikolojik çalkantılar, eğitim ve öğretimdeki birtakım zorunluluklar ve dini görevlerini yerine getirme sürecindeki aksaklıklar gibi etkenler de suçluluk duygusunu meydana getirebilmektedir.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 68.

⁴⁶⁰ Yasin Yiğit, “Modern Çağda Gençlik Problemleri ve Din Eğitimi”, *İslam Modernite ve Gençlik*, ed. Seyfullah Kara vd. (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 318-319.

⁴⁶¹ Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, 40; Ayrıca Bkz. Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 140.

⁴⁶² Mustafa Koç, “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, 127.

Suçluluk duygusu, genç bireyi hem dini hayata sevk edebilme hem de dinden uzaklaştırabilme potansiyeline sahiptir. Sözgelimi din ve toplumsal değerler tarafından onaylanmayan birtakım davranışların gerçekleştirilmesinden dolayı ortaya çıkan bu duygu, ergeni yüksek düzeyde dini uygulamalara katılmaya sevk edebilir. Bununla birlikte suçluluk ve günahkârlık duygularının aşırı derecede kabul edilemez hale gelmesi durumunda ise dinden uzaklaşma gerçekleşebilir. Bu bağlamda ahlaki kaygılar, gencin dini gelişimine önemli katkılar sağlamanın yanı sıra gencin dinden uzaklaşmasına da neden olabilir.⁴⁶³

Bu dönemde oluşan suçluluk ve günahkârlık duygusunun temel kaynaklarından biri de aktarılan dini bilgilerdeki yanlışlar ve eksikliklerdir. Bu noktada din dersi ve öğreticileri gencin bu problemi hiç yaşamamasında ya da bunu aşmasında son derece önemli bir yere sahiptir. Gencin gelişim özellikleri dikkate alınarak yapılacak eğitim faaliyetiyle söz konusu problem ders içinde çözüme kavuşturulabilir.⁴⁶⁴ Özellikle dinin bazı konularda sevap-günah, helal-haram şeklinde ortaya koyduğu hükümlerin sahih kaynaklardan hareketle din eğitiminde öğretim konusu yapılması ve böylece gençlerin gerçek dini bilgilere sahip olmalarının sağlanması bu noktada olumlu katkılar sağlayabilir.

İslam dininde günah işleme potansiyeli yüksek olan insan için tövbe kapılarının daima açık olması, Allah ile olan ilişkinin korunması ve geliştirilmesi için oldukça önemlidir. Çünkü günahkârlık duygusu iyi davranışlarda kullanılabilecek enerji ve zihni bir güç içermesinin yanı sıra bireyi tövbeye yöneltmesiyle de dini şuurun yenilenmesine katkıda bulunur. İslam dinine göre insanlar günah işlemelerinden ötürü değil pişman olup tövbe etmedikleri için kınanmaktadır. Bunun gibi günahkârlık duygusu, bireyin dikkatini Tanrıya yöneltip durumunu düzeltmesi noktasında insana yeni bir şans sağlayabilmektedir.⁴⁶⁵ Bu anlamda suçluluk ve günahkârlık duygusundan ötürü sıkıntı ve bunalım yaşayan birey, söz konusu olumsuzluktan kurtulmak için Yaratıcıya sığınarak dine yönelebilir.⁴⁶⁶ Gençlik dönemi bireylerinin yaşadıkları suçluluk ve günahkârlık duygusunun onları dine yöneltebilecek bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

⁴⁶³ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 165.

⁴⁶⁴ Acuner, “Din Eğitimi Açısından 14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi (Samsun İl Örneği)”, 292.

⁴⁶⁵ Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, 278.

⁴⁶⁶ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi* (Isparta: Berikan Yayınevi, 2014), 108.

Din eğitimi ve öğretiminde tövbe, istiğfar gibi kavramları işlemek ve Allah'ın sonsuz affedici, bağışlayıcı olduğuna dair bilgiler sunmak, gençlerin bu duygulardan kurtulmalarına vesile olacağı gibi onların dine yönelmelerine de katkı sunabilir.

2.2.2. Ergenin Gelişim Özelliklerinden Kaynaklı Yaşayabileceği Sorunlar ve Bu Sorunlara Din Eğitiminin Çözümleyici Etkisi

2.2.2.1. Dini Sorgulama

Zihinsel bakımdan ergenliğin en önemli kazanımlarından birisi soyut düşünceye ulaşılmasıdır.⁴⁶⁷ Soyut kavramlar tam olarak ergenliğin başlarında düşünce yapısında yerleşmeye başlamakta ve ergenliğin sonuna kadar gitgide zenginleşmektedir. Siyasi görüşler, ideolojik kavramlar, ölüm, ölüm sonrası hayat, hayatın anlamı, sevgi, aşk, adalet, güven gibi konular ergenin ilgisini çeker. Soyut konuları düşünmenin sonucunda ergen birey, farklılaşmanın ve çocukluktan daha farklı düşüncelere dalmanın keyfini yaşar.⁴⁶⁸ Ergen, soyut düşünebilme yetisi sayesinde dini konulardaki soyut kavramları da artık daha iyi bir şekilde algılayabilmektedir.⁴⁶⁹ Çocukluk dönemindeki Allah tasavvurunun maddi boyutunu kaybedip ruhani bir nitelik kazanması, bunun önemli göstergelerinden biridir. Diğer taraftan okunan dini metinlerin doğru bir şekilde ve hakkıyla anlaşılabilmesi, somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine geçmeyi gerektirir.

Yetişkinler tarafından öğretilen dini konular çocukluk döneminde herhangi bir eleştiriye tabi tutulmaksızın kabul edilirken ergenlik döneminden itibaren tenkit edilmeye başlanır. Bu çağda tavsiyelere karşı çıkma ve onları reddetme eğilimleri de görülebilmektedir. Çünkü onlar artık her düşünceyi ve olayı kendilerine göre değerlendirme seviyesine ulaşmışlardır.⁴⁷⁰ 13 ile 19 yaş arası bireylerde dogmatik inançların zayıfladığı ve daha önceki dini inançların sorgulandığı belirtilmektedir. Ancak bazı gençlerin bu süreçte dini ve mistik inançlara derinden bağlanmaları da

⁴⁶⁷ David Elkind, "Ergenlikte Ben-Merkezlilik", çev. Meral Çileli, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 193.

⁴⁶⁸ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 30.

⁴⁶⁹ Ergenliğin başlangıcında, "soyut düşünme yeteneğinin gelişmesi ile bağlantılı olarak literal düşünme şeklinin azaldığı, fikir ve düşüncenin daha soyut kavramlarla gerçekleştirildiği, din dilinin daha anlaşılır şekle geldiği görülmektedir. Burada Allah'ı sembolik, soyut ve ruhi terimlerle açıklayabilme, çocuksu bir dini anlayıştan yetişkinliğe geçebilme durumu söz konusudur." Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 75.

⁴⁷⁰ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 139.

mümkün olabilmektedir.⁴⁷¹ Soyut ve eleştirel düşünme yeteneklerinin gelişmesi sonucunda dini ve ahlaki bir sorgulama sürecine giren ergen, genellikle kim olduğu, nereye gittiği, varlığın nedeni gibi sorulara cevap bulmaya çalışır. Bunu yaparken çevresinden yardım almak yerine, kendi akıl ve iradesini kullanarak gerçek bir birey oluş deneyimi yaşamayı isteyebilmektedir.⁴⁷²

Anne babalar ergenin sorgulamaları karşısında “Nereden çıktı bu sorular!” şeklinde bir yaklaşım sergilememelidir. Ebeveynler bu tür soruların ergenlik süreci boyunca geleceğini bilmeli, kendilerini yetersiz görüyorlarsa dini konularla ilgili yazılan kitaplar ya da alanında uzman kişiler vasıtasıyla eksiklerini gidermelidirler.⁴⁷³ Gencin din ile ilgili sorularına ani ve olumsuz tepkiler vermek yerine soruyu önemseyen bir yaklaşımla hareket edilmeli, sabırla ikna edici samimi cevaplar vermeye çalışılmalıdır. Bu süreçte ergenin çevresinde bulunanların baskıcı tutum ve tavırlardan kaçınmaları elzemdir.⁴⁷⁴ Ergenlerin anne babalarından, öğretmenlerinden ve diğer büyüklerinden bekledikleri yegâne şey, yaşadıkları bu buhranlı dönemde kendilerine yönelik anlayış ve hoşgörölü davranıştır. İlimli davranışlar onları topluma ve insanlığa kazandırır.⁴⁷⁵ Özellikle empati kurmak, genç bireyin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Onun anlaşılması durumunda, sorularına daha mantıklı cevaplar verilebilir ve yaşadığı sorunlara daha tatminkâr çözüm yolları sunulabilir.⁴⁷⁶ Öte yandan gençlerin sordukları soruların temel sebebinin dini reddetmekten ziyade, onu anlamak istemeleri olduğunu bilmek gerekir. Bu dönemde sağlıklı bir şekilde cevaplanmayan ya da önemsenmeyen sorular, dini şüpheye sebep olabilir. Dini konularda sorgulamanın yoğun olduğu ergenlikte, bu durumun anlayışla karşılanması ve gençlerin sorularına doğru ve yeterli cevap verilmesi dini gelişim açısından önemli katkılar sağlayabilir.

Din ve imanın önemli ölçüde duygusal bir olgu olduğu gerçeğini göz ardı etmeden, din eğitimi sürecinde akla hitap etmek ve mantıki tutarlılığa itina göstermek son derece önemlidir.⁴⁷⁷ İnsanın genel itibarıyla din ile ilgili soruları bulunmaktadır. Bu

⁴⁷¹ Bühler, Spiegel ve Thomas, “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”, 100.

⁴⁷² Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkânı*, 261.

⁴⁷³ Durmuş, *Ergenlik Dönemi*, 19-20.

⁴⁷⁴ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 94; Özdemir, *Din Eğitiminde Ailenin Yeri ve Önemi*, 49.

⁴⁷⁵ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 142.

⁴⁷⁶ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 95.

⁴⁷⁷ Hasan Meydan, *Din Eğitiminde Manevi Boyut* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 311.

soruların sağlıklı olarak cevaplandırılabilmesi din eğitimi sayesinde mümkün olabilir.⁴⁷⁸ Gençlerin sorma ve sorgulamaya olan yönelimlerinin din öğretimi süresince doğal karşılanması gerekir. Hatta din öğretiminin bu süreçte ergen bireyin sorma ve sorgulamasına fırsat tanınması, onda soyut kavramların ve soyut düşünme yeteneğinin gelişmesine katkıda bulunabilir.⁴⁷⁹ Bu bağlamda, ergenin din ve ahlak konularına ilişkin ilgi ve merakını geliştirmesine imkân tanıyan akıl gücünü ve düşünme kapasitesini en üst düzeyde kullanmasını sağlamak, din eğitiminin gerekli uğraşlarından biri olmalıdır.⁴⁸⁰ Aynı zamanda ergenlerin sorularına verilen tek yönlü cevapların ve onlarla gerçekleştirilen tek yönlü konuşmaların, dini gelişim açısından pek faydalı olmayacağı da aktarılmaktadır. İki yönlü konuşmaların, hem dini gelişime hem de Allah tasavvurunun gelişimine daha çok katkı sağlayacağı söylenebilir.⁴⁸¹ Sonuç olarak inancın taklit düzeyinden çıkıp tahkiki bir düzeye gelebilmesi için dini düşüncenin işletilmesi gerekir. Bu amaçla verilecek din eğitiminin eleştirel düşünceye ve sorgulamaya fırsat sunan bir yapıda olması önem taşımaktadır.

2.2.2.2. Dini Şüphe

Ergenlik döneminde ortaya çıkan birtakım değişimlerin etkisiyle birey daha önce aksatmamaya özen gösterdiği ibadetlerini aksatmaya başlayabilir. Yaşanan bu durum, daha sonra meydana gelecek dini şüpheler için bir ön basamak görevini görebilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki dini şüpheyne düşmeden önce zayıf veya güçlü olsun mutlak bir iman gerçeği vardır. Çünkü inancın olmadığı yerde şüphe söz konusu değildir. İnançsızlık ya da inkâr etme, genellikle şüphenin olumsuz bir tezahürü olarak ortaya çıkar.⁴⁸² Bu bakımdan inanç hususunda ciddi kararların alındığı ergenlik dönemi, bazı bireyler için bir kriz dönemi olabilir. Bu dönem, hem dini değişimin hem de dine yönelmenin sıklıkla gerçekleştiği bir zaman dilimidir. Bu süreçte başta aile, diğer dini kurum ve kuruluşlar sağlıklı bir yardım etme çabası içinde olurlarsa gençler, daha sağlıklı bir dini gelişim süreci geçirebilirler.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Abbas Çelik, *Din Eğitimi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017), 48.

⁴⁷⁹ Altaş, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, 117.

⁴⁸⁰ Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, 233.

⁴⁸¹ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 157-158.

⁴⁸² Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 259.

⁴⁸³ Köylü, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, 152.

Hökelekli tarafından 1986 yılında yapılan bir araştırmada dini konularda şüphe yaşadığını belirten ergenlerin oranı % 30 civarında tespit edilmiştir.⁴⁸⁴ 2011 yılında Bahçekapılı tarafından İstanbul ilinde öğrenimlerine devam eden lise öğrencileri üzerinde yapılan başka bir araştırmada ise öğrencilerin % 49,8'inin dini konularda şüpheye düştükleri bulgusu elde edilmiştir.⁴⁸⁵ Geçen süre zarfında dini şüphede bu denli artış yaşanması, “gençlerin farklı ve olumsuz bir takım bilgi ve yönlendirmelerle daha fazla karşılaşmasının”⁴⁸⁶ etkili olduğu ifade edilmektedir.

Şüphe, ergenlik çağının ilk dönemlerinde dinden uzaklaşma ya da dini sorgulamaya sebep olabilmektedir. Bu durum olumsuz bir fonksiyon olarak görülse de aslında sağlıklı bir inanç gelişimi açısından gereklidir. Zira bu dönemdeki şüphe, hem dine ilginin hem de manevi arayışın devam ettiğinin bir göstergesidir.⁴⁸⁷ Bu nedenle ergenlikteki dini şüphe, dini gelişim açısından bu çağın karakteristik bir özelliği olarak kabul edilmeli ve normal karşılanmalıdır. Dini şüphe, sağlam bir dini anlayışa ve yaşayışa sahip olma noktasında önemli katkılarda bulunabilir.

Somut düşüncenin yerini soyut düşünceye bırakması sonucu zihinsel alanda meydana gelen gelişmeler, ergeni din fenomeni ile karşılaştırır ve onun dini anlayışında önemli değişikliklere neden olur. Çocukluk döneminden itibaren artış gösteren dini ilgi ve düşünceler ergenliğin ilk yıllarında farklı bir boyut kazanır.⁴⁸⁸ Çocukluktan ergenlik çağına kadar öğrendiklerini artık tenkit süzgecinden geçirmeye başlayan ergen, bazı bilgilerin doğru bazılarının ise yanlış olduğunun farkına vardığında gerekli tashihlerde bulunur.⁴⁸⁹ Anne babası, öğretmenleri ve çevresindeki diğer kimselerle dini konularda tartışan ergen birey, ikna edilememesi durumunda dini şüphesi daha da artabilir ve kendi düşüncelerinin mutlak doğru olduğuna kanaat getirebilir. Özellikle tartışmaya girdikleri kişilerin söylem ve davranış noktasındaki tutarsızlıklarına şahit olmuşlarsa, bu kişilere karşı güvenleri de azalabilir. Nitekim gençler etkileşime girdikleri insanların davranışları ve sözleri arasında bir uyum olmasını beklerler. Söz konusu uyumu bulamayınca da eleştiriye başlarlar ve bu eleştirileri şüphenin oluşmasına zemin

⁴⁸⁴ Hökelekli, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, 46-48.

⁴⁸⁵ Mehmet Bahçekapılı, “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/22 (2011), 21.

⁴⁸⁶ Bahçekapılı, “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, 33.

⁴⁸⁷ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 95.

⁴⁸⁸ Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, 255-256.

⁴⁸⁹ Şentürk, “Dini Gelişim Psikolojisi”, 71.

hazırlar.⁴⁹⁰ Bu bağlamda çocukluk döneminde bireye ne kadar çok tutarlı davranışlar sergilenir ise ergenlik döneminde problem yaşama olasılığı da o derece az olur, denilebilir.⁴⁹¹ Entelektüel bir açlık yaşayan gençlerle yapılan dini tartışmalarda, dini bilgisi yüksek ve inancı ile davranışları arasında tutarlılık olan bir din dersi öğretmeninden ya da bir din görevlisinden yardım alınması uygun bir yol olacaktır.

Sorgulama ve eleştirel düşünmenin çok fazla işletildiği ergenlik sürecinde çocukluktaki itaat ve kabul olgusu yerini çatışma krizine bırakır.⁴⁹² Ergenin kendi içinde yaşadığı dini şüphe ve çatışma krizinin çözülmesi için üzerinde durulması gereken birtakım hususlar vardır. Öncelikle ergen bireyin problemlerini bir bütün olarak görmek ve bunların çözümüne yönelik rehberlik faaliyetinde bulunmak gereklidir.⁴⁹³ Bireysel olarak dini şüphelerden kurtulmak için ergenlerin Allah'a sığınma ve O'ndan yardım isteme, bilgisine güven duyulan kimselere başvurma ve konuyla alakalı kitap, dini portal ve benzeri araçlardan istifade etme gibi çözüm yollarına başvurdıkları tespit edilmiştir.⁴⁹⁴ Dini şüphe yaşayan bireylerin, söz konusu şüphelerini gidermek için birtakım kaynaklara müracaat etmeye çalışmaları, konuyla ilgili sağlam dini kaynakların hazırlanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Gençlerin dini şüphe duymalarına sebep olan konuların sahih dini bilgiler çerçevesinde sosyal medya, web site gibi platformlarda açıklanması bu noktada katkı sağlayabilir.

Din eğitiminde baskı ve zorlamaya dayalı bir yaklaşım ile dini şüphe arasında doğru bir orantının varlığından söz edilmektedir. Yapılan bir araştırmada din eğitimi sürecinde baskı, zorlama, şiddet şeklinde maddi-manevi cezalandırma metotlarına maruz kalan ergenlerin neredeyse tamamına yakınının dini şüphe yaşadığı belirtilmiştir.⁴⁹⁵ Buna göre gencin zihinsel dünyasına uygun bir şekilde din eğitiminin verilmesi, aklına takılan soruları rahatlıkla sorabilmesi için gerekli yakınlığın kurulması ve arkadaşça yaklaşım uygun yönlendirmelerin yapılması, tüm anne baba ve eğitimcilere düşün bir vazifedir.⁴⁹⁶ Gençlik dönemi özelliklerini iyi bilen bir din eğitimcisi, gençlerin içinde bulundukları dönemde buhranlı ve sıkıntılı bir süreç geçirdiklerinin ve

⁴⁹⁰ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, 141.

⁴⁹¹ Karacelil, *Gencim Dinimi Öğrenmek İstiyorum*, 21.

⁴⁹² Tosun, "Ailede Gençlerin Değer Eğitimi: Gelişim Özellikleri ve Gelişim Görevleri Odaklı Bir Yaklaşım", 37.

⁴⁹³ Koç, "Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi", 126.

⁴⁹⁴ Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", 161.

⁴⁹⁵ Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", 283.

⁴⁹⁶ Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş*, 91.

dini-ahlaki değerler hususunda şüpheyi düşebileceklerinin farkındadır. Ayrıca bu sürecin gençlerin ruhi derinliklerine fazla nüfuz etmeden bir süre sonra geçeceğinin bilincinde olan din eğitimcisi, onlara yönelik daha anlayışlı bir tutum sergilemeye çalışacaktır.⁴⁹⁷

Lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, öğrencilerin % 46,9'una göre, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin içeriği dini şüphelerin giderilmesinde yeterli iken, % 53,1'ine göre ise yeterli değildir.⁴⁹⁸ Ergenlerin dini konulardaki şüphelerini gidermek ya da en aza indirmek için din dersinin içeriğinin öğrencilerin ilgi ve beklentilerini karşılayacak biçimde düzenlenmesi son derece önemlidir. Ayrıca gençler üzerinde zaman zaman saha araştırmaları yapılarak dini şüphe konularının tespit edilmeye çalışılması ve elde edilen veriler çerçevesinde din dersi müfredatının yeniden düzenlenmesi bu konuda önemli faydalar sağlayacaktır.

2.2.2.3. Anlam Arayışı

Soyut düşünme aşamasına gelen ergen bireylerde hayata bir anlam yükleme noktasında bazı arayışlar başlayabilmektedir. Bu arayışlar, hayatı tanıma adına atılan adımlardır.⁴⁹⁹ Ergenlik, “Hayatın anlamı nedir?” gibi varoluşsal soruların sorulduğu bir dönemdir.⁵⁰⁰ İnsanın gelişim dönemleri içinde anlam duygularına tatmin arayışının en şiddetli olduğu dönemin gençlik dönemi olduğu söylenebilir.⁵⁰¹

Kendi varlığını, varlık dünyasını ve hayatı sorgulayarak anlamlandırma çabalarını sürdüren birey, düşünme ve anlamlandırma yeteneğini geliştirir. Birey, bu yeteneğini geliştirdiği düzeyde de kendi içinde tutarlı, bütüncül bir hayat anlayışı oluşturmaya çalışır ve böylece ahlaki açıdan bir gelişme kaydeder. Yani bireyin hayatı anlamlandırması ne derece üst düzeyde ise ahlaki gelişmişliği ve değerleri de o nispette üst düzeydedir. Diğer taraftan hayatı anlamlandırma çabası dumura uğratılan kişinin ahlaki gelişim seyri de duraksamaktadır.⁵⁰² Genç bireylerin arayışında oldukları anlamı bulduklarında istenmeyen davranışlardan kolayca sıyrıldıkları aktarılmaktadır.⁵⁰³ Bu bakımdan ergen bireyin anlam arayışı sonucunda hayatı anlamlandırmasının onun üst

⁴⁹⁷ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 148-149.

⁴⁹⁸ Bahçekapılı, “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, 23.

⁴⁹⁹ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 31.

⁵⁰⁰ Parman, *Ergenlik ve Ötesi*, 14.

⁵⁰¹ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 80.

⁵⁰² Muhammed Şevki Aydın, *Ahlakla Varolmak* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 29-30.

⁵⁰³ Pakdemirli, *Genç Dindarlığı ve Din Eğitimi*, 58.

düzyey ahlaki tutum ve davranışlar ortaya koymasına ve ahlaki değlerler edinmesine olumlu etkide bulunacağı ifade edilebilir.

Cevaplanması hayati bir önem taşıyan “Ben kimim, neyim, niçin varım, neden varım, daha sonra ne olacağım?” türündeki varoluşsal sorular, gençlik döneminde ortaya çıkar. Din, bu ve benzeri sorulara tatminkâr cevaplar verebilen en önemli araçlardan biridir.⁵⁰⁴ “İnsanı varoluşun kaynağına bağlayan kalıcı özü, onun ruhsal/manevi boyutudur.”⁵⁰⁵ Genç, hayat ile ilgili aklına takılan konularda dini referans olarak bilgiler edinmeye ve “Hayatın başlangıcı, sonu, hedefi ve manası nedir?” ve benzeri sorularla yaşamın temel dinamiklerini öğrenmeye çalışır. O, daha sonra dinin bireye yaşam tarzıyla alakalı sunduğu bilgiler sayesinde içinde bulunduğuy karmaşık âlemi bir mana bütünü olarak kavrar ve hayat anlayışını bu doğrultuda oluşturur.⁵⁰⁶ Sözgelimi İslam dininin bireye kazandırmaya çalıştığı bilinç, ona hayatın geçiciliğini ve Allah dışındaki her varlığın muhakkak bir gün yok olacağını hatırlatmaktadır. Bunun yanında insanın bir sonsuzluk yolcusu olduğunu ve yolcunun da her zaman yolda olduğunun bilinciyle hareket etmesi gerektiğini bildirmektedir.⁵⁰⁷

İnsanın tabiatında var olan bir yaratıcıya inanma duygusu, hayatı anlamlandırma noktasında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle din, insanın hayatını anlamlandırmada önemli etkenler arasında yer almaktadır. İnsanın tabiatındaki inanma duygusu ihtiyacının sağlıklı bir biçimde giderilmesi, bireyin hayatının anlam düzeyini etkileyebilmektedir.⁵⁰⁸ Hayata bir anlam yüklemede sorun yaşayan gençler için din, çoğuy zaman kurtarıcı bir fonksiyon üretir ve onu içinde bulunduğuy çıkmazdan kurtarır.⁵⁰⁹ Anlam arayışı yanıtını dinde bulan birey, din üzerine derinlemesine düşünebilir ve yaşam tarzını bu sistem çerçevesinde kurmaya çalışabilir.

Neredeyse her dönemde bilge insanlar, hayata anlam yükleme sorunuyla ilgilenmişlerdir. Zira insan hayata anlam yükleme gereksinimi hisseden bir varlıktır. Psikolojik hastalıkların büyük bir bölümünü oluşturan zihinsel nevrozların (ruhsal kaynaklı sinir hastalığı) kaynağının temelde varoluşsal sorunlardan oluştuğuy

⁵⁰⁴ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 67.

⁵⁰⁵ İhsan Çapçioğluy, “Modern Zamanlarda Tüketilen Gençlik”, *Diyanet Aylık Dergi* 286 (2014), 25.

⁵⁰⁶ Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, 61.

⁵⁰⁷ Çapçioğluy, “Modern Zamanlarda Tüketilen Gençlik”, 25.

⁵⁰⁸ Zeynep Yüksel, “Gençliğin Anlam Arayışında Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi”, *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/1 (2020), 378.

⁵⁰⁹ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 167.

belirtilmektedir. İnsan, hayata anlam yükleme ihtiyacını karşılayamadığında ruhsal durumu tehlikeye düşebilir.⁵¹⁰ İnsanın fitratında yer alan anlama ihtiyacının giderilmediği durumlarda gerginlik meydana gelir. İstenmeyen sonuçlara neden olabilecek bu tür gerginliklerin giderilmesi ise bireyin zihnine ulaşan verilerin anlamlı bir sistem oluşturmasıyla ancak mümkün olabilir. İşte ergen bireye böyle bir sistem oluşturmasında ve belirli bir hayat görüşü geliştirmesinde yardım edecek olan en önemli araçlardan biri de dindir.⁵¹¹ Hayatın anlamına dair varoluşsal sorulara tatmin edici cevaplar veren din, bireyin hayatına anlam kazandırmakta⁵¹² ve onu anlamsızlıktan kurtarabilecek en önemli sığınaktır.⁵¹³ Din, bireyin hem anlam arayışı sürecinde hem de acı, ıstırap ve benzeri olumsuz yaşam olaylarıyla başa çıkmasında etkin bir role sahiptir.⁵¹⁴

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, gençlerin önemli bir kısmı dinin, hayatın anlamını kavramalarına yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir.⁵¹⁵ Yine üniversite gençleri üzerinde yapılan başka bir araştırmaya göre, dindarlık algısı yüksek olan katılımcıların hayatı anlamlandırma düzeyleri, dindarlık algısı düşük olanlardan daha yüksek bulunmuştur.⁵¹⁶ Ayrıca bu araştırmaya göre bireylerin aldıkları din eğitimi süresi ile hayata yüklemiş oldukları anlam arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu da tespit edilmiştir.⁵¹⁷ Buradan anlaşılmaktadır ki bireyin almış olduğu din eğitimi süresi arttıkça hayata yüklediği anlam da artmaktadır. Varlığı ve hayatı anlamada önemli bir yere sahip olan din eğitimi, bireyin anlam arayışına ilişkin temel sorularına tatmin edici cevaplar sunabilmektedir.

Gençlerin din eğitimine bakışlarını belirlemek amacıyla yapılan uluslararası bir araştırmaya göre, gençlerin büyük çoğunluğu din eğitiminin “hayatın anlamını aramalarına yardımcı olmalı” amacına olumlu cevap vermişlerdir. Bu amaca en yüksek

⁵¹⁰ Fatih Menderes Bilgili ve Ömer Yavuz, *Sistem Bağlamında Din Eğitimi* (İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2020), 166.

⁵¹¹ Abdülkerim Bahadır, “Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV (2002), 115.

⁵¹² Ayten, *Din Erdem ve Sağlık*, 32.

⁵¹³ Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış* (İstanbul: Dem Yayınları, 2019), 96.

⁵¹⁴ Fatih Kandemir, “Dindarın Anlam Arayışının Temel Dinamiği Olarak Kutsal”, *Marifetname Dergisi* 9/2 (2022), 341-342.

⁵¹⁵ M. Nur Pakdemirli, “Genç Bireylerin Din Eğitimi İlişkin Tutum ve Eylemleri Açısından Din Öğretimi Planlamaları”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 5 (2016), 46.

⁵¹⁶ Yüksel, “Gençliğin Anlam Arayışında Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi”, 389.

⁵¹⁷ Yüksel, “Gençliğin Anlam Arayışında Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi”, 390.

seviyede katılım sağlayan ülkeler arasında % 74,3 ile Türkiye de yer almaktadır.⁵¹⁸ Bireyin hayatı anlamlandırma çabasında içinde bulunduğu eğitim ortamı önem taşımaktadır. Sağlıklı bir eğitim ortamı, sorgulamaya, bilgileri güncellemeye ve din eğitimi genel eğitimle bütünleştirmeye yer verir. Bireyin aldığı genel eğitimin kalitesi, onun dini konulara dair anlamlandırma kapasitesini de etkiler.⁵¹⁹ Bu bağlamda genel eğitimdeki kalitenin din eğitimiyle ilişkili olarak bireyin hayata anlam yükleme noktasındaki çabasına olumlu katkılarda bulunabileceği ifade edilebilir.

Ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programının hayatı anlamlandırma noktasında kaza ve kader, kötülük problemi, insanın hürriyeti ve sorumluluğu gibi konuları merkeze alması gerekmektedir. Diğer taraftan din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde anlatılan konular, öğrencilerin kabulünü arttırmak yerine merakını da arttırmalıdır. Bu derslerde öğretmenler düşünmeye, sorgulamaya, analiz ve sentezler yapmaya, bir nevi öğrencinin üst bilişsel etkinliklerde bulunmasına fırsat tanımalıdır.⁵²⁰ Böylece anlamlı öğrenmelerin oluşmasına katkı sağlayan din öğretimi, hem bireyin kendi varoluşunu keşfetmesine hem de doğaya ve diğer canlılara yönelik bakışını geliştirebilir.⁵²¹

2.2.2.4. Kişilik Oluşumu

2.2.2.4.1. Kimlik Arayışı

Kimlik, “kişinin toplumsal, politik, kültürel varlığını tanımlayan, ona farklılık veya belirlilik kazandıran, varoluşuna anlam yükleyen yapı ya da nitelik”⁵²² şeklinde tanımlanmaktadır. Bireyin sosyal dünyasında kendisini nasıl tanımladığını ve ne biçimde konumlandığını gösteren kimlik, onun kim olduğu ve nerede durduğu sorusuna da bir yanıt oluşturmaktadır.⁵²³ Kimlik kavramının kişilik ve benlik kavramı ile yakından ilişkili olarak kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu kavramlarla alakalı

⁵¹⁸ Recep Kaymakcan, “Çağdaş Dünyada Din Eğitimi ve Gençlerin Din Eğitimi Modellerine Bakışı”, *Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan’da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu* (Bişkek: Oş Devlet Üniversitesi Yayınları, 2007), 55.

⁵¹⁹ Meydan, *Din Eğitiminde Manevi Boyut*, 297.

⁵²⁰ Ahmet Çakmak, *Din Eğitiminde Hayatı Anlamlandırma* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2020), 240-241.

⁵²¹ Akyürek, “İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve”, 105.

⁵²² Cevizci, *Eğitim Sözlüğü*, 308.

⁵²³ Cevizci, *Eğitim Sözlüğü*, 308.

yapılan bazı çalışmalarda ve tartışmalarda, bu kavramların birbirlerinin yerine kullanılabileceğine dair değerlendirilmeler yapılmaktadır.⁵²⁴

Ergenlikte meydana gelen değişim ve gelişimler sonucunda ergen birey kendi varlığının şuuruna sahip olur. Buna bağlı olarak ortaya çıkan bağımsızlık arzusu ve topluma katılma uğraşları, ergenin kendine ait bir kimlik elde etmesi için onu arayışa yönlendirir.⁵²⁵ İnsan, kendi öz varlığına ve içinde yaşadığı hayata ilişkin en ciddi sorgulamayı gençlik çağında yapmaktadır.⁵²⁶ Gençlerin önemli bir kısmının kimlik arayışı içinde oldukları ortaya konulmuştur.⁵²⁷

Ergenlik, gencin kim olduğu, hangi şeylere inandığı, neye değer verdiği, hayattan ne kazanmayı umduğu gibi değerlendirmeleri kapsayan bir kimlik kazanma sorunudur.⁵²⁸ Erikson'a göre ergenin görevi, kim olduğuna ve toplumda yerinin ne olduğuna dair bir duygu geliştirmektir.⁵²⁹ Ergenlik dönemindeki bireyin "Ben kimim?" sorusunu sormasının önemli bir gelişimsel görev olduğu söylenebilir. Ergenin kendisini keşfedebilmesi için bu içebakışın sistematik bir biçimde yapılması son derece önemlidir.⁵³⁰

Çocukluk çağında sağlıklı bir psikolojik süreç geçirmemiş ve cinsel özdeşim kuramamış bazı gençler, yeni kimliğini oluştururken gerçek kimliğinin ne olduğu hususunda bir karmaşaya girebilirler. Ayrıca kendi gözündeki kendisi ile diğer insanların gözündeki kendisi arasında bir bağdaşmazlık olması durumunda, bireyde bir kimlik krizi meydana gelebilir. Çocukluk döneminde ebeveynleriyle olumlu özdeşim kurmuş ergenlerin, kendi kimliklerini kazanma sürecinin daha sağlıklı geçeceği ifade edilmektedir.⁵³¹ Bunun yanında sağlıklı bir kimlik kazanımı için bireyin kendine dair bakış açısının da olumlu olması gerekir. Kendini olumlu, faydalı, üretken, değer verilen

⁵²⁴ Ayşe Zişan Furat, *İslam Toplumunda Kimlik Oluşumu ve Din Eğitimi* (Konya: Yediveren Kitap Yayınları, 2013), 25.

⁵²⁵ Kula, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", 46.

⁵²⁶ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 74.

⁵²⁷ Nazmi Avcı, *Toplumsal Değerler Gençlik* (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 144.

⁵²⁸ Bühler, Spiegel ve Thomas, "Ergenlik Dönemine Toplu Bakış", 89. Ergenlik çağında birey hızlı bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Ortaya çıkan değişiklikler sayesinde rol imgelerinden oluşan "ego kimliği" ile "öz kimlik" birbirlerine karışır. Erikson bu duruma "kimlik krizi" adını verir. Kimlik krizi, yeni bir kimliğin oluşmasına katkı sağlar. Kimliğin şekillenmesinde etkili olan iki yön vardır. Bunlardan biri benlik, bir diğeri ise egodur. Daha etraflıca bkz. Uğur Öner, "Benlik Gelişimine İlişkin Kuramlar", *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur (Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985), 74.

⁵²⁹ Crain, "Erikson: Yaşamın Sekiz Evresi", 36.

⁵³⁰ Muuss, "Ergenlik Psikolojisinde Akımlar", 17.

⁵³¹ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 29.

bir konuma koyan genç, oluşturduğu bu olumlu duyguları kimliği ile bütünleştirir. Anne babaların ergene değer verip olumlu yönlerini vurgulamalarının onların kimlik algısını pekiştireceği söylenebilir.⁵³²

Kendine has bir kimlik oluşturmak için ergen bireyin zamana, deneyimlere ve başkalarıyla ilişkilere ihtiyacı vardır.⁵³³ Ergenin kendi kimliğini elde edebilmesi için başka insanlarla etkileşime girmesi oldukça önemlidir. Akranlarına aşırı biçimde uyma özelliği gösteren bir süreçten geçen ergen, bu dönemde değişik rollerin kendisine uyup uymadığını test eder. Arkadaş grubu, ergene kimliğini sosyal bir ortamda bulmasını sağlamanın yanında, farklı roller temin etmesine ve bu rollerle ilgili geri bildirim sağlama işlevi görmesine de katkıda bulunur. Ancak ergenin kimliğini kazanması ve olgun bir kimliğe sahip olması için arkadaşlarının etkisinden giderek kendisini kurtarması gerekmektedir.⁵³⁴ Özellikle kimlik arayışı sürecinde grup liderleri ergen için çok önemli görülebilmektedir. Bazı ergenler bir arada olabilmek gayesiyle grup liderleriyle özdeşleşmede aşırılığa kaçabilmektedir. Bu durum ise bazı zamanlar ergenin kimliğini tamamen kaybetmesi noktasına dahi varabilir.⁵³⁵ Anne babaların bu noktada denetleyici ve kontrol edici olup çocuklarının kötü arkadaşlara aşırı bağımlı olmasını önlemeye çalışmaları yararlı olacaktır.

Eğitim ve din eğitiminin temel gayelerinden biri, kişilik bütünlüğüne sahip şahsiyetler yetiştirmektir. Bireyin bir kişilik bütünlüğüne sahip olması o kadar önemli kabul edilmiştir ki, 1977’de Mekke şehrinde gerçekleştirilen Dünya İslam Eğitimi 1. Konferansı’nda İslam eğitiminin temel gayelerinden biri, “kişinin ruh, zekâ ve duygularının terbiye edilmesiyle birlikte bütün bir kişiliğinin dengeli olarak büyüüp gelişmesidir” şeklinde açıklanmıştır.⁵³⁶ İslam eğitiminin sağlıklı bir kişilik geliştirmeyi amaç edinmesi, kişilik gelişiminin ne denli önemli ve gerekli olduğuna işaret etmektedir. Sağlıklı bir kişilik gelişimi için din eğitimi önemlidir. Benimsenmiş ve olgunluk düzeyine ulaşmış olan dini inançlar, bireyin kişiliğinde bir bütünleşme meydana getirmekte ve bireye tutarlı bir kimlik modeli ve yaşam biçimi sunarak kişilik

⁵³² Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 46.

⁵³³ Muuss, *Theories of Adolescence*, 178.

⁵³⁴ Muuss, “Ergenlikte Kimlik Bunalımı”, 204.

⁵³⁵ Bakırcıoğlu, *Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı*, 112; Ayrıca Bkz. Karaköse, *Ergen Psikolojisi ve İletişim*, 71-72.

⁵³⁶ Halil Ekşi, “Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 153.

gelişimine katkıda bulunmaktadır.⁵³⁷ Özellikle sağlam kişilik yapısına sahip bireylerin güçlü inançlara sahip olduklarının müşahade edilmesi, bu durumun önemli göstergelerinden biridir.⁵³⁸ Gençlerin kişiliklerinin olgunlaşmasında, dini inanç ve duygular etkileyici bir yere sahiptir. Din duygusu, aile başta olmak üzere diğer toplumsal ilişkilerde gençlerin daha sabırlı, dengeli ve olgun bir kişiliğe hazırlamaktadır.⁵³⁹ Yapılan dua ve ibadetlerin de ergenin kimlik ve kişilik gelişimi üzerinde düzenleyici ve dengeleyici bir özelliğe sahip olduğu pek çok ampirik çalışmada ortaya konulmuştur.⁵⁴⁰

Ergenlerde dindarlık ve empati arasındaki ilişkiyi tespit etme amaçlı yapılan bir araştırmada, dindarlık ve empati arasında anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ergen bireylerde dindarlık yükseldikçe empatik eğilim de yükselmektedir.⁵⁴¹ Bu durum, yine dindarlığın ergenlerin kişilik yapısında olumlu değişimler meydana getirdiğini göstermektedir.

Üniversite gençliği üzerinde yapılan bir araştırmada, kendisini dindar olarak tanımlayan gençlerin kimlik duygusu kazanım düzeylerinin kendilerini dindar şeklinde tanımlamayanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁵⁴² Dini inancın kuvvetlenmesinde etkili bir yere sahip olan din eğitimi, sağlıklı bir kimlik edinimi için son derece önemli olup gencin kimlik arayışını tamamlayabilmesi açısından kim olduğunu yanıtlayabilmesi, belirli değerler sistemine sahip olması, sağlıklı bir özdeşim kurması ve olumlu bir hayat felsefesi geliştirmiş olması için gereklidir.

Din eğitimi, ergenlikte kişinin benlikle alakalı arayışlarına rehberlik etme, bu noktada ulaştığı bilinç düzeyini olumlu anlamda besleme ve onun arayışına yeni bir boyut kazandırma görevlerini üstlenmelidir. Anne babanın ve toplumun denetiminden giderek uzaklaşan günümüz gençliğinin kendine yeter ahlaki bir kendilik geliştirmesi

⁵³⁷ Ekşi, “Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik”, 160.

⁵³⁸ Bahçekapılı, “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, 11.

⁵³⁹ Perşembe, “Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine”, 19.

⁵⁴⁰ Mustafa Koç, “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”, *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 85-88.

⁵⁴¹ Adem Şahin, “Ergenlerde Dindarlık ve Empati”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2008), 149-166.

⁵⁴² Saffet Kartopu - Hızır Hacıkeleşoğlu, “Gençliğin Kimlik İnşasında Dini Değerlerin Rolü: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri*, ed. Abdullah İnce (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 115.

zorlaşmıştır.⁵⁴³ Bu bağlamda ergende ortaya çıkabilecek olası bir kimlik yabancılaşmasının önüne geçmek için din eğitiminin kazanımlarından istifade etmek faydalı olacaktır.

2.2.2.4.2. Özerklik

Çocukluktan ergenliğe geçişle birlikte özerkliğe düşkünlük artmakta ve ebeveynlere bağlılığın yerini akran bağlılığı almaktadır.⁵⁴⁴ Gençlik dönemi bireyleri özerk olma ihtiyacı içerisinde.⁵⁴⁵ Ayrıca bireylerin onur ve bağımsızlıklarına en düşkün olduğu dönemin gençlik dönemi olduğu söylenebilir.⁵⁴⁶ Bu dönemde, bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan bağımsızlık duygusu, bireyin kendisi olması ve kendi potansiyelini kullanması noktasında fırsat sunan bir duygudur. Bu duygu, gence çevrenin bağlarından kurtulup var olan her şeyi yeniden düşünme ve özgür iradesi ile kendi hayatını kurma imkânını verir. Bu durum, bireyin kendi yaşantısını kurması ve bir birey olarak var olabilmesi açısından gerekli ve yararlıdır.⁵⁴⁷

Kendi kendisini yönetebilme yetisi kazanmak, ergenlik döneminin gelişim görevlerinden biridir.⁵⁴⁸ Havighurst'a göre ergenlik çağında elde edilmesi gereken önemli yetkinlerden biri, anne baba bağımlılığından sıyrılabilme. Sağlıklı bağımsızlık, gencin hayatını bir yetişkin olarak devam ettirebilmek için kendini gerçekleştirebilmesi ve gerekli becerileri kazanmasıdır. Genç birey, bu süreç boyunca hem kendi öz benliğine sadık kalabilmeli hem de yakın çevresindekilerinin beklentilerine cevap vermelidir.⁵⁴⁹ Sağlıklı bir bağımsızlık için bu dönemde anne babalar ergen çocuklarının yapabilecekleri işlerde kendilerine olanak vermeli ve bu şekilde bağımsızlıklarını dengeli bir şekilde desteklemelidir. Bununla birlikte onlara bir yetişkin muamelesi yapmaları da önemlidir.⁵⁵⁰ Ergenlerin anne babalarıyla yaşadıkları kavgaların çoğu bağımsızlaşma isteklerinden kaynaklanmaktadır. Bu kavgaların erkeklerde az, kızlarda ise daha çok görüldüğü aktarılmaktadır. Bunun nedeninin ise

⁵⁴³ Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkânı*, 264.

⁵⁴⁴ Laurence Steinberg - Susan B. Silverberg, "The Vicissitudes of Autonomy in Early Adolescence", *Child Development* 57/4 (1986), 848.

⁵⁴⁵ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 140.

⁵⁴⁶ Aybey, "Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi", 937.

⁵⁴⁷ Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, 266-267.

⁵⁴⁸ İlkay Demir, "Ergenlik Dönemi Problemleri ve Anne-Babalar", *Ana-Baba Okulu*, ed. Haluk Yavuzer (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011), 199.

⁵⁴⁹ Yavuzer, *Gençleri Anlamak*, 47.

⁵⁵⁰ Janey Downshire - Naella Grew, *Ergenlerle İletişim Sanatı*, çev. Arda Tay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 164.

anne babaların kız çocuklarını daha çok kısıtlama yolunu tercih etmesi olduğu düşünülmektedir.⁵⁵¹

Çoğu kimse tarafından problemlili olarak görülen ergenlik dönemi, bireyin kendine ilişkin farkındalık kazanması ve benlik bilincini daha üst düzeye taşıması için bir fırsat olarak görülmelidir. Bu süreçte birey, döneme özgü olan özgürlük arzusu ve otoriteye karşı çıkış gibi özelliklerini kullanarak kabuğunu kırmaya ve gerçek ben'ini bulmaya çalışır. Böylece kendi için çizilen kalıpları kırarak kendini yeniden inşa etme ve gerçek ben'ile tanışma fırsatı elde eder. Bireylerin bu süreçte kendilerini ifade için itiraz, eleştiri ve başkaldırı gibi tutum ve davranışlara başvurmaları saygısızlıktan ziyade birey olma deneyimlerinin işlevsel araçları olarak değerlendirilmelidir.⁵⁵²

Ergenler, benliklerini bulduklarında anne baba kontrolünden kurtulabilme savaşı verirken, anne baba da çocuklarının üzerindeki kontrolü kaybetmenin endişesini yaşarlar. Bu durumun hemen her ailede yaşanan bir çatışma ve kaos olduğu söylenebilir.⁵⁵³ Ergenler ile ebeveynler arasında genel olarak mahremiyet, karşı cinsle arkadaşlık, para, kıyafet, disiplin, arkadaş seçimi, ev dışında arkadaşlarıyla geç saatlere kadar vakit geçirme gibi hususlarda daha fazla özgürlük isteği üzerine çatışma yaşanmaktadır.⁵⁵⁴ Ergenler üzerinde aşırı kontrol sağlamak doğru kabul edilmemektedir. Bir taraftan onlara yetişkin muamelesi yapıp öbür taraftan onlara çocuk gibi davranmak bir çelişki meydana getirebilir.⁵⁵⁵ Anne babaların gençlere sevgi göstermeleri ve destek vermeleri onlarla olumlu ilişkiler kurmalarına katkı sağlayacaktır. Nitekim anne babasından umduğu sevgiyi ve desteği hissedemeyen gençler, onlarla çatışabilmektedir.⁵⁵⁶ Bu nedenle olumlu ilişkilerin kurulması için gençlerle iletişimde hassas davranmak hayati bir öneme sahiptir. Özellikle onlarla kurulacak iletişimde konuşmaktan ziyade onları dinlemek gerekir. Onların çok sinirli ve endişeli olduğu anlarda dahi yetişkinlerin iyi bir dinleyici olmaya çalışmaları faydalı

⁵⁵¹ Bühler, Spiegel ve Thomas, "Ergenlik Dönemine Toplu Bakış", 103.

⁵⁵² Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkani*, 262.

⁵⁵³ Döğüşgen, *Çocukluktan Ergenliğe Duygusal Gelişim ve Özgüven*, 108.

⁵⁵⁴ Smith, *Education*, 73; Cohen, *A'dan Z'ye Psikoloji*, 225.

⁵⁵⁵ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 169.

⁵⁵⁶ Adnan Kulaksızoğlu, "Gençlik Çağı ve Ülkemizde Gençlik Sorunları", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 2 (1990), 133.

olacaktır. Bu şekilde davranmak onlarda önemsendiği, saygı duyulduğu hislerini kuvvetlendirecektir.⁵⁵⁷

Bağımsızlık ihtiyacı başıboşluk ve otorite yokluğu şeklinde algılanmamalıdır.⁵⁵⁸ Ergen bireye sunulan özgürlük aşırı düzeyde olursa bu onun için felaketlere yol açabilir. Aşırı derecede koruyucu ve baskıcı olmak da ergenin tam olarak gelişmemesine, bazı sıkıntılar yaşamasına, isyan etmesine neden olabilir. Son zamanlarda toplumda ergenlere daha geniş özgürlük alanları tanınmış ve daha az korumacı tutumlar sergilenmeye başlanmıştır.⁵⁵⁹ Oysaki genç bireyi denetim altına almadan demokratik tutum sergileyeceğim düşüncesiyle sınırsız bir hüviyetle eğitmeye çalışmak pek çok probleme kaynaklık edebilmektedir.⁵⁶⁰ Ergen bireylere öncelikle özgürlüğün her istediklerini gerçekleştirmek, kuralsız hareket etmek anlamına gelmediği bilinci kazandırılmalıdır. Bunun yanında özgürlüğün, insan olmanın asli vasıflarıyla, özellikle ahlaki sorumlulukla beraber gerçek anlamına kavuşacağı noktasında bir farkındalık oluşturulmalıdır. Modern dünyada öne çıkarılan sorumsuz özgürlük anlayışından ziyade sorumluluk ile dengelenmiş bir özgürlük alanı hazırlanmalıdır. Yetişkinliğe kadar ergen bireylere toplum tarafından bir sorumluluk yüklenilmemesi, sorumsuz özgürlük anlayışını besleyebilmektedir.⁵⁶¹ Bu olumsuzluğu engellemek adına genç bireylere üstesinden gelebilecekleri birtakım sorumlulukların yüklenilmesi ve dengeli bir özgürlük ortamı sağlanması, sağlıklı bir bağımsızlık için son derece önemlidir.

Bazı bireyler, çevresindeki kısıtlamaların önemli bir kısmının din sebebiyle olduğunu aktarmışlardır.⁵⁶² Birtakım dindar ailelerin ve dini eğitim veren kurumların ergenlerin özgürlük alanını katı ve sert kurallarla sınırlandırmaya çalışmaları ve onlara kendi kararlarını almaları noktasında hiçbir özgürlük tanımamaları onların birey oluşlarına zarar verebilmektedir.⁵⁶³ Din ve ahlak eğitiminin amaçlarından biri, bağımsız ve kendi özgürlüğüne sahip çıkan bireylerin gelişimine katkıda bulunmaktır. Özgürlük,

⁵⁵⁷ Ömer Faruk Söylev, “Gençlerle Sağlıklı İletişim Dili: Konuşmak mı? Dinlemek mi?”, *Diyanet Aylık Dergi* 286 (2014), 21.

⁵⁵⁸ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 80.

⁵⁵⁹ Altaş, “Ortaöğretimde Din Eğitimi”, 207; Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi*, 76-77.

⁵⁶⁰ Özdemir, *Din Eğitiminde Ailenin Yeri ve Önemi*, 67.

⁵⁶¹ Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkani*, 265.

⁵⁶² Altaş, “Ortaöğretimde Din Eğitimi”, 209.

⁵⁶³ Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkani*, 265.

dini inanç ve ahlaki davranışın olmazsa olmaz şartıdır. Çünkü dini ve ahlaki davranışın en öncelikli koşulu, insanın hür iradesiyle katılımını gerektirir.⁵⁶⁴

İslam'ın, dini dayatma konusunda çok açık bir tepkiselliği vardır.⁵⁶⁵ İslam, hiçbir dayatmayı tasvip etmez. Din, insanın aklını kullanmasını ve bununla beraber karar vermesini öncelemektedir. Bu süreçlerin kullanılmadığı bir ortam dini açıdan tehlikeli kabul edilmektedir. Çünkü özgürlükleri kısıtlamak, dini istismara giden yolları açabilmektedir.⁵⁶⁶ Bu nedenle din eğitimi sürecinde otoriteci bir yaklaşımla gençlerin bağımsızlık duygularını olumsuz yönde etkilememelidir. Din eğitiminde dinin emirlerinin katı bir tutumla kabul ettirilmeye çalışılması, gençlerin dinden uzaklaşmalarına ve inatlaşmalarına sebep olabilir. Bu süreç boyunca son derece hassas davranılmalı ve gençlerin bağımsızlıklarına katkıda bulunulmalıdır.

2.2.2.4.3. Özdeşleşme

Özdeşleşme, bireyin etkilendiği kişilerin hal ve hareketlerini model alıp kendi davranış biçimine yansıtmasıdır. Özdeşim kelimesi ile eş anlamlı olan özdeşleşme, basit bir taklit olarak görülmemelidir.⁵⁶⁷ Özdeşleşmenin ergenlik döneminin temel gelişim unsurlarından biri olduğu söylenebilir.

Ergenlik dönemi, model arayışının yoğun olduğu bir dönem olmasından dolayı bu çağdaki bireyler kendilerine rol model ararlar. Bakış açıları doğrultusunda başarılı ya da ideal gördükleri insanları model olarak benimser ve benimsedikleri bu kişilerin davranışlarını sergilemeye çalışırlar.⁵⁶⁸ Gençlerin bir kısmı, orijinal fikirli ve karakter sahibi kişilerden etkilenecek onlar gibi olmaya çalışırlarken; bir kısmı ise şair, edebiyatçı, sporcu, bilim adamı, sanatkâr, devlet adamı ve tarihi kahramanlara benzeme gayreti ve özentisi içerisinde olabilirler. Kılık kıyafet ve davranış noktasında bu kişileri model almaya çalışan gençlere de rastlamak mümkündür.⁵⁶⁹ Modern çağda gençler, sosyal medya aracılığıyla başka ülkelerde bulunan şarkıcılara, oyunculara, youtuberlara dahi hayranlık duyup onlarla özdeşleşebilmektedirler. Buna bağlı olarak gençlerin önemli bir kısmı, ailelerinin ve içinde bulundukları toplumun kültürel değerleriyle

⁵⁶⁴ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 90.

⁵⁶⁵ Bakara, 2/256.

⁵⁶⁶ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 136.

⁵⁶⁷ Taştekin, *Eğitim ve Din Eğitimi I*, 237.

⁵⁶⁸ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 30.

⁵⁶⁹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 140.

bağdaşmayan davranışlara sahip olabilir.⁵⁷⁰ Türkiye’deki gençlerin batı kaynaklı film ve dizilerde oynayan yabancı aktörlere giyim kuşam başta olmak üzere hal ve hareketlerde, hatta kullandıkları kelimelerde dahi benzemeye çalıştıkları vurgulanmaktadır.⁵⁷¹

Yapılan bir araştırmada gençlerin en çok model aldıkları kişilerin başında sosyal medya fenomenlerinin geldiği ifade edilmiştir. Gençlerin, fenomenlerin videolarında izlediklerini yapmaya çalıştıkları ve onların dış görünüşlerini, jest ve mimiklerini, konuşmalarını, davranışlarını taklit etmeye çalıştıkları belirtilmektedir.⁵⁷² Ergenlerin içinde bulundukları sosyal çevrede ve takip ettikleri sosyal mecralarda sergilenen model davranışlar; onların duygu, düşünce ve davranışlarını etkileyebilmektedir. Bunun yanı sıra sosyal medyada özdeşim kurulan kişilerin, gençlerin dini, ahlaki ve kültürel değerlerini şekillendirmede ve bu değerlerin dejenerasyona uğramasında önemli bir etken olduğu söylenebilir. Gençlerin sosyal medyada takip ettikleri kişilerin davranışlarını model alma konusunda daha dikkatli ve bilinçli olmaları yararlı olacaktır.

Gençlik dönemindeki etkileşim, hayatın diğer dönemlerinde olmayacak kadar güçlüdür.⁵⁷³ Çocuklar taklit ile öğrenirlerken, gençler ise özdeşleşme ile davranışlarını şekillendirirler. Bu nedenle ergenlik çağındaki gençlere etkili özdeşim modellerinin sunulması gereklidir. Bu modeller aileden olabileceği gibi gencin sosyal çevresinden bir öğretmen, arkadaş veya ideal bir kimse de olabilir. Gençlerin yakın çevresinde bulunan modellerin, yaşantılarına dikkat etmek suretiyle onları daha kolay yönlendirebilecekleri düşünülmektedir.⁵⁷⁴ Bu amaçla gencin en yakınında bulunan anne babaların davranışlarına daha çok dikkat etmeleri önem kazanmaktadır. Gençlerin anne babalarını örnek almalarında etkili olan birtakım etmenler söz konusudur. Bunların başında “benzerlik” gelmektedir. Gençler, ahlaki tutum ve davranışlar konusunda en çok kendisine benzemek istediği ve rol model aldığı kişilerden etkilenmektedirler. Bu nedenle ebeveynlerin örnek davranışlar sergilemeleri oldukça önemlidir. Bunun yanında anne babanın gence “sevgi ve şefkat” göstermesi de gerekmektedir. Çünkü gence gösterilen sevgi ve şefkat, gencin onları model alması açısından etkili bir unsurdur.

⁵⁷⁰ Yiğit, “Modern Çağda Gençlik Problemleri ve Din Eğitimi”, 312.

⁵⁷¹ Abdulkerim Bahadır, “Günümüz Kitle İletişim Araçlarının, Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 487.

⁵⁷² Handan Yalvaç Arıcı, “Sosyal Medyanın Etkilerine Yönelik Manevi Danışmanlık Eğitimi İhtiyacı Analizi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 282.

⁵⁷³ Aybey, “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi”, 937.

⁵⁷⁴ Karaköse, *Din Eğitiminde Bireyi Tanımak*, 99; Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 93.

Gençlerin bir başkasını model almasını etkileyen etmenlerden biri de modelin “güç ve üstünlük” özelliğidir. Ergenlik döneminde anne babanın çalışma yaşamındaki başarıları, saygınlıkları ve gencin davranışlarını kontrol altında bulundurabilme özellikleri, gencin anne babasına saygı duymasına ve onları örnek almasına neden olabilmektedir.⁵⁷⁵ Anne babaların söz konusu özelliklerle bezenmeye çalışmaları gençlerin onları rol model almalarını kolaylaştıracaktır.

Örnek gösterilmeye layık pek çok model şahsiyetin yaşamından kesitler sunularak gençlerin bilinçlendirilmeleri sağlanabilir.⁵⁷⁶ Bu amaçla yetişkinler ve öğretmenler, gençleri başarıları ile ön plana çıkmış kimselerle bir araya getirebilirler. Sözgelimi öğretmenlerin başarı hikâyelerini paylaşacak kimseleri okula davet etmeleri, gençlerin model arayışlarına verilmiş bir yanıt olacaktır. Yazar, şair, müzisyen, bilim insanı gibi başarılı insanlar öğrencilere kendi alanlarını anlatabilir, çalışmalarının ve emeklerinin ürünü olan başarı hikâyelerini paylaşabilirler. Kur'an'da kıssalarına yer verilen ideal şahsiyetler, dini metinlerde geçen güzel ahlak sahibi kahramanlar ve tarihi şahsiyetler de çeşitli okumalar sayesinde gencin dünyasına sunulabilir.⁵⁷⁷ Din eğitimi ve öğretiminde hikâye kullanımı, kuşaklar arası bir iletişim türü olarak nitelendirilmektedir. Bu yöntem, Kur'an-ı Kerim'de de sıkça kullanılan yöntemlerden biridir. Daha önceki nesiller de dini, kültürel ve ahlaki değerleri aktaran hikâyeleri okuyarak veya dinleyerek yetişmiş, bu hikâyeler sayesinde duygu ve düşünsel açıdan pek çok kazanım elde etmişlerdir.⁵⁷⁸ Bir araştırmaya göre din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin önemli bir kısmı, derste kıssa kullanımının konuya canlılık katarak öğrencilerin derse yönelik olumlu tutum geliştirmelerine ve anlatılan bilgilerin kalıcılığına katkı sağladığını vurgulamışlardır.⁵⁷⁹ Buna göre, din eğitimi sürecinde hikâye yöntemi kullanılarak hem gençlerin hikâyede geçen kahramanlarla olumlu özdeşim kurmalarına hem de derse karşı olumlu tutum beslemelerine katkı sağlanabilir.

Gençlere örnek olmak açısından onlarla kurulacak ilişkilerde tutarlılık ilkesine de riayet edilmelidir. Zira gençler tutarlı davranışları çabuk fark eder ve onları model

⁵⁷⁵ M. Akif Kılavuz, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, 44-50.

⁵⁷⁶ Pakdemirli, *Genç Dindarlığı ve Din Eğitimi*, 59.

⁵⁷⁷ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 30.

⁵⁷⁸ Yaşar Fersahoğlu, “Din Eğitimi ve Öğretiminde Bir İletişim Yöntemi Olarak Hikaye”, *EKEV Akademik Dergisi* VII/16 (2003), 121-130.

⁵⁷⁹ Fatih Kaya, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Kıssa ve Menkıbe Kullanımının Öğretmen Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2020), 42.

davranışlar şeklinde idealize ederler.⁵⁸⁰ Aynı zamanda sözleri ile davranışları arasında bir uyum olmayan yetişkinler, ergenlik dönemindeki gençler tarafından sıkça eleştirilebilirler.⁵⁸¹ Özellikle dini açıdan rol model konumunda olup ancak söylemleri ve davranışları din ile uyumlu olmayanlar daha çok dikkat çekerler. Bu bakımdan genç bireylerde, istenen gelişimin gerçekleşebilmesi için söylemleri ve davranışları din ile uyumlu olan kimselere ihtiyaç vardır. İnternetin yaygınlaşması sonucu günümüz gençlerinde rol model alternatifleri artmıştır. Bu durum, istenmeyen kişilerin rol model olma riskini arttırmaktadır.⁵⁸² Bu nedenle gencin çevresinde bulunan kişilerin söylemleri ve davranışlarının tutarlılık içinde olması önem arz etmektedir.

Günümüzde ergen sorunlarının temelinde akran gruplarının olumsuz etkilerinin olduğu söylenebilir. Özellikle ilgisiz veya aşırı otoriter yapıli ailelerde ergen bireyler bir nevi ev ortamından arkadaş ortamına itilmektedirler.⁵⁸³ Arkadaş ortamına sığınan ergen bireyler, gruptaki olumsuz rol modeller nedeniyle pek çok istenmeyen davranışlara sahip olabilmektedirler. Otorite tanımazlık, şiddet, sahtekârlık, akran zorbalığı, erken cinsel gelişim, kendi kendine zarar verme, toplumsal sorumluluğun azalması gibi durumlar akran gruplarında kazanılan söz konusu olumsuz davranışlar arasındadır.⁵⁸⁴ Olumsuz akran etkisini azaltabilmek için gençlerin olumlu kişiliklere sahip bireyler ile arkadaşlık kurmaları ve bu noktada ebeveynlerin gençlere rehberlik etmeleri gerekmektedir.

Dinin ortaya koyduğu modeller, kimlik kazanma arayışında olan bireyler için hazır kimlik kalıpları sağlama noktasında önemli bir yere sahiptir.⁵⁸⁵ Özellikle Hz. Peygamberin (s.a.v) hayatının bu noktada gençlere örnek ve rehber oluşturduğu ifade edilebilir. Yaşamın her aşaması için pek çok olumlu örneği ihtiva eden Hz. Peygamberin (s.a.v) hayatının öğrenilmesi, gençleri yaşayabilecekleri zorlukları aşma noktasında motive edebilir. Nitekim onun hayatı, tutum ve davranışları, gençlerin hayatlarını güzelleştirmede ve problemlerini çözmede yararlanabilecek pek çok olumlu

⁵⁸⁰ Suat Cebeci, “Din Görevlisinin Gençlerle İletişim Becerileri”, *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri*, ed. Abdullah İnce (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 213.

⁵⁸¹ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 79.

⁵⁸² Muhammed Muhdi Gündüz, “Gelişim Özellikleri Doğrultusunda Gençliğin Din Eğitimi”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/4 (2020), 1111.

⁵⁸³ Karaköse, *Ergen Psikolojisi ve İletişim*, 73.

⁵⁸⁴ Mahmut Tezcan, *Değerler Eğitimi Sosyolojik Yaklaşım* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2018), 2.

⁵⁸⁵ Bahadır, “Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi”, 119.

örneği içermektedir.⁵⁸⁶ Hz. Peygamberin gençlik döneminde öne çıkan adaletli tutumu, çalışkanlığı, sosyal meselelere duyarlı oluşu gibi özellikleri gençlerin kişilik gelişimlerini olumlu yönde etkileyebilir. Dini referanslar eşliğinde özdeşleşme ihtiyacını bu şekilde gideren ergen bireyler nerede nasıl davranacağı, hangi özelliklere sahip olacağı hususunda önemli avantajlar elde edecektir.

2.2.3. Ergenlik Dönemi Ailede Din Eğitimi ve Önemi

2.2.3.1. Aile Yapısının Ergenin Dini Gelişimine Etkisi

Sağlıklı bir toplum ancak sağlıklı bireyler yetiştiren ailelerin var olmasıyla mümkün olabilir. Aile, toplumun en küçük ve en önemli birimidir. Bu birim ne kadar güçlü olursa toplum da o nispette güçlü ve geleceğinden emin olur.⁵⁸⁷ Aile ortamı, bireysel benlik gelişimi ve karakter açısından da başlıca eğitim alanıdır. Anne baba ve kardeş sevgisinin olduğu huzurlu bir aile yuvası, özellikle yeni duyguların ortaya çıktığı ve duygusal tutumların belirlendiği ergenlik dönemi için son derece gereklidir.⁵⁸⁸ Bozuk aile ilişkileri, mutsuz çocukluk yaşantıları, sevgi ve ilgi eksikliğinin sebep olduğu birtakım gerilimler, gençlerin din değiştirmelerine dahi sebep olabilmektedir. Nitekim ailesine duyduğu tepkiden ötürü onlardan intikam alma dürtüsü ile dinini değiştiren bireylerin sayısı azımsanmayacak düzeydedir.⁵⁸⁹ Bu nedenle ailedeki huzur eksikliğini hafife almamak ve bu durumun pek çok olumsuzluğa kaynaklık ettiğinin bilincinde olmak gerekir.

Hayatın ilk yıllarında anne babaların küçük çocuklarının bilgi ve tutumları üzerinde önemli bir etkisi vardır ve bu uzun yıllar devam eder. Ancak çocuklar yaş aldıkça alternatif tutum ve değerlerin farkına varırlar. Özellikle ergenlik dönemine geldiklerinde ebeveynin etkisine meydan okuyup onların hükümlerini reddedebilirler.⁵⁹⁰ Ergenlik döneminin genellikle bireyin ebeveynden bağımsız olmaya çalıştığı ve referans grubunun anne babadan arkadaşlara kaydığı bir dönem olduğu görüşü hâkim olsa da bu durumun her yerde geçerli olmadığını belirtmek mümkündür.

⁵⁸⁶ Saadettin Özdemir, “Dini Sosyal Hizmet Alanları”, *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan, Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 393.

⁵⁸⁷ Mehmet Zeki Duman - Bengül Güngörmez Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık* (Ankara: Nobel Yayınları, 2022), 35.

⁵⁸⁸ Smith, *Education*, 73.

⁵⁸⁹ Hayati Hökelekli ve Celal Çayır, “Gençlerin Din Değiştirip Hristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 40-41.

⁵⁹⁰ Hyde, *Religion in Childhood and Adolescence*, 217.

Bu durumun kültürden kültüre değişkenlik gösterdiği söylenebilir.⁵⁹¹ Aynı zamanda anne babanın çocukları üzerindeki etkisi gençlik döneminde büyük ölçüde azalsa da potansiyel olarak ergen bireylerin dini gelişimleri üzerinde en tesirli etkenlerin başında yine anne baba gelmektedir.⁵⁹²

Ülkemizdeki gençlerin aileleriyle en çok çatışmaya girdikleri konular birkaç noktada toplanmaktadır. Bunlar; anne babanın baskıcı tutumları, gençleri çocuk yerine koymaları, anlayışsızlıkları, gencin kararlarına katılmamaları ve kendilerine sorumluluk vermemeleri şeklindedir.⁵⁹³ Bazı ergenler, aileleriyle yaşadıkları problemlerin çözümüne ilişkin umutlarını kaybedince evden kaçma, çetelere katılım sağlama, alkol ve uyuşturucu gibi zararlı maddelere sığınma, şiddete yönelme veya intihara teşebbüs etme tarzında birtakım tehlikeli davranışlara meyledebilirler. Onlar, bu davranışlara yönelirken başlarını daha da büyük sıkıntılara koyduklarını hesap edemezler.⁵⁹⁴ Anne babalar, çocuklarının bu olumsuz değişimi karşısında şaşkınlığa uğrayabilirler. Bu durumda ebeveynlerin ergenlikte ortaya çıkan değişimleri anlayıp çözüm odaklı bir tavır sergilemeleri uygun bir yaklaşım olacaktır. Nitekim ergen ve ebeveyn arasındaki çatışmaların süreklilik kazanması, ergenin tehlikeli davranışlara yönelmesine neden olabilmektedir.

Dini gelişim yönünden ergenlik döneminin kritik bir süreç olduğu söylenebilir. Bu dönemde birey pek çok çevresel etkene maruz kalsa da özellikle ailenin bu süreçteki önemi yadsınamaz. Ergenin dini gelişimi açısından kendisine verilen din eğitimi üzerinde ailenin büyük bir rolü vardır.⁵⁹⁵ Konuyla ilgili yapılan bir araştırma sonucunda ailenin, çocukların dini yönelimlerinin oluşmasında çok etkili bir kurum olduğu tespit edilmiş, hem çocuk hem de gençlerin dindarlık düzeylerinin genellikle ailenin dindarlık düzeyi ile paralel olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁹⁶ Dini sosyalleşmelerin ilk olarak ailede kazanılmasından ötürü bireylerin dini yönelimlerinin genellikle ebeveynleriyle uyumluluk arz ettiği söylenebilir.⁵⁹⁷ Ayrıca ailedeki tüm üyelerin din ile etkileşime girmesinin, ergen bireylerin davranışları üzerinde sadece bir üyenin veya anne babadan

⁵⁹¹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Benlik Aile ve İnsan Gelişimi* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2022), 192.

⁵⁹² Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 86.

⁵⁹³ Perşembe, “Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine”, 10.

⁵⁹⁴ Döğüşgen, *Çocukluktan Ergenliğe Duygusal Gelişim ve Özgüven*, 109.

⁵⁹⁵ Geçgin, “Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi”, 85.

⁵⁹⁶ Atalay, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*, 254.

⁵⁹⁷ Abdurrahman Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 22.

herhangi birinin dinle etkileşime girmesine göre daha etkili olduğu belirtilmektedir.⁵⁹⁸ Buna göre ergenlikte sağlıklı bir dini gelişim sürecinin oluşumu için ailedeki tüm üyelerin dini bir yaşam tarzını benimsemiş olmaları önem arz etmektedir.

Aile yapısı, gençlerin dindarlığını etkileyebilecek bir potansiyele sahiptir.⁵⁹⁹ Anne babanın çocukları ibadete alıştırma sürecindeki tutum ve davranışları, gençlerin dini gelişimini büyük ölçüde etkilemektedir. Baskıcı tutum ve davranışlar, bireyin dinden soğumasına dahi sebep olabilir. Örneğin henüz küçük yaşlardayken babası tarafından fiziksel şiddet uygulanarak namaza alıştırılmaya çalışılan bir genç, yaşadığı baskıdan ötürü namaz ibadetini sırf gösteriş için babasının bulunduğu ortamlarda kıldığını ve daha sonraki dönemlerde namazı bıraktığını ifade etmiştir.⁶⁰⁰ Anne babanın çocukluk çağında kullandığı disiplin yöntemi, ergenlik döneminde gelişen Allah tasavvurunu etkileyebilmektedir. Katı bir disiplin uygulayan ve fiziksel cezalar veren anne babaların çocuklarında sert, korumasız ve rasyonel olmayan bir Allah tasavvuru gelişmektedir. Anne baba tutumunun çocukların Allah tasavvurunu önemli ölçüde şekillendirdiği ve bu etkinin ömür boyu devam ettiği unutulmamalıdır.⁶⁰¹ Çocukluk dönemi aile içi din eğitiminde uygulanan disiplin yönteminin bireyin hayatın geri kalanındaki Allah tasavvurunu ve dini gelişimini büyük ölçüde etkilediğini hatırlatarak ve sevgiyi merkeze alarak bir eğitim gerçekleştirmelidir.

Sağlıklı bir dini gelişim için gençlik dönemi bireyleriyle kurulan iletişimde kullanılan dil yumuşak ve kibar olmalı, emredici ve tehdit edici ifadeler kullanmaktan kaçınılmalıdır. Gençlerin en çok hoşlanmadıkları meselelerden biri de iyi aile çocuklarıyla karşılaştırılmalarıdır.⁶⁰² Bunun yanında onlar kendilerine ders verilmesinden de hoşlanmazlar. Onlara uzun nutuklar çekmek iletişimi kesintiye uğratabilir.⁶⁰³ Özellikle başkalarının yanında hatalarının yüzlerine vurulması, hakaretler edilmesi daha büyük problemlere yol açabilir. Bu nedenle onlarla kurulacak iletişimde hassas olmalı, gerekli uyarı ve tavsiyeleri yalnız kaldıklarında yapmalıdır.

⁵⁹⁸ Dianne K. Kieren - Brenda Munro, "Following the Leaders: Parents' Influence on Adolescent Religious Activity", *Journal for the Scientific Study of Religion* 26/2 (1987), 255.

⁵⁹⁹ Petts, "Parental Religiosity and Youth Religiosity: Variations by Family Structure", 97.

⁶⁰⁰ İsmail Sağlam, *Çocuk ve İbadet: 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2003), 213.

⁶⁰¹ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 156.

⁶⁰² Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 169.

⁶⁰³ Rukiye Karaköse, "Ergenlerle Etkili İletişim", *Etkili Din Öğretimi*, ed. Şaban Karaköse (İstanbul: Tedef Yayınları, 2010), 276.

2.2.3.2. Ergenin Din Eğitiminde Ailenin Rolü

Ailenin temel fonksiyonlarından biri kuşkusuz eğiticilik fonksiyonudur. Özellikle bireyin yaşamındaki ilk eğiticisinin ve öğretmeninin annesi olduğu söylenebilir. Bunu sırasıyla babası, kardeşleri ve ailenin diğer fertleri takip eder. Aile fertlerinin bireye karşı gösterdiği tutum ve davranışlar, bireyin yaşamı süresince başka kişilerle kuracağı ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. İnsanın tutum ve davranışlarının şekillenmesinde etkili bir rol oynayan aile içi eğitim, bu nedenle önemli bir yere sahiptir.⁶⁰⁴

Daha önceki konularda da geçtiği üzere ergenlik çağındaki bireyler, anne ya da babaları ile birlikte olmak yerine arkadaşları ile bir arada olmayı daha çok isterler.⁶⁰⁵ Ergenlerle aynı yerde yaşamının çocuklara kıyasla daha zor olduğu söylenmektedir.⁶⁰⁶ Çapçioğlu'na göre, dünyada ergen olmaktan daha zor olan bir şey var ise o da ergenlik dönemindeki bir gencin anne babası olmaktır. Bu geçiş dönemi, ergenler kadar anne babaları için de zor olabilmektedir. Zira ebeveynlerin daha önce tanıdıkları uyumlu çocuk gitmiş, yerine olumsuz davranışlar gösteren bir genç gelmiştir. Anne babalar bu süreçteki çocuklarının huysuzluklarına, tedirginliklerine, sebepsiz öfke patlamalarına bir türlü anlam veremezler. Gençlerin söz dinlemez ve uyumsuz davranışları karşısında genellikle soğukkanlılıklarını koruyamaz ve nasıl bir tutum benimseyeceklerinde kararsız kalırlar.⁶⁰⁷ Anne babaların bu dönemdeki çocuklarıyla güçlü bağlar geliştirebilmeleri oldukça önemlidir. Bunun için çocuklarının zevklerini göz önüne alarak birlikte ortak faaliyetlere katılmaları yararlı olabilir. Örneğin ergen çocuklarıyla birlikte yemeğe çıkma, sinemaya gitme, spor yapma, kamp yapma gibi faaliyetleri teklif etmeleri onlarla güçlü bağlar geliştirebilmeleri açısından olumlu katkılar sağlayabilir.

İlk sosyalleşme alanı olmasının yanı sıra ilk eğitimin de yapıldığı yer olan aile,⁶⁰⁸ din eğitiminin de ilk defa verilmeye başlandığı yerdir.⁶⁰⁹ Amerikalı din eğitimcisi James Lee, en başarılı değerler eğitiminin gerçekleştirileceği yerin aile

⁶⁰⁴ Köylü, "Ailede Din Eğitimi", 314.

⁶⁰⁵ Üstün Dökmen, *Küçük Şeyler 2* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2006), 95.

⁶⁰⁶ Altaş, "Ortaöğretimde Din Eğitimi", 208.

⁶⁰⁷ Çapçioğlu, "Gençlik Dönemi 'Kimlik Arayışı'nın Demokratik Değerlerin ve İletişim Becerilerinin Gelişimine Etkisi", 70.

⁶⁰⁸ Yıldız Kızılabdullah, "Kavramsal Çerçeve: Eğitim, Öğretim ve Din", *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan, Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 43.

⁶⁰⁹ Recai Doğan, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan, Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 289.

temelli eğitim olacağını söylemektedir.⁶¹⁰ Bir araştırmada ergenlerin % 83,3'ü dini inanç ve davranışlarının oluşmasında ailelerinin çok fazla etkili olduğu yanıtını vermişlerdir.⁶¹¹ Yine konuyla ilgili yapılan başka bir araştırmada da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Söz konusu araştırmada, gençlerin % 82,1'i Allah'ın varlığına inanma ya da inanmama konusundaki kararlarının oluşumunda ailelerinin etkili olduğunu belirtmişlerdir.⁶¹² Buna göre, bireyin dini tutumları üzerinde kayda değer bir öneme sahip olan aile, en etkili çevresel faktördür. Aile, genç bireyin en çok vakit geçirdiği kurum olması nedeniyle dini tercih noktasında da büyük bir etkiye sahiptir.

Ailede sağlıklı bir din eğitiminin gerçekleşmesinin önünde birtakım engeller vardır. Aile içindeki din eğitiminde karşılaşılan problemlerin çoğunlukla bilgi eksikliği, davranış noksanlığı ve metot hatalarından kaynaklandığını söylemek mümkündür.⁶¹³ Bazı ebeveynlerin dine yönelik ilgisiz bir tavır takınmaları, ilgili olan ebeveynlerin bir kısmının da etkili din eğitimi yöntem ve ilkelerinden bihaber olmaları, çocukların ideal düzeyde din eğitimi alamamalarına sebep olabilmektedir.⁶¹⁴ Geleceğe güvenle bakabilen bir toplumun inşasında gençliği yetiştirecek bilinçli ailelerin varlığı önemlidir. Bunun için anne baba adaylarının çocuk yetiştirme hususunda yeterli bilgi birikimine sahip olmaları elzemdir. Anne babaların çocukların gelişim özelliklerini tanımaları ve ergenlik dönemi gibi kritik evrelerin ehemmiyetinin bilincinde olmaları gereklidir.⁶¹⁵

İdeal bir din eğitiminin gerçekleşmesi için sağlıklı ve etkili bir iletişimin var olduğu huzurlu bir aile yuvası önem arz etmektedir.⁶¹⁶ Üyelerinin ihtiyaçlarını karşılayan ve onların gelişimi için uygun bir ortam oluşturan aile, sağlıklı bir ailedir. Sağlıklı ailede, fertler arasındaki ilişki rahat ve akıcı bir yapıya sahiptir. Özellikle anne babanın ilişkisi, ailedeki ilişkiler içinde en önemlisidir. Bu ilişki ne derece sağlıklı ise ailenin temeli de o derece sağlamdır. Sağlam temeller üzerine kurulu aile ortamından da

⁶¹⁰ Köylü, "Ailede Din Eğitimi", 319.

⁶¹¹ Fatma Oluğ, "Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 45.

⁶¹² İmamoğlu - Feriadoğlu, "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili", 27.

⁶¹³ Mustafa Öcal, "Ailede Çocukların Dini ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 3 (1996), 188-189.

⁶¹⁴ Köylü - Nazıroğlu, "İlköğretimde Din Eğitimi", 149.

⁶¹⁵ Duman - Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 35.

⁶¹⁶ Köylü, "Ailede Din Eğitimi", 321.

olgun insan yetişmesi beklenir.⁶¹⁷ Bu nedenle ideal bir gençliğin yetiştirilmesi için öncelikle huzurlu ve sağlıklı ailelerin tesis edilmesi gerekmektedir.

2.2.4. Ergenlik Dönemi Arkadaş Çevresinin Önemi

Ergenlik döneminde birey kendisini anlayan, önemseyen, sıkıntısını paylaşan ve beraber eğlendiği arkadaş grubuna sığınır. Arkadaş ilişkilerinin koparılması veya arkadaş seçimine karışılması ergenin en rahatsız olduğu konulardır. Anne baba ile çatışmaların doruğa çıkması genellikle bu konulardan kaynaklanmaktadır.⁶¹⁸ Bu dönem, anne babadan ziyade akran grubu değerlerinin daha fazla önemsendiği bir dönemdir. Ergen, arkadaş grubundaki nüfuzunu kaybetmemek adına grubun konuşma tarzını dahi taklit eder ve grubun ortak davranışlarını benimser.⁶¹⁹ Bunun temel nedeni ise ergenin arkadaşsız kalmaktan endişe duyması ve arkadaşsız kaldığında kendisini eksik ve yetersiz hissetmesidir. Ergenin sosyal beceriler geliştirmesi için arkadaş çevresine sahip olması gereklidir. Anne babanın bu süreçte ergenin olumlu arkadaşlıklar kurmasına imkân tanınması, sosyal gelişim açısından önemli katkılar sağlayacaktır.

Ergenin aile, okul ve sosyal çevre olmak üzere üç boyutlu bir eğitim çevresi bulunmaktadır. Bu üç eğitim çevresinden biri olan arkadaş grubunun ergen üzerinde önemli bir etkisi vardır. Birey, olumlu ya da olumsuz tüm davranışlarında arkadaşlarının etkisi altındadır. Bu bakımdan İslam eğitiminde önemli bir yere sahip olan Zernuci, Gazali, İbn Sina gibi düşünürler, bireyin arkadaş seçiminde çok titiz davranması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶²⁰ İmam Gazali, insanın arkadaşının hem iyi hem de kötü özelliklerini alacak bir tabiatla olduğunu ve iyilerle arkadaşlık kurmanın ahlakı düzeltmeye vesile olacağını ifade etmiştir.⁶²¹ Aynı zamanda insanın içinde bulunduğu çevrenin inanç, düşünce ve davranışlar üzerindeki etkisi sebebiyle Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamberin zalim kişilerle oturup kalkmamasını, inananların da dinle alay edenler ve dini inkâr edenlerle beraber olmamalarını emretmiştir.⁶²² Bu minvalde gençlerin olumlu

⁶¹⁷ Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2022), 70.

⁶¹⁸ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, 138.

⁶¹⁹ Özkaynak, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, 199.

⁶²⁰ Mehmet Faruk Bayraktar, "İslam Eğitiminde Öğrenciler", *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Köylü, Şakir Gözütok (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 321.

⁶²¹ İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din Cilt:3*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 139.

⁶²² Nîsa, 4/140; En'âm, 6/68.

özelliklere sahip bir arkadaş grubuna sahip olmaları, onların dini ve ahlaki gelişimleri için önemlidir.

Üniversite gençleri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, katılımcıların % 83'ü, arkadaş çevresinin genç bireyler üzerinde problemlere yol açıcı bir özellikte olduğu görüşünü belirtmişlerdir.⁶²³ Buna göre, gençlerin arkadaş çevresinden etkilendikleri ve pek çok olumsuz alışkanlık ve davranışı bu çevreden öğrendikleri söylenebilir. Yalan, küfürlü konuşma, hırsızlık, savurganlık, zina etme, kumar oynama, alkol, sigara, uyuşturucu madde kullanımı gibi olumsuz davranışlar bunlara örnektir. Bu olumsuz alışkanlıklar ve davranışlar, gençlere çok büyük zararlar vermektedir.⁶²⁴ Ancak belirtmek gerekir ki güçlü bir iradeye ve sağlam bir kişiliğe sahip olan genç bireyler, başkalarından kolay kolay etkilenmezler. Zayıf bir irade ve kişiliğe sahip olanlar ise başkalarının etkisi altına girip yanlış yola yönlendirilebilirler.⁶²⁵ Bu bakımdan arkadaş çevresinin olumsuz etkilerine karşı sağlam bir iradeye ve kişiliğe sahip gençlerin yetiştirilmesine özen gösterilmesi bu noktada gereklidir.

Ergenin edindiği arkadaş grupları, onun dini gelişimi açısından olumlu ya da olumsuz anlamda etkide bulunabilmektedir. Çünkü sosyal çevre birtakım konularda çelişkiler meydana getirerek ergen bireyi çatışmaya sürükleyebildiği gibi ona dini gelişimi için de yeni imkânlar sunabilmektedir. Ergenin içinde bulunduğu akran grubunun din algısı ve özdeşleşmiş olduğu modellerin dine atfettikleri değer, ergenlikteki dini gelişime yön verebilmektedir. Sözgelimi dindar bir ailede büyüyen ve dini ilgisi yüksek olan ergenler, bağlı oldukları inançlara ters hatta bunlara meydan okuyan anlayışlara sahip yeni arkadaşlar edinebilir ve bu arkadaşlar, genç bireyi dini inancı sorgulamak, dini yasakları çiğnemek ya da dini kimliği aşağılamak gibi olumsuz davranışlara itebilirler.⁶²⁶ Böylece ergenin dini gelişimi olumsuz etkilenebilir.

Ergenin arkadaş olarak seçtiği kimseler bilgi ve ahlak açısından ideal düzeyde değilse açıktan müdahale yerine, öncelikle konuyu ergen bireyle istişare etmeli ve tartışmalıdır. Bununla birlikte kötü arkadaşın olumsuz etkileri sohbet ortamında sıklıkla vurgulanmalıdır. Anne baba böyle bir durumda, yetersiz kaldığını düşünürse gencin sevip saydığı amca, dayı gibi yakın akrabadan birisinin kötü arkadaşın olumsuz etkileri

⁶²³ Aybey, “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi” 942.

⁶²⁴ Soysaldı, “Geleceğimizin Teminatı Olan Gençlerimizi Tehdit Eden Zararlı Alışkanlıklar”, 24.

⁶²⁵ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 144.

⁶²⁶ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 148-149.

üzerine gençle bir sohbet gerçekleştirmesini talep edebilir.⁶²⁷ Ayrıca bilinmelidir ki arkadaş çevresinin olumlu olumsuz etkilemelerine karşı gencin bilinçli bir seçici olabilmesi, anne babası ile kurduğu iletişimin niteliğine bağlıdır. Özellikle çeşitli değişimlerin yoğun olarak yaşandığı ergenlik döneminde bireyin anne babasının yönlendirici tutumuna ihtiyacının arttığı unutulmamalıdır.⁶²⁸ Anne babanın ergenin günlük hayatında ne yaptığı, vaktini nerede geçirdiği, kimlerle arkadaşlık kurduğu gibi hususlarda da haberdar olması, birtakım olası problemleri önlemek açısından faydalı olabilir.

640 genç üzerinde yapılan bir araştırmada, bu gençlerin % 83,9'u arkadaşlarıyla dini konuları konuştuklarını ifade etmişlerdir.⁶²⁹ Bu durum, ergenlik sürecindeki dini konuşmaların büyük bir kısmının arkadaş grupları ile yapıldığını göstermektedir. Ayrıca ergenlikte akranlar ile beraber dini faaliyetlere katılım sağlamak da dini gelişim açısından olumlu katkılar sağlayabilmektedir.⁶³⁰ Yapılan bir çalışmada, akran dindarlığının ergenin dini tutumunu şekillendirmede önemli bir belirleyici olduğu tespit edilmiştir.⁶³¹ Burada, dindar akranların ergenin dini gelişiminde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Diğer taraftan ergenin dini konular üzerinde sohbet ettiği arkadaşlarının dini bilgileri yetersiz ise bu durumda, yanlış din anlayışları da meydana gelebilir. Yine bu durumda, anne babanın ve eğitimcilerin genci bu konuda bilinçlendirmesi gerekmektedir. Gencin her duyduğu dini bilgiye inanmaması, dini bilgiyi gerçek kaynağından ya da uzman kişiden öğrenmesi gerektiği bilinci kazandırılmalıdır.

2.2.5. Ergenlik Döneminde Okulda Din Eğitimi ve Önemi

2.2.5.1. Ortaöğretimde Din Eğitiminin Tarihsel Süreci

Toplumun eğitim ve öğretim ihtiyacını gidermek amacıyla kurulmuş olan okullar, önceleri devletin denetim ve gözetiminde vakıflar aracılığıyla yürütülürken Tanzimat sonrasında ise bizzat devlet eliyle yürütülmeye başlanmıştır.⁶³² Okul, yaşamın

⁶²⁷ Abdullah, *Ergenlik Dönemi ve İletişimde 22 Problem*, 89-90.

⁶²⁸ Aydın, *Eğitim Psikolojisi*, 15.

⁶²⁹ Orhan Demir, "Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Din Eğitimi Problemleri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 8 (2001), 215.

⁶³⁰ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 158.

⁶³¹ Gunnoe - Moore, "Predictors of Religiosity among Youth Aged 17-22: A Longitudinal Study of the National Survey of Children", 621.

⁶³² Akyürek, "İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve", 93.

devam ettirilmesi ve vatandaşların refahının geliştirilmesi yönünde özel bir amacı gerçekleştirmek üzere toplum tarafından tesis edilen bir kurumdur.⁶³³

Liselere din derslerinin girme süreci, 7 Ekim 1967 tarihinde Talim Terbiye Dairesi Başkanlığı'nın aldığı kararla başlamıştır. Alınan karar doğrultusunda din dersi, “din bilgisi” dersi adı ile lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarında haftada birer saat isteğe bağlı olarak okutulmuştur.⁶³⁴ 22 Temmuz 1974 tarihine gelindiğinde Talim ve Terbiye Kurulu'nun kararı ile lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarına zorunlu “ahlak” dersi getirilmiştir.⁶³⁵ Daha sonrasında 18 Şubat 1982 tarihinde Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'ndan çıkan karar ile önceki yıllarda isteğe bağlı olarak okutulan din bilgisi dersleri ile zorunlu dersler arasında yer alan ahlak derslerinin yürürlükten kaldırılmasına ve bu iki dersin “din ve ahlak bilgisi” dersi adı ile bir program bütünlüğü içinde birleştirilmesine karar verilmiş, lise 1., 2. ve 3. sınıflarda haftada birer saat okutulmak üzere zorunlu hale getirilmiştir.⁶³⁶ 21 Ekim 1982 tarihinde Talim ve Terbiye Kurulu'nun kararıyla din ve ahlak bilgisi dersinin adı günümüzde kullanılan haliyle “din kültürü ve ahlak bilgisi” şeklinde değiştirilmiştir.⁶³⁷

2.2.5.2. Ergenin Dini Gelişiminde Örgün Din Eğitiminin Katkısı

Din, ergen bireyin ruhunun derinliklerinden gelen inanma ihtiyacını karşılar.⁶³⁸ Dini konu edinen din eğitimi ise bireyin dini ihtiyaç ve sorularına cevap vermenin yanında, onun hurafe ve batıl inançlardan arındırılmış bir din anlayışına sahip olmasına katkı sağlar. Liselerde okutulan din ve ahlak öğretiminin pek çok özel amacı vardır. Bireyin iç dünyasını düzenlemesine yardım etmek, çevresi ve içinde yaşadığı toplumla sağlıklı ilişkiler kurmasını sağlamak ve okul dışında çeşitli kaynaklardan alınabilecek batıl inanç ve fikirlerden uzak bir anlayış kazandırmak söz konusu amaçlardandır.⁶³⁹ “Din konusunda yeterli bilgileri okuldan alamayan, dini sosyalleşmesini okulda tamamlayamayan gençlerin, okul dışında başka bilgi ve sosyalleşme kaynaklarına

⁶³³ John Dewey, *Eğitimde Ahlak İlkeleri*, çev. Süleyman Aydın (Ankara: Fal Kitap Yayınları, 2022), 19.

⁶³⁴ Milli Eğitim Bakanlığı, *Tebliğler Dergisi* 30/1475 (1967), 371.

⁶³⁵ Milli Eğitim Bakanlığı, *Tebliğler Dergisi* 37/1798 (1974), 301-302.

⁶³⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, *Tebliğler Dergisi* 45/2109 (1982), 155-161.

⁶³⁷ Altaş, “Ortaöğretimde Din Eğitimi”, 202; Liselere din derslerinin gelme süreciyle ilgili ayrıca bkz. Halis Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 145-148; Tuğrul Yürük, “İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi (Din Dersleri)”, *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan, Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 126-131.

⁶³⁸ Bahadır, “Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi”, 114.

⁶³⁹ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi*, 58-59.

yönelmeleri kaçınılmaz olmaktadır.”⁶⁴⁰ Diğer taraftan, dini bilgilerin okulda öğretilmesi, öğrencilerin dini bilginin felsefi ve bilimsel bilgiden farklı ve benzer yönlerini ayırt etmesine katkı sağlar. Böylelikle öğrenciler, öğrendikleri farklı bilgi türleri arasında ilişki kurarak hayat anlayışlarını biçimlendirmede onlardan faydalanabilirler.⁶⁴¹ Okul aracılığıyla gerçek dini bilgiye ulaşan gençler, hem dini gelişimlerini daha sağlıklı bir biçimde geçirmiş olur hem de anlam arayışlarına yanıt bulmuş olurlar.

Lise döneminde verilen din eğitiminin ilkökul sürecinde verilen din eğitiminden daha etkili ve yararlı olduğu belirtilmektedir.⁶⁴² Gençlik dönemi din ve ahlak eğitiminin dini hayatın inanç, bilgi, duygu, ibadet ve davranış boyutları üzerinde olumlu etkileri vardır. Bunun yanında din eğitimi, gençlik döneminde bireyin kendini geliştirmesine, gerçekleştirmesine, hayatı anlamlandırmasına katkıda bulunmakla birlikte benlik, cinsellik, bağımsızlık gibi insani güçlerini dengeli bir şekilde geliştirmesine de yardımcı bulunabilmektedir.⁶⁴³ Anne babalar genel itibariyle okulda verilen din eğitiminin çocukları üzerinde olumlu bir etki bıraktığını ifade etmektedirler.⁶⁴⁴ Lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, din kültürü ve ahlak bilgisi dersine karşı olumlu tutum arttıkça dini tutum düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁴⁵ Bu durum, din eğitimi alan ve bu derse karşı olumlu duygular besleyen gençlerin dindarlık puanlarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Hem dinin temel kaynakları hem de insanı konu edinen bilim dallarıyla ilişkili olan din eğitiminin yaygın ve örgün eğitim açısından ideal şartlarda gerçekleşmesi önemlidir. Özellikle din eğitiminin gençlik yıllarında verilmesi, yaşamın geri kalan kısmında gencin sağlam bir kişilik geliştirmesine ve ahlaki gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunabilir. Bununla birlikte din eğitimi, gençlik dönemi problemlerinin çözüme kavuşturulmasında da önemli bir rol oynayabilir. Zira din eğitimi, insanı kuşatan bir özelliğe sahip olup kişinin düşünce ve davranışlarının yönlendirilmesinde

⁶⁴⁰ Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 81-82.

⁶⁴¹ Akyürek, “İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve”, 97.

⁶⁴² Gunnoe - Moore, “Predictors of Religiosity among Youth Aged 17-22: A Longitudinal Study of the National Survey of Children”, 615.

⁶⁴³ Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, 294.

⁶⁴⁴ Özdemir, *Din Eğitiminde Ailenin Yeri ve Önemi*, 219.

⁶⁴⁵ Rabia Gökmen - Nurullah Altaş, “Lise Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler”, *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities* 6/1 (2022), 18.

etkili olan bir disiplindir.⁶⁴⁶ Toplumun okuldan beklentileri arasında burada verilen eğitimin gençlere sorumluluk, adalet, saygı, özgürlük gibi temel insani değerleri kazandırması yer almaktadır. Gençler arasında kendine ve başkalarına zarar verecek nitelikte zararlı davranışların artması, okulun bu noktadaki vazifesini daha da önemli hale getirmektedir. Gençlere birtakım kültürel ve ahlaki değerlerin kazandırılması okulun temel hedeflerindendir.⁶⁴⁷ Gençlik döneminde yaşanan problemlerin pek çok nedeni olsa da din ve ahlak eğitimi alanındaki yetersizliğin burada önemli bir pay oluşturduğu söylenebilir.

Dini ilgi ve yaşantı noktasında samimi bir ilerleme kaydetmiş gençlerin bu durumunu muhafaza etmek için MEB, YÖK ve DİB başta olmak üzere tüm STK'lar seferber olmalı ve bu hususta gerekli gayreti göstermelidir. Genç bireylere yönelik nasıl bir din dili geliştirmek gerektiği yönünde hassas olunmalı, hem içerik hem de yöntem bakımından verilecek din eğitimi sağlam bir temele oturtulmalıdır. Din ve ahlakın, fizik ve metafiziğin, şekil ve özün, dünya ve ahiretin ayrışmadığı vahdet esasını temel alan eğitim programları geliştirilmelidir.⁶⁴⁸ Nitekim dini esas alarak hayat felsefesini geliştirmeye çalışan genç birey için sağlıklı bir din eğitimi ortamı oluşturmak ayrı bir önem taşımaktadır.

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre katılımcıların % 63,71'i üniversite öncesi aile, okul, din görevlisi, farklı kurum veya kuruluşlar aracılığıyla aldıkları din eğitiminin yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.⁶⁴⁹ Yine üniversite öğrencileri üzerinde yapılan başka bir araştırmaya göre katılımcıların % 74,2'si "aldığınız din eğitimi yeterli buluyor musunuz?" sorusuna hayır yanıtını vermişlerdir.⁶⁵⁰ Bir başka araştırmada ise lise dönemindeki gençler, bu dönemlerde yaşadıkları problemlerin çözümlerinin ders kitaplarında yeterince yer almadığını ifade etmiş, gençlik dönemi problemlerine ağırlık verilmesini talep etmişlerdir.⁶⁵¹ Buradan hareketle lise dönemindeki gençlerin aldıkları din eğitimi yeterli bulmamaları nedeniyle din eğitimi ders saatinin arttırılması; onların ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda

⁶⁴⁶ Aybey, "Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi", 935.

⁶⁴⁷ Halil Ekşi - Alpaslan Durmuş, "Gençler ve Karakter Eğitimi: Pilot Uygulama", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 397.

⁶⁴⁸ Asım Yapıcı, "Postmodern Dünyada Gençlik Din ve Değerler", *Maneviyat Psikolojisi IV*, ed. Mustafa Atak (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020), 46.

⁶⁴⁹ Aybey, "Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi", 951.

⁶⁵⁰ Yüksel, "Gençliğin Anlam Arayışında Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi", 392.

⁶⁵¹ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi*, 204-205.

özellikle bu dönemdeki problemlerine ışık tutacak konuların müfredata alınması yararlı olacaktır.

2.2.5.3. Lise Müfredatında İşlenen Değerler

2024 yılında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında yayınlanan ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretim programında (9., 10., 11. ve 12. Sınıf) öğrencilere bireysel ve toplumsal yaşamlarında rehberlik edecek çeşitli değerlerin kazandırılmasının hedeflendiği görülmektedir. Bu değerler, bireylerin ahlaki gelişimlerini desteklemede ve topluma uyumlarını kolaylaştırmada oldukça önemli bir yere sahiptir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın 9-12. sınıflar için hazırlamış olduğu din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında işlenen değerler, ders kitaplarında müstakil başlıklar altında ele alındığı gibi, farklı konu başlıkları altında da işlenmiştir. Bu bağlamda lise müfredatında ele alınan değerlerin belirlenmesinde sadece ünite ya da kazanım başlıklarına bağlı kalınmamış, aynı zamanda müfredatın genel içeriği de dikkate alınmıştır. Öğretim programının açıkça ifade ettiği değerlerle birlikte temalar içinde dolaylı olarak vurgu yapılan değerler de listeye dahil edilmiştir. Kazandırılması öngörülen değerler sınıf düzeylerine göre şu şekilde sıralanabilir:⁶⁵²

⁶⁵² Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi” (Erişim 15 Mayıs 2025). <https://tymm.meb.gov.tr/ogretim-programlari/din-kulturu-ve-ahlak-bilgisi-dersi-2>

Tablo 2. 1: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programında İşlenen Değerler

9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
1.Ünite: Allah-İnsan İlişkisi - sabır - sorumluluk	1.Ünite: İslam'da Varlık ve Bilgi - mütevazılık - sorumluluk	1.Ünite: Kader, İrade ve Sorumluluk - özgürlük - duyarlılık - sorumluluk	1.Ünite: Kur'an-ı Kerim - çalışkanlık - duyarlılık - dürüstlük - estetik
2.Ünite: İslam'da İnanç Esasları - duyarlılık - yardımselik	2.Ünite: Allah'ı Tanımak - özgürlük - saygı - sevgi	2.Ünite: Din, Felsefe, Bilim ve Sanat - çalışkanlık - estetik	2.Ünite: Din ve Aile - dürüstlük - mahremiyet - saygı - sevgi - merhamet
3.Ünite: İslam'da İbadetler - çalışkanlık - dostluk - dürüstlük - yardımselik	3.Ünite: İslam'ın Evrensel Mesajları - adalet - özgürlük - sorumluluk - vatanseverlik	3.Ünite: İslam Medeniyeti ve Gönül Coğrafyamız sorumluluk	3.Ünite: Güncel Dini Meseleler - özgürlük - sağlıklı yaşam
4.Ünite: İslam'da Ahlak İlkeleri - adalet - dürüstlük - sabır - yardımselik	4.Ünite: Din, Çevre ve Teknoloji - duyarlılık - mahremiyet - saygı - sorumluluk - tasarruf - temizlik	4.Ünite: İnançla İlgili Meseleler sorumluluk	4.Ünite: İslam Düşüncesinde Tasavvufi Yorumlar - duyarlılık - saygı
5.Ünite: Kur'an'a Göre Hz. Muhammed - dostluk - duyarlılık - saygı - sevgi	5.Ünite: İslam Düşüncesinde Yorumlar saygı	5.Ünite: Yahudilik ve Hristiyanlık - duyarlılık - saygı	5.Ünite: Hint ve Çin Dinleri saygı

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan yeni lise müfredatına bir bütün olarak bakıldığında, işlenen değerlerin sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği söylenebilir. Ayrıca tabloya bakıldığında 11. sınıf müfredatında işlenen değerler, diğer sınıf düzeylerine göre daha az yer almaktadır. Program içeriğinde öne çıkan değerler arasında saygı (8 kez), sorumluluk (7 kez), duyarlılık (7 kez), dürüstlük (4 kez), özgürlük (4 kez) gibi değerlerin daha fazla işlendiği görülmektedir. Bununla

birlikte dostluk, adalet, vatanseverlik, sabır, mahremiyet gibi değerlerin ise programda daha az ele alındığı dikkat çekmektedir. Özellikle gençlik döneminin gelişim özellikleri dikkate alındığında bireyin kişilik gelişiminde önemli bir rol oynayan bu değerlere öğretim programında daha az yer verilmesi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

2.2.6. Ergenlik Döneminde Sosyal Medya Kullanımı ve Din Eğitimi

Sosyal paylaşım ağları, “resim, video, yazı, yorum vb. birçok konuda kullanıcıların çevrimiçi ve çevrimdışı aktif biçimde paylaşımında bulunabildikleri mecralar”⁶⁵³ olarak tanımlanmaktadır. Sosyal medya, kullanıcılarının etkileşimde olmalarını sağlayan çevrimiçi araçlardır. Hem bireysel hem de kolektif etkileşime imkân tanıyan sosyal medyaya sosyal ağ siteleri, paylaşım siteleri, mikroblog siteleri, forumlar, bloglar ve çevrimiçi sanal dünyalar örnek gösterilebilir.⁶⁵⁴ Bunun yanında son dönemlerde Facebook, Instagram gibi çok bilinen sosyal paylaşım ağları dışında popüleritesi giderek artan yeni ağlar da ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶⁵⁵

Küreselleşmenin ve hatta küreselleşen bilgi, değer veya uygulamaların bir nevi taşıyıcısı konumunda olan internet ve sosyal medya gibi araçlar, günlük yaşamı çok yönlü etkilemekte; özellikle kılık kıyafet, iletişim, etkileşim hayat tarzı vs. gibi pek çok alışkanlığın değişime ve dönüşüme uğramasına neden olmaktadır. Hızla yaygınlaşan internet ve sosyal medya araçları, küreselleşme sürecine yeni bir boyut kazandırmıştır. Nitekim bu araçlar sayesinde dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen olaylar, bir tuş ya da tıklamayla anında erişilebilecek ve küreselleşebilecek bir duruma gelmiştir. Bu durum, toplumların daha geniş çapta ve hızla kolaylıkla yönlendirilebilir hale gelmesine neden olmuştur. Bunun birey ve toplum hayatına olumlu etkileri yanında olumsuz etkileri de bulunmaktadır.⁶⁵⁶ Nitekim bugün gençliğin yaşadığı şiddet, yabancılaşma, cinselliğe tutku, amaçsızlık, uyuşturucu gibi davranışların altında medyanın yattığı söylenebilir.⁶⁵⁷

⁶⁵³ Mehmet Emin Babacan, *Sosyal Medya ve Gençlik* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2017), 82.

⁶⁵⁴ Babacan, *Sosyal Medya ve Gençlik*, 82.

⁶⁵⁵ Bkz. Daria J. Kuss - Mark D. Griffiths, “Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned”, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 14/3 (2017), 311.

⁶⁵⁶ Mehmet Korkmaz - Cemil Osmanoğlu, “Küreselleşmenin Birey ve Toplum Hayatına Etkileri ve Din Eğitimi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2019), 955.

⁶⁵⁷ Niyazi Can, “Gençlik Sorunlarında Medyanın Etkisi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2 (2008), 64.

Dünyada ve ülkemizde gençlerin boş vakitlerini doldurma noktasında sosyal medya kullanımı ilk sıralarda yer almaktadır.⁶⁵⁸ Amerikalı bir gencin gününün yaklaşık 6-9 saatini sosyal medyada geçirdiği belirtilmektedir.⁶⁵⁹ Gençler, kendilerini geliştirmek için harcayacakları kıymetli zamanlarını sosyal medyada yok etmektedir. Gençlerin sosyal medyada geçirdikleri zamanı, israf olarak görmedikleri gözlemlenmekte ve bu durum başka alanların ihmaline de sebep olabilmektedir. Sözgelimi gençlerin hayatı anlamsız olarak değerlendirip amaçsız olmalarının, bu durumun bir sonucu olduğu ifade edilmiştir.⁶⁶⁰

Sanal âlemde fazlaca vakit geçirmek pek çok psikopatolojik sorunların yaşanmasına da neden olabilmektedir. Sanallığın yol açtığı patolojiler arasında dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu, nomofobi,⁶⁶¹ sinir rahatsızlığı ve şizoid bozukluk bulunmaktadır. Bunun yanında uyku düzensizlikleri, anksiyete, intihar eğilimi, depresyon gibi rahatsızlıklar da sanal âlemin yol açtığı olumsuz durumlar arasında sayılmaktadır.⁶⁶² Diğer taraftan şiddet ve saldırgan davranışlar başta olmak üzere pek çok olumsuzluklar, buralardan öğrenilebilmektedir. İçinde şiddet barındıran internet oyunlarının gençler tarafından sıkça oynanmasının, gençlerin şiddete meyiletmesinde bir artışa neden olduğu aktarılmaktadır.⁶⁶³ Bu olumsuzluklara sürekli maruz kalan genç bireyler, bir süre sonra duyarsızlaşabilmekte ve bunları normal karşılayacak duruma gelebilmektedirler.

Akıllı telefonlarla büyüyen, internetten önceki zamanları hatırlamayan ve bundan dolayı “dijital yerliler” olarak adlandırılan günümüz gençliğinin yaşamında, sosyal medya son derece önemli bir rol oynamaktadır.⁶⁶⁴ Gençleri olumsuz anlamda etkileyen çevre faktörlerinin başında internet, televizyon gibi kitle iletişim araçları gelmektedir.⁶⁶⁵ İnternet ortamının değerlerin korunması açısından en uzak ortam olduğu

⁶⁵⁸ Aybey, “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi” 945.

⁶⁵⁹ Eveline A. Crone - Elly A. Konijn, “Media Use and Brain Development During Adolescence”, *Nature Communications* 9/588 (2018), 1.

⁶⁶⁰ Ali Kemal Acar, “İmkan ve Zorluklarıyla Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 13 (2022), 35.

⁶⁶¹ Nomofobi: Cep telefonu bağlantısını kaybetme korkusu.

⁶⁶² Mustafa Atak, “Ailede Muhabbet ve Sanal Bağımlılık”, *Maneviyat Psikolojisi IV*, ed. Mustafa Atak (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020), 87.

⁶⁶³ Mehmet Karaca, “İnternet Gençliği: Yeni Bir Gençlik Tiplemesi Denemesi”, *E-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences* 2/4 (2007), 421.

⁶⁶⁴ Crone - Konijn, “Media Use and Brain Development During Adolescence”, 1.

⁶⁶⁵ Köylü, “Ailede Din Eğitimi”, 339.

ve her türlü ahlaksızlığa izin veren bir sisteme sahip olduğu söylenebilir.⁶⁶⁶ Teknolojideki hızlı gelişmeler başta olmak üzere pek çok etken nedeniyle dini, ahlaki ve kültürel değerlerde yozlaşmalar ve tahribatlar meydana gelmektedir. Özellikle toplumsal değişime dayalı olarak değerlerde değişimin meydana gelmesi gibi problemlerin temelinde sosyal medyanın yattığı belirtilmektedir. Bu yozlaşmaların ve değişimlerin etkisinin en fazla hissedildiği kesim ise genellikle genç nesildir. Gençler, çocukluktan itibaren ebeveynleri tarafından öğretilen değerler ile içinde yaşadıkları çağın değerleri arasında meydana gelen çatışmalara şahit olmakta ve sosyal çevrelerini kaybetmemek, popüler kültür toplumunun değerlerine ayak uydurmak amacıyla temel ahlaki değerlerinden taviz verebilmektedirler.⁶⁶⁷ Bu anlamda sosyal medyanın genç birey üzerindeki olumsuz yansımalarına karşı mevcut ahlaki değerlerin günümüz bakış açısıyla yeniden ele alınması ve yorumlanması oldukça önem arz etmektedir.

Bilinçsiz internet kullanımının gençler üzerinde pek çok olumsuz tesirleri bulunmaktadır. Sosyal medyanın olumsuz etkilerini azaltabilmek ve zamanı daha verimli kullanabilmek gayesiyle Kur'an-ı Kerim ve hadislerde zamanın önemine dikkat çeken konular gençlere aktarılmalı, böylece gençlerin zamana değer katan eylemlerde bulunmaları sağlanmaya çalışılmalıdır. Genç birey, zamanını değerlendirme hususunda uyanık olmalı ve sosyal medya, internet gibi günümüzün dijital imkânlarını fayda eksenli kullanmayı öğrenmelidir.⁶⁶⁸ Nitekim internet kullanımı, gençlerin dini gelişimlerini olumsuz etkilemekle birlikte ibadetten alıkoyma, dinden uzaklaştırma, zaman israfı, vakti boşa harcama gibi olumsuz durumlara neden olabilmektedir.⁶⁶⁹

Lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, internet ve sosyal medya vasıtasıyla dini konularda sorgulama yapmaya başladığını ifade eden gençlerin dini tutum düzeyleri düşük bulunmuştur. Son dönemlerde sosyal medyada yoğun biçimde ateizm ve deizm propagandasının yapıldığı sayfalar gençler arasında rağbet görmektedir. Gençlerin din ile ilgili konularda sosyal medyadan olumsuz etkilendiği ve söz konusu etkilenmenin onların dini tutumlarında belirleyici bir role sahip olduğu

⁶⁶⁶ Düzgüner, “Değişen Dünyada Gençlik ve Değerler”, 115.

⁶⁶⁷ Büşra Kutluay Çelik, “Dijital Çağda Yaşanan Toplumsal Değişimin Gençlik Üzerine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *İslam Modernite ve Gençlik*, ed. Seyfullah Kara, Salih Aybey ve Tahir Aşırov (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 452.

⁶⁶⁸ İbrahim Yıldız, “Dijital Çağda Gençliğin Zaman Problemi ve Kur'an'dan Uyarılar”, *İslam Modernite ve Gençlik*, ed. Seyfullah Kara, Salih Aybey ve Tahir Aşırov (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 598-606.

⁶⁶⁹ İbrahim Gürses - Esra İrk, “İnternet Kullanımı ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/11 (2018), 131.

söylenir.⁶⁷⁰ Genç bireylerin inançlarını olumsuz yönde etkileyen temel unsurların başında sosyal medyadaki içerikler gelmektedir. Gençlerin inanç dünyalarının şekillenmesinde sosyal medyadaki din karşıtı söylemler önemli bir etkidir. Özellikle ateistik görüşlerin ve ateistik propagandanın internet aracılığıyla gençlere kolayca ulaştığı görülmektedir.⁶⁷¹ Yavuzer'e göre ergenler, yetişkinlere ve çocuklara nazaran bunlarla daha ilgili olduklarından dolayı, onların bundan etkilenme olasılıkları daha üst düzeydedir.⁶⁷² Sosyal medyanın gençler tarafından kontrolsüz kullanımı, ahlaki ve dini değerlerin korunması açısından pek çok probleme kapı aralayabilmekte ve çeşitli riskler meydana getirebilmektedir.

Sosyal medya uygulamaları, gençler tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır. Özellikle açık erişimli ve sansürsüz olması nedeniyle dine ve ahlaka uygun olup olmadığına bakılmaksızın her türlü paylaşım yapılabilmektedir. Bunun neticesinde dini ve ahlaki değerler değişime uğramakta, genç bireyin hayat tasavvurunda değişimler görülebilmektedir. Sosyal medya, gençler üzerinde aile ve çevreden daha etkili olup onların inanç ve değerlerden uzak bir düşünce yapısı inşa etmelerine sebep olabilmektedir.⁶⁷³ Yapılan bir araştırmada sosyal medya platformlarında paylaşılan olumsuz içeriklerin, genç bireylerin dini tasavvurlarını olumsuz yönde etkilediği ve dine yönelik farklı tutum ve davranışlara sebep olduğu aktarılmıştır.⁶⁷⁴ Aynı zamanda paylaşılan içeriklerin, aile ve okul tarafından verilen din eğitimi ile aykırılık oluşturabilmesi de gencin din tasavvurunu olumsuz anlamda etkileyebilmektedir.

Günümüzde dini kişi ve kurumlar, din eğitimi faaliyetlerini, dini dökümanlarını web sitelerinde yayınlarak geniş kitlelere ulaştırma imkânı bulmuşlardır. Dijital ortamda çeşitli dini yayın ve sohbetlerin herkesin kolayca erişebileceği şekilde paylaşılması, dini bilgi edinmede önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak yine de paylaşılan dini bilgilerin doğruluğunun kontrol edilememesi, paylaşımı yapan kişinin yetkin olup olmadığının bilinmemesi gibi hususlar, dijital ortamların din eğitimi açısından kullanılmasında olumsuz etkenler olarak görülmektedir. Dini bilgi, belge ve

⁶⁷⁰ Gökmen - Altaş, "Lise Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler", 17

⁶⁷¹ Mustafa Ünverdi, "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri", *İlahiyat Akademik Dergisi* 12 (2020), 170.

⁶⁷² Yavuzer, *Gençleri Anlamak*, 16.

⁶⁷³ Handan Yalvaç Arıcı - Sümeysa Arıcan, "Ergen Din Tasavvurunun İnşasında Sosyal Medya", *Kalemname Dergisi* 12 (2021), 88.

⁶⁷⁴ Arıcı, "Sosyal Medyanın Etkilerine Yönelik Manevi Danışmanlık Eğitimi İhtiyacı Analizi", 285.

sohbetleri paylaşan dijital platformların, bilimsel olarak belirli kriterlerce denetlenebilir olması, dini içerikli paylaşımların güvenilirliğini arttıracaktır.⁶⁷⁵ Bu kurumların denetlenmesi olumsuz dini anlayışların önlenmesi açısından önem arz etmektedir.

Ergen bireyler, çoğunlukla dini bilgiye ulaşma noktasında uzman kişilerce kaleme alınmış yazılı kaynaklara başvurmak yerine daha kolay bir şekilde ulaştıkları internet ortamındaki bilgilere itibar etmektedirler. Bu durum, ergenlerin yanlış bilgilerin etkisinde kalmalarına neden olabilmektedir. İnternette yer alan bilgilerin kaynaklarını sorgulamaları hususunda ergenlere rehberlik edilmeli ve internetten ulaştıkları bilgilerin doğruluğunu yazılı kaynaklara bakarak kontrol etmeleri gerektiği anlatılmalıdır. Özellikle yazarı belli olmayan bilgilerin geçerliliği hususunda, ergenlere şüpheli yaklaşımları gerektiği bilinci kazandırılmalıdır.⁶⁷⁶ Gençler üzerinde yapılan bir araştırmada, gençlerin din eğitimi almak gayesiyle çeşitli alternatif arayışlarına girdikleri sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁷⁷ Gençlerin bu konudaki ihtiyaçlarını karşılamak için Youtube, X, Instagram ve Facebook gibi platformlar vasıtasıyla pedagojik unsurlar göz önüne alınarak sağlıklı bir din eğitimi ve öğretiminin yapıldığı, kolay ulaşılabilir çeşitli kanalların oluşturulması son derece önemlidir.

Sosyal medyanın gençlerin dini anlayışları üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilmek amacıyla onlara sosyal medya okuryazarlığı yetisi kazandırmak ve takip ettikleri platformlar hakkında bilgiler vermek de yararlı olabilir. Bunun yanında, neleri izledikleri takip edilmeli ve sosyal medya noktasında iradeli davranabilmeyi öğrenmelerine yardımcı olunmalıdır. Özellikle okullarda din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde sosyal medya kullanımı hususunda gerekli bilgilendirmeler yapılmalı, kaynağı belirsiz ve konunun uzmanı olmayan kimselerin din içerikli konuşmalarına itibar edilmemesi gerektiği bilinci kazandırılmalıdır.⁶⁷⁸ Ayrıca ergen bireylerin anne babalarının da sosyal medya okuryazarlığı konusunda bilinçlendirilmelerine yönelik çalışmalar yapılması önemlidir. Anne babaların, çocuklarının internet aracılığıyla girdikleri siteleri ve sayfaları sık sık kontrol etmeleri gerekir. Çünkü sosyal medya mecralarında servis edilen pek çok içeriğin gençlerin hem dine bakış açılarına hem de

⁶⁷⁵ İlyas Erpay, “Değişen Eğitim Paradigmasında Dijitalleşme ve Dijital Neslin Din Eğitimi”, *Eğitim ve Sosyal Yönleriyle Değişim Çağı*, ed. İlyas Erpay ve Musa Çakır (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 38-42.

⁶⁷⁶ Muhammed Fatih Turanalp, “İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2016), 115-116.

⁶⁷⁷ Ali Gül, *Yurt Dışındaki Türk Gençliği* (İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2021), 241.

⁶⁷⁸ Arııcı - Arıcan, “Ergen Din Tasavvurunun İnşasında Sosyal Medya”, 88.

ahlaki değer yapılarına olumsuz etkide bulunduğu gör÷lmektedir. Her türlü kötü niyetli insanların internette içerik üretebilmesi ve bu içeriklere herkesin rahatlıkla erişim sağlayabilmesi, önemli riskler doğurabilmektedir. Bu durumun gençler için çok ciddi tahribatlara sebep olabileceği unutulmamalıdır.

Gençler için sosyal medya platformlarında olumlu içeriklerin oluşturulabilmesi için gerek resmi kurumlar gerekse sivil toplum kuruluşları, fenomen kişilerle çeşitli görüşmeler gerçekleştirip iş birliğine gidebilir ve daha olumlu içeriklerin üretilmesi için Youtuber denilen kişileri yönlendirebilirler. Bunun yanında genç bireylerin sorgulama ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine yönelik gerçek ile sanal ayrımını yapabilmelerine katkı sunacak çeşitli eğitim programları oluşturulabilir.⁶⁷⁹ Özellikle aile, cami, Kur'an kursu gibi yaygın din eğitimi sürecinde bu hususu dikkate almak ve gençleri bu konuda bilgilendirmek fayda sağlayabilir.

⁶⁷⁹ Hakkı Kahveci, "Sosyal Medya İçeriklerinin Ahlaki Değerler Bağlamında İncelenmesi: Youtube Örneği", *Anadolu Journal of Educational Sciences International* 11/1 (2021), 217.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, araştırmaya katılan ergen bireylerle yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen bulgular çalışmanın amacı çerçevesinde sunulmaktadır. Yapılan araştırmada gençlerin görüşlerinden ortaya çıkan bulgular, çeşitli başlıklar halinde belirli temalara ayrılmış sonrasında elde edilen veriler betimsel yöntemle analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir.

3.1. Çalışma Grubunun Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişik bakış açıları ve deneyimleri ortaya koyabilmek amacıyla çalışma grubu, farklı okullarda ve farklı sınıf düzeylerinde öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan genç bireylerin çeşitli değişkenlere göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 3. 1: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

Değişkenler	Sayı	%
Erkek	15	50%
Kız	15	50%
Toplam	30	100%

Araştırmaya katılan gençlerin % 50'si (15 katılımcı) erkeklerden, % 50'si (15 katılımcı) kızlardan oluşmaktadır. Katılımcılar belirlenirken cinsiyet açısından eşit oranda olmasına özen gösterilmiştir.

Tablo 3. 2: Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı

Değişkenler	Sayı	%
14 yaş	8	26,7%
15 yaş	6	20%
16 yaş	7	23,3%
17 yaş	7	23,3%
18 yaş	2	6,7%
Toplam	30	100%

Araştırmaya katılan gençlerin yaş ortalamalarına bakıldığında 8'inin (% 26,7) 14 yaş, 6'sının (% 20) 15 yaş, 7'sinin (% 23,3) 16 yaş, 7'sinin (% 23,3) 17 yaş ve 2'sinin (% 6,7) ise 18 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 3. 3: Katılımcıların Okullarına Göre Dağılımı

Değişkenler	Sayı	%
Naci Gökçe Anadolu Lisesi	6	20%
Şemsi Türkmen Anadolu Lisesi	6	20%
Hayrettin Atmaca Anadolu lisesi	6	20%
Ağrı Dağı Anadolu Lisesi	6	20%
15 Temmuz Şehitleri Anadolu Lisesi	6	20%
Toplam	30	100%

Araştırmaya katılan gençlerin tümü Ağrı ilinin merkez ilçesinde bulunan beş ortaöğretim kurumundan seçilmiştir. Bunların 6 'sı (% 20) Naci Gökçe Anadolu Lisesi, 6 'sı (% 20) Şemsi Türkmen Anadolu Lisesi, 6 'sı (% 20) Hayrettin Atmaca Anadolu Lisesi, 6 'sı (% 20) Ağrı Dağı Anadolu Lisesi, 6 'sı (% 20) 15 Temmuz Şehitleri Anadolu Lisesi'nde okumaktadır. Tablo 3'te görüldüğü üzere her okuldan eşit oranda katılımcı araştırmaya dahil edilmiştir. Böylelikle farklı okullarda öğrenim gören gençlerin araştırma konusuyla ilgili değişik bakış açıları ortaya koyması hedeflenmiştir.

Tablo 3. 4: Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Sayı	%
9. Sınıf	7	23,3%
10. Sınıf	8	26,7%
11. Sınıf	8	26,7%
12. Sınıf	7	23,3%
Toplam	30	100%

Katılımcıların 7'si (% 23,3) 9. sınıf, 8'i (% 26,7) 10. sınıf, 8'i (% 26,7) 11. sınıf ve 7'si (% 23,3) ise 12. sınıf düzeyinde okumaktadır.

3.2. Katılımcıların Dini Bilgilerine İlişkin Bulgular

3.2.1. Dini Bilgilerin En Çok Kimden veya Nereden Öğrenildiği

Araştırmaya katılan katılımcıların dini bilgilerini daha çok nereden elde ettiklerini tespit etmek amacıyla kendilerine, “*Dini konulardaki bilgilerinizi en çok kimden ya da nereden öğrendiniz?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplara bakıldığında en sık tekrarlanan kişi ve kurumların sırasıyla *aile üyeleri* (23 katılımcı), *okuldaki din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri* (17 katılımcı), *Kur'an kursu* (8 katılımcı), *internet* (5 katılımcı), *dini kitaplar* (4 katılımcı), *camii* (2 katılımcı) ve *televizyon* (1 katılımcı) olduğu görülmektedir. Bir tek kişi ve kurumu sayan katılımcılar olduğu gibi birden çok kişi ve kurumu ifadesinde aktaran katılımcılar da olmuştur.

Verilen yanıtlar doğrultusunda genç katılımcıların dini bilgilerini daha çok aile üyelerinden ve okuldaki din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinden elde ettikleri anlaşılmaktadır. Bunu sırasıyla Kur'an Kursu, internet, dini kitaplar, camii ve televizyon takip etmektedir.

Yapılan görüşmelerde katılımcıların önemli bir çoğunluğu (23 katılımcı) ifadelerinde dini bilgilerini en çok aile üyelerinden elde ettiklerini vurgulamışlardır.

Başka bir araştırmada da ergenlerin % 61,2'si sahip oldukları dini bilgilerin kaynağını aileye dayandırmışlardır.⁶⁸⁰ Konuyla ilgili verilen cevaplardan bazıları şu şekildedir:

En çok ailemden öğrendim. Ailemin dini bilgisi benim için gayet de yeterli oldu. Çocukluğumdan bu yana dini bilgilerimi hep ailemden öğrenmeye devam ediyorum. (K3)

Genellikle ilk dini bilgilerimi babamdan ve annemden öğrendim. Annem ve babam dini konularda diğer insanlardan daha fazla bilgi sahibi oldukları için dini bilgileri daha çok onlardan öğrendim. (K4)

Dini anlamda en çok bilgi aldığım kişi annemdir. Dini konuları öğrenmemde genelde annem bana yardımcı olur. (K15)

Bazı katılımcılar, dini bilgilerini en çok aileden öğrendiklerini ifade etmenin yanı sıra din dersi öğretmenlerini, okulu ve Kur'an kursunu da en çok dini bilgilerini öğrendikleri kişi ve kurumlar arasında saymışlardır:

En çok ailemden öğrendim. Daha sonra din kültürü ve ahlak bilgisi dersine giren hocalarımdan öğrendim. Çünkü bu yaşıma kadar hep din dersi gördüm. (K7)

Dini konulardaki bilgilerimin bir kısmını ailemden bir kısmını ise Kur'an kursundaki öğretmenlerimden öğrendim. (K10)

Dini konulardaki bilgilerimi ilk olarak annemden öğrendim. Ezberlediğim sureleri, ibadetlerimi nasıl yapacağımı, örneğin namazı annemden öğrendim. Sonra yaz Kur'an kurslarında dini bilgileri öğrendim. Daha sonra da okuldan öğrendim. (K29)

Her çocuk gibi ilk önce annemden öğrendim. Ondan sonra Kur'an kursları gelir. Erken yaşta oraya gitmiştim, oradan baya bilgi edinmiştim. Daha sonra okula başladığımda öğretmenlerimden öğrendim. (K17)

Aileden sonra dini bilgilerin en çok öğrenildiği yerlerin başında okul gelmektedir. Araştırmaya katılan 30 katılımcıdan 17'si (% 56,7) dini bilgilerini en çok elde ettikleri yerlerin içinde okulu da saymışlardır. Verilen cevaplardan bazıları şöyledir:

⁶⁸⁰ Lokman Cerrah, *Ergenlerde Din, Dini Hayat ve Din-Toplumsal Kurumlar İlişkisine Bakış* (İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2022), 93.

Dini bilgilerimi en çok okuldan öğrendim. Çünkü dördüncü sınıftan beri din dersi görüyoruz. Buna ek olarak Peygamberimizin hayatı, Kur'an-ı Kerim gibi dersler gördüğümüz için daha çok okuldan öğrendim. (K1)

Dini bilgilerimi en çok okuldaki din derslerinden, hocalarından ve ailemden öğrendim diyebilirim. (K5)

İlkokuldan itibaren din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerimden öğrendim. (K23)

Dini bilgilerimi daha çok okuldan öğrendim. (K19)

Bazı katılımcılar da dini bilgilerini en çok aile, okul ve Kur'an kursunda öğrenmekle beraber dini kitaplar, internet ve televizyon ile de pekiştirdiklerini vurgulamışlardır. Bu yönde belirtilen görüşlerden bir kısmı şöyledir:

Dini bilgilerimi ilk olarak aileden aldım. Ancak genel itibariyle aileden aldığımız dini bilgiler yetersiz kaldığı için bu eksikliği kitaplardan ya da internet ortamından gidermeye çalıştım. Bu nedenle dini konulardaki bilgilerimi en çok kitaplardan ve internetten öğrendim diyebilirim. (K11)

Ailemden ve okuldan öğrendiğim şeyler oldu ama genel olarak dini bilgilerimi kitap okuyarak elde ettim. Çok dini kitap okudum. İnternet üzerinden de baya araştırmalar yaptım. (K25)

İlk öncelikle ben dini konuları babamdan öğrendim... Diyanet TV'den de dinimizi araştırıp öğrendim. (K22)

Dini konulardaki bilgilerimi ilk olarak ailemden, daha sonra öğretmenlerimden ve sosyal medyada takip ettiğim kişilerden öğrendim. Şu an ise dini bilgilerimi araştırma yaparak daha çok kendim elde etmeye çalışıyorum. (K24)

Katılımcıların ifadelerinden de anlaşıldığı üzere dini bilgilerin en çok öğrenildiği yerlerin başında aile gelmekte olup bunu sırasıyla okul ve Kur'an kursu takip etmektedir. Çok az kişi internet, televizyon, camii ve dini kitapları saymıştır.

İlk eğitimin yapıldığı yer olan aile,⁶⁸¹ din eğitiminin de ilk defa verilmeye başlandığı yerdir.⁶⁸² Anne babanın çocukları üzerindeki etkisi gençlik döneminde büyük

⁶⁸¹ Yıldız Kızılabdullah, "Kavramsal Çerçeve: Eğitim, Öğretim ve Din", 43.

ölçüde azalsa da potansiyel olarak ergen bireylerin dini gelişimi üzerinde en etkili olan faktörlerin başında yine anne baba gelmektedir.⁶⁸³ Dolayısıyla bu dönemde ergenin dini gelişimi üzerinde ailenin büyük bir rolü vardır.⁶⁸⁴ Özellikle çocukluk döneminde temelleri atılan aile içi din eğitimi, ergenlik dönemi dini gelişimi üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Çocukluk dönemindeki din eğitimi sürecinde sevgi, merhamet, hoşgörüyü merkeze alarak hareket etmek, bireyin aktarılan dini bilgiyi yaşantı yoluyla içselleştirmesine de katkı sağlar.

Yapılan bir araştırmada ailenin, çocukların dini yönelimlerinin oluşmasında etkili olduğu tespit edilmiş, hem çocuk hem de gençlerin dindarlık düzeylerinin genellikle ailenin dindarlık düzeyi ile paralel olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁸⁵ Bu bakımdan aile içi din eğitiminin gençlerin sağlıklı dini bilgi edinmelerinde son derece önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Anne babaların buna göre kendilerini hem pedagojik hem de sağlıklı dini bilgilere sahip olma yönünden geliştirmeleri yararlı olacaktır. Yapılan bu araştırmada da görüldüğü üzere, gençlerin dini bilgilerini en çok elde ettikleri yerlerin başında aile gelmektedir. O halde aile içi din eğitimine gereken önem verilmelidir.

3.2.2. Dini Bilgilerin Yeterlilik Durumu

Gençlerde dini şüphe, kaygı, korku gibi problemlerin ortaya çıkması dini bilginin yetersizliğinden ya da din eğitiminin yanlış verilmesinden kaynaklanabilmektedir. Yapılan bir araştırmada dini konularda bilgisiz olmanın obsesif kompulsif belirti düzeyini yükselttiğine ilişkin bulgulara rastlanmıştır.⁶⁸⁶ Buna göre yeterli ve sağlıklı dini bilgiye sahip olmanın dini ve psikolojik bazı problemlerin ortaya çıkmasına engel olabildiği söylenebilir.

Katılımcıların dini konularda eksiklikleri olup olmadığını ve eksiklikleri varsa bunların hangi konulardan oluştuğunu tespit etmek amacıyla kendilerine, “*Dini konularda herhangi bir eksiğiniz olduğunu düşünüyor musunuz? Cevabınız evet ise en çok hangi konularda eksik olduğunuzu düşünüyorsunuz, sıralar mısınız?*” sorusu

⁶⁸² Doğan, “Yaygın Din Eğitiminin Neliği”, 289.

⁶⁸³ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 86.

⁶⁸⁴ Geçgin, “Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi”, 85.

⁶⁸⁵ Atalay, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*, 254.

⁶⁸⁶ Muhammet Mustafa Bayraktar, “Gençlik Döneminde Görülen Obsesif Kompulsif Belirtinin İnanç, İbadet ve Dini Bilgi Düzeyi Gibi Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2017), 167-168.

yöneltilmiştir. Cevaplar incelendiğinde katılımcıların % 70'i (21 katılımcı) “evet” yanıtını verip dini konularda eksikleri olduğu görüşünü belirtirken, % 30'u (9 katılımcı) ise dini konularda herhangi bir eksiği olmadığını ifade etmiştir. Buna göre araştırmaya katılan genç katılımcıların büyük bir çoğunluğu dini bilgi düzeylerinin eksik olduğunu düşünmektedir.

Gençlerin dini bilgi düzeyinin eksik olmasının temelinde ailede, okulda vb. kurumlarda din eğitiminden yeterince yararlanamamış olmalarının olduğu söylenebilir. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada gençlerin % 63,71'i üniversite öncesi aile, okul, din görevlisi, farklı kurum veya kuruluşlar aracılığıyla aldıkları din eğitiminin yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.⁶⁸⁷ Yine üniversite öğrencileri üzerinde yapılan başka bir araştırmaya göre gençlerin % 74,2'si “aldığınız din eğitimi yeterli buluyor musunuz?” sorusuna “hayır” yanıtını vermişlerdir. Verilen din eğitimi yeterli bulmama sebepleri arasında ise din eğitimin sonunun olmaması ve öğrenilecek çok fazla dini bilginin olması yer almaktadır.⁶⁸⁸

“Dini konularda herhangi bir eksiğiniz olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna “evet” cevabını veren katılımcılara, kendilerini eksik hissettikleri dini konuların hangileri olduğunu tespit etmek amacıyla *“Cevabınız evet ise en çok hangi konularda eksik olduğunuzu düşünüyorsunuz, sıralar mısınız?”* sorusu yöneltilmiştir. Genç katılımcıların verdikleri cevaplara bakıldığında özellikle *ibadetler, Kur'an-ı Kerim'in anlamı, peygamberlerin hayatları, iman, Allah'ın emir ve yasakları, kader ve kaza, mezhepler* gibi konularda eksik oldukları anlaşılmaktadır.

Dini konularda eksik bilgiye sahip olduğunu düşünen 21 katılımcıdan 9'u özellikle ibadet konusunda eksik olduklarını ifade etmişlerdir. İbadet konusu diğer dini konulara kıyasla daha sık tekrar edilmiştir. Bu da şu demektir ki, genç katılımcıların büyük bir çoğunluğu ibadet konusundaki bilgi düzeylerinin eksik olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların bu hususla ilgili görüşlerinin bir kısmı şu şekildedir:

İbadetler konusunda bilgi eksikliklerim var. (K9)

İbadetler konusunda eksiklik hissediyorum. Mesela namaz ve oruç ibadetiyle ilgili çok sorularım var. Bu konularda eksik olduğumu düşünüyorum. (K7)

⁶⁸⁷ Aybey, “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi”, 951.

⁶⁸⁸ Yüksel, “Gençliğin Anlam Arayışında Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi”, 392.

Katılımcıların bir kısmı (5 katılımcı) ibadet ile beraber Kur'an-ı Kerim'in anlamı, Allah'ın emir ve yasakları, peygamberlerin hayatları konusunda da eksik olduklarını ifade etmişlerdir:

Dindeki her şeyi bilmiyorum. Allah'ın emir ve yasaklarının tamamını bilmiyorum. Örneğin namazı en iyi şekilde kıldığımı düşünmüyorum. Bu konuda eksiklerim var. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in anlamı konusunda da eksikliklerim var. (K5)

Namaz konusunda çok büyük bir bilgi eksikliğim olduğunu düşünüyorum. Namaz kılıyorum ama eksik kılıyorum. Kur'an-ı Kerim'in anlamı konusunda da eksik olduğumu düşünüyorum. Meal okumuyorum. Allah'ın bize vermek istediği mesajları tam anlamıyla bilmiyorum. Bu konuda bir eksikliğim var. (K10)

Namaz ibadeti ve Kur'an-ı Kerim okuma konusunda eksik olduğumu düşünüyorum. Namaz konusunda sanki yarım bilgilere sahipmişim gibi hissediyorum. Kur'an-ı Kerim'i de tam okuyamıyorum. (K14)

Namaz kılıyoruz ama bu konuda eksik olduğumuzu düşünüyorum. Namazda Fatıha suresini okuyoruz ama bize tam olarak verdiği mesajı bilmek istiyorum. Ondan sonra Kur'an-ı Kerim'in anlamını merak ediyorum. (K24)

En çok namaz konusunda eksikliğim olduğunu düşünüyorum. Ayrıca peygamberlerin hayatları konusunda eksikliğim olduğunu düşünüyorum. Peygamberlerin hayat hikâyeleri derste daha detaylı anlatılabilir. (K26)

Görüldüğü gibi katılımcılar, özellikle namaz ibadeti ve Kur'an-ı Kerim'in anlamı konusunda bilgi düzeylerinin yeterli olmadığını bildirmişlerdir. Gençler üzerinde yapılan bir araştırmada gençlerin yalnızca % 4,8'i Kur'an-ı Kerim'in Türkçe anlamını baştan sona okuduklarını belirtmişlerdir.⁶⁸⁹ Bu durum, Kur'an'ın anlamı konusunda gençlerin önemli bir çoğunluğunun eksik bilgiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yaptığımız araştırmada da gençlerin önemli bir çoğunluğu Kur'an-ı Kerim'in anlamı hususunda kendilerini eksik hissettikleri sonucuna ulaşmıştır. Buna göre aile içinde ve okuldaki din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde namaz ibadeti ve Kur'an-ı Kerim'in anlamı üzerinde yeterince durulmadığı anlaşılmaktadır. Anne babaların ve eğitimcilerin gençlerin eksiklik hissettikleri konularda onlara yardımcı olması gerekmektedir.

⁶⁸⁹ Orhan Demir, "Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Din Eğitimi Problemleri", 212.

Peygamberlerin hayatları, kader ve kaza, mezhepler, iman gibi çeşitli dini konularda bilgi düzeylerinin eksik olduğunu düşünen bazı gençlerin ifadeleri ise şu şekildedir:

Din ile ilgili ne kadar çok şey bilsek de insanın dini konularda yine de eksiklikleri olabiliyor. Mesela ibadetlerin yapılmasında temel bazı şeyler biliyoruz ama geniş bir bilgiye sahip değiliz. Kader ve kaza kavramlarını tam olarak açıklayamıyorum. Bu konuda kesin ve net bir bilgiye sahip değilim. Peygamberlerin hayatları konusunda da eksiklik hissediyorum. (K20)

Tahkiki iman ve taklidi iman konusunda eksikim olduğunu düşünüyorum. (K4)

Allah'ın varlığı, mucizeler gibi metafizik konulara giren şeyleri anlamakta sorun yaşıyorum ve bu konuda kendimi eksik hissediyorum. Bir aralar agnostisizme bile kaymaya başlamıştım. Ama tabi yaptığım araştırmalar sonucu tekrar İslam ile buluştum. Aynı zamanda bazı fıkhi konularda eksikliklerim olduğunu düşünüyorum. Mesela ibadetler noktasında. (K11)

Kur'an-ı Kerim'i tam olarak bilmiyorum. Namazın Şafii mezhebine göre nasıl kılınması gerektiğini çok iyi bilmiyorum. Mezhepler arasındaki farklılıklarda eksikim var. (K12)

Daha çok ahiret hayatını, cennet ve cehennemi, melekleri, cinleri merak ediyorum. Gerçekten anlatıldığı gibi mi? Oradaki varlıklar gerçekten var mı? Oradaki varlıklar bizim olduğumuz bu âleme gelebiliyorlar mı? Onların bu dünyaya bir etkisi var mı? Bunları merak ediyorum. Tam olarak da merak ettiğim bu bilgileri kimseden alamıyorum. (K19)

124 bin peygamber var bildiğiniz gibi. Biz sadece Kur'an-ı Kerim'den 25 tanesini biliyoruz. Ben bu 25 peygamberin hayatlarını detaylı bir şekilde bilmiyorum. Bu peygamberlerin hayatlarını daha çok bilmek isterdim. Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarıyla ilgili de bilgi eksikliğimin olduğunu hissediyorum. (K30)

Görüldüğü üzere gençler genel itibariyle ibadetler, Kur'an-ı Kerim'in anlamı, peygamberlerin hayatları, iman, Allah'ın emir ve yasakları, kader ve kaza, mezhepler vb. konularda bilgi düzeylerinin eksik olduğunu düşünmektedir. Gençlerin kendilerini eksik hissettikleri dini konuların din eğitiminde öğretim konusu yapılması, onların bu

hususdaki ihtiyaçlarının giderilmesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Okulda işlenen din derslerinin müfredatlarına bakıldığında söz konusu konuların müfredatta yer aldığı görülmektedir. Ancak gençlerin bu konularda kendilerini eksik hissetmeleri, onların bu konularda daha detaylı bilgilere ihtiyaç duyduklarını akla getirmektedir. Bu konuların derste daha ayrıntılı bir şekilde işlenmesi yararlı olacaktır.

Gençler genel itibariyle kendilerine verilen din eēitimini yeterli bulmadıklarını belirtmişlerdir. Bunun temel nedeni ise onlara verilen din öğretiminin ilgileri ile uyumlu olmaması ve sorularına verilen cevapların kendilerini tatmin etmemesidir. Gençlere yönelik din  ğretimi uygulamalarının onların gündelik hayatta karşılaştıkları problemlerden hareketle dikkatlerini yönelttikleri araçlarla yeniden planlanması son derece önemlidir.⁶⁹⁰

Gençlik dönemi dindarlık düzeyinin düşük bulunmasının nedenleri arasında din ve ahlak  ğretimi alanındaki içerik sorunlarının bir payı olduēu aktarılmaktadır.⁶⁹¹  rneēin lise  ērencileri üzerinde yapılan bir araştırmada,  ērencilerin % 46,9’una göre din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin ieriēi dini şüphelerin giderilmesinde yeterli iken, % 53,1’ine göre ise dersin ieriēi şüphelerin giderilmesinde yeterli bulunmamaktadır.⁶⁹² Bu durum, din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatının  ērencilerin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerini karşılayacak biçimde yeniden düzenlenmesi gerektiēine işaret etmektedir.

3.2.3. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Anlamakta Güçlük Yaşanan Konular

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin pek çok özel amacı vardır. Bireyin i dünyasını düzenlemesine yardım etmek, çevresi ve içinde yaşadığı toplumla saēlıklı ilişkiler kurmasını saēlamak ve okul dışında çeşitli kaynaklardan alınabilecek batıl inanç ve fikirlerden uzak bir anlayış kazandırmak söz konusu amalardan⁶⁹³ yalnızca birkaçıdır. Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için bu derste işlenen konuların anlaşılır ve ilgi-ihdiyaca yönelik olması büyük bir önem arz etmektedir.

Araştırmaya katılan genç katılımcıların din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde anlamakta sorun yaşadıkları konuların olup olmadığını ve anlamakta problem

⁶⁹⁰ Zeynep Kaya, *Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eēitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 120.

⁶⁹¹ Pakdemirli, *Genç Dindarlığı ve Din Eēitimi*, 44.

⁶⁹² Bahçekapılı, “Din ve Ahlak Eēitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, 23.

⁶⁹³ Bilgin - Selçuk, *Din  ğretimi*, 58-59.

yaşadıkları konular varsa bunların hangi konulardan oluştuğunu belirlemek amacıyla kendilerine, “Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde anlamakta sıkıntı çektiğiniz konular var mı? Varsa hangileridir? Bu konuların daha çok hangi yönlerini anlamakta güçlük çekiyorsunuz, açıkla mısınız?” sorusu iletilmiştir. Gençlerin verdikleri yanıtlara bakıldığında 14 katılımcı (% 46,7) din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde anlamakta sorun yaşadığı konular olduğunu belirtirken, 16 katılımcı (% 53,3) ise “hayır” cevabını verip anlamakta sorun yaşadığı herhangi bir konu olmadığını ifade etmiştir. “Hayır” yanıtını veren katılımcıların görüşlerinin bir kısmı şöyledir:

Din dersi sözel bir ders olduğu için anlamakta sıkıntı çekmiyorum. (K5)

Genellikle anlamadığım konular olmuyor, zaten bildiğimiz konular. (K22)

Anlamakta sıkıntı yaşadığım konu yok. (K1)

Neredeyse tüm konuları anlıyorum. (K12)

Hocamız yeterli donanımına sahip olduğu için bütün bilgileri bize aktarıyor. Bu konuda bir sıkıntı çekmiyorum. (K30)

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde anlamakta sorun yaşadığı konuların olduğunu ifade eden bir kısım gencin görüşleri ise şu şekildedir:

Mezhepler konusu var. Din dersinde mezhepler konusunu anlamakta çok sorun yaşamıştım. Bu konu kafamı o zamanlar çok karıştırmıştı. “Neden bir mezhep değil de birden çok mezhep var? Neden hepsinin kendine göre kuralları var?” demiştim. (K9)

Allah’ın ezeli ve ebedi olması benim kafamı karıştırıyor. İnsan hayatının nasıl bir başlangıcı ve sonu oluyor da Allah’ın olmuyor? Bence bu da aklımın yetmemesi sebebiyledir. Bu insanın aklının eremeyeceği bir şeydir. Biraz daha büyüdüğümde bu konuyu anlayacağımı düşünüyorum. (K3)

Kader ve kaza konusu. Şimdi okulda felsefe dersi de görüyoruz, belki böyle düşünmem ondan kaynaklanıyor da olabilir. Ben bir kadere bağlı olarak yaşıyorum. Fakat bu kader daha önceden belirlenmişse, benim seçimlerim daha önceden biliniyorsa ben neden varım? Neden o zaman bu hayatın içerisindeyim? Ben acaba önceden mi yaşadım? Bu tarz şeyleri çok düşünüyorum. (K28)

Kader konusunu anlamakta sorun yaşıyorum. Bu konuda aklımda çelişkiler oluştuğu için sıkıntı çekiyorum. (K7)

Metafiziksel konuları anlamakta zorluk yaşıyorum. Nesnel olmaması, insan aklının algılamayışı burada etkili oluyor. (K11)

Ateizm, deizm konularını tam anlayamıyorum. Karmaşık olduğu için ya da belki de Müslümanlığı daha çok gördüğüm için bana farklı geliyor. (K14)

Yaratılış konusunu anlamakta sorun yaşıyorum. (K25)

Bir katılımcı ise Allah'ın sıfatlarını anlamakta sorun yaşadığını belirtmekte ve özellikle insanlarda olan birtakım sıfatların Allah'ta sınırsız güçte ve sonsuz olmasının onun şüphe duymasına neden olduğunu bildirmektedir:

Mesela Allah'ın sıfatları. Biz de olan sıfatların bazıları Allah'ta da var. Ancak O'nda en yüce şekilde olduğu için buna bazen akıl sır erdiremiyorum. Mesela Allah'ın insanlardan daha sonsuz olmasını anlamakta sorun yaşıyorum. Herkes de olan bazı yetilerin Allah da sınırsız olması beni şüpheye düşürüyor. (K20)

Başka bir genç katılımcı ise diğer dinlerle ilgili olan bazı kavramları anlamakta sorun yaşadığını şöyle vurgulamaktadır:

Her derste olduğu gibi din dersinde de anlamakta sıkıntı çektiğim konular var. Bu konuların başında İslam'ın diğer dinlerle olan ilişkisi, dünya dinlerinin özellikleri konusu geliyor. Bu konularda çok alışık olmadığımız kavramlar olduğu için anlamakta zorlanıyoruz. Mesela “Şabat Günü” gibi. (K27)

Gençlerin verdikleri yanıtlara bakıldığında genel itibariyle mezhepler, yaratılış, metafizik, Allah'ın sıfatları, kader ve kaza, ateizm ve deizm gibi inançla ilgili felsefi yaklaşımlar, dünya dinlerinin özellikleri gibi konuların anlamakta sorun yaşanan konular arasında olduğu görülmektedir. Din eğitimi açısından meseleye yaklaşıldığında, bahsedilen konuların din derslerinde daha anlaşılır ve derinlemesine bir şekilde gençlere aktarılması, oldukça önemlidir.

3.3. Din Eğitiminin Dini Konulardaki İhtiyaçları Karşılama Durumu İle İlgili Bulgular

3.3.1. Aile İçi Din Eğitiminin Dini Konulardaki İhtiyaçları Karşılama Durumu

Aile, gençlerin dindarlığını etkileyebilecek önemli bir potansiyel teşkil etmesinin⁶⁹⁴ yanı sıra bireyin yaşamı süresince başka kişilerle kuracağı ilişkilerin temelini oluşturma özelliğine sahiptir. Ailenin temel fonksiyonlarından biri de eğiticilik fonksiyonudur. Bu nedenle insanın tutum ve davranışlarının şekillenmesinde etkili bir rol oynayan aile içi eğitim çok önemli bir yere sahiptir.⁶⁹⁵ İlk sosyalleşme alanı olmakla birlikte ilk eğitimin de yapıldığı yer olan aile,⁶⁹⁶ aynı zamanda din eğitiminin de ilk defa verilmeye başlandığı yerdir.⁶⁹⁷

Ailede verilen din eğitiminin, gençlerin dini konulardaki ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığını öğrenmek amacıyla katılımcılara, “*Aileden aldığınız din eğitimi dini konulardaki ihtiyaçlarınıza yeterince cevap veriyor mu? Açıklar mısınız?*” sorusu yöneltilmiştir. Gençlerin % 43,3’ü (13 katılımcı) ailedeki din eğitiminin dini konulardaki ihtiyaçlarına yeterince cevap vermediğini ifade ederken, % 56,7’si (17 katılımcı) ise ihtiyaçlarına cevap verdiğini aktarmışlardır.

“Evet” cevabını veren bir kısım katılımcının görüşleri şu şekilde sıralanabilir:

Dini konularla ilgili bir sorum olduğunda bana cevap veriyorlar. Dini konulardaki eksikliklerimi karşıladıklarını düşünüyorum. (K2)

Mesela ben namazın nasıl kılınacağını, Cuma namazının ve günlük namazın toplam kaç rekât olduğunu babamdan öğrendim. (K22)

Annem okul okumamasına rağmen yeterli donanıma sahipti. Dini eğitimimi çok üstün bir seviyede tuttu. Okul derslerinden daha çok din eğitimine önem verdi. Bu konuda ailem bana hep destek oldu. (K30)

⁶⁹⁴ Petts, “Parental Religiosity and Youth Religiosity: Variations by Family Structure”, 97.

⁶⁹⁵ Köylü, “Ailede Din Eğitimi”, 314.

⁶⁹⁶ Yıldız Kızılabdullah, “Kavramsal Çerçeve: Eğitim, Öğretim ve Din”, *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan, Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 43.

⁶⁹⁷ Recai Doğan, “Yaygın Din Eğitiminin Neliği”, *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan, Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 289.

Ailem bu konuda ihtiyaçlarımı karşılıyor. Dini bir soru sorduğumda ya da ibadetlerimde bir hata yaptığımda bana yardımcı oluyorlar ve bu benim için gayet yeterli oluyor. (K3)

Namaz kılmak, oruç tutmak gibi ibadetlerde ihtiyaçlarıma cevap veriyor. (K16)

“Evet” yanıtını veren bazı gençler (5 katılımcı) ise ailenin temel dini konulardaki ihtiyaçlarını karşılasa bile yine de bazı konularda yeterli olmadığını, bilgi düzeylerinin eksik olduğunu vurgulamışlardır. Bu konu ile ilgili görüşler şu şekildedir:

Her konudaki ihtiyaçlarıma cevap verdiklerini söyleyemem ama ibadetler konusunda bana yardımcı olduklarını düşünüyorum. Ailemin dini konularda çok bilgili olmadıklarını biliyorum. Ancak namaz başta olmak üzere diğer ibadetleri nasıl gerçekleştirmem gerektiğini ailemden öğrendim. (K9)

Evet, ancak ailemin dini bilgiler konusunda bazı eksiklikleri var. Ailemin dini konudaki ihtiyaçlarımı karşılamadığı durumlarda okuldaki din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenimden yardım almaya çalışıyorum. (K10)

Cevap veriyor, ama yine de eksiklikler var. Onların öğrendiği bilgiler tam değıl. Mesela ben Şafii mezhebindeyim. Ancak sonraları ibadetlerimi hep Hanefi mezhebine göre gerçekleştirdiğimi fark ettim. (K12)

Evet, ama derine inerse bence yeterli değıl. (K18)

Yeterince cevap veriyor ama cevap veremediğı konular da var. Mesela fizik ötesi konular var: “gökten ko iniyor” diyorlar bir peygambere... Mesela bu konu dinde geçiyor ancak bunu ailem açıklayamıyor... Ancak dini ibadetlerle ilgili bilgileri ailemden öğrendim. (K23)

Araştırmaya katılan katılımcıların % 43,3’ü (13 katılımcı) “hayır” cevabını vererek ailenin dini konulardaki ihtiyaçlarını yeterince karşılayamadıklarını belirtmişlerdir. Bu katılımcıların görüşleri incelendiğinde, 13 katılımcıdan 8’inin özellikle ailenin dini bilgi düzeyinin eksikliğinden ötürü bu şekilde düşündükleri anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili görüş belirten bazı katılımcıların görüşleri şöyledir:

Ailemden aldığım bilgiler ihtiyaçlarıma cevap vermiyor. Çünkü ailem her dini bilgiye sahip olmayabiliyor. Sorduğum her dini soruya cevap alamıyorum. Dini konularda eksiklikleri var. (K5)

Ailem çok bir şey bilmiyor. Yalnızca toplumdan gördüklerini bize anlatıyorlar. Anlattıklarının doğru olup olmadığını net olarak bilemiyoruz. (K8)

Ailem sadece belirli konulara hâkim. Her konuya hâkim değiller. (K11)

Okulda işleyip anlamadığım veya merak ettiğim konuları aileme sorduğumda bana ciddi bir cevap veremiyorlar. Sebebi ise ailem dini konularda yeterince bilgi sahibi değil. Çünkü din gerçekten çok kapsamlı bir konu. (K19)

Temel olarak onlar sayesinde bir şeyler öğrenebiliyorum ancak bu tam olarak istediğim sonuçları vermiyor. Mesela bazı şeyleri merak ediyoruz ama ailenin bu konuda dini bilgisi olmuyor. Bunun sebebi ise dini bilgilerinin sınırlı olmasından kaynaklanıyor. (K20)

Bence yeterince cevap veremiyorlar. Çünkü her şeyi ailemizden öğrenemeyiz. Ailemiz bazı bilgileri bilmeyebilir, çocuklarına aktaramayabilir. Ailemin de bilgi eksiklikleri olduğu için böyle düşünüyorum. (K21)

Bir katılımcı, ailesinin daha önceden öğrendikleri dini bilgilerle yetindiklerini ve dolayısıyla onların verdikleri din eğitiminin ihtiyaçlarını karşılamadığını şu şekilde belirtmektedir:

Karşılamadığını düşünüyorum. Çünkü ailem de kendi ailelerinden öğrendikleri dini bilgilerle yetindikleri için yeteri kadar bilgiyi onlardan alamıyorum. Araştırma yapmadan sadece daha önce öğrendikleriyle yetiniyorlar. Onlardan doğru bir cevap aldığımı düşünmüyorum. (K24)

Bir katılımcı da kalabalık bir aile ortamında yaşadıklarından dolayı anne babasının dini bilgi aktarmak için yeterli vaktinin olmadığını şöyle vurgulamaktadır:

Yeterince cevap veremiyorlar. Öncelikle onu söyleyeyim. Temelimi annem oluşturdu ama daha detaylı bir şekilde dini bilgilerimi din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerimden öğrendim. Biz altı kardeşlik kalabalık bir aileyiz. Ailem hepimizle ilgilenemez. Onların da ayrı ayrı işleri var. Onun için ailede din hakkında yeterince bilgi verilmiyor. (K29)

Bir genç, dini konuların pek konuşulmadığı bir aile yapısına sahip olduğunu aktarmaktadır:

Dini konuların çok konuşulduğu bir aile değiliz açıkçası. Kafamdaki sorulara pek kimse cevap veremiyor. (K1)

İki katılımcı, ailelerinin taklitçi olmalarından ötürü onların dini bilgilerine güvenmediğini ve bu nedenle ailenin dini konulardaki ihtiyaçlarını karşılayamadığını söylemektedir:

Ailem dogma bilgilere sahip. Onlar bir şeyi sorgulamak yerine körü körüne inanıyorlar. Biraz daha taklidi bir imana sahipler. Ama ben böyle düşünmüyorum. Ben taklit etmek yerine yeniden keşfetmek istiyorum. (K25)

Ailem her şeyi taklitte öğrendikleri için bana pek etki etmiyor. (K7)

Başka bir katılımcı ise ailesine soru sormakta çekindiği için çözümü internet ortamında bulduğunu ve dolayısıyla ailesinin dini ihtiyaçlarını gidermediğini dile getirmektedir:

Bazen çoğu soruyu ailemize sormakta çekinebiliyoruz. Böyle durumlarda internet ortamından faydalanmak daha faydalı olabilir. (K27)

Görüldüğü üzere genç katılımcılar, anne babalarının dini bilgi düzeylerinin eksik olması başta olmak üzere çeşitli nedenlere bağlı olarak ailedeki din eğitiminin dini konulardaki ihtiyaçlarına yeterince cevap vermediğini ifade etmişlerdir. Hem “evet” hem “hayır” yanıtını veren katılımcıların önemli bir çoğunluğu, ailenin dini bilgi düzeyinin eksik olmasından yakınmaktadır. Aile içi din eğitiminde çoğunlukla karşılaşılan problemlerden birisi bilgi eksikliğidir.⁶⁹⁸ Ankete dayalı yapılan bir araştırmada, gençlerin % 87’si aileleri tarafından verilen dini bilginin yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁹⁹ Dini gelişim açısından anne babanın çocukları üzerindeki etkisi dikkate alındığında, dini bilgi eksikliğinin giderilmesi veya en aza indirilmesi çok önemli bir husus olmaktadır.

Diğer bir araştırma sonucuna göre, ergenlerin sahip oldukları dini inanç ve davranışlarının oluşmasında ailelerinin ne derece etkili olduğu sorusuna gençlerin % 83,3’ü “fazla” ve “çok fazla” cevabını vermişlerdir.⁷⁰⁰ Başka bir araştırmada da

⁶⁹⁸ Öcal, “Ailede Çocukların Dini ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler”, 188-189.

⁶⁹⁹ Karacelil, *Gencim Dinimi Öğrenmek İstiyorum*, 23.

⁷⁰⁰ Oluğ, “Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)”, 45.

gençlerin % 82,1'i Allah'ın varlığına inanma ya da inanmama konusundaki kararlarının oluşumunda ailelerinin etkili bir role sahip olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁰¹ Bu sonuçlardan hareketle gençlerin dini inanç gelişimlerinde ailenin çok büyük bir etkisi olduğu söylenebilir. Gençlerin dini tutumları üzerinde bu derece kayda değer bir öneme sahip olan anne babanın sağlıklı dini bilgilere sahip olmak için kendilerini yetiştirmeleri son derece önemlidir.

Yukarıda da belirtildiği üzere aile içinde sağlıklı bir din eğitiminin gerçekleşmesinin önündeki engellerden biri de anne babanın dini bilgi eksikliğidir. Bu eksikliğin giderilmesi, gençlerin sağlıklı bir dini gelişim süreci geçirmesi bakımından yararlı olacaktır. Anne babalar bu eksikliği gidermek için sahih dini kaynaklardan yararlanabilecekleri gibi uzman kişilerin gerçekleştirdikleri dini sohbet, konferans, seminer benzeri faaliyetlerden de istifade edebilirler.

3.3.2. Okuldaki Din Eğitiminin Dini Konulardaki İhtiyaçları Karşılama Durumu

Okul, insan ilişkilerinin öğrenildiği, yeni bilgilerin öğretildiği, yeni becerilerin elde edildiği, kültürel değerlerin genç bireylere aktarıldığı ve onların bunları benimsemelerinin amaçlandığı bir yerdir. Toplumsal yaşamın küçük bir alanı olan okul, aileden sonra gençlerin sosyalleşmesine katkıda bulunan etkili bir kurumdur.⁷⁰² Okuldaki eğitimin temel hedeflerinden biri öğrencilere toplumun değerlerini ve normlarını aktarmak,⁷⁰³ içinde yaşadıkları kültüre uyum göstermelerini sağlamaktır.⁷⁰⁴ Bu bağlamda gençlerin hem sosyalleştikleri hem de birlikte yaşama kültürünü öğrendikleri yerler olan okullar, kültürlenme işlevi görmektedir.⁷⁰⁵ Okullarda işlenen din derslerinin de gençler üzerinde pek çok katkısı vardır. Din dersleri; gençlerin sağlıklı dini bilgilere sahip olması, içinde yaşadıkları toplumla sağlıklı ilişkiler kurması, iç dünyalarını düzenlemeleri açısından son derece önemli bir yere sahiptir.⁷⁰⁶

Genç katılımcıların okulda aldıkları din eğitiminin dini konulardaki ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığı hususundaki görüşlerini belirlemek amacıyla kendilerine,

⁷⁰¹ İmamoğlu - Feriadoğlu, "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili", 27.

⁷⁰² Halide Nur Özüdoğru Erdoğan, "Ergenlik Döneminin Dini ve Toplumsal Gelişimi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (2014), 162.

⁷⁰³ Cevizci, *Eğitim Sözlüğü*, 464.

⁷⁰⁴ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 317.

⁷⁰⁵ Şen, "Türkiye'de Ergen Profili", 98.

⁷⁰⁶ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi*, 58-59.

“Okulda aldığınız din eğitimi dini konulardaki ihtiyacınıza cevap veriyor mu?” sorusu yöneltilmiştir. Gençlerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde, % 70’i (21 katılımcı) okuldaki din eğitiminin dini konulardaki ihtiyaçlarını karşıladığını belirtmişlerdir. % 30’u (9 katılımcı) ise okuldaki din eğitiminin dini konulardaki ihtiyaçlarına yeterince cevap vermediğini ifade etmişlerdir.

Okuldaki din eğitiminin dini konulardaki ihtiyaçlarına cevap verdiğini düşünen bazı katılımcıların görüşleri şu şekilde sıralanabilir:

Mesela ibadet konusunda okulda pek çok şey öğrendim. Öğretmenlerimiz bize yardımcı oluyorlar. Dini konularda farz, vacip, sünneti biliyordum. Ama bunların kendi içinde çeşitli kısımlara ayrıldığını okulda öğrendim. Yani okul dini ihtiyaçlarıma cevap veriyor. (K12)

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersine giren hocalarımız, bizlere çok yardımcı oluyorlar. Dualar olsun, sureler olsun... Baya şeyleri hocalarımız bizlere öğretiyor. (K22)

Okuldaki din kültürü ve ahlak bilgisi dersine giren öğretmenime sorduğum her soruya karşılık eksiksiz ve beni tatmin edecek şekilde cevaplar alıyorum. (K10)

Din dersi merak ettiğim şeyler dışında yeni şeyler öğrenmeme de katkı sağlıyor. Bilmediğim şeyleri öğreniyorum, ayrıca bildiğim şeyler dışında ek bilgiler de veriliyor. (K20)

Din dersine giren öğretmenlerimiz gerçekten iyi bir eğitim almışlar. Sahip oldukları bilgileri bize de öğretiyorlar. (K13)

Bence yeterince cevap veriyor. Çünkü işlemediğimiz veya merak ettiğimiz birçok konuyu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi kitabındaki bilgilere dayanarak öğrenebiliyoruz. Bence okul bu anlamda etkilidir. (K21)

Bir katılımcı, Hristiyanlığın yoğun şekilde yaşandığı bir ortamda büyüdüğünü ve okulda aldığı din dersleri sayesinde farklı dinlere yönelmediğini şöyle belirtmektedir:

Küçükken Hristiyanlığın yaşandığı bir ortamda yetiştim. Eğer din dersi görmeseydim belki aklım karışır ve farklı dinlere yönelebilirdim. (K28)

Başka bir katılımcı, din dersinin hayatına katkı sağladığını şöyle vurgulamaktadır:

Okulda hep bizi geliştirmeye yönelik şeyler anlatılıyor. Okulda aldığım din eğitimi benim hayatıma katkı sağlıyor diyebilirim. (K8)

Bir katılımcı da okulda öğrendiği dini bilgilerin çoğunu önceden bilmediğini, okul sayesinde öğrendiğini söylemektedir:

Okulda öğrendiğim dini bilgilerin çoğunu önceden bilmiyordum. Bu bilgileri daha çok okulda öğrendim. (K2)

Bir katılımcı ise din konusunda şüphelerinin olduğunu ve okuldaki hocalarından bu konuda yardım almaya çalıştığını belirtmektedir:

Benim bazen din konusunda şüphelerim oluyor. Bu konuda okuldaki hocalarımdan yardım almaya çalışıyorum. (K3)

Okulun dini konulardaki ihtiyaçlarını karşıladığını düşünen katılımcıların görüşleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, özellikle ibadet, dualar, sureler, peygamberlerin hayatları gibi konuların öğrenilmesinde din dersinin katkı sağladığı görülmektedir. Bununla beraber genç katılımcılar, din dersi sayesinde pek çok dini bilgiyi öğrendiklerini, merak ettikleri konuları öğretmenlerine sorduklarında tatmin edici cevaplar aldıklarını, dini konularda öğretmenlerinden yardım aldıklarını, din dersinin hayatlarına katkı sağladığını belirtmişlerdir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (% 70: 21 katılımcı) konuyla ilgili olumlu yanıtlar vermeleri, okuldaki din eğitiminin gençlerin dini konulardaki ihtiyaçlarına genellikle cevap verdiğini göstermektedir.

“Okulda aldığınız din eğitimi dini konulardaki ihtiyacınıza cevap veriyor mu?” sorusuna olumsuz yanıt veren bazı katılımcıların görüşleri ise şu şekildedir:

Okulda daha çok temel dini bilgiler bize veriliyor. Okul, günlük hayatta daha çok kullanacağımız bilgileri verse daha iyi olur aslında. Verilen bilgiler günlük hayattan uzak. (K4)

K4 katılımcısı, okulda verilen din dersinin günlük hayattan uzak olması sebebiyle ihtiyacını karşılamadığını belirtmektedir. Başka bir katılımcı da din dersinin günlük hayattaki problemlerine katkı sağlamadığını şu şekilde aktarmaktadır:

Okuldaki din dersleri kitap üzerinden gidiyor ve bizim günlük hayata ilişkin sorularımıza yeterince cevap vermiyor. Ben de genellikle kendim araştırmak zorunda kalıyorum. Din dersi bana pek bir şey katmadı. (K11)

Günümüzde din öğretimine yöneltilen eleştirilerden biri din öğretiminin ders kitaplarına bağlı kalarak öğrencilere ansiklopedik bilgi yükleme ve hazır bilgileri ezberletmekle yetinme şeklinde yapılmasıdır. Halbuki din dersi alan bireyin elde ettiği bilgileri problemlerinin çözümünde kullanması beklenmektedir.⁷⁰⁷ Bazı katılımcılar bu hususla ilgili olarak okuldaki din dersinin müfredata bağlı kalınması, çerçevesinin sınırlı olması, işlenen konuların hep aynı olması nedeniyle ihtiyaçlarını karşılayamadığını belirtmektedirler. Bunun yanında merak ettikleri sorulara öğretmenlerinin ters cevaplar vermelerinden ve sorularını yanıtsız bırakmalarından da yakınmaktadırlar:

Müfredat olarak baktığımızda din dersi her konudaki ihtiyaçlarımıza cevap veremiyor... Müfredat gerekli olan her şeyi tam olarak veremiyor. (K9)

MEB'in kazanımlarına göre ders işlendiği için kafamızdaki her sorunun cevabını bulamıyoruz. Okul bu konuda ihtiyaçlarımıza tam olarak cevap vermiyor. (K30)

Din kapsamlı bir alan olduğu için insan sordukça soruyor. Okulda aldığımız dini bilgiler daha sınırlandırılmış bilgiler, örneğin her sene sanki aynı konular üzerinde yoğunlaşıyoruz. Birçok sorduğum, merak ettiğim konuların cevabını bulamıyorum. (K19)

Okuldaki din dersi belli bir çerçevede belli bir müfredat düzeyinde işleniyor. Bizim merak ettiğimiz sorulara cevap verilmiyor. Derste sorular sorulduğu zaman da öğretmenler tarafından ters karşılanabiliyoruz. (K25)

Ben okuldaki öğretmenlerin çok belirli klişe cevaplarla geldiğini düşünüyorum. 7. Sınıftan itibaren din dersi hocalarıyla sık sık görüşürüm. Hepsinden her soruya karşılık aynı cevaplar alıyorum. Kalıplaşmış, herkesten duyabileceğim cevaplar alıyorum. Ben daha yaratıcı cevaplar bekliyorum. İhtiyaçlarımı karşılamıyor diyebilirim. (K26)

⁷⁰⁷ Muhammed Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2017), 235.

Bu katılımcılar, özellikle müfredatın sınırlı olmasından yakınmakta ve bundan dolayı din dersinin ihtiyaçlarını karşılayamadığını vurgulamaktadırlar. Buna göre müfredatın gençlerin ihtiyaç duydukları dini konular çerçevesinde düzenlenmesi oldukça önemlidir.

Bir katılımcı öğretmenlerinin olumsuz yaklaşımından ötürü derste dini sorular sormadığını ve bu sebeple din dersinin ihtiyaçlarını karşılamadığını belirtmektedir:

Ortaokulda ihtiyaçlarıma yeterince cevap veriyordu ancak şu an lisede dini ihtiyaçlarıma cevap vermiyor. Bazı öğretmenler var ki din hakkında soru sorduğumuzda sadece orda kalmamızı istiyorlar. Dine ters bir soru sorduğumuzda bizi direkt azarlıyorlar veya sınıf içinde rencide etmeye falan çalışıyorlar. Bu da benim utanmama sebep olduğu için bende bir daha soru sormuyorum ve istediğim cevapları bulamıyorum. (K6)

Bir katılımcı ise din dersinde konuların derinlemesine işlenmediğinden ve derse duygu katılmadığından ötürü ihtiyacının karşılanmadığını düşünmektedir:

Aslında öğretmenler dini bilgiyi veriyorlar, lakin din kültürü ve ahlak bilgisi dersini sadece bir ders olarak gördükleri için dersi anlatıp çıkıyorlar. Hep aynı konular tekrar ediliyor diye düşünüyorum. Aynı konuları farklı düşünce yapılarıyla bize aktarabilirler. Konuları kabataslak anlattıklarını düşünüyorum. Daha çok ayrıntıya girip bizi etkilemeleri gerekiyor. Bilmiyorum yanlış mı düşünüyorum ama öğretmenlerin dersi daha açıklayıcı anlatmaları gerekiyor ve derse daha çok duygu katmaları gerekiyor. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi sadece ders olarak görülürse bize bir etkisi olmaz. Aslında bu derste kendi dinimizi öğrendiğimiz için bunun sadece bir dersten ibaret olmadığının bilinmesi gerekir. (K24)

Ergenlik dönemindeki birey, zihinsel gelişim açısından somut aşamadan soyut aşamaya geçtiği⁷⁰⁸ için dini konuların daha üst düzey bir biçimde aktarılmasını arzu etmektedir. Çünkü ergen birey, artık soyut biçimde düşünebilir, bir konuyu farklı yönleriyle ele alarak onları ayrı ayrı sınayabilir bir duruma gelmiştir. Bu dönemde din, felsefe, siyaset, ahlak gibi konular ergen bireyin ilgilenmekten hoşlandığı ve bunlar

⁷⁰⁸ Bühler, Spiegel ve Thomas, “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”, 96.

üzerinde akıl yürütmeye çalıştığı alanlar olmaktadır.⁷⁰⁹ Bu nedenle onların zihinsel gelişimlerine uygun şekilde din öğretiminin yapılması önem arz etmektedir.

Yukarıda K24'ün ifadesine bakıldığında ayrıca öğretmenlerin din dersine duygu katmadıklarından yakındığı görülmektedir. Sağlıklı bir din eğitiminde duygu faktörünü dikkate alarak hareket etmek oldukça önemlidir.⁷¹⁰ Gençlik döneminde duyguların aşkın ve taşkın olmasından ötürü gençlerin duygulara daha fazla kulak verdikleri söylenebilir.⁷¹¹ Bu amaçla ergenlik dönemi din eğitiminde gençlerin duygularına hitap edilerek derslerin işlenmesi hem onların derse ilgi duymalarına hem de dini gelişimlerine olumlu katkı sağlamasına vesile olabilir.

3.4. Din Eğitimi ve Öğretimi Sırasındaki Tutumlara İlişkin Bulgular

3.4.1. Karşılaşılan Olumlu ve Olumsuz Yaklaşımlar

Katılımcıların din eğitimi ve öğretimi esnasında karşılaştıkları tutumları belirlemek amacıyla kendilerine, “Okulda veya ailede aldığınız din eğitimi sırasında olumlu ya da olumsuz bir yaklaşım ile karşılaştınız mı?” sorusu iletilmiştir. Verilen cevaplara bakıldığında katılımcıların % 86,7’si (26 katılımcı) din eğitimi ve öğretimi sırasında genellikle olumlu tutumlar gördüklerini ifade etmişlerdir. % 13,3’ü (4 katılımcı) olumsuz tutumlar gördüklerini belirtmişlerdir. Olumsuz tutum ile karşılaşan katılımcılardan biri özellikle aileden olumlu yaklaşımlar gördüğünü ancak okulda olumsuz yaklaşımla karşılaştığını aktarmıştır.

Din eğitimi sürecinde genellikle olumlu yaklaşım gördüklerini ifade eden bazı gençlerin görüşleri şu şekildedir:

Ailem ve öğretmenlerim dini öğrenme sürecinde bana genellikle çok yakın ve samimi davranıyorlar. (K10)

Genellikle hoşgörülü ve yumuşak bir yaklaşım görüyorum. Mesela öğretmenlerime bir soru sorduğumda, sorduğum şey yanlış olsa dahi, kızmadan ve anlayacağım bir şekilde cevap veriyorlar. Genellikle olumsuz bir yaklaşım görmedim. (K20)

⁷⁰⁹ Kulaksızozoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 119.

⁷¹⁰ Hasan Çelikkaya, *Din Eğitimi İhtiyacı* (Ankara: Nobel Yayınları, 2017), 108-109.

⁷¹¹ Vehbi Karakaş, *Nasıl Bir Din Eğitimi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 193.

Namazı kaçırdığımda ailem keşke kaçırmısaydın diyor. Bir soru sorduğumda hiç kızmadan, sinirlenmeden cevap veriyorlar. Hoşgörülü yaklaşıyorlar. (K4)

Genel olarak olumluydu. Dinde zorlama olmadığını hep vurguladılar. Merhametle, şefkatle yaklaştılar. Dinin temelinde merhametin şefkatin olduğunu vurgulayarak her zaman konuları anlattılar. Öğretmenlerim için de aynı şey geçerli. Her zaman doğru olanı anlatıp merak ettiğim soruları yanıtlayarak dine olan sevgimi daha çok arttırdılar. Eğer şu an İslam dininde isem onların sayesinde. (K28)

Sert ve baskıcı bir tutumla karşılaşmadım. Genellikle yumuşak ve hoşgörülü bir yaklaşım ile karşılaştım. Zaten bir kişiye olumlu bir şekilde yaklaşılsa o kişinin dini daha iyi bir şekilde anlaması sağlanmış oluyor. (K12)

Ailede ya da okulda herhangi bir baskı görmedim. Genellikle olumlu yaklaşımlar görüyorum. Bugüne kadar olumsuz bir yaklaşım hiç görmedim. (K9)

Din eğitimi sırasında olumsuz tutum ile karşılaştıklarını ifade eden üç katılımcının görüşleri ise şu şekildedir:

Okulda olumsuz yaklaşımlarla karşılaşıyorum. Ben şu an dini bir arayış sürecindeyim. Bu konuyla ilgili hocalarıma soru sorunca benimle sürekli dalga geçiyorlar. Hoş olmayan cevaplar veriyorlar. (K6)

Derste sorduğum sorulara karşı olumsuz tepkiler aldığım oldu. Bu tür soruları sormamam gerektiğini belirten hocalar oldu. Ailem de aynı şekilde hoş karşılamadı. (K25)

Ailem bana dini konuları öğretirken genellikle olumsuz bir şekilde yaklaşıyor. (K7)

Ailede olumlu ancak okulda olumsuz tutumla karşılaştığını ifade eden bir katılımcının görüşü ise şöyledir:

Ben 8. Sınıfta Deizm inancına kayan bir insandım. Çünkü çok fazla sorum vardı ve sorularla başa çıkamadığım için en azından kendimi bir kalıba sokmak istiyordum. Babamla konuşmuştum bu konuyu. Beni dine zorlamamıştı ve hiçbir tepkisi olmamıştı. Bana sadece şunu söylemişti: “Hz. Muhammed bir kabileye peygamber olarak gönderildi. Ancak onları zorlamadı. Onlara sadece doğru yolu gösterdi ve geri çekildi. Onları baskı altında bırakmadı. Ben seni nasıl baskı altına alıp Müslümanlığa

zorlayabilirim ki.” O günden sonra ailemin olumlu etkileri daha fazla oldu. Bana daha çok destek çıkmaya başladılar. Ancak aynı yaklaşımı okuldan göremedim. Öğretmenlerim sürekli tövbe etmemi, bunların çok günah olduğunu, ahirette yanacağımı falan söylediler. Bu beni dinden daha çok uzaklaştırıyordu. (K26)

Yukarıda K6, K25 ve K26’nın ifadelerine bakıldığında, sordukları dini sorulara karşı olumsuz tepkiler aldıkları görülmektedir. Ergenlik döneminde gençlerin kafasına zaman zaman dini konularla ilgili bazı sorular takılır. Gençlerin bir kısmı bu problemi kendileri çözerlerken, bir kısmı ise akıllarına takılan soruların cevaplarını kolayca bulamazlar ve böylece dini inançla ilgili şüpheler üretirler.⁷¹² Bu durumda din eğitimcisi eleştirici bir tutum yerine hoşgörülü bir tutum benimsemelidir. Din eğitimcisinin suçlayıcı ve yargılayıcı şekilde olumsuz bir yaklaşım sergilemesi, iletişim ağının bozacağı için gencin özdeşim kurmasını önleyebilir.⁷¹³ Ergenlerin bu dönemde başta anne babasından, öğretmenlerinden ve diğer büyüklerinden beklenti içinde oldukları yegâne şey anlayış ve hoşgörüdür.⁷¹⁴ Özellikle gençlere yönelik empati kurmak, onların anlaşılmasını ve dolayısıyla sorularına daha mantıklı cevaplar verilmesini sağlayabilir.⁷¹⁵ Gençlerin sorularına karşı onları suçlamak, günaha girdiklerini ve cehennemde yanacaklarını söylemek onları dinden uzaklaştırabilir. Bu nedenle onları anlamaya çalışmak, sorularını sabırlı bir şekilde dinleyip mantıksal çerçevede cevaplamak en uygun yaklaşım olacaktır.

Yapılan bir araştırmada, gençlerin din eğitimi sürecinde baskı ve zorlamadan ziyade daha olumlu bir yöntemin benimsenmesi gerektiğine ilişkin isteklere sahip oldukları tespit edilmiştir.⁷¹⁶ Sevgi ve hoşgörünün en çok sergilendiği yerlerin başında din eğitimi ve öğretiminin yapıldığı yerler gelmelidir.⁷¹⁷ Nitekim katı, baskıcı olmak gibi yanlış yöntemlerin kullanıldığı ve ehliyetli kişiler tarafından verilen bir din

⁷¹² Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 154.

⁷¹³ Aydın, *Din Eğitiminde Duyuşsal Boyut*, 72-73.

⁷¹⁴ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 142.

⁷¹⁵ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 95.

⁷¹⁶ Saadetin Özdemir, *Korunmaya Muhtaç Gençlerin Din Öğretimi İhtiyaçları* (Isparta: Tuğra Ofset, 2002), 78.

⁷¹⁷ Din eğitimi ve öğretiminde sevgi merkezli bir eğitim anlayışı ile hareket etmek dine olan ilgiyi arttıracaktır. Özellikle gençlik dönemi din eğitiminin en çok uygulayabileceği metotlardan biri sevgiye dayalı eğitim metodu olmalıdır. Bunun yanında Tasavvuf literatürü gençlere, iç dünyalarındaki sevgi ve aşkı büyütme konusunda ilham verebilecek malzeme ve materyallerle doludur. Bkz. Vahit Göktaş, “Tasavvufi Terbiye’nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkanlar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 150-153.

eğitimi, inanç krizi gibi çeşitli olumsuzlukların yaşanmasına neden olabilir ve psikolojik hastalıklara yol açabilir.⁷¹⁸ Kur'an-ı Kerim'de insanların Allah'ın yoluna hikmetle, güzel öğütle çağrılmasının emredilmesi,⁷¹⁹ esasında din eğitimini yürüten anne babaların ve eğitimcilerin önüne bir metot sunmaktadır. Öğrencilerin öğretmenini sevmesi, onun anlattığı dersi sevmelerine de etki edebilmektedir. Konuyla ilgili yapılan bir araştırma sonucunda, din kültürü ve ahlak bilgisi dersini ve bu dersin öğretmenlerini seven öğrencilerin, din ve ahlak eğitiminden daha fazla etkilendikleri tespit edilmiştir.⁷²⁰ Öğrencilerin din ve ahlak eğitiminden etkilenme oranları, dersin ve öğretmenin sevilmesine bağlı olduğuna göre din eğitimi süreci boyunca gençlerin ilgi ve beklentilerini göz önüne alarak hareket etmek gereklidir. Onların hem derse hem de öğretmene yönelik sevgilerini arttıracak davranış ve tutumlar içinde olmak önemli faydalar sağlayacaktır.

Katılımcıların verdikleri cevaplara bir bütün olarak bakıldığında, büyük bir kısmının (26 katılımcı) din eğitimi ve öğretimi sürecinde genel itibariyle olumlu tutum ile karşılaştıkları görölmektedir. Bu durum hem ailede hem de okulda sağlıklı bir din eğitimi ve öğretimi süreci için oldukça önemlidir. Çünkü din eğitiminde katı ve baskıcı olmak, genç bireylerde dünyevileşmeyi beslemekle birlikte onların dine karşı mesafeli durmalarına da sebep olabilmektedir.⁷²¹ Bu bakımdan din eğitimi ve öğretimi esnasında hoşgörölü, sevecen, yumuşak davranışlar sergilemek yararlı olacaktır.

3.4.2. Olumsuz Yaklaşımların Dini Tutumu Etkileme Durumu

Anne babanın çocukluk dönemi din eğitiminde kullandığı disiplin yöntemi, ergenlik döneminde gelişen Allah tasavvurunu etkileyebilmektedir. Katı bir disiplin uygulayan ve fiziksel cezalar veren anne babaların çocuklarında sert, korumasız ve rasyonel olmayan bir Allah tasavvuru gelişebilmektedir. Anne baba tutumunun çocukların Allah tasavvurunu önemli ölçüde şekillendirdiği ve bu etkinin ömür boyu devam ettiği söylenebilir.⁷²² Bu bağlamda çocuklara ve gençlere uygulanacak disiplin yöntemi sevgi temeli üzerine inşa edilmelidir. Sevgi temelli bir disiplin yönteminin

⁷¹⁸ Orhan Gürsu, "Gençlik Dönemi İnanç Krizinin Psikolojik Kökenlerinin Analizi: Olgu Sunumu", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Dergisi* 9/3 (2022), 923-928.

⁷¹⁹ Nahl, 16/125.

⁷²⁰ Bahçekapılı, "Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı", 36.

⁷²¹ Mehmet Malkoç, "Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Dergisi* 8/16 (2019), 259.

⁷²² Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 156.

uygulandığı atmosferde büyüyen gençlerin ahlaki gelişiminde model alma yoluyla öğrenme faaliyeti daha kolay gerçekleşebilmektedir.⁷²³

Din eğitimi sırasında olumsuz bir yaklaşım ile karşılaşan dört katılımcıdan üçü yaşadığı durumun kendisini dinden uzaklaştırdığını ve böylece dini tutumunu olumsuz etkilediğini şu şekilde belirtmektedir:

Olumsuz yaklaşım sergilenmesi beni bayağı bir olumsuz etkiliyor, dinden uzaklaşmama sebebiyet veriyor. (K6)

Anne babamın olumsuz yaklaşımları benim dine karşı tutumumu olumsuz biçimde etkiledi. Giderek dinden soğuyorum gibi hissediyorum. (K7)

Öğretmenlerimden aldığım tepki beni dinden daha da soğuttu. Beni zorla bir dine mensup kılmaya çalışıyorlardı gibi hissettirdiler ve bu beni daha da uzaklaştırdı. (K26)

Din eğitiminde olumsuz yaklaşım gördüğünü ifade eden başka bir katılımcı ise bu durum karşısında dine yönelik olumsuz bir tutuma kapılmadığını, esasen dini anlatan kişilerde eksiklikler olduğunu, dinin bu konuda suçsuz olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Onların bu şekilde olumsuz bir yaklaşım ortaya koymaları kesinlikle dini tutumuma karşı olumsuz bir etkisi olduğunu düşünmüyorum. Çünkü bu durum daha çok araştırma isteği oluşturuyor bende. Dini anlatan kişide eksikler varsa bu dinin suçu değil. Dinin eksikliği yok. (K25)

Yapılan bir araştırmada ailenin, çocukların dini yönelimlerinin oluşmasında çok etkili bir kurum olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁷²⁴ Anne babanın çocuklarının küçük yaşlarda iken ibadete alıştırma sürecindeki tutum ve davranışları, onların gençlik dönemindeki dini gelişimini büyük oranda etkileyebilmektedir. Baskıcı tutum ve davranışlar bireyin dinden soğumasına sebep olabilir.⁷²⁵ Yine yapılan diğer bir araştırmada din dersini ve bu dersin öğretmenlerini seven öğrencilerin, din ve ahlak eğitiminden daha fazla etkilendikleri tespit edilmiştir.⁷²⁶ Buna göre, din eğitimi

⁷²³ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 170.

⁷²⁴ Atalay, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*, 254.

⁷²⁵ Sağlam, *Çocuk ve İbadet: 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*, 213.

⁷²⁶ Bahçekapılı, “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, 36.

sürecinde anne baba ve eğitimcilerin hoşgörülü bir yaklaşım sergilemeleri gençlerin dine karşı daha çok olumlu tutum beslemelerine katkı sağlayacaktır.

3.5. Model Alınan Kişilere İlişkin Bulgular

3.5.1. Dini Anlamda Model Alınan Kişiler

Ergenlik dönemi, model arayışının yoğun olduğu bir dönemdir. Bundan ötürü ergen bireyler bu süreç boyunca rol model arayışı içinde olur, ideal gördükleri insanları model olarak benimser ve benimsedikleri bu kişilerin davranışlarını sergilemeye çalışırlar.⁷²⁷ Gençlerin yaşamlarında kişilik, meslek, giyim kuşam gibi hususlarda kimleri rol model aldığı ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmada ise gençlerin daha çok dini açıdan model aldıkları şahsiyetlerin kimler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Katılımcıların dini anlamda model aldıkları şahsiyetleri ve bu şahsiyetlerin etkilendikleri özelliklerinin neler olduğunu belirlemek amacıyla kendilerine, “Çevrenizde dini anlamda en çok model aldığınız kişiler kimlerdir, bu kişileri hangi özellikleri sebebiyle model alırsınız?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların cevapları incelendiğinde, model alınan kişiler içinde bir tek kişiyi sayan katılımcılar olduğu gibi birden çok kişiyi sayan katılımcılar da olmuştur. Dini anlamda en çok model alınan şahsiyetlerin başında anne babaların geldiği görülmektedir. Katılımcıların % 63,3’ü (19 katılımcı) dini açıdan en çok model aldıkları kişiler içinde anne babalarını saymışlardır. Anne babadan sonra model alınan kişiler içinde en çok zikredilenler (10 katılımcı) ise din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri olmuştur. Daha sonra en çok model alınan şahıslar içinde sırasıyla amca, dayı, kuzen gibi yakın akrabalar (9 katılımcı), sosyal medyada dini içerikli konuşmalar yapan kişiler (5 katılımcı) ve din görevlileri (2 katılımcı) yer almıştır. İki katılımcı ise herhangi bir kimseyi örnek almadıklarını vurgulamışlardır.

Anne babalarını model aldığını söyleyen bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

Genel olarak annemi örnek alıyorum. Annem ibadetlerini yerine getiren bir bireydir. (K1)

⁷²⁷ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 30.

Babam oluyor genelde. Yanımda abdest alması, Kur'an okuması, namaz kılması... Onun bu davranışlarını örnek alıp bende yerine getiriyorum. Annemi de örnek alıyorum. (K4)

İlk önce annem ve babamı örnek alıyorum. Çünkü bu yaşıma kadar din eğitimimi en çok onlardan aldım. Onlar sayesinde dine yakınlaştım. (K12)

Genellikle babamı örnek alırım. Dinine bağlı, kendine koyduğu kurallardan dışarı çıkmayan, namazını kaçırmayan, Kur'an okumasını bilen... Yani örnek aldığım tek kişi babamdır. (K15)

Babam diyeceğim. Çünkü kendisi gerçekten dine çok bağlı. (K25)

Dini anlamda en çok model aldıkları şahsiyetler içinde din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerini zikreden gençlerin ifadeleri ise şu şekildedir:

Din kültürü öğretmenlerimi ve kuzenimi model alıyorum. (K2)

En çok örnek aldığım kişi okuldaki din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenimdir. (K8)

Örnek aldığım kişiler bizim mahalledeki imam ve okulumdaki din kültürü öğretmenimdir. Hocamız dini çok yumuşak bir şekilde anlatıyor. Mahalledeki imam da öyle, nazik bir şekilde anlatıyor. (K13)

Annemi ve din kültürü öğretmenlerimi daha çok model alıyorum. Özellikle din kültürü öğretmenlerime imreniyorum. Onlar gibi olmak istiyorum. (K19)

Görüldüğü üzere genç katılımcıların bir kısmı da en çok din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerini model aldıklarını dile getirmişlerdir. Din dersi öğretmenin dini temsil yetkisi ve hakkı olmamasına rağmen öğrenciler genellikle onu din adına bir temsilci veya otorite olarak kabul edebilmektedirler. Ayrıca dini soruların birinci derece muhatabı olan din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri, öğrenciler tarafından en çok gözlemlenen öğretmen konumundadır.⁷²⁸

Lise dönemindeki gençler, öğretmenlerini örnek almaya eğilimlidirler. Bu nedenle lisede görev yapan öğretmenin işlevi ve sorumluluğu son derecede büyüktür. Öğretmenin ergenlik döneminin özelliklerini ve sorunlarını bilen bir birey olması

⁷²⁸ Altaş, "Ortaöğretimde Din Eğitimi", 210-211.

gereklidir. Bağımsızlık duygusuna sahip olan ergen bireyler, anne babasının etkisinden kurtulduğunda onların yerine koyabileceği bir modele ihtiyaç duyarlar.⁷²⁹ Bu bakımdan öğretmenin olumlu bir kişiliğe sahip olması önemlidir. Öğretmenin kişiliğinin öğretme yönteminden daha önemli olduğu belirtilmektedir.⁷³⁰ Öğretmenin öğrencilerine aktaracağı konularda yeterli bir bilgi birikimine ve öğretme becerisine sahip olmasının yanında mesleğine duygu ve davranış açısından da uyum sağlamış olması gerekir.⁷³¹ Öğretmenler en üst düzeyde güzel özelliklerle donanmış olmalıdır. Zira öğretmen, henüz kişiliği tam olgunlaşmamış, pek çok alanda doğru yanlış ayrımı yapamayacak durumda olan ve ahlaki gelişimini de tam anlamıyla tamamlamamış öğrencilerin önlerindeki en önemli örnektir. Bu nedenle İslam eğitim geleneğinde öğretmenlerin hem sağlam bir kişilik yapısına sahip olmaları hem de mesleki yeterlik konusunda birtakım niteliklerle bezenmiş olmaları istenmiştir.⁷³² Bu hususlara dikkat edilmesi gençlerin din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerini model almalarını kolaylaştıracaktır.

Yapılan bir araştırmada, ergenlerin genellikle insancıl davranan öğretmenlerini daha çok sevdikleri tespit edilmiştir. Öğretmenlerin iyi niyetli olması ve arkadaşlığı, öğrencilerin önemseydiği özelliklerdir.⁷³³ Yine yapılan başka bir araştırmada, öğrencilerin ideal din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeninde güler yüzlü, sevecen, farklı görüşlere saygılı, söz ve davranışı uyumlu, saygılı ve adaletli olma gibi kişisel ahlaki özellikleri aradıkları görülmüştür.⁷³⁴ Öğretmenlerin kişilik yapıları ve davranışları, öğrenciler üzerinde oldukça tesirlidir. Öğrencilerin öğretmenlerine karşı olumlu duygular beslemeleri, onların anlatılan konuyu kavrayabilmeleri ve dersi sevmeleri açısından son derece önemlidir.

Katılımcıların bir kısmı da amca, dayı, kuzen gibi yakın akrabaları dini açıdan model aldıklarını görüşlerinde belirtmişlerdir:

⁷²⁹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 317.

⁷³⁰ E. B. Castle, *A Parents' Guide to Education* (Great Britain: Penguin Books, 1968), 39.

⁷³¹ Kerim Yavuz, "İlköğretimde Din Eğitiminin Karşılaştığı Problemler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985), 250.

⁷³² Bayramali Nazıroğlu, "İslam Eğitiminde Öğretmenler", *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Köylü, Şakir Gözütok (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 359; Ayrıca bkz. M. Faruk Bayraktar, *İbn Cema'a'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 16-17.

⁷³³ Temel - Aksoy, *Ergen ve Gelişimi*, 124.

⁷³⁴ Osman Taşkın, "Gençlere Göre İdeal Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (2018), 2562.

Amcamı örnek alıyorum. (K10)

Kuzenimi en çok örnek alıyorum. (K5)

İlk başta annem geliyor. Daha sonra da dayılarım. (K29)

Genellikle dini layıkıyla yaşayan akrabalarım... Yaşantısıyla bana dini sevdiren kuzenim var mesela. (K9)

Bazı katılımcılar ise sosyal medyada takip ettikleri kişileri dini anlamda model aldıklarını vurgulamışlardır:

Sosyal medya üzerinden takip ettiğim kişiler var. (K24)

Hayati İnanç, Saliha Erdim gibi sosyal medyada takip ettiğim kişileri daha çok örnek alıyorum. (K20)

En çok topluluk önünde konuşan hocaları ve internetteki hocaları örnek alıyorum. Mesela Hayati İnanç isimli bir hocamız var. Onu dinlediğim zaman etkileniyorum. (K27)

Çevremde dini anlamda en çok model aldığım kişiler içinde ailemden örnek verecek olursam, babam var. Ondan sonra Youtube’da takip ettiğim sayfalar var, mesela Hayalhanem, gibi. Onları örnek alıyorum. (K23)

İki katılımcı da çevresinde dini anlamda model alacağı kimselerin olmadığını ifade etmiştir:

Maalesef çevremde böyle birisi yok. Herhangi örnek aldığım bir kişi yok. (K26)

Ahir zamandayız, kimseyi örnek alacak bir ortamda değilim... Günümüz açısından açıkçası örnek alacağım kimseyi göremiyorum. (K11)

Gençler dini davranışlar ve ahlaki tutumlar konusunda en çok rol model aldıkları kişilerden etkilenmektedirler. Bu nedenle ebeveynlerin gençlere örnek davranışlar sergilemeleri oldukça önemlidir.⁷³⁵ Gençlerin verdikleri yanıtlara bakıldığında, dini anlamda en çok model alınan kişiler içinde % 63,3 (19 katılımcı) şeklinde bir oranla anne baba zikredilmiştir. Bu durumda anne babaların davranışlarına dikkat etmeleri daha da önem kazanmaktadır.

⁷³⁵ Kılavuz, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, 44-50.

3.5.2. Model Alınan Kişilerin Belirgin Özellikleri

Genç katılımcıların dini anlamda model aldıkları kişilerin en çok etkilendikleri özelliklerinin neler olduğunu öğrenmek için verdikleri yanıtlara bir bütün olarak bakıldığında, model aldıkları şahsiyetlerin *ibadetlerini düzenli bir şekilde yerine getirmeleri* (12 katılımcı), *dini emir ve yasaklara riayet etmeleri* (12 katılımcı), *bilgili ve araştırmacı olmaları* (11 katılımcı) en çok etkilenilen ve en sık tekrarlanan özellikler olarak belirlenmiştir. Daha sonra ise sırasıyla *merhametli* (9 katılımcı), *dürüst* (7 katılımcı), *hoşgörülü* (6 katılımcı), *sabırlı* (3 katılımcı), *özgüvenli* (2 katılımcı), *yardımsever* (2 katılımcı), *adaletli* (2 katılımcı) ve *nazik* (1 katılımcı) olmaları katılımcıların başlıca etkilendikleri özellikler olarak tespit edilmiştir. Bunun yanında *giyim kuşam* (4 katılımcı) ve *diksiyon* (3 katılımcı) gibi özellikler de gençlerin etkilendikleri özellikler arasında sıralanmıştır.

Konuyla ilgili gençlerin verdikleri cevapların bazısı şu şekildedir:

Din kültürü öğretmenleri hem ders içinde hem ders dışında hoşgörülü, sabırlı ve nazik yaklaşıyorlar. Bu özellikleri beni onları örnek almaya yöneltiyor. Kuzenimin ise din konusunda bilgili olması beni de bilgi sahibi olmam konusunda teşvik ediyor. Bu yüzden onu örnek alıyorum. (K2)

İbadetlerini kesintisiz ve dosdoğru bir şekilde yerine getirmeleri çok büyük bir etken tabii ki. Bir de dini açıdan hoşgörülü olmaları. (K15)

Din kültürü öğretmenimin doğru sözlü olması, merhametli olması, şefkatle yaklaşması, yanlışımları herkesin içinde değil de bizi ayrı bir yere çekip anlatması beni etkiliyor. (K30)

Araştırmacı olması, doğru bilgiyi bize aktarma isteği ve konuşması beni çok etkiliyor. Aynı zamanda çok özgüvenli olması, doğru sözlü olması, her konuda yardımsever olması, daima doğru yolu göstermeye çalışması da yine beni çok etkiliyor. (K8)

Babam çok merhametli. İnsanlara karşı olumlu yaklaşır. Hiçbir zaman bir insanı terslemesi ile karşılaşmadım. Özellikle ibadetler konusunda çok disiplinli. Hiçbir şekilde namazını kaçırmaz. İmam olmamasına rağmen camide bazen müezzinlik bile yapar. (K25)

Babamı merhameti ve dürüstlüğü sebebiyle model alıyorum. Hiçbir zaman kızmaz, gerçekten sabırlı biridir. (K3)

Annem asla kimseye kötü niyetli yaklaşmaz. İnsanlara yaklaşma tarzı, düşünme tarzı, din hakkındaki bilgileri beni çok etkiliyor. Hocaların ise dine karşı tutumları ve giyimleri beni daha çok etkiliyor. İlerde örnek alacağım insanlar arasında onlar var. (K19)

Dini bilgilerinin yüksek olması, İslam'ın şartlarını yerine getirmeleri, ibadetlerini gerçekleştirmeleri sebebiyle onları örnek alıyorum. (K4)

Mesela Kuran hakkındaki bilgileri, ayetleri en ince ayrıntısına kadar bilmeleri beni etkiliyor. Özgüvenleri, özellikle dersi anlatırken ki özgüvenleri beni çok etkiliyor. Acaba bende nasıl bu derece özgüvenli olabilirim diyorum. (K21)

Bir katılımcı ise sosyal medyada dini anlatan bazı kişilerin ikna kabiliyetine sahip ve bilgili olmalarından etkilenip onları model aldığını vurgulamaktadır:

Youtube'daki kişileri güzel konulara değinerek insanların etkisini çekip dine davet ettikleri için model alıyorum. Mesela izlediğim bir videoda kendisi Müslüman olan biri ateistlerle tartışıyor ve tartışmalar sonucu ateist kişiler Müslüman oluyordu. Tartışmayı izlerken aklımdaki soruların büyük çoğunluğunun cevabını öğrenmiş oluyorum ve bundan etkilenip onları model alıyorum. (K23)

Görüldüğü üzere ibadetleri düzenli bir şekilde yerine getirmek, dini emir ve yasaklara riayet etmek; bilgili, merhametli, dürüst, hoşgörülü, sabırlı, özgüvenli, yardımsever, adaletli ve nazik olmak, gençlerin dini açıdan özdeşim kurmalarını kolaylaştıracak özellikler olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda gençlerin çevresinde bulunan anne baba, öğretmen, yakın akraba gibi kişilerin bu özelliklere sahip olmaya çalışması, gençlerin dini anlamda onları örnek almasını kolaylaştıracaktır.

3.6. Din Öğretiminin Hayatı Anlamlandırmadaki Etkisine İlişkin Bulgular

Günümüzde ergenlerin önemli bir kısmı anlamsızlık sorunu yaşamaktadır. “Anamlı bir hayat, yaşamı anlamlı kılacak ideallerin ve amaçların olmasını ifade eder. Anlamsızlık ise insanın uğruna yaşayacağı bir şeyin olmaması durumudur.”⁷³⁶ Gençler,

⁷³⁶ İbrahim Gürses - Yasin Kuruçay, “Ergenlerde Anlamsızlık İle İlgili Problemlere Dinin Etkisi Üzerine Değerlendirmeler”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 92.

soyut düşünme aşamasına gelmenin bir sonucu olarak hayata bir anlam yükleme noktasında bazı arayışlara girebilmektedirler. Bu arayışlar, hayatı tanıma adına atılan adımlardır.⁷³⁷ Zaten ergenlik dönemi, “Hayatın anlamı nedir?” gibi varoluşsal soruların sorulduğu bir dönemdir.⁷³⁸ Bireyin bu sorularına tatmin edici cevaplar ise din eğitimi ve öğretimi sayesinde verilebilir.⁷³⁹ Anlamli öğrenmelerin oluşmasına yardım eden din öğretimi, gerek bireyin kendi varoluşunu keşfetmesi gerek de doğaya ve diğer canlılara yönelik bakışını geliştirmesinde oldukça fayda sağlamaktadır.⁷⁴⁰ Özellikle gençlerin dini ve manevi değerlerden uzak kalmalarından ötürü anlam sorunu yaşadıkları bir dönemde din eğitimi ve öğretimi daha da önem kazanmaktadır.

Araştırmaya katılan genç katılımcılara, “*Aldığınız din öğretimi, hayata niçin gönderildiğinize ve hayatın anlamı nedir sorularına dair tatmin edici bir bilgi vermekte midir, açıklar mısınız?*” sorusu yöneltiştir. Gençlerin verdikleri cevaplar incelendiğinde, % 66,7’si (20 katılımcı) aldıkları din öğretiminin hayatın anlamını kavrama konusunda kendilerine yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir. % 33,3’ü (10 katılımcı) ise olumsuz yanıt vermiş ve din öğretiminin bu hususta kendilerine herhangi bir katkı sağlamadığını belirtmişlerdir.

Din öğretiminin hayatın amacını ve anlamını kavrama hususunda kendilerine katkı sağladığını düşünen katılımcılar (20 katılımcı), din dersinde öğrendikleri bazı konuların bu noktada kendilerine yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin bazı katılımcılar, yaratılış amacını *imtihana* dayandırmış ve bunu din dersi sayesinde öğrendiklerini aktarmışlardır. Konuyla ilgili aktarılan görüşlerden bazısı şu şekildedir:

Allah bizi sınamak için bu hayata gönderdi. Akıl ve irade verdi. Sorumluluğumuzu yerine getirmemiz için bizi dünyaya gönderdi ve bunun sonucunda da ahiret hayatı diye bir şey var. Aslında okulda aldığımız din eğitimi sayesinde bunu daha iyi anlamış oluyoruz. (K9)

İmtihan olmak için bu hayata gönderildiğimiz din dersinde bizlere öğretiliyor. (K11)

⁷³⁷ Abalı, *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, 31.

⁷³⁸ Parman, *Ergenlik ve Ötesi*, 14.

⁷³⁹ Kızılabdullah - Yürük, “Din Eğitimi ve Öğretiminin Temelleri”, 103.

⁷⁴⁰ Akyürek, “İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve”, 105.

Bu konuda tatmin edici bilgiler veriliyor. Bu hayata niçin gönderildiğimizi artık daha iyi biliyorum. İmtihan amacıyla gönderildik. Hayatın anlamı, Yüce Allah’a kulluk etmek ve O’na şirk koşmamaktır. (K12)

Allah’ın bizi bu dünyaya bir sınav amacıyla ve bizim emir ve yasaklarına uyup uymadığımızı görmek için gönderdiğini okuldaki din dersinden öğrendik. (K15)

Bazı katılımcılar ise bu hayata Allah’a iman etmek, ibadet etmek, kulluk etmek, O’nun emir ve yasaklarına uymak gayesiyle gönderildiklerini ve din dersinde bunları öğrenerek hayatın anlamını daha iyi kavradıklarını belirtmişlerdir:

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde aktarılan bilgiler bu konuda ihtiyacımı karşılıyor. Allah’a kulluk ve ibadet için gönderildiğimizi öğreniyoruz. Örneğin “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”⁷⁴¹ ayeti din dersinde öğretiliyor. Ki bu ayet, niçin bu hayata gönderildiğimizi anlatıyor. (K4)

Zaten din dersine giren öğretmenlerim her ders bunun altını çizerek anlatıyorlar. “Biz Allah’a iman etmek için gönderildik.” diyorlar. Niçin gönderildiğimizin sebebini tek tek anlatıyorlar. (K13)

Öğretmenlerimden öğrendiğime göre bu dünyaya geliş amacımız Allah’ı tanıyıp O’na iman etmek ve ibadet etmektir. Bu bir nevi kulluk görevimizdir. Öğrendiğim bu bilgiler hayatın anlamı konusunda beni gayet tatmin ediyor. (K3)

Bu konuda bir bilgi veriliyor. Örneğin insanoğlu neden var oldu? Allah’a ibadet için. İnsan, Allah’ın emir ve yasaklarını yerine getirmek için var oldu. İnsanın iradesi var ve insan iradesini kendisi yönlendirmektedir. (K22)

Bazı katılımcılar da niçin var olduklarını ve hangi sorumluluklara sahip olduklarını din dersi sayesinde öğrendiklerini şu şekilde bildirmektedirler:

Din dersinde niçin yaratıldığımızın cevabını alıyoruz. Mesela derste hoca bu konuda daha önce bilmediğimiz şeyleri en ince ayrıntısına kadar bize anlatıyor. (K8)

Din dersi görmeden önce neden var olduğumu çok düşünmüyordum açıkçası. Ama din dersinde işlediğimiz konularda neden var olduğumu, Allah’a karşı sorumluluklarımızın neler olduğunu öğrendim. (K28)

⁷⁴¹ Zariyat, 51/56.

Aldığım din eğitimi bu soruya cevap veriyor bence. Mesela din eğitimi sayesinde hayattaki amacımızı, neden yaratıldığımızın cevabını alabiliyorum. (K23)

Bir katılımcı, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin bu hususla ilgili bilgiler verdiğini ancak yine de bu konu üzerinde daha çok durulması ve bu konunun daha ayrıntılı bir şekilde işlenmesi gerektiğini söylemektedir:

Genel anlamda bu hayata niçin gönderildiğimiz derste anlatılıyor. Ama bence bu konunun daha ayrıntılı anlatılması ve bu konunun üzerinde daha çok durulması gerekiyor. (K24)

Başka bir katılımcı da din dersinde bu konuya ilişkin mantıklı cevaplar bulabildiğini ifade etmektedir:

Din dersinde genellikle insanın yaratılmasının nedeni gibi konuları işlediğimizde gerçekten mantıklı cevaplar bulabiliyoruz. Yaratılan her şeyin bir sebebi olduğunu çevremize baktığımızda da kolaylıkla anlayabiliyoruz. (K20)

Görüldüğü üzere katılımcıların önemli bir çoğunluğu din öğretimi sayesinde bu hayata niçin gönderildikleri ve bu hayatın anlamının ne olduğu sorusunun cevabını yeterince aldıklarını görüşlerinde belirtmişlerdir. Din, insanın hayatını anlamlandırma konusunda çok önemli bir etkidir. Özellikle insanın tabiatında yer alan inanma duygusu ihtiyacının sağlıklı bir şekilde giderilmesi, içinde bulunulan hayatın anlam düzeyini olumlu yönde etkileyebilmektedir.⁷⁴² Bu bağlamda hayata bir anlam yüklemeye sorun yaşayan gençler için din, çoğu zaman kurtarıcı bir vazife görür.⁷⁴³ Hayatın anlamına dair varoluşsal sorulara tatmin edici cevaplar veren din, insanın hayatına anlam kazandırmaktadır.⁷⁴⁴ Gençler üzerinde yapılan bir araştırma sonucuna göre bireyin aldığı din eğitimi süresi ile hayata yüklemiş olduğu anlam arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.⁷⁴⁵ Buna göre bireyin almış olduğu din eğitimi süresi arttıkça hayata yüklediği anlam da artmaktadır.

“Aldığınız din öğretimi, hayata niçin gönderildiğinize ve hayatın anlamı nedir sorularına dair tatmin edici bir bilgi vermekte midir, açıklar mısınız?” sorusuna “hayır” cevabını vererek olumsuz görüş belirten katılımcılar ise özellikle din dersinde öğretilen

⁷⁴² Yüksel, “Gençliğin Anlam Arayışında Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi”, 378.

⁷⁴³ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 167.

⁷⁴⁴ Ayten, *Din Erdem ve Sağlık*, 32.

⁷⁴⁵ Yüksel, “Gençliğin Anlam Arayışında Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi”, 390.

konuların bu hususta tatmin edici cevaplar vermediğini, bu nedenle ihtiyaçlarını karşılayamadığını vurgulamışlardır. Konuyla ilgili verilen cevapların bir kısmı şöyle sıralanabilir:

Allah'ın bizi sınamak amacıyla bu dünyaya gönderdiğini biliyorum. Ancak bu beni tatmin etmiyor. Bu konuda daha detaylı bir bilgi almak isterdim. (K5)

Genellikle sanki hep ezberletilmiş şeyler öğretiliyor. Öğretilen konular hayatın anlamının ne olduğu konusunda beni tatmin etmiyor. (K1)

Ortaokuldan beri bu konuda çok kalıplaşmış konular anlatılıyor. Niçin dünyaya geldik? İşte Allah'a kulluk etmek için. Bunun farkındayız ama daha güzel örneklerle, peygamber kıssalarıyla anlatılabilir. Hep aynı şeyler anlatıldığı zaman bir süre sonra etkisi kalmıyor. (K29)

Okulda aldığım din dersi beni bu konuda herhangi bir şekilde tatmin etmiyor. Hocaların çoğu zaten kitaplarda ne varsa onu söylüyorlar. Kendilerinden ekstra bir şey katmıyorlar. Kitap da bence fazla tatmin etmiyor. (K6)

Okulda bu konuda çok yüzeysel bilgiler öğretiliyor. Okulda niçin gönderildiğim, neden var olduğum hakkında yeterince bilgi alamıyorum. (K26)

Bu konuda tatmin edici bir bilgi verilmiyor. Mesela hayatın amacı ve anlamı konusunda kısa bilgiler veriliyor. Bu hayata imtihan ve kulluk amacı için gönderildiğimiz söyleniyor. Ben bu konuda daha kapsamlı bilgiler olduğunu düşünüyorum. (K19)

Olumsuz yanıt veren katılımcıların görüşleri genel çerçevede değerlendirildiğinde, özellikle din dersinde hayatın amacı ve anlamı konusunda yüzeysel bilgiler verilip detaya değinilmediğinden şikâyet edildiği görülmektedir. Katılımcılara göre din dersinde bu konu daha detaylı bir şekilde ele alınmalıdır. Çok iyi bilinir ki ergenlik dönemi bilgi açlığının yoğun yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemdeki gençlere zihinsel açıdan ikna olabilecekleri bilgiler ve anlatım tarzları kullanılarak konuların daha tatmin edici bir şekilde aktarılması son derece önemlidir. Hayatın anlamının ve amacının ne olduğu konusunda gençlerin düşünmelerine ve sorgulamalarına imkân sunacak şekilde derslerin planlanması ve programlanması, bu konuda olumlu katkılar sağlayabilir. Özellikle derslerde hayatın amacı, insanın

sorumluluğu, insanın özgürlüğü meselesi gibi konuların merkeze alınması bu noktada fayda sunacaktır.

3.7. Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimindeki Etkisine İlişkin Bulgular

Ergenlik döneminde ortaya çıkan bağımsızlık isteği ve topluma katılma uğraşları, genç bireyin kendine ait bir kimlik elde etmesi için onu arayışa yönlendirir.⁷⁴⁶ Gençlik döneminde, gençlerin önemli bir çoğunluğu bir kimlik arayışı içindedir.⁷⁴⁷ Bu dönemdeki eğitimde kişiliğin geliştirilmesine önem verilmelidir.⁷⁴⁸ Bireyin kişilik açısından ideal davranışlara sahip olabilmesi onun eğitim ve öğretime tabi tutulmasını gerektirir.⁷⁴⁹ Özellikle gençlik döneminde verilecek din eğitimi, bireyin sağlıklı bir kimlik edinimi için önemli bir yere sahiptir. Gencin “kim olduğu” sorusunu yanıtlayabilmesi, belirli değerler sistemine sahip olması, ideal şahsiyetlerle sağlıklı bir özdeşim kurması ve kendine özgü bir hayat felsefesi geliştirmesi için din eğitimi ve öğretimi gereklidir.

Din eğitimi ve öğretiminin gençlerin kimlik arayışlarına ne ölçüde katkı sağladığını tespit etmek amacıyla araştırmaya katılan katılımcılara, “*Din eğitimi ve öğretiminin kişilik gelişimi konusunda size bir katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?*” sorusu iletilmiştir. Gençlere bu soru yöneltmeden önce kişilik gelişiminin ne olduğu konusundaki bilgi düzeylerinin yetersiz olabileceği göz önünde bulundurularak öncelikle kişilik gelişimi hakkında bilgi verilmiştir. Katılımcıların önemli bir çoğunluğu (28 katılımcı) bu soruya olumlu yanıt verirken, yalnızca iki katılımcı olumsuz görüş belirtmişlerdir. Ulaşılan bu bulgu, din eğitimi ve öğretiminin gençlerin kişilik gelişimi üzerinde olumlu etki yarattığını göstermektedir.

Yöneltile soruya olumsuz yanıt veren iki katılımcının görüşleri şöyledir:

Kişiliğimin çok iyi geliştiğini düşünmüyorum. (K18)

Din dersinde öğretilen konuların kişiliğimi çok ciddi etkilediğini söyleyemem. (K26)

⁷⁴⁶ Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, 46.

⁷⁴⁷ Avcı, *Toplumsal Değerler Gençlik*, 144.

⁷⁴⁸ Alfred Adler, *Çocuk Eğitimi*, çev. Kamuran Şipal (İzmir: Cem Yayınevi, 2021), 183.

⁷⁴⁹ Şuayb Özdemir, “İslam’ın Eğitime Verdiği Önem”, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Köylü, Şakir Gözütok (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 18-19.

Din eğitimi ve öğretiminin kişilik gelişimleri üzerinde olumlu bir etki yarattığını belirten bir kısım gencin görüşleri ise şu şekildedir:

Aldığımız din eğitimi hayvanlara ve insanlara karşı daha merhametli olmamızı sağlıyor. Ayrıca bu eğitim, özgüvenli olmamı sağladı. Din kültürü dersinde Müslümanların haksızlıklar karşısında susmaması gerektiğini de öğrendim. (K2)

Şöyle ki dürüst olma, sabırlı olma konusunda bana yardımcı oluyor. Din eğitimi sayesinde vicdanen rahat olmam için yapmam gereken davranışları biliyorum. Bana bu konuda katkı sağladığını düşünüyorum. (K9)

Din eğitiminin kişiliğime gerçekten bir katkısı olduğunu düşünüyorum. Mesela dinimizin temizliğe dair öğütlerinin faydalı olduğunu farkındayım. (K27)

Din eğitimi daha dürüst olmamı sağlıyor. (K16)

Ben açıkçası çok sabırsız ve tahammülsüz bir insanım. Ne zaman din dersine katılsam sabrımın biraz daha arttığını hissediyorum ve daha tahammüllü birine dönüşüyorum. Aynı zamanda din eğitimi sayesinde hoşgörülü, anlayışlı ve sevecen biri oldum. (K3)

Hem merhametli olma konusunda hem de paylaşma ve yardımlaşma konusunda çok katkısı var. Arkadaşlarıma ve kardeşlerime karşı davranışlarımı daha olumlu yönde ayarlayabiliyorum. İnsanlara merhametli ve güzel yaklaşımlarda bulunmaya çalışıyorum. Çünkü Allah pek çok ayette müminlerin kardeş olduğunu ve birbirlerine karşı merhametli olmaları gerektiğini öğütler. Allah sabırlı insanları sevdiği için sabırlı biri olmaya da daha fazla önem gösteriyorum. (K10)

Mesela okulda verilen din dersinde bize sürekli merhametli olmamız, hoşgörülü olmamız, yardımsever ve paylaşımcı olmamız gerektiğinin söylenmesi bizim böyle olmamızı sağlıyor. Gerek ailede gerek okulda aldığımız din eğitimi bizim kişilik gelişimimize iyi etki eder. (K15)

Araştırmaya katılan gençlerin önemli bir kısmı (10 katılımcı) özellikle Hz. Muhammed'in (s.a.s) ve diğer peygamberlerin hayat hikâyelerinin din dersinde anlatılmasının kişilik gelişimleri üzerinde olumlu etki yarattığını vurgulamışlardır. Bu yönde aktarılan görüşlerin bir kısmı şöyledir:

Mesela hocamız derste, “peygamberimiz yalan söylememeyi emretti” dedi. Ben burada artık yalan söylememeliyim diyorum kendime ve karşıdaki kişiye artık yalan söylememeye çalışıyorum... Peygamberler anlatıldığında onların özelliklerini benimsiyorum. (K30)

Kişilik gelişimi konusunda sabırlı olmayı öğreniyorum. Okulda ve ailede verilen bilgiler benim kişiliğimi geliştiriyor. Mesela peygamber efendimizin hayatı dersinde, peygamberimizin insanlara karşı tutumu beni çok etkiliyor. Peygamberimizin herkese yardımcı olmaya çalışması, kimseye öfkeyle yaklaşmaması, insanların dertlerini dinlemeye çalışması, benim merhametli, sabırlı olmamda ve öfkemi kontrol etmemde çok yardımcı oluyor. (K19)

Din dersinde peygamberimizin kişilik özelliklerinin anlatılması benim çok hoşuma gidiyor. Dürüstlük gibi, hoşgörülü olma gibi. Bu davranışların bana ilham verdiğini düşünüyorum. Cahiliye döneminde iyi davranışlar sergilemesi hoşuma gidiyor. Bunları örnek alıyorum. (K1)

Okuldaki din dersinde peygamber efendimizin hoşgörülü, yardımsever olduğu anlatıldığında ben de ona göre kişiliğimi düzenliyorum. Hz. Muhammed yaptı diye ben de pek çok davranışı yapmaya çalışıyorum. Kişilik gelişimimde din eğitiminin çok etkisi oluyor. (K8)

Mesela şu örneği vermek istiyorum. Peygamber efendimiz her durumda sabretmiş. Hatta kavmi tarafından eziyet edilmiş ama o sabretmiş. Onu bu konuda örnek alıyorum. Bu durum sabırlı olmamı sağlıyor. Din eğitimi insanın merhametli olması gerektiğini hatırlatıyor. Benim çalışkan olmamı sağlıyor. Ayrıca din eğitimi disiplinli olmamı da sağlıyor. (K12)

Görüldüğü üzere katılımcılar, özellikle peygamber efendimizin hayat hikâyesinden, kişilik özelliklerinden ve sözlerinden etkilenip onu örnek aldıklarını, böylece kişiliklerini geliştirdiklerini belirtmektedirler. Genç bireyler sosyal hayata uyum sağlamak ve pek çok sosyal davranış ve tutumu öğrenmek için başkalarını taklit etmeye ve onların örnek davranışlarını model alarak kişiliklerini oluşturmaya çalışmaktadırlar.⁷⁵⁰ Zaten ergenlik dönemi, model arayışının yoğun olduğu bir

⁷⁵⁰ Kılavuz, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, 42-43.

dönemdir. Bu dönemde bireyler, örnek alınmaya layık gördükleri insanları model olarak benimser ve onlar gibi olmaya gayret gösterirler.⁷⁵¹

Dinin ortaya koyduğu modeller, kimlik kazanma arayışında olan bireyler için hazır kimlik kalıpları sağlama noktasında önemli katkılar sağlar.⁷⁵² Din eğitimi ve öğretiminde bu noktada peygamber kıssalarının kullanımı son derece önemlidir. Bu yöntem, Kur'an'da da çokça kullanılan yöntemlerden biridir. Daha önceki nesiller de dini, kültürel ve ahlaki değerleri aktaran hikâyeleri okuyarak veya dinleyerek yetiştirilmiş, bu hikâyeler sayesinde duygu ve düşünsel açıdan pek çok kazanım elde etmişlerdir.⁷⁵³ Sözgelimi Hz. Yusuf'un iffet, sabır, dürüstlük, vefa, liyakat gibi özellikleri gençler için örnek teşkil etmektedir.⁷⁵⁴ Bu bağlamda din eğitimi sürecinde peygamberlerin hayat hikâyelerinin anlatılması, gençlerin hikâyede geçen peygamberle olumlu özdeşim kurmalarına yardımcı olacak ve böylece kişilik gelişimlerine olumlu yönde etki edecektir.

Genç katılımcıların görüşleri bütünüyle incelendiğinde, din eğitimi ve öğretiminin kişilik gelişimi açısından gençlerin özellikle *sabırlı, merhametli, hoşgörülü, anlayışlı, dürüst, adaletli, özgüvenli, çalışkan, vicdanlı, yardımsever, disiplinli* olmaları konusunda etki ettiği görülmektedir. Bununla beraber din derslerinde peygamberlerin kıssalarından ve kişilik özelliklerinden bahsedilmesi, gençlerin peygamberleri örnek alarak kişiliklerini geliştirmelerine de olumlu anlamda etki edebilir.

3.8. Sosyal Medyaya Dair Bulgular

3.8.1. Dini Konularda Bilgilenmek Amacıyla Sosyal Medyayı Takip Etme Durumu

Günümüzde dünyada ve ülkemizde gençlerin boş vakitlerini doldurma noktasında sosyal medya kullanımı ilk sıralarda yer almaktadır.⁷⁵⁵ Gençleri olumsuz anlamda etkileyen çevre faktörlerinin başında gelen⁷⁵⁶ ve küreselleşmenin bir nevi taşıyıcısı konumunda olan sosyal medya, günlük yaşamı çok yönlü etkilemekte; kılık

⁷⁵¹ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 30.

⁷⁵² Bahadır, "Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi", 119.

⁷⁵³ Fersahoğlu, "Din Eğitimi ve Öğretiminde Bir İletişim Yöntemi Olarak Hikaye", 121-130.

⁷⁵⁴ Hamza Aktaş, "Hz. Yusuf Örneğinde Gençlik ve Din Eğitimi", *Günümüzde Gençlik Problemleri ve Çözüm Önerileri*, ed. Mehmet Faruk Bayraktar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 66.

⁷⁵⁵ Aybey, "Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi" 945.

⁷⁵⁶ Köylü, "Ailede Din Eğitimi", 339.

kıyafet, iletişim, hayat tarzı gibi pek çok alandaki alışkanlıkların değişime uğramasına neden olmaktadır.⁷⁵⁷ Sosyal medyada fazlaca zaman geçirme hayatı anlamlandırmada da amaçsızlığa yöneltebilmektedir.⁷⁵⁸ Günümüzde gençler ailenin ve okulun kontrolünde olmayan sosyal medyanın olumsuzluklarına hedef olmuş durumdadırlar. Sosyal medyanın dini düşünce, dini duygu ve dini davranış açısından çok önemli rol oynadığı belirtilebilir.

Katılımcıların dini konularda bilgi edinmek için sosyal medyayı ne düzeyde kullandıklarını tespit etmek amacıyla kendilerine, “*Dini konularda bilgi edinmek amacıyla sosyal medyayı takip ediyor musunuz?*” sorusu sorulmuştur. Verilen cevaplara bakıldığında katılımcıların % 70’i (21 katılımcı) dini konularda bilgilenmek için sosyal medyayı kullandıklarını ifade ederken, % 30’u (9 katılımcı) ise bu amaç için sosyal medyayı kullanmadıklarını belirtmişlerdir.

Yukarıdaki oranlara göre katılımcıların büyük bir çoğunluğu dini konularda bilgilenmek için sosyal medyadan yararlanmaktadır. Gençler, genel olarak dini bilgiye ulaşma noktasında uzman kişilerce kaleme alınmış yazılı kaynaklara başvurmak yerine kolaylıkla ulaşabildikleri internet ortamındaki bilgilere başvurumaktadırlar. Bu durum, gençlerin yanlış bilgilerin etkisinde kalmalarına neden olabilmektedir.⁷⁵⁹ Yapılan bir araştırmada gençlerin din eğitimi almak gayesiyle çeşitli alternatif arayışına girdikleri tespit edilmiştir.⁷⁶⁰ Bu durum, gençlerin önemli bir çoğunluğunun dini konularda bilgilenmek amacıyla sosyal medyadan yararlanmaya çalıştıklarının bir göstergesidir.

Katılımcıların % 30’u (9 katılımcı), “*Dini konularda bilgi edinmek amacıyla sosyal medyayı takip ediyor musunuz?*” sorusuna “*hayır*” yanıtını vermişlerdi. Bu katılımcılar, özellikle *dini konularda sosyal medyaya ihtiyaç duymadıkları, güvenmedikleri, inanmadıkları, olumsuz etkilendikleri* gibi nedenleri öne sürerek sosyal medyayı takip etmediklerini ifade etmişlerdir.

Dini konularda bilgilenmek için sosyal medyaya ihtiyaç duymadığını belirten iki katılımcı, görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

⁷⁵⁷ Korkmaz - Osmanoğlu, “Küreselleşmenin Birey ve Toplum Hayatına Etkileri ve Din Eğitimi”, 955.

⁷⁵⁸ Hasan Meydan vd., “Sosyal Medya ve Gençlik Değerleri: Zonguldak’ta Liselerde Öğrenim Gören Gençler Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 7 (2018), 140.

⁷⁵⁹ Turanalp, “İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım”, 115-116.

⁷⁶⁰ Gül, *Yurt Dışındaki Türk Gençliği*, 241.

Okuldaki öğretmenlerim ve ailem bana yeterli dini bilgi verdikleri için sosyal medyaya ihtiyaç duymuyorum. (K2)

Sosyal medya kullanıyorum ama dini konularda bilgi edinmek için takip etmiyorum. Çünkü ihtiyaç duymuyorum. (K18)

İki katılımcı ise sosyal medyada paylaşılan dini bilgilerin yanıltıcı olmalarından ve güvenilirliğinden endişe duydukları için sosyal medyadaki dini bilgilere itibar etmediklerini belirtmişlerdir:

Dini konularda bilgilenmek amacıyla sosyal medyayı takip etmem. Çünkü sosyal medyadaki çoğu bilginin yanlış olduğu bu dönemde, dini sosyal medyadan öğrenmeyi çok doğru bulmuyorum. (K15)

Şu an ki haliyle sosyal medya daha çok yanıltıcı bilgiler veriyor. Ben merak ettiğim bir şeyi araştırdığımda cevabının çok farklı olduğunu görüyorum. Hocalar bana bir şeyi sosyal medyadan öğreneceğine git başka yerden öğren diyor. Ben o sebeple sosyal medyayı dini bilgi edinmek açısından asla kullanmıyorum. (K19)

Bir katılımcı da sosyal medyadaki içeriklere inanmadığını söylemektedir:

Sosyal medyadaki içeriklere inanmıyorum. (K12)

Diğer bir katılımcı, daha çok kitaplardan yararlandığı için sosyal medyayı takip etmediğini belirtmektedir:

Genel olarak sosyal medyayı takip etmiyorum. Daha çok kitaplardan öğrenmeye çalışıyorum. (K27)

Bazı katılımcılar da sosyal medyadan olumsuz etkilendikleri, bu mecraayı abartılı buldukları için takip etmediklerini vurgulamaktadır:

Genelde pek takip etmem, çünkü bazen olumsuz şeyler karşıma çıkabiliyor. Bundan dolayı kin ve nefret duyabilirim. Bundan dolayı gerekirse bilgili kişilerden veya din kültürü ve ahlak bilgisi dersine giren hocalarımdan bilgi alırım. (K21)

Sosyal medyadakiler bana abartılı geliyor. Mesela bazı kişiler beğeni uğruna dini kullanabiliyor. Bu durum benim hoşuma gitmiyor. Karşıma çıksa bile hemen geçiyorum. (K8)

Görüldüğü üzere dini konularda bilgilenmek için sosyal medyayı kullanmadığını ifade eden katılımcılar, özellikle ihtiyaç duymadıkları, güvenmedikleri, inanmadıkları, olumsuz etkilendikleri gibi gerekçelerle görüşlerini aktarmışlardır. Bilindiği gibi dini alanda faaliyet yürüten bazı kişi ve kurumlar, günümüzde din eğitimi faaliyetlerini ve dini dokümanlarını, dijital ortamda paylaşılarak geniş kitlelere ulaştırma imkânı bulmaktadırlar. Bu durum dini bilgi edinme konusunda önemli katkılar sağladığı gibi paylaşılan bilgilerin doğruluğunun kontrol edilememesi, paylaşımı yapan kişilerin uzman olup olmadığı hususlarında da çeşitli riskler meydana getirebilmektedir. Bu noktada dini bilgi, belge ve sohbetleri paylaşan çeşitli dijital platformların bilimsel olarak belirli kriterlerce denetlenebilir olması, dini içerikli paylaşımların güvenilirliğini arttıracaktır.⁷⁶¹ Dini gelişim açısından genç bireylerin olumsuz etkilenmemesi adına resmi makamların bu konuda denetleme yetkisini kullanmaları son derece önemlidir.

3.8.2. Dini Konularda Bilgilenmek Amacıyla Sosyal Medyada Takip Edilen Programlar, Siteler ya da Kanallar

“Dini konularda bilgi edinmek amacıyla sosyal medyayı takip ediyor musunuz?” sorusuna “evet” yanıtını veren katılımcılara (21 katılımcı), sosyal medyada daha çok hangi platformu tercih ettiklerini öğrenmek için, *“Genellikle ne tür programları, siteleri veya kanalları takip edersiniz?”* sorusu iletilmiştir. Katılımcıların görüşleri incelendiğinde, daha çok Youtube (11 katılımcı), Instagram (4 katılımcı), Tiktok (1 katılımcı) ve dini konularla ilgili paylaşım yapan çeşitli web site (2 katılımcı) gibi platformları takip ettikleri görülmektedir. Bazı katılımcılar (3 katılımcı) özellikle takip ettikleri bir kanal olmadığını, karşlarına çıkan her dini videoyu izlediklerini aktarmışlardır.

İki katılımcı, güvenilir olduğuna inandıkları için Diyanet Tv’nin Youtube kanalını takip ettiklerini söylemektedir:

Özellikle Diyanet Tv’nin Youtube kanalını takip ederim. Kaynağı ayetler ve hadislerle sabitlendiği ve güvenilir olduğu için bu kanalı tercih ederim. (K3)

Dini konularda bilgilenmek için devletin resmi sitelerini takip ediyorum. Mesela Diyanet Tv’nin Youtube kanalını ve bazı vaaz ve sohbet yapan hocaların kanallarını takip ediyorum. (K4)

⁷⁶¹ Erpay, “Değişen Eğitim Paradigmasında Dijitalleşme ve Dijital Neslin Din Eğitimi”, 38-42.

İki katılımcı da dini sorularına cevap bulabilmek için “Sorularla İslamiyet” adlı siteye başvurduklarını ifade etmektedir:

Örnek vermem gerekirse “Sorularla İslamiyet” sitesi var. Gerçekten o siteye sorduğum sorular oluyor ve orada daha önceden sorulmuş soruların cevaplarını bulabiliyorum. (K25)

Sorularla İslamiyet isimli bir internet sitesi var. Orası güzel dini cevaplar veriyor. O site bir tartışma ve forum ortamı olduğu için sorularımızın cevaplarını bulabiliyoruz. (K11)

Bazı katılımcılar (3 katılımcı) özellikle takip ettikleri bir kanal olmadığını, gelişigüzel karşılara çıkan her dini içerikli videoyu izlediklerini belirtmektedirler:

Belirli olarak takip ettiğim bir program yok. Karşıma çıkan dini videoları izliyorum. (K16)

Nihat Hatipoğlu’nun videolarını Youtube ve Instagram’dan takip ediyorum, izliyorum. Ama genellikle takip ettiğim belli bir kanal yok. Karşıma çıkan dini videoları izliyorum. (K5)

Genel olarak takip ettiğim bir kanal yok. (K13)

Bir katılımcı da yukarıdaki ifadelere benzer şekilde rastgele karşısına çıkan her dini videoyu izlediğini ancak ilginç bulduğu konuların gerçekliği konusunda emin olmak için bir araştırma sürecine girdiğini belirtmektedir:

Instagram ve Twitter kullanmıyorum. Ancak Tiktoku takip ediyorum. Rastgele karşıma çıkan dini videoları izliyorum. Çok ilgimi çeken bir konu olduğunda doğruluğunu veya yanlışlığını öğrenebilmek amacıyla ekstra bir araştırma yapıyorum. Bazen merak ettiğim şeylerle ilgili Google da araştırmalar yapıyorum. (K10)

Bazı katılımcılar da Instagram, Youtube gibi sosyal mecralarda ilahiyatçıları, yazarları, dini içerik paylaşan kanalları bilinçli olarak takip ettiklerini ifadelerinde belirtmektedir. Konuyla ilgili verilen cevaplar şu şekildedir:

Youtube’da Hayalhanem diye bir kanal var, onu takip ediyorum. Onun dışında başka bir şey takip etmiyorum. (K14)

Daha çok Youtube'daki kanalları takip ediyorum. Youtube'da Hayalhanem gibi kanalları takip ediyorum. Bazı yazarların Youtube kanallarını da takip ediyorum. Örneğin Muhammed Emin Yıldırım... Instagram üzerinden de takip ettiğim sayfalar var. (K24)

Takip ettiğim tek bir program var, Nihat Hatipoğlu. Onu da kandil gecelerinde izliyorum. (K6)

Genellikle Evrim Ağacı'nu takip ediyorum. Dünyaya niçin gönderildiğimiz konusu gibi podcastleri var. (K26)

Genellikle Saliha Erdim, Hayati İnanç ve Mehmet Yıldız hocayı takip ediyorum. Sık sık sayfalarını takip edip videolarını izliyorum. (K20)

Genellikle Tuncer Gizem Avcısı'nu takip ederim. Orada dini konularla ilgili paylaşımlar yapılır genellikle. Benim de merak ettiğim konular üzerinde durur. Onun dışında sosyal medya hesaplarımdan dini videolar izlerim, Kur'an-ı Kerim dinlerim. Peygamberlerin hayatlarıyla ilgili filmleri izlerim. (K28)

Şu an en popüler kanalların başında herhalde Hayalhanem geliyor. Ondan sonra Sözler Köşkü, Kopgit... Bu kanalları takip ediyorum. Bunların özellikle Instagram ve Youtube hesaplarını takip ediyorum. (K23)

Bir katılımcı sosyal medyada özellikle dini anlatan yaşlılarının kanallarını takip ettiğini, onları kendisine yakın hissettiğini ancak yetişkin kişileri kendine yakın bulmadığı için onları takip etmediğini ifade etmektedir:

Youtube'da bizim yaşlılarımızın kanalları var. Genelde onları takip ederim. Çünkü yaşlıları kendime yakın bulmuyorum. Mesela ismini tam olarak hatırlamıyorum ama genç bir çocuk var. Bizim yaşıtımız. Maksimum bizden 1-2 yaş büyüktür. Onun konuşmalarını hep dinliyorum. Çünkü yaşıtımız olduğu için onu kendime daha yakın buluyorum. Z kuşağı diye bir şey var, siz de biliyorsunuzdur. O çocuğun duygusunu, düşüncesini anlayabiliyorum. Mesela yaşlı bir adam anlatsa eski kafa gibi gelir bana. Ama o çocuk anlatınca hem din bana güzel geliyor hem de yaşıtım olduğu için çocuğun duygu ve düşünceleri bana anlamlı geliyor. (K17)

Sosyal medyanın gençlerin dini duyguları üzerinde de önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bir genç katılımcının bu konuyla ilgili görüşü dikkate değerdir:

Youtube’da önüme bir keresinde Mehmet Yıldız isimli bir hocanın videosu çıkmıştı, onu izlemiştim. Gerçekten çok etkileyici cümleleri vardı. Diksiyonu da harika bir insan. İnsan videolarını izlediği zaman gözyaşlarına engel olamıyor. Hayatını din ile birleştirmiş ve bize o şekilde anlatıyor. Çok etkileyici bir anlatımı var. Genelde onu takip ediyorum. Instagram’dan bazen videoları karşıma çıkıyor. Instagram’dan da takip ediyorum. (K29)

Bir katılımcı ise davranış konusunda bilgi aktaran kanalları daha çok tercih ettiğini açıklamakta ve sert görüşlü olanları takip etmediğini şu şekilde bildirmektedir:

Ayet açıklayan ve davranışlarımızın nasıl olması gerektiğini aktaran kanalları takip etmeyi daha çok seviyorum. Bazı konularda çok sert görüşlü olanlar var, onları takip etmiyorum. Gerçekten bu kişiler dinle ilgili konuştuklarında insanları dinden soğutuyorlar. (K9)

Katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde, bazı katılımcıların bilinçli olarak takip ettikleri bir kanalın olmadığı ve rastgele karşılarına çıkan her dini videoyu izledikleri görülmektedir. Bazı katılımcıların ise özellikle Youtube üzerinden bilinçli bir şekilde takip ettikleri çeşitli kanallar ve kişiler olduğu ifadelerinden anlaşılmaktadır. Genç katılımcıların Youtube ve Instagram üzerinden takip ettikleri kanallar Hayalhanem, Diyanet Tv, Sözler Köşkü, Kopgit, Tuncer Gizem Avcısı, Evrim Ağacı olurken; takip ettikleri kişiler ise Nihat Hatipoğlu, Muhammed Emin Yıldırım, Mehmet Yıldız, Saliha Erdim, Hayati İnanç gibi kişiler olmuştur. Katılımcıların en çok takip ettikleri web portalı ise “Sorularla İslamiyet” sitesidir.

Son dönemlerde sosyal medyada dini içerik paylaşan kanalların sayısı giderek arttı. Bunların içinde sayıları milyonları bulan büyük takipçi kitlesine sahip olanlar da vardır. Dini içerik paylaşan bu kanalların güvenilir olanları olduğu gibi gerçek dini bilgidен uzak ve kaynağı belirsiz olan kanallar da bulunmaktadır. Bu konunun önemine binaen gerçek dini bilgilere erişim konusunda ergen bireylere internetteki bilgilerin kaynaklarını sorgulamaları için kendilerine rehberlik edilmeli ve ulaştıkları bilgilerin doğruluğunu yazılı kaynaklara bakarak kontrol etmeleri gerektiği anlatılmalıdır.⁷⁶² Bu bağlamda okullarda din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri aracılığıyla bilinçli sosyal

⁷⁶² Turanalp, “İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım”, 115-116.

medya kullanımı konusunda gerekli bilgilendirmeler yapılmalıdır. Bununla birlikte gençlere kaynağı belli olmayan kanallara, web sitelere güvenilmemesi gerektiği sıklıkla hatırlatılmalıdır. Özellikle din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatına “sosyal medya okuryazarlığı” konusunun eklenmesi gençlerin bilinçlenmeleri açısından fayda sağlayacaktır.

3.8.3. Sosyal Medyanın Dini Gelişim Üzerindeki Etkisi

Sosyal medyanın gençlerin dini gelişimleri üzerinde nasıl bir etki yarattığını tespit etmek için katılımcılara, “*Sosyal medyanın dini gelişiminize olumlu ya da olumsuz etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılara ilgili soru yöneltilmeden önce dini gelişim hakkında bilgi düzeylerinin yetersiz olabileceği dikkate alınarak öncelikle dini gelişim kavramına ilişkin açıklayıcı bilgiler aktarılmıştır. Gençlerin verdikleri yanıtlara bakıldığında, % 56,7’si (17 katılımcı) sosyal medyanın dini gelişimleri üzerinde olumlu etkileri olduğunu ifade ederken, % 40’ı (12 katılımcı) ise olumsuz etkileri olduğunu vurgulamıştır. Bir katılımcı ise sosyal medyanın dini gelişimi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğunu belirtmiştir.

Sosyal medyanın dini gelişim üzerinde olumlu etkileri olduğunu düşünen bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

Aslında sosyal medya izlenilen şeylere bağlı olarak kişinin dini gelişimini etkileyebilir. Mesela insan ibadet ve inançla ilgili şeyleri izlerse olumlu anlamda etkilenir. Bu kişinin iradesine bağlı. Sosyal medya benim için olumlu fayda sağlıyor diyebilirim. (K20)

Olumlu etkisi olduğunu düşünüyorum. Ailemin din eğitimi konusunda eksiklikleri var, okulda ise din dersinde her bilgiyi öğrenmek için zaman kısıtlı. Bu nedenle sosyal medya dini konulardaki bilgilerimi daha da geliştiriyor. (K10)

Olumlu etkisi olduğunu düşünüyorum. Mesela bir video hazırlamışlar. Videoda sabah namazına kalkmamız gerektiğine dair etkileyici bilgiler paylaşılmış. Onu izlemiştim, beni çok etkilemişti. Bu yüzden sabah namazlarına daha fazla önem verdim. (K23)

Olumlu etkileniyorum. Bir bilgiye ulaşmak istediğimde birçok kaynağı önüme seriyor. Bir konuyu farklı farklı hocalardan öğrenebiliyorum, sadece bir hocaya bağlı

kalmıyorum. Bu açıdan beni olumlu etkilediğini düşünüyorum. Örneğin sosyal medya üzerinden bir videoyu izliyorum, o videoda anlatılan duygu ya da hocanın anlatış şekli beni etkiliyor. (K24)

Olumlu etkilediğini düşünüyorum. Çünkü orada dini çok iyi açıklıyorlar. Ben ilk başlarda namaz kılmıyordum. Namaz kılmadığım zamanlar karşıma bir video çıktı. O videoyu izledikten sonra namaz kılmaya karar verdim. O videodan aşırı derecede etkilendim. (K14)

Yukarıdaki ifadelerden görüldüğü üzere sosyal medya bazı genç katılımcıların dini gelişimlerine olumlu bir etkide bulunmuştur. İfadelere göre sosyal medya dini bilgilere erişim sağlamakta kolaylık sağladığı gibi dini duyguları etkileyerek ibadet alışkanlığı da kazandırmaktadır.

Sosyal medyanın dini gelişim üzerinde olumlu etkileri olduğunu düşünen bazı katılımcılar, sosyal medyanın olumsuz yönlerinin de farkında olduklarını ve çevrelerindeki bazı kimselerin sosyal medya sayesinde dinden soğuduklarını aktarmışlardır. Konuyla ilgili görüş belirten bazı katılımcıların (6 katılımcı) ifadeleri şu şekildedir:

Beni olumlu etkiliyor. Ancak olumsuz yönleri de var, bunlara maruz kalıyoruz. Çünkü sosyal medya ortamı çok geniş bir ortam. Hiç tanımadığınız bazı insanlar yanlış bilgiler verip sizin kafanızı karıştırabilir. Mesela bir kişi Allah'ın varlığı konusunda bahsedip hiç düşünmediğiniz bir konuda kafanızı karıştırabilecek bir şeyler söyleyebilir. Bunun üzerine kişi dinden uzak ya da dinden tamamen kopuk bir hayat sürebilir. (K11)

Takip ettiğim kişiler beni dini yönden baya olumlu etkiliyor. Ama arkadaşlarımı olumsuz yönden etkileyen bazı kanallar da var. Mesela arkadaşımın takip ettiği bir kişi ateist. Adam takipçi kasmak için daha fazla beğeni almak için kılıktan kılığa giriyor. Adam ateist olduğunu söylüyor, bir gün sonra hacca gidiyor. Hacda video çekiyor. Ben böyle şeylere fazla inanmam. (K17)

Yanlış dini bilgiler veren hocalar denk geldiği zaman dinden sapmalar olabilir. Bu yüzden sosyal medyayı kullanırken dikkatli olmamız gerekiyor. (K27)

Eğer dini kaynağı doğru olan kanallar ve hocalar takip edilirse sosyal medyanın olumlu etki edeceğini düşünüyorum. Sosyal medyada yanlış hocalar takip edilirse bu dinden dahi soğutabilir. (K3)

Beni olumlu anlamda etkiliyor. Ama bence yine sosyal medyadan din öğrenilmez. Çünkü çevremde sosyal medya sayesinde dinden soğumuş kişiler var. (K25)

Sosyal medya dini gelişimimi olumlu etkiler. Ama genel olarak konuşmam gerekirse sosyal medyanın insanları olumsuz etkilediğini düşünüyorum. Çünkü bazı bilgilerin yalan yanlış olarak aktarıldığına inanıyorum. (K28)

Gençlerin sosyal medyanın dini konularda faydalı olmasının yanında ayrıca yanıltıcı olabileceğinin de bilincinde olmaları son derece önemlidir. Zira son dönemlerde dini, ahlaki ve kültürel değerlerde bir yozlaşmanın meydana gelmesi gibi pek çok problemin temelinde sosyal medyanın yattığı belirtilmektedir. Bu yozlaşmaların ve değişimlerin etkisinin en çok görüldüğü kesim ise gençlerdir.⁷⁶³ Bilinçsiz internet kullanımı, gençlerin dini gelişimlerini olumsuz etkilemekle birlikte ibadetten alıkoyma, dinden uzaklaştırma, vakti boşa harcama gibi olumsuzluklara yol açabilmektedir.⁷⁶⁴ Sosyal medyanın gençler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilmek için İslam eğitimi bağlamında Kur'an-ı Kerim ve hadislerden referans alarak zamanın önemine dikkat çeken konular gençlere aktarılmalıdır. Bu şekilde gençlerin zamana değer katan davranışlarda bulunmaları sağlanmaya çalışılabilir.⁷⁶⁵ Sosyal medyanın dini konulardaki olumsuz etkilerinin aile içinde ve okulda etraflıca ele alınması, çocuklarda ve gençlerde buna yönelik bir bilinç geliştirilmesi bu noktadaki olumsuz etkileri azaltabilir.

Sosyal medyanın dini gelişimleri üzerinde olumsuz etkileri olduğunu düşünen bir kısım katılımcının görüşleri ise şu şekilde aktarılabilir:

Olumsuz etkiliyor. Çünkü bazı sosyal medya platformları doğru ile birlikte yanlışları da veriyor. Bu da doğru bilgi ile yanlış bilginin karışmasına olanak sağlıyor. (K4)

⁷⁶³ Çelik, "Dijital Çağda Yaşanan Toplumsal Değişimin Gençlik Üzerine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", 452.

⁷⁶⁴ Gürses - İrk, "İnternet Kullanımı ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma", 131.

⁷⁶⁵ Yıldız, "Dijital Çağda Gençliğin Zaman Problemi ve Kur'an'dan Uyarılar", 598-606.

Dini gelişimde olumsuz etkisi olduğunu düşünüyorum. Çünkü bazen daha önce hiç görmediğim şeyler karşıma çıkıyor. Bunların olumsuz etkisi olabileceğini düşündüğüm için sosyal medyayı takip etmiyorum. (K12)

Bence olumsuz etkiliyor. Çünkü küçük çocuklar ve ergenlik çağındaki bireyler sosyal medyada yanlış bilgileri öğrenip daha sonra doğru bilgileri kabul etmeyebiliyorlar. (K2)

Bazen sosyal medyada Allah'a inanmayan kişiler karşıma çıkıyor. Allah'ın olmadığını veya en iyi dinin başka bir din olduğunu söylüyorlar. Bu da beni olumsuz etkiliyor. (K16)

İnsanlar düşüncelerini sosyal medyada çok rahat bir şekilde ifade edebiliyor. Yüz yüze iken söylemeye çekindiğimiz, korktuğumuz şeyleri sosyal medyada rahatlıkla söyleyebiliyoruz. Bunun etkisinde de kalıyoruz. Maalesef bende sosyal medyanın çok etkisinde kalan biriyim. Sosyal medyada sürekli bazı kişilerin dini konular hakkındaki yorumlarını merak ederdim. Nesnel değil de öznel yorumlara daha çok bakardım. Ama sonraları öznel yorumların bir kanıtı, delili, mantıklı bir tarafı olmadığını fark ettim. Bunlara kapılıp dinden daha fazla uzaklaşıyordum. Sosyal medyanın maalesef dini gelişimimde çok fazla olumsuz etkisi var. (K26)

Görüldüğü üzere sosyal medyanın dini gelişimine olumsuz etkide bulunduğunu düşünen katılımcılar, özellikle sosyal medyada yanlış bilgilerin aktarılması, kafa karıştırıcı içeriklerin paylaşılması ve dinle alakalı anlatılan şeylerin çabuk etkisinde kalınması gibi nedenlerle olumsuz etkileri olduğunu ifade etmişlerdir.

Bir katılımcı ise sosyal medyanın dini gelişim üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğunu vurgulamakta, izlediği bazı dini içerikli videoların kendisini dine yaklaştırdığını bazılarının ise dinden uzaklaştırabileceğini şöyle ifade etmektedir:

Ben sosyal medyanın hem olumlu etkilerinin hem de olumsuz etkilerinin olduğunu düşünüyorum. Karşıma çıkan dini videolar beni dine yöneltebiliyor. Tabi beni dinden uzaklaştırabilecek videolar da oluyor. Aklımda soru işareti bırakacak videolar da karşıma çıkabiliyor. (K5)

Lise gençleri üzerinde yapılan bir araştırmada, internet ve sosyal medya kullanımı sonucu dini konularda sorgulama yapmaya başladığını ifade eden gençlerin

olduğu tespit edilmiş ve bu gençlerin dini tutum düzeyleri düşük bulunmuştur. Son dönemlerde sosyal medyada ateizm ve deizm propagandasının yapıldığı sayfaların gençler arasında rağbet gördüğü de görülmektedir.⁷⁶⁶ Başka bir araştırmada sosyal medya platformlarında paylaşılan olumsuz içeriklerin genç bireylerin dini tasavvurlarını olumsuz yönde etkilediği ve dine yönelik farklı tutum ve davranışlara sebep olduğu aktarılmıştır.⁷⁶⁷ Buradan hareketle gençlerin dini konularda sosyal medyadan olumlu etkilendikleri gibi olumsuz etkilenebilecekleri de söylenebilir.

Sosyal medyanın gençlerin dini gelişimleri üzerindeki olumsuz etkilerini yok etmek ya da en aza indirmek için onlara sosyal medya okuryazarlığı becerisi kazandırmak gereklidir. Anne babalar tarafından gençlerin sosyal medyada takip ettikleri kişilerin ve kanalların denetlenmesi ve gerçek dini bilgi aktaran kişi ve kurumları takip etmeleri için gerekli bilgilendirmelerin yapılması önemli faydalar sağlayacaktır. Ayrıca din derslerinde gençlerin birer bilinçli sosyal medya kullanıcı olmaları için gerekli bilgilendirmelerin yapılması ve uzman kişileri takip etmeleri yönünde bir bilincin kazandırılması da son derece önem arz etmektedir.

3.9. Dini Sorgulama İle İlgili Bulgular

3.9.1. Dini Konuları Sorgulama Durumu

Ergenlik, zihinsel gelişim açısından soyut düşünme becerisinin kazanıldığı bir dönem olduğu için bu dönemde ergen birey, dini konulardaki soyut kavramları daha doğru algılayabilecek bir konuma ulaşır.⁷⁶⁸ Bu durum, zamanla onun birtakım dini kavram ve konuları sorgulamasına da zemin hazırlar.

Dini konular genellikle çocukluk döneminde hiçbir tenkide tabi tutulmaksızın kabul edilir. Ancak ergenlik dönemine gelindiğinde dini konular genç birey tarafından tenkit edilmeye başlanır⁷⁶⁹ ve bu durum gencin dini ve ahlaki bir sorgulama sürecine girmesine neden olabilir.⁷⁷⁰ Gencin söz konusu sorgulamaları, içinde bulunduğu dönemin bir özelliği olarak kabul edilmeli ve normal karşılanmalıdır. Çünkü gencin bu davranışı, anlamadığı birtakım dini konuları mantıksal bir temele oturtma çabasının bir

⁷⁶⁶ Gökmen - Altaş, “Lise Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler”, 17

⁷⁶⁷ Arıcı, “Sosyal Medyanın Etkilerine Yönelik Manevi Danışmanlık Eğitimi İhtiyacı Analizi”, 285.

⁷⁶⁸ Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 75.

⁷⁶⁹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 139.

⁷⁷⁰ Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkânı*, 261.

sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dini sorgulama olumsuz bir durum olarak görülse de gencin dini gelişimi açısından yararlı sonuçlar meydana getirebilir. Bu bakımdan genç bireyin dini sorgulamalarının doğal karşılanması uygun bir yaklaşım olacaktır.

Araştırmaya katılan genç katılımcıların dini konularda sorgulama yapıp yapmadığını öğrenmek için kendilerine, “*Dini konuları sorguladığınız oluyor mu?*” sorusu iletilmiştir. Verilen yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların % 93,3’ü (28 katılımcı) “*evet*” yanıtını vererek dini konularda sorgulama yaptıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların % 6,7’si (2 katılımcı) ise “*hayır*” yanıtını vererek dini konularda herhangi bir sorgulama yapmadıklarını aktarmışlardır.

Ergenlik, zihinsel açıdan soyut düşünme yetisinin kazanıldığı ve eleştirel düşünmenin yoğun olduğu bir dönem olmasından dolayı bu süreç boyunca dini sorgulamalar sıklıkla görülür. Bu bakımdan ergenlik çağındaki bireye aktarılan dini konuların mantıki izahlarla anlatılması son derece önemlidir.

3.9.2. En Çok Sorgulanan Dini Konular

İnsanların genel olarak din ile ilgili birtakım soruları bulunur. Bu soruların sağlıklı bir şekilde yanıtlanması din eğitimi sayesinde mümkün olabilir.⁷⁷¹ Bir önceki konu başlığında da aktarıldığı üzere ergenlik çağı, dini sorgulamanın yoğun olduğu bir dönemdir. Bu nedenle dönem süresince yapılan dini sorgulamalar normal karşılanmalıdır. Bu süreçte en çok sorgulanan dini konuların hangileri olduğunu bilmek de din eğitimi ve öğretimi açısından gerekli ve yararlıdır. Gençlerin en çok sorguladıkları, merak ettikleri, hikmetini öğrenmek istedikleri dini konuların din eğitimi ve öğretiminde akıl ve mantıksal çerçevede açıklanması önemli bir yere sahiptir. Zira anlamlı öğrenmelerin oluşması bu şekilde sağlanabilir.

Araştırmaya katılan genç katılımcıların en çok sorguladıkları dini konuların hangileri olduğunu belirlemek için “*Dini konuları sorguladığınız oluyor mu?*” sorusuna “*evet*” yanıtını verenlere, “*Dinin en çok hangi konularını sorguluyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Genç katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde, sırasıyla en çok sorguladıkları dini konuların şunlar olduğu tespit edilmiştir: *Allah’ın varlığı, yaratılış ve yaratılışın amacı, kader, ahiret ve ahiret aşamaları, Kur’an-ı Kerim’in gerçekliği, ibadetin amacı, cennet ve cehennemin bölümleri, mezheplerdeki farklılıklar,*

⁷⁷¹ Çelik, *Din Eğitimi*, 48.

peygamberlerin varlığı, tesettür, İslam dininin diğer dinler ile olan benzerliği, ilk insanın Hz. Adem olup olmadığı, Allah'ın ezeli ve ebedi olması, mucizeler, Kur'an ifadelerinin Araplara yönelik olması, sakal-ı şerifin ve kandil günlerinde tutulan oruçların dindeki yeri, kötülük meselesi.

En çok sorgulanan dini konular ile ilgili verilen yanıtlara bakıldığında, tek bir dini konuyu sorgulayan katılımcılar olduğu gibi birden çok dini konuyu sorgulayan katılımcıların olduğu da görülmektedir. Bazı katılımcılar en çok sorguladıkları dini konular ile ilgili görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

Tanrının varlığı konusunu bir aralar çok sorguladım. Ayrıca “Kur'an değiştirildi mi?” konusunu da sorguladım. Mesela “üç büyük kutsal kitap değiştirildi de Kur'an niçin değiştirilmedi, nasıl değiştirilemedi”, dedim. Bu iki konuyu çok sorguladım. (K8)

Niçin ibadet ettiğimizi sorguladım. (K2)

Kader konusunda çok takıntılıyım. Onu çok merak ediyorum. Ayrıca tesettürü sorguluyorum. Çünkü eşarbin kültürle ilgili bir şey olduğu söylenmişti. (K7)

Dünyaya niçin geldiğimizi sorguluyorum. Çünkü Allah'ın bize ve kulluğumuza ihtiyacı yok. Bunca düzenin yalnızca insan için kurulması bana saçma geliyor. Niçin yaratıldığımızı sorguluyorum. (K10)

Allah'ın ezeli ve ebedi olması meselesi benim kafamı çok karıştırıyor. (K3)

Allah'ın var olduğuna inanıyorum. Ancak peygamberlerin varlığı ve Kur'an-ı Kerim'in gerçekliği konusunda kesin ve net bir bilgi olduğuna düşünmüyorum. Bu konuyu sorguluyorum ve bu konuda net bir cevap alamıyorum. (K5)

Mesela Cennet ve Cehennemin hangi bölümlerden oluştuğunu, sevap ve günahlara göre hangi bölümlere gideceğimiz konusunu merak ediyorum. (K21)

Kur'an'da genelde Arap yarımadası ya da Arap kafilesine değinildiği için sanki sadece o bölgedeki insanlara yönelik kurallar ya da yasaklar konulması beni düşündürüyor açıkçası. (K15)

Bir zamanlar Allah'ın nasıl yaratıldığı konusunu sorguluyordum. Mesela beni doğuran bir annem var iken Allah nasıl tek başına oldu? (K29)

Soyut kavramlar, metafizik konular, mucizeler benim bayağı bir kafamı karıştırıyor. Tüm dinlerin birbirleriyle bağdaşması, mesela bütün dinlerin Sümerlerin dinlerine benzemesi beni çok düşündürmüştür. Neden acaba böyle diyorum. (K11)

İnsanların bu dünyadan sonraki ahiret hayatında yaşayacakları sonsuzluğu, ahirette neler olacağını sorguluyorum. (K20)

Bir katılımcı, dünyada farklı renklerde olan ve çeşitli ırklara sahip insanların ilk insan Hz. Adem'den nasıl geldiğini, insanların ibadet etmesinin amacını ve kader meselesini sorguladığını aktarmaktadır. Bu katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

İlk insanın Hz. Adem olduğu söyleniyor. Ama bu dünyada birçok insan çeşidi var. Çekik gözlü, zenci ya da beyaz tenli... Tek bir insandan bunların nasıl meydana geldiğini sorguluyorum. Bunun dışında bu dünyaya sadece ibadet etmek için mi gönderildik? Bu konuyu da sorguluyorum. Eğer sadece ibadet etmek için geldiysek Allah neden sadece ibadet edecek olan robotları yaratmadı? Neden bize bir irade verdi? Şunu da sorguluyorum, bir yaprağın bile düşerken Allah'ın kontrolünde olduğu söyleniyor. Böyle ince bir ayrıntı bile Allah'ın kontrolünde oluyorken bizim hal ve hareketimizin de Allah'ın kontrolünde olduğunu düşünüyorum. Bir cerrahı duymuştum. Beynimizde meydana gelen en küçük değişiklik bile bizim düşüncelerimizi, tavırlarımızı etkileyebiliyormuş. Yani iyi bir insan kötü bir insana dönüşebiliyormuş. Beynimizde oluşan değişikliği de Allah sağladığı için nasıl sorgulanacağımız bende soru işareti bırakıyor. (K1)

K1 katılımcısının ifadelerine bakıldığında, sorguladığı dini konuları tam olarak kavrayamadığı ve bu konularla ilgili derin bir izahata ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Soyut düşünme becerisinin kazanılmasıyla birlikte genç bireyler anlamadıkları dini konuları mantıksal bir temele oturtma ihtiyacı içerisinde oldukları. Bu nedenle din eğitimi ve öğretiminde gençlere dini konuları derinlemesine anlatmak ve bilimsel bir çerçevede sunmak yararlı olacaktır. Özellikle kelam konularının onların anlayabileceği bir dil ile anlatılması son derece önemlidir.

Başka bir katılımcı ahiret, ahiret aşamaları, Cennet ve Cehennemin katları gibi konuları sorgulamakla birlikte, “bir vakit namaz kılmayanın cehennemde 80 bin yıl azap çekeceği” konusunda da aklının karıştığını belirtmektedir. Katılımcı, mezheplerdeki

helal haram farklarını sorguladığını da ifadesine eklemektedir. Katılımcının ifadesi şöyledir:

Ahireti, ahiret aşamalarını, Cennet ve Cehennem katlarını sorguluyorum. Dinde bir vakit namaz kılmayanların cehennemde 80 bin yıl azap çekeceği söyleniyor. Hadislerde de buna işaret ediliyor. Bu acaba mübalağa mı, ahirette böyle bir şey var mı? Bu durum aklımı karıştırıyor. Mesela mezheplerdeki helal haram farklarını da sorguluyorum. Şafii mezhebinde kolumuzdan kan akınca abdest bozulmuyor ama Hanefi mezhebinde kolumuzdan kan akınca abdestimiz bozuluyor. Bir mezhepte bu nasıl helal oluyor da diğer mezhepte haram oluyor diye düşünüyorum. (K4)

Görüldüğü üzere K4 katılımcısı, sorguladığı dini konular arasında yer alan “dinde bir vakit namaz kılmayanın cehennemde 80 bin yıl azap çekeceği” konusuna hadislerde işaret edildiğini söylemekte ve aklını karıştıran bu durumun gerçekten ahirette olup olmadığını merak etmektedir. Din eğitimi ve öğretiminde gençlere dini konuların anlatılması ya da ibadet alışkanlığının kazandırılması sürecinde korku ve sevgi motifinin dengeli bir şekilde kullanılması daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Bununla beraber anlatılan dini konularda özellikle sahih hadislerin kullanılmasına ve gerçek dini bilginin aktarılmasına özen gösterilmesi gerekir. Aksi takdirde genç birey, gerçek dini bilgiden uzaklaşabileceği gibi anlatılan dini konuyu anlamlandırmakta da sorun yaşayacaktır. Bu durum daha sonraki dönemlerde gencin dini şüpheye düşmesine sebep olmakla birlikte dinden uzaklaşabilmesine dahi zemin hazırlayabilir. Bu bakımdan din eğitimi ve öğretiminde gerçek dini bilgi anlatılmalıdır. Diğer taraftan gençlerin kafasını karıştırmaya müsait olan mezhep farklılıkları gibi dini konular etraflıca ele alınmalı ve bunlara dair açıklayıcı bilgiler verilmelidir.

Kötülük meselesi de gençlerin sorguladığı dini konular arasında yer almaktadır. Bazı genç bireyler, dünyada var olan pek çok kötülüğün sorumlusunu ilahi bazı işaretlerde ararlar. Bazı gençler tarafından mevcut olan kötülükler, insanların yapıp etmelerinin bir neticesi şeklinde görülür. Allah’ın bu kötülüklere müdahale edip etmeyeceği meselesi ise en önemli tartışma konularından biridir.⁷⁷² Bir genç katılımcının kötülük meselesine yönelik aşağıdaki ifadeleri dikkate değerdir:

⁷⁷² Köylü - Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 149.

Yakın zamanda deprem oldu, pek çok insan öldü. Allah'ın insanı sınamak için depremi gerçekleştirdiği söyleniyor. Şu soruyu sordum: "Neden bu kadar insanın canı yandı? Neden bu kadar insan bunları yaşadı? Sınamak için neden bu yol seçildi?" Başımıza gelen pek çok şey var. İnsan düşünüyor. Acaba bu yaşadıklarımızda dinin olumsuz bir etkisi olabilir mi? Ben bu konuları çok sorguluyorum. Din diyor ki kötülük olmasın. Ama çevreme baktığımda o kadar çok kötülük var ki. Neden bunlara müdahale edilmiyor gibi sorular soruyorum. (K19)

Başka bir katılımcı da Sakal-ı Şerifin gerçekliğini, insanların onu ziyaretinin de nasıl bir yere sahip olduğunu ve kandil günlerinde tutulan oruçları sorgulamaktadır:

Sakal-ı şerifi sorguladım. Biz onun peygamber efendimize ait olup olmadığını nereden biliyoruz. Her yerde var. İnsanlar onu tavaf ediyor, bu doğru mu? Gerçek olsa bile insanların onun etrafından dönmesi, değişik hareketler yapması gerçekten Allah katında hoş karşılanıyor mu karşılanmıyor mu? Diğer sorguladığım konu, örneğin peygamberimizin doğduğu gün ya da herhangi bir kandil gününde oruç tutuyoruz. Bu oruçların gerçekten tutulması gerekiyor mu? Allah'ın bu oruçları o güne özel kılmaması gerektiğini düşünüyorum ve bunun üzerinde sorgulama yapıyorum. (K24)

Bir katılımcı ise 8. sınıftan itibaren dini konuları sürekli sorgulamaya başladığını ve en çok sorguladığı dini konular arasında Tanrının varlığı, peygamberlerin varlığı ve mucizeler olduğunu dile getirmektedir:

8. sınıftan beri sürekli bir sorgu içerisindeyim. Peygamberleri çok fazla sorguluyorum. Çünkü bana yaşanması mümkün olmayan şeyler gibi geliyor. Bana bir kanıt da sunulmuyor. Ben çok şüpheci biri olduğum için güvenemiyorum. Hz. Musa'nın denizi ikiye bölmesi... Durup düşündüğümde bir insan bir sopayı yukarı kaldırıp denize vurduğunda nasıl ikiye bölebiliyor diye düşünüyorum. Bu durum bana tuhaf geliyor. Çok da düşünmek istemiyorum. Düşündükçe uzaklaşıyorum. Bir başka sorguladığım konu da Tanrının varlığı. (K26)

Katılımcıların en çok sorguladıkları dini konulara genel olarak bakıldığında, özellikle Kelam alanı ile ilgili konuların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Allah'ın varlığı, yaratılış ve yaratılışın amacı, kader, ahiret ve ahiret aşamaları, ibadetin amacı, cennet ve cehennemin bölümleri, peygamberlerin varlığı, Allah'ın ezeli ve ebedi olması,

mucize gibi konular Kelam alanına giren konulardır. Ergenlik dönemindeki gençlerin ilgisini çeken bu konulara din eğitimi ve öğretiminde ağırlık verilmesi ve ailede, okulda ve camilerde bu konuların daha iyi anlaşılmasına yönelik çalışmaların yapılması öncelikli olarak dikkate alınması gereken bir husus olmalıdır.

Gençlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı çalışan manevi danışmanlara sordukları sorular üzerinde yapılan bir araştırmada, gençlerin din alanıyla ilgili geniş yelpazede soruları varsa da özellikle Allah inancı ve kadere iman konularında sorularının yoğunlaştığı tespit edilmiştir.⁷⁷³ Yaptığımız bu araştırmada da gençlerin inanç esasları ile ilgili sorgulamalarının bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle din eğitiminde özel olarak inanç esasları konusu ilgili doğru bilgilendirmelerin yapılması gerekmektedir.

Ergenler için yapılacak din öğretiminin bilişsel merkezli olması önem arz etmektedir. Biliş-merkezli yaklaşım, din eğitimi programlarının ergen bireylerin zihinsel gelişim özelliklerine uygun bir biçimde verilmesidir.⁷⁷⁴ Bu dönemdeki bireylerin akli muhakemeyi sıklıkla kullanmasından ötürü onlara yönelik din eğitiminde akla ve mantığa hitap eden açıklamalarda bulunmak gereklidir.⁷⁷⁵ Aksi takdirde din açısından anlamlı öğrenmelerin oluşması mümkün olmayabilir. Din eğitimi ve öğretiminde sağlıklı bir dini düşüncenin oluşturulması için sorgulayıcı düşünmeye fırsat tanınmalıdır.

3.9.3. Dini Sorgulamalar Karşısında Yakın Çevrenin Tepkisi

Dini sorgulamalar karşısında yakın çevrenin nasıl bir tepki ortaya koyduğunu tespit etmek için dini konuları sorgulayan katılımcılara, “*Dini sorgulamalar karşısında çevrenizdeki insanlar nasıl tepki veriyor?*” sorusu iletilmiştir. Katılımcıların % 26,7’si (8 katılımcı) bu sorgulamalar karşısında genellikle olumlu tepkiler aldığını ifade ederlerken; % 23,3’ü (7 katılımcı) genellikle olumsuz tepki ile karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların % 10’u (3 katılımcı) aileden olumlu, aile haricindeki çevreden ise olumsuz tepkiler aldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların % 13,3’ü (4 katılımcı) de okuldan olumlu, aileden ise olumsuz tepki ile karşılaştıklarını

⁷⁷³ Salih Aybey, “Gençlere Yönelik Manevi Danışmanlık Uygulamaları ve Gençlik Dönemi Soru ve Sorunları (Batı Karadeniz Örneği)”, *Diyanet İlmî Dergi* 60/1 (2024), 363-364.

⁷⁷⁴ Ay - Gücen, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları”, 297.

⁷⁷⁵ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, 42.

söylemişlerdir. % 20 (6 katılımcı) katılımcı da dini sorgulamalar karşısında yakın çevrenin olumsuz tepkisinden çekindiği için dini sorgulamalarını özellikle açık etmediklerini vurgulamışlardır.

Dini sorgulamalar karşısında genel olarak çevrenin olumlu tepkiler verdiğini ifade eden katılımcıların bir kısmı görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

Çevremdekilerin bana karşı olumsuz bir tepki vermesiyle hiç karşılaşmadım. Bana daha çok anlatmaya çalıştılar. (K3)

Ben babama ilk başta bu soruları sorduğumda babam beni aydınlatmıştı. Olumlu tepki vermişti. (K15)

Genellikle hoşgörüyle yaklaşıyorlar. Kanıtlayarak sorgulamalarımı cevaplıyorlar. (K4)

Genellikle olumlu yaklaşırlar. Ailem ve öğretmenlerim merak ettiğim konuları cevaplamaya çalışırlar. Yardımcı olurlar. (K28)

Dini sorgulamalar karşısında genellikle olumsuz tepki ile karşılaşan bazı katılımcıların görüşleri ise şöyledir:

Arkadaş ortamında bunları belirttiğimde çok ağır tepkiler alıyorum. Öğretmenlerim de tövbe etmemi, Allah'a sığınmamı söylediler. (K26)

Benim dini sorgulamalarımnda karşımdaki kişiler, “Sen nasıl böyle bir soru sorabilirsin?” diyorlar. “Böyle bir soruyu sorgulaman çok tuhaf” diyorlar. Ailem de aynı şeyi yapıyor. (K19)

Genellikle olumsuz tepkiler alıyorum. Bizim toplumda biri bir şey sorguladığında aslında ona karışmamamız gerekiyor. Bir konuyu sorguladığımda din dersine giren hocalar, “daha fazla soruşturmadan gerekir” diyorlar. Oysaki hepimizin araştırması gerekiyor. Bir şeyi sorguladığımda bunu yanlış buluyorlar. Ben din hocalarından, “sorgulaman gerekir zaten” demelerini beklerdim. (K24)

Daha çok sorgulamamam gerektiğini söylüyorlar. Genellikle olumsuz tepkiler alıyorum. Olumlu tepki almayacağımı bildiğim için aileme bu tür sorular sormam. (K25)

Araştırmaya katılan katılımcıların bir kısmı (3 katılımcı) dini sorgulamada bulunurken aileden olumlu, aile haricindeki çevreden ise olumsuz tepki aldıklarını aktarmışlardır. Konuyla ilgili aktarılan görüşlerin bir kısmı şöyledir:

Birkaç kişinin olumsuz tepki vermesiyle karşılaşmıştım. Ailem olumlu karşılıyor. Onun dışında çevremdeki arkadaşlarım, akrabalarım olumsuz yaklaşıyorlar. “Böyle şeyler düşünme, Kur’an’da her şey açık, doğru din İslam’dır, sorgularsan dinden çıkarsın” gibi şeyler söylüyorlar. (K1)

Bazen olumsuz tepkiler alabiliyorum. Mesela, “Niçin bunları merak ediyorsun?” diyorlar. Ailem değil de genelde arkadaş ortamlarından olabiliyor. (K21)

Bazı katılımcılar (4 katılımcı) da dini sorgulama karşısında özellikle din dersine giren hocalarından olumlu, ailelerinden ise olumsuz tepkiler aldıklarını ifade etmişlerdir:

Öğretmenlerim genellikle sinirlenmeden sabırlı bir şekilde sorgulamalarımı cevapladılar. Ailem ise sinirli bir şekilde bunları sorgulamamam gerektiğini söylediler. Niçin sorguladığıma karşı olumsuz bir tepki verdiler. (K2)

Öğretmenlerim olumlu yaklaşıyorlar. Çünkü onlar bizlere bir şeyler öğretmeye çalışıyorlar. Ama ailem bu sorgulamalarımı olumlu karşılamıyor. Arkadaşlarım ise çok garip ve olumsuz tepkiler verdiler. Hatta bu sebeple içime kapandım ve artık onlara herhangi bir konuyu açmak istemiyorum. Özellikle tesettür konusunda bana çok ağır tepkiler verdiler. (K7)

Ailem hep “Bu tür şeyleri niçin düşünüyorsun?” gibi tepkiler verdiler. “Sen Allah’ın var olduğunu biliyorsun, Kur’an’ın değiştirilmediğini biliyorsun niye sorguluyorsun?” gibi... Ama mesela okulda böyle olmuyor. Okulda öğretmenlerim, “siz gerçekten dine bağlı olmak istiyorsanız taklidi imana değil araştırarak, okuyarak tahkiki imana sahip olun ki imanınız daha güçlü olsun” diyorlar. “Gidin sorgulayın, kendiniz araştırın bulun” diyorlar. (K8)

Öğretmenlerim sorularıma açıklık getirmeye çalışıyorlar. Annem ise “tövbe haşa günaha girersin” şeklinde olumsuz bir tepki veriyor. (K29)

Dini sorgulamalar karşısında yakın çevrenin olumsuz tepkisinden çekindiği için dini sorgulamalarını gizleyen katılımcıların (6 katılımcı) sayısı da azımsanmayacak

düzeydedir. Ergenlik döneminde anlamlı öğrenmelerin oluşması açısından dini konuları sorgulama son derece önemli görülmektedir. Dini konuları sorgulayan ergen bireylerin bu sorgulamalarını içinde saklayıp açık etmemeleri, zihin dünyalarında anlamlandıramadıkları konuların oluşmasına ve böylece dini gelişim açısından olumsuz etkilenmelerine sebep olabilmektedir. Bu nedenle dini sorgulama içinde olan gençlere sorularını rahatlıkla sormaları için ılımlı yaklaşılması ve olumsuz bir tutum sergilenmemesi gerekir. Aksi halde genç içine kapanabilir. Dini sorgulamalarını çevresine açık etmeyen bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

Genel olarak bu sorgulamamı etrafıma pek yansıtmamaya çalışıyorum. Çünkü olumsuz tepki verirler. Bir keresinde dedemle bu tür konuları konuşurken dedem demişti ki, “o tür konuları fazla kurcalama, fazla sorgulama yoksa tehlikeli olabilir.” (K27)

Genel olarak bu sorgulamayı kendi içimde yaşadım. Bunu kimseye yansıtmadığım için herhangi bir tepkiye maruz kalmadım. (K9)

Genellikle bu soruların cevabını kendi içimde cevaplamaya çalışıyorum. Kimseye paylaşmıyorum. (K11)

Açıkkçası ben çevremde değil de kendi içimde sorguluyorum. Ailemin ya da arkadaşlarımın yanında böyle bir konuyu açmıyorum. (K17)

Bir genç katılımcı, yaşadığı toplumda isyankâr ve inançsız bir kişi olarak damgalanmaktan çekindiği için dini sorgulamalarını açık etmediğini şöyle ifade etmektedir:

Genellikle böyle bir şey yaptığımı kimseye söyleyemiyorum. Çünkü bunu yaptığınızda toplumda isyankâr ya da Allah’a inanmayan bir kişi olarak görülüyorsunuz. Bu durum insanların size karşı sert davranmalarına sebep oluyor. Bu sebeple dini sorgulamalarımı açığa vurmuyorum. (K6)

Görüldüğü üzere gençlerin bir kısmı çevresindekilerin tepkisinden endişe duydukları için sorgulamalarını etraflarına yansıtmamaya çalışmaktadır. Bazı katılımcıların ifadelerinde de geçtiği şekilde “günaha girersin” gibi sözlerle bireyin eleştirel düşünmesinin ve sorgulama yapmasının engellenmesine neden olan birtakım olumsuzluklar görülebilmektedir. Bu durum dini tam anlamıyla tanımamaya ve dine karşı olumsuz tutumların gelişmesine sebep olabilmektedir. Halbuki din eğitimi ve

öğretiminde gençlerin dini sorularına verilecek cevaplar ve açıklamalar, gençlerin entelektüel açıdan bir derinlik kazanmasına katkıda bulunabilir.

Ergenin anne babası dini sorgulamalara karşı hoşgörülü olmalıdır. Aksi takdirde birey bu soruların cevabını bulmak için yanlış kaynaklara yönelebilir. Gencin din ile ilgili sorularına olumsuz tepkiler vermek yerine soruyu önemseyen bir yaklaşımla hareket edilmeli ve sabırla ikna edici cevaplar vermeye gayret etmelidir. Bu süreçte baskıcı tutum ve tavırlardan kaçınmak oldukça önemlidir.⁷⁷⁶ Aynı zamanda öğretmenin de öğrencisinin sorduğu sorulara karşılık onu azarlamaması ve utandırmaması gerekir. Çünkü böyle davranmak öğrencinin bir daha soru sormaya cesaret etmesini engelleyeceği gibi öğrencinin öğretmene güvenmesine ve derse karşı ilgisinin azalmasına da neden olabilir.⁷⁷⁷ Gençlerin sordukları soruların temel sebebinin dini reddetmekten ziyade dini anlamak istemelerinden kaynaklandığını unutmamak gerekir.

3.10. Dini Şüphe İle İlgili Bulgular

3.10.1. Dini Konularda Şüpheyeye Düşme Durumu

Ergenlik çağında geçici bir süreliğine dini şüphe evresi yaşanır.⁷⁷⁸ Bu bağlamda süreç boyunca din ile alakalı yaşanan şüphelerin normal karşılanması önem arz etmektedir. Ergenlik çağının karakteristik bir özelliği olarak kabul edilen dini şüphenin arayışa dayanmasından ötürü sonraki süreçlerde olgun bir dini anlayışa ve yaşayışa ulaşmada önemli katkılarda bulunabileceği söylenebilir.⁷⁷⁹ Ayrıca ergenlikte yaşanan dini şüphelerin sağlıklı bir din eğitimi almış olan gençler üzerinde daha bilinçli bir dindarlık meydana getirdiği de ifade edilmektedir.⁷⁸⁰ Bununla birlikte inançla ilgili önemli kararların alındığı ergenlik çağı, bazı bireyler açısından bir kriz dönemine de dönüşebilir. Bu dönemde dini değişimler ve farklı dine yönelimler görülebilir. Bu nedenle süreç boyunca genç bireye ailesi başta olmak üzere dini kurum ve kuruluşlar yardımcı olma çabası içinde olmalıdırlar. Bu doğrultuda hareket edilirse gençler daha sağlıklı bir dini gelişim süreci geçirebilirler.⁷⁸¹

⁷⁷⁶ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 94; Özdemir, *Din Eğitiminde Ailenin Yeri ve Önemi*, 49.

⁷⁷⁷ M. Yaşar Kandemir, *Öğretmenlerimizle Başbaşa* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 143.

⁷⁷⁸ Hökelekli, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, 37.

⁷⁷⁹ Koç, “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, 123.

⁷⁸⁰ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 83.

⁷⁸¹ Köylü, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, 152.

Araştırmaya katılan genç katılımcıların dini konularda şüpheyne düşme düzeylerini öğrenmek için kendilerine, “*Zaman zaman dini konular hakkında şüpheyne düştüğünüz oluyor mu?*” sorusu yöneltilmiştir. Verilen yanıtlar incelendiğinde gençlerin yarısı (15 katılımcı) dini şüpheyne yaşadıklarını ifade ederlerken, diğerye yarısı (15 katılımcı) da dini şüpheyne yaşamadıklarını belirtmişlerdir.

1986 yılında Hökelekliden tarafından yapılan bir araştırmada, dini konularda şüpheyne yaşadığını belirten ergenlerin oranı % 30 şeklinde tespit edilmiştir.⁷⁸² Bahçekapılı tarafından 2011 yılında lise öğrencileri üzerinde yapılan başkay bir araştırmada ise öğrencilerin % 49,8’i dini konularda şüpheyne düştüklerini belirtmişlerdir.⁷⁸³ Yaptığımız bu çalışmada ise dini konularda şüpheyne yaşadığını ifade eden gençlerin oranı % 50 olarak belirlenmiştir. Bahçekapılı’nın ulaştığı sonuç ile bu çalışmada elde edilen sonucun birbirine yakın olduğu söylenebilir.

3.10.2. En Çok Şüpheyne Yaşanılan Dini Konular

Bir önceki konu başlığında aktarıldığı üzere dini konularda şüpheyne yaşadığını belirten katılımcıların oranı % 50 (15 katılımcı) olarak belirlenmiştir. Bu katılımcıların en çok hangi konularda şüpheyne yaşadıklarını öğrenmek için kendilerine, “*Cevabınız evet ise özellikle hangi dini konularda şüpheyne yaşıyorsunuz?*” sorusu iletilmiştir. Katılımcıların sırasıyla en çok *Allah’ın varlığı, ahiretin varlığı ve aşamaları, Kur’an-ı Kerim’in gerçekliği, hadislerin gerçekliği, peygamberlerin gerçekliği, Hz. Adem’in ilk insan olması, kaza kader gibi konularda şüpheyne yaşadıkları* tespit edilmiştir. Sadece bir konuda şüpheyne yaşadığını ifade edenler olduğu gibi birkaç konuda şüpheyne yaşadığını söyleyenler de olmuştur.

Allah’ın varlığı konusunda şüpheyne yaşadıklarını ifade eden bazı katılımcılar görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

Tanrının varlığı, ahiret inancı konularında şüpheyne yaşadım. (K26)

Bir aralar Tanrının varlığı konusunda baya zihnim bulanmıştı. Allah’a ibadetler ediyoruz ama var olup olmadığı konusunda şüpheyne düşmüştüm. Aynı şekilde ahiretin varlığı konusunu da bilmiyorduk. Duyularımızla algılayamadığımız için o dönemlerde şüpheyne yaşamıştım. (K9)

⁷⁸² Hökelekliden, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, 46-48.

⁷⁸³ Bahçekapılı, “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, 21.

Ergenlik döneminin başlarında şüphe vardı, ancak şu an yok. Ergenliğin başlarında Allah'ın varlığı konusunda en çok şüphe yaşadım. Şu an şüphe yaşamıyorum. (K24)

Mesela gerçekten Allah var mı? Onun dışında peygamberler gerçekten gönderildi mi? Dini hikâyeler gerçek mi? Bu konularda şüphe içindeyim. (K25)

Ahiretin varlığı ve aşamaları hususunda şüphe duyan bazı katılımcıların görüşleri de şu şekildedir:

Mesela ahiret âlemi... Ölümden sonra kabre giriyorsun, sorgulanıyorsun, mahşerde toplanıyorsun... Mesela kabre girdiğimiz zaman sorgulandığımızı düşünmüyorum. Bu konuda şüphe yaşıyorum. (K19)

Diğer dinlerle kendi dinimizi karşılaştırdığımda tek tanrının olması, ahiret inancı, kaza kader konusunda şüphe yaşıyorum. (K20)

Bazı katılımcılar da Kur'an-ı Kerim'in gerçekliği konusunda şüphe yaşadıklarını vurgulamaktadır:

Kur'an-ı Kerim'in değiştirildiği konusunda çok şüpheye düştüm. Çünkü İncil ve Tevrat'ın değiştirildiği konuşuldu. Bu konu Kur'an-ı Kerim'in de değiştirildiği şüphesine götürdü beni. (K7)

Şüpheye düştüğüm çok konu oldu. Peygamberlerin varlığı ve Kur'an-ı Kerim'in gerçekliği gibi konularda şüphe yaşadım. (K5)

Kur'an-ı Kerim'in gerçekliği konusunda şüpheye düştüm. (K12)

Bir katılımcı, hadislerin gerçekliği ve Hz. Adem'in ilk insan olması konularında şüphelerinin olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Açıkçası ben sadece Kur'an-ı Kerim'e inanıyorum. Eski dönemden bu yana değişmeyen tek şeyin Kur'an-ı Kerim olduğunu düşünüyorum. Onun dışında söylenti olan şeyler, işte "peygamberimiz şöyle yapıyordu, sünneti buydu" gibi herhangi bir kaynaktan doğrulanmayan sanki uydurulmuş gibi olan şeylere inanmıyorum. Hadislerin çoğuna da inanmıyorum. Çünkü yıllar önce söylenen şeylerin değişmemesinin imkânsız olduğunu düşünüyorum. Benim için İslam'da değişmeyen tek şeyin ve en önemli kaynağın Kur'an-ı Kerim olduğunu düşünüyorum. Ayrıca Hz. Adem'in ilk insan

olduğuna dair şüphelerim de var. Sadece tek bir insandan bu kadar çeşitliliğin olacağını düşünmüyorum. Bir evrimleşme süreci de olabilir. (K1)

Hadisler hakkında şüphe yaşadığını düşünen başka bir katılımcının görüşü şöyledir:

Bazı kişiler bana hadisler söylediğinde ve bu hadislerin çok çelişkili olduğunu gördüğümde şüpheye düşerim. Çelişkili durumda şüphe duyarım. Mesela ahiret hayatında sırat köprüsünden geçeceksin diyorlar. Bazıları diyor ki ışık hızında geçeceksin bazıları da diyor ki yavaş yavaş geçeceksin. Burada ben bir şüpheye düşerim. (K21)

Bir katılımcı da Hz. Muhammed'in gerçekten peygamber olup olmadığı konusunda ve Kur'an-ı Kerim ve hadislerin birer uydurma olabileceği üzerinde şüpheye düştüğünü belirtmektedir:

Dini konularda şüpheye düştüm. "Tüm bunlar haşa Hz. Peygamberin bir akıl oyunu olabilir mi?" diye düşündüm mesela. Böyle şeyleri düşündüm açıkçası. Biliyorsunuz Buda, Konfüçyüs gibi insanların kendi öğretileri var. İnsanlar daha sonraları bu öğretileri dine dönüştürdü. Acaba "Kur'an-ı Kerim ya da sahabelerin aktardığı hadisler de haşa birer uydurma olabilir mi?" şeklinde bir şüpheye düştüm. (K11)

Katılımcıların dini şüphe yaşadıkları konulara genel çerçevede bakıldığında, bu şüphelerin Allah'ın varlığı, ahiretin varlığı ve aşamaları, Kur'an-ı Kerim'in gerçekliği, hadislerin gerçekliği, peygamberlerin gerçekliği, Hz. Adem'in ilk insan olması, kaza kader gibi konularda toplandığı görülmektedir. Dini şüphe konuları hakkında gençlerle yapılan görüşmelerde elde edilen veriler incelendiğinde, ifade edilen konuların genel itibarıyla daha önce bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların tespitleri ile uyduğu görülmektedir. Örneğin bazı çalışmalarda ülkemizde ergenlik çağındaki bireylerin dini şüphelerinin yoğunlaştığı alanların genellikle Allah'ın varlığı, kaza kader, ahiret, cennet cehennem, günah sevap, yaratılış, kadın erkek eşitsizliği ve ilim din çatışması konularından oluştuğu aktarılmıştır.⁷⁸⁴ Bu konuyla ilgili yapılan başka bir araştırmada ise ergen bireylerin yaşadıkları dini şüphe ve çatışmaların daha çok, "bilim ile din arasında uyumsuzluk; dinin özgürlüğü kısıtladığı, dünyada yaşanan haksızlık, şiddet,

⁷⁸⁴ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 157; Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 104.

kötülük ve felaketlere Allah'ın niçin müsaade ettiği; suçluluk günahkârlık duygusu; kaza-kader, hayır-şer, ahiret inancıyla ilgili konular” da yoğunlaştığı tespit edilmiştir.⁷⁸⁵ Görüldüğü üzere gençlerin şüphe yaşadıkları konular genel itibariyle birbirine benzerdir. Şüphe yaşanan konuların din eğitimi ve öğretiminde ele alınması, üzerinde konuşulması ve gençlerin şüphelerini giderecek şekilde bilimsel çerçevede açıklanması son derece önemlidir. Aksi halde söz konusu şüpheler gençlerin yanlış inanışlara yönelmelerine neden olabilir.

Demokratik bir ortamda, doğru dini bilgi aktarılan gençlerde dini şüphe oranının daha düşük olacağı söylenebilir. Nitekim dini şüphe konularına bakıldığında bunların büyük bir kısmının dini bilgisizlik ya da yanlış bilgilenmenin bir sonucu olduğu görülmektedir.⁷⁸⁶ Bu itibarla anne baba ve öğretmenlerin çocukluk döneminden itibaren din eğitimi sürecinde gerçek dini bilgi aktarmaları gerekmektedir. Özellikle anne babaların aktardığı dini bilgiler ile gerçek dini bilgiler arasında bir tutarsızlık olması durumunda bir çatışma ve bunalım meydana gelebilir. Gerçek dini bilgiden uzak bir anlayışla yetiştirilen çocukların ve gençlerin daha sonraki dönemlerde dini şüphe yaşamasına bir ortam hazırlanmış olur. Ortaya çıkacak dini şüphenin bireyi inançsızlığa ve inkâra götürme tehlikesi de göz ardı edilmemelidir. Bu anlamda ergenlik çağındaki gençlerin daha sağlıklı bir dini gelişim süreci geçirebilmeleri için çocukluk çağından itibaren din eğitiminde olabildiğince sağlıklı bilgiler sunmanın ve uygun öğretim yöntemleri ile hareket etmenin önemli olduğunu belirtmek gerekir.

3.10.3. Din Öğretiminin Dini Şüpheleri Giderme Durumu

Ergen bireylerin dini açıdan bilgilendikleri ve sosyalleştikleri yerler olan okullar, dini gelişim açısından da önemli katkılar sağlar. Gençlerin dini şüphelerinin doğmasına neden olan etkenlerden biri, din ile alakalı sorularına tatmin edici cevaplar bulamamalarıdır. Okuldaki din eğitimi sayesinde gençler, hem dini sorularına yanıt bulurlar hem de gerçek dini bilgiye ulaşırlar. Böylece dini konularda daha az şüphe yaşarlar. Gençlik döneminde sağlıklı bir dini gelişim süreci için okuldaki din öğretiminin pek çok katkısı vardır.

⁷⁸⁵ Celal Çayır, “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 2/27 (2014), 78.

⁷⁸⁶ Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, 266.

Okuldaki din öğretiminin dini şüpheyi gidermede ne derece etkili olduğunu tespit etmek için dini şüphe yaşayan katılımcılara (15 katılımcı), “Okulda aldığınız din öğretimi dini konulardaki şüphelerinizi gidermede ne derecede etkili oluyor?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların çoğunluğu (9 katılımcı) okulun dini konulardaki şüpheleri gidermede etkili olduğunu düşünürken, bir kısmı (6 katılımcı) ise okulun dini şüpheleri yok etmede etkili olmadığını aktarmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların önemli bir çoğunluğu okulda işlenen din dersinin ve bu derse giren öğretmenlerin dini şüphelerin giderilmesinde olumlu bir rol oynadığını ifade ederek okulun bu noktada fayda sağladığına işaret etmişlerdir.

Okuldaki din öğretiminin dini şüpheyi gidermede etkili olduğunu düşünen bazı katılımcıların görüşleri şöyledir:

Hocalarımız şüpheye düştüğümüz konular hakkında bizlere bilgi veriyorlar. Çok tatmin olmadığımızı görünce konu üzerinde yoğunlaşıp başka konulardan örnekler vererek ya da araştırmalar yaparak bize yardımcı oluyorlar. (K7)

Mesela mezhepler arasında farklılıklar var. Bu farklılıklar din dersinde bizlere açıkça belirtiliyor. Bu durum şüphelerimi gideriyor. (K11)

Sorduğum soruların cevaplarını alıyorum. Şüpheye düştüğüm konularda hocaların konuyu anlatması şüphelerimi gideriyor. (K19)

Kesinlikle olumlu katkısı oluyor. Mesela öğretmenlerimin sorduğum sorulara ilgili davranarak tam cevap vererek anlatması dini şüphelerimi gideriyor. (K23)

Etkili oluyor. Allah'ın varlığı konusunda şüphe yaşamıştım, hocalarımızın düzgün açıklamaları sayesinde bu şüphelerden uzaklaştım. (K24)

Öğretmenlerim çok yardımcı oluyorlar. Kendilerine sorduğum soruları gerçekten en iyi şekilde yanıtlıyorlar. Belirli kaynaklardan, Kur'an'dan verdikleri cevaplarla aklımdaki soruları giderebiliyorlar. (K28)

Bazı katılımcılar ise okuldaki din öğretiminin dini şüpheleri gidermede etkili olmadığını söylemektedirler. Bu yönde belirtilen bazı görüşler şu şekildedir:

Müfredat her şeyi kapsamadığı için şüpheleri gidermiyor. Bunu bireysel olarak araştırmak zorunda kalıyorsunuz. Hiç olmazsa iyi bir din eğitimi almış kimse tarafından bunların bize söylenmesi gerekiyor. Din dersi şüpheleri gidermede eksik kalıyor. (K9)

Ahiret sorusunu çoğu hocamıza sordum ama maalesef net bir cevap alamadım. Hocalarımın çok basit cevaplar aldım ve bende hiç etkili olmadı. (K26)

Daha çok ezbere dayalı ders işleniyor. Sorgulamak yok, düşünmek yok... Hazır bilgiler verildiği için pek de faydası olduğunu düşünmüyorum. (K25)

Hocama yaşadığım şüphelerle ilgili sorularımı soruyorum ancak sürekli aynı şeyleri söylüyor. Kimse sorularıma cevap veremiyor. Genelde verilen cevaplar sorularıyla alakalı olmuyor. (K1)

Görüldüğü üzere dini şüphelerin giderilmesinde okuldaki din öğretiminin etkili olmadığını düşünen katılımcılar; özellikle müfredatın sınırlı olması, derste sorulan sorulara yeterli ve tatmin edici cevaplar verilmemesi, daha çok ezbere dayalı ders yapılması gibi sebepleri öne sürerek dini şüphelerin giderilmesinde okulun pek etkili olamadığını aktarmaktadırlar.

Ergenlikteki dini şüpheyi kaynaklık eden pek çok neden olmakla birlikte din eğitimi sürecindeki yanlış uygulamalar veya din eğitiminin yetersiz verilmesi de en önemli şüphe kaynakları arasındadır.⁷⁸⁷ Özellikle gençlerin dini şüphe ile ilgili sordukları sorulara ilgisiz kalmak ve bu soruları basit yanıtlarla geçiştirmek şüpheyi daha da körükleyebilir. Bu nedenle gencin aklına takılan soruları rahatlıkla sorabilmesi için gerekli yakınlığın kurulması, ona arkadaşça yaklaşılması ve zihinsel dünyasına uygun bir şekilde din eğitiminin verilmesi, eğitimcilere düşen önemli bir vazifedir.⁷⁸⁸ Gençlik dönemi din eğitimi ile ilgilenen her eğitimcinin bu dönemi iyi tanıması zorunludur. Zira gençlik dönemini iyi bilen bir din eğitimcisi, gençlerin bu dönemde buhranlı ve sıkıntılı bir süreç geçirdiklerinin, dini ve ahlaki değerler hususunda şüpheyi düşebileceklerinin, bu dönemin geçici bir süreç olduğunun bilincinde olacak ve böylelikle onlara yönelik daha anlayışlı bir tutum sergilemeye çalışacaktır.⁷⁸⁹ Gençlik dönemi bireylerinin bu süreç boyunca yaşayacakları değişimleri ve gelişimleri bilmek, din eğitimcisi için önem arz etmektedir. Özellikle gençlerin dini gelişim aşamaları hakkında bilgi sahibi olmak gerekli ve yararlıdır.

Yapılan bir araştırmada, lise gençlerinin % 46,9'una göre din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin içeriği, dini şüphelerin giderilmesinde yeterli iken, % 53,1'ine göre ise

⁷⁸⁷ Çayır, "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma", 69.

⁷⁸⁸ Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş*, 91.

⁷⁸⁹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 148-149.

dersin içeriği şüphelerin giderilmesi açısından pek yeterli değildir.⁷⁹⁰ Buna göre ergenlerin dini şüphelerini gidermek için din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatının gençlerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmesi son derece önemlidir. Gençlerin en çok şüphe yaşadıkları dini konuların derslerde daha etraflıca ele alınması ve onları tatmin edecek nitelikte bilimsel bir çerçevede açıklanması yararlı olacaktır.

3.11. Din Eğitimi ve Öğretiminin Bazı Problemleri Önlemedeki Etkisine İlişkin Bulgular

3.11.1. Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu

Yaşam döngüsü içinde insanın en fazla problemle mücadele ettiği dönemin gençlik dönemi olduğu belirtilmektedir.⁷⁹¹ Bu dönemdeki bireylerin karşılaştıkları problemlerden biri de suçluluk ve günahkârlık duygusudur. Ergenlikte bireylerin içinde bulundukları dönemden kaynaklı ortaya çıkan birtakım değişimler, suçluluk duygusunu meydana getirebilmektedir.

Araştırmaya katılan genç katılımcıların suçluluk ve günahkârlık duygusunu yaşıyıp yaşamadıklarını tespit etmek için kendilerine, “*Zaman zaman yapmış olduğunuz bir davranışın sonucunda suçluluk ve günahkârlık duygusuna kapıldığınız oluyor mu?*” sorusu iletilmiştir. Katılımcıların % 93,3’ü (28 katılımcı) “evet” cevabını vererek suçluluk ve günahkârlık duygusuna kapıldıklarını belirtmişlerdir. Yalnızca 2 katılımcı “hayır” yanıtını vererek bu duyguları yaşamadıklarını aktarmışlardır. Suçluluk ve günahkârlık duygusu ile ilgili sorulan soruya “evet” yanıtını veren katılımcılara (28 katılımcı) sonrasında “*Almış olduğunuz din eğitimi ve öğretiminin bu gibi duygular ile başa çıkmanızda herhangi bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya katılımcıların tamamı olumlu yanıt vererek din eğitimi ve öğretiminin suçluluk ve günahkârlık duygusuyla başa çıkmada kendilerine yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir.

Din eğitiminin suçluluk ve günahkârlık duygusuyla başa çıkmada olumlu etkide bulunduğunu düşünen bazı katılımcılar görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

⁷⁹⁰ Bahçekapılı, “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, 23.

⁷⁹¹ Turgay Şirin, “Ergenlerin Problem Çözme Becerileri İle Öznel Dindarlık Algıları Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/3 (2017), 179.

Mesela namazlarımı kaçırdığımda günahkârlık duygusuna kapılıyorum sonra din kültürü dersinde Allah'ın affedici ve merhametli olduğunu öğrendim ve içim rahatlamış oldu. (K2)

Din dersinde tövbe ve istiğfar kavramları öğretildi. Allah'a tövbe ve istiğfar ettiğimde bu duygulardan kurtuluyorum. (K5)

Suçluluk duygusu yaşadığımda hocanın din eğitiminde bana verdiği bilgiler kendimi yatıştırmama yardımcı oluyor. Allah'ın bağışlayıcı olduğunu biliyorum. Tövbe edersem ve o davranışı bir daha yapmazsam Allah affeder diyorum. (K8)

Okulda ve ailede verilen din eğitimi sayesinde Allah'ın Rahman ve Rahim olduğunu daha iyi bir şekilde anladım. O'nun çok merhametli, affedici ve bağışlayıcı olduğunu öğrendiğim için bu konudaki duygularım azalmaya başladı. (K10)

Maalesef ben bu duyguyu her gün yaşıyorum. Her gün sekmez bir olay benim için. Suçluluk duyduğum pek çok şey var ve bunlardan biri de ufak yalanlar. Bu yalanlar beni çok fazla rahatsız ediyor. Ben bu durumu annemle çok konuşurum. Annem bana, "Allah affedicidir, Allah merhamet sahibidir. O seni affeder. Sen bundan pişman olduysan gerisini Allah'a bırak" der. Benim gönlüm bu sayede biraz daha rahatlıyor. (K26)

Yalan söylemenin günah olduğunu biliyorum. Ama bazen belli konularda yalan söylemek durumunda kalıyorum. Bu yüzden bayağı bir vicdan azabı ve pişmanlık çekiyorum. Ama din eğitiminde dinimizde tövbe etmenin ve Allah'ın sonsuz merhameti olduğu vurgulandığı için bende tövbe ederek bu duygulardan kurtuluyorum. (K28)

Öğretmenlerimin günah işlediğin zaman tövbe edersin ve Allah seni affeder dediğini çok duydum. Yani tövbe ederek, dine daha çok bağlanarak bu duygularla başa çıkmada din eğitimi etkili oluyor. (K23)

Görüldüğü üzere genç katılımcılar, özellikle din eğitimi ve öğretiminde Allah'ın sonsuz merhamet sahibi, bağışlayıcı, tövbe edenlerin günahlarını affedici olduğunu öğrenmeleri neticesinde suçluluk ve günahkârlık duygusundan kurtulduklarını ifade etmişlerdir. Buna göre anne baba ve eğitimcilerin gençlerin zaman zaman yaşayabilecekleri bu olumsuz duygularla başa çıkmaları için onlara sıklıkla Allah'ın

bağışlayıcı olduğunu ve samimi bir şekilde yapılan tövbeleri kabul ettiğini ancak bu yanlış davranışlarda ısrarcı olmamaları gerektiğini telkin etmeleri yararlı olacaktır.

Gençlik döneminde oluşan suçluluk ve günahkârlık duygusunun temel kaynaklarından biri de aktarılan dini bilgilerdeki yanlışlar ve eksikliklerdir. Bu noktada din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ve öğretmeni gence bu problemi aşmasında yardımcı olabilir.⁷⁹² Zira din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, gerçek dini bilginin aktarıldığı temel bir ders olmasının yanı sıra gençlerin suçluluk ve günahkârlık duygusu hissetmelerine neden olan yanlış dini bilgilerin düzeltilmesine de imkân sağlayan bir derstir. Yanlış dini bilgilerin yol açtığı bu tür sorunlar ders içinde çözüme kavuşturulabilir.

3.11.2. Depresyon

Psikiyatrik rahatsızlık şeklinde nitelendirilen depresyon, diğer dönemlere kıyasla ergenlikte daha sık görülür. Depresyon, özellikle ergenlik dönemine geçişle birlikte artış göstermektedir. Ailevi sorunlar, okul başarısızlığı, benlik saygısı eksikliği ve olumsuz yaşam deneyimleri gibi etmenler depresyona neden olabilmektedir.⁷⁹³

Din eğitimi ve öğretiminin depresyonu önlemedeki etkisine ilişkin “*Din Eğitimi ve öğretimi depresyonu önlemede sizce etkili midir? Etkili ya da etkisiz olduğunu düşünüyorsanız açıklama yapar mısınız?*” sorusuna, genç katılımcıların % 83,3’ü (25 katılımcı) etkili olduğu yanıtını verirken, geriye kalan katılımcılar (5 katılımcı) din eğitimi ve öğretiminin bu noktada etkisiz olduğunu söylemişlerdir. Gençlere depresyon ile ilgili soru yöneltilmeden önce depresyonun tam olarak ne olduğuna ilişkin bilgi düzeylerinin yetersiz olabileceği göz önüne alınarak öncelikle bu konuda açıklayıcı bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak her ne kadar gençlere depresyon hakkında temel bilgiler sunulmuş olsa da depresyon belirtilerinin çok boyutlu ve karmaşık olması nedeniyle lise düzeyindeki bireylerin bu durumu tam anlamıyla kavramaları mümkün olmayabilir. Bu nedenle gençlerin depresyon ile ilişkili aşağıda yer alan ifadelerinin bu çerçevede değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Din eğitimi ve öğretiminin depresyonu önlemede herhangi bir etkiye sahip olmadığını düşünen bazı katılımcılar görüşlerini şu şekilde izah etmişlerdir:

⁷⁹² Acuner, “Din Eğitimi Açısından 14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi (Samsun İl Örneği)”, 292.

⁷⁹³ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 205; Jensen - Nutt, *Ergen Beyni*, 206.

Daha önce din ile ilgili bir depresyona girdim. Bir düşünce de bulundum: “Acaba günahlarım sevaplarımdan daha fazla olursa ve ben cehenneme gidersem nelerle karşılaşacağım, nelere maruz kalacağım?” Bunlar ile ilgili bir depresyon geçirdim. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi bu konuda etkili olmadı. (K21)

Ben etkisiz olduğumu düşünüyorum. Şu an zaten hastaneye, psikoloğa falan gidiyorum. Ailem sürekli bana namaz kılarsan, orucunu tutarsan, Kur’an okursan huzur bulursun diyorlar. Ben iki üç ay boyunca ibadetlerimi yapmaya çalıştım ama değişen bir şey olmadı. Yine üzgün hissediyordum kendimi, yine morali bozdu... Belki ilerleyen zamanlarda düzelir dedim ama bir şey değişmedi. (K6)

Bence din eğitimi depresyonu önlemede etkili değildir. (K8)

Ben yaklaşık bir buçuk iki yıldır ağır depresyon geçiren bir öğrenciyim. Öğretmenlerim de çok fazla farkında. Aldığım din eğitimi bu konuda maalesef pek etkili olmadı. Herhangi bir dini konuşma, dini etkileşim, dini bilgi beni depresyondan çıkarmadı. (K26)

Görüldüğü üzere katılımcıların bir kısmı din eğitimi ve öğretiminin depresyonu engellemede herhangi bir katkı sağlamadığını ifade etmişlerdir. Ancak konuyla ilgili tüm katılımcıların görüşleri incelendiğinde, birkaç katılımcı hariç, katılımcıların önemli bir çoğunluğunun din eğitimi ve öğretiminin depresyonla başa çıkmada olumlu bir etkiye bulunduğunu belirtmişlerdir.

Örneğin bir katılımcı din dersinde öğrendikleri sayesinde içinin huzurla dolduğunu ve böylece depresyonu daha çabuk atlattığını şu şekilde aktarmaktadır:

Depresif bir dönemde olan insan her şeyi olumsuz görür ve sağlıklı düşünemez. Benim de bir zamanlar küçük bir depresyon sürecim oldu. Din eğitiminde hocalarımızın İslam’ı anlatması bu konuda içimi huzurla doldurdu. Hocalarım Allah’ın bana bu konuda yardımcı olacağını, bu durumun zamanla geçeceğini söylemeleri açıkçası bana çok yardımcı oldu ve bu dönemi daha çabuk atlattım. (K3)

Katılımcıların bir kısmı (6 katılımcı) din dersinde öğrendikleri namaz kılma, dua etme, Kur’an okuma gibi ibadetler sayesinde bir iç huzura ulaştıklarını ve böylece depresyona girmediklerini ya da depresyondan tamamen uzaklaştıklarını bildirmişlerdir:

Depresyona girdiğimde daha çok dua ediyorum. Üzgün olduğunuzda birilerine kendinizi açmak istersiniz, kötü hissiyatın gitmesi için. Ben de daha çok Allah'a dua ederek kendimi rahatlatmaya çalışıyorum. Bu şekilde sıkıntılarım gideriliyor. (K7)

Zaten din eğitimi alan biri depresyona girmez. Girse bile fazla üstelemez. Çünkü din namaza çağırır. Namaz da zaten insanın içini ferahlatan bir ibadettir. Bu tür ibadetleri yapan insan depresyona girmez. Bir sorunumuz olduğunda Allah'a dua ederek O'ndan yardım istememiz gerektiği öğretili. Bunu yapan depresyona girmez. (K13)

Din eğitimi Allah'a dua etmeyi ya da ibadetlerimizi yerine getirmeyi sağladığı için içimizin huzurla dolmasına neden olur. Mesela insanın üzgün olduğu zaman ibadet ederek içini huzurlu hale getirmesi din eğitiminde öğretili. İnsan kendisini kötü hissettiği zaman Allah'a tevekkül ederek, şükrederek tekrar hayatına devam edebilir. (K15)

Kendi adıma söyleyeyim namaz kılınca, dua edince içime bir rahatlık düşer. Mesela öğretmenime sıkıntımın bahsederim, beni dine yönlendirir ve Kur'an oku der. Bunu yapınca kendimi rahatlamış hissederim. (K17)

Ben 6 Şubat depreminde Hatay'da bir arkadaşımı kaybettim. Enkaz altında kaldı. Bundan dolayı depresyona girdim. O zamanlar depresyon içerisindeydim. İbadetlerimi aksattığımı fark ettim. Hiçbir şey yapmıyordum. Sonrasında ibadetlerimi yapmaya, Allah'a dua etmeye başladığımda kalbimdeki huzur hissi tekrar geri geldi. Yani din eğitimi bu noktada bana katkı sağladı diyebilirim. (K28)

Depresyon insanın ruhuyla, düşünceleriyle ilgili bir şey. Ben Allah'la konuşarak, ibadet ederek depresyonun geçeceğine inanıyorum. İnsan sıkıntısını dile getiremediği sürece o sıkıntısı geçmeyecek. Bence insanın sıkıntısını her zaman dinleyecek tek bir varlık vardır, o da Allah'tır. Onun için Allah ile konuşarak, derdimizi anlatarak, O'na dua ederek depresyondan çıkabileceğimizi düşünüyorum. (K29)

Bazı katılımcılar ise kendilerini üzgün, karamsar ve yalnız hissettiklerinde Allah'ın daima yanında oldukları ve dünyanın geçici olduğu düşüncesinden hareketle bu olumsuz ruh durumundan kurtulduklarını ve böylece huzura kavuştuklarını aktarmaktadır:

Mesela kendimizi üzgün hissettiğimizde Allah'ın daima yanımızda olduğunu, yalnız olmadığımızı bilmemiz bize mutluluk veriyor. Dinin bize sunduğu şeyler var. Örneğin bu dünyanın geçici olduğunu bilmek açıkçası bana huzur veriyor. Çünkü bunların hepsi geçici diyorum. En sonda hepimiz toprağın altına gireceğiz. (K11)

Bazen çok karamsarlığa düştüğüm zamanlar, kendimi çok kötü ya da yalnız hissettiğim zamanlar “Allah yanımda ve O durumumu biliyor, O her şeye kadirdir” diyorum ve içime bir huzur doluyor. O ruh halinden kurtulmuş oluyorum. En azından yanımda Bir'inin olduğunu ve her kapanan kapının ardından yeni bir kapıyı açacağını ve daha güzel günler geleceğini biliyorum. (K9)

Bu hayatta insanın başına gelen her şeyde bir hayır olabileceğinin din eğitiminde öğretilmesi de katılımcıların olumsuz ruh durumundan kurtulmalarına vesile olmuştur. Bu yönde belirtilen görüşler şöyledir:

Mesela bir sıkıntı ya da kötü bir şey yaşadığımda “her şeyde bir hayır vardır” diyorum. Bir çaresizlik anında da böyle düşünüyorum ve depresyona girmiyorum. (K5)

Bir ara kendimi sürekli üzgün hissettim. Ama sonraları düşündüm ki Allah'ın yaratacağı her şeyde bir hikmet ve hayır vardır. Bunları öğrendiğim için sürekli üzgün olmayı artık engelliyorum. (K12)

Din dersinde, “her şerde bir hayır vardır” denildi. Buradan yola çıkarak hayata hiçbir zaman negatif bakmıyorum. Her zaman pozitif bakıyorum. (K18)

Bir katılımcı da din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde peygamberlerin hayatları bağlamında onların geçmişte yaşadıkları sıkıntıları bilmenin kendisinin depresyondan çıkmasına katkı sağladığını ifade etmektedir:

Çevremde depresyonda olan çok insan var... Depresyona girdiğimde kendime diyorum ki günümüzdeki insanlar veya geçmişteki peygamberler, sahabeler de sıkıntılar yaşamış ve benim de bunları yaşamam normal bir şey. Din dersinde peygamberlerin hayatlarını öğrenmem depresyondan çıkmamı sağlıyor ya da depresyonun etkisini azaltıyor diyebilirim. (K20)

K20 katılımcısının ifadeleri bağlamında denilebilir ki din eğitiminde çeşitli zorluklar yaşamış peygamberlerin kıssalarının anlatılması, genç bireylerin yaşadıkları sıkıntılar karşısında kendilerinde bir güç bulmalarına katkı sağlayabilir.

Din eğitimi ve öğretiminin depresyonu önlemede etkili olduğunu düşünen katılımcıların görüşleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, din eğitimi sayesinde öğrenilen namaz kılma, dua etme, Kur'an okuma gibi ibadetleri gerçekleştirmenin depresyondan uzaklaştırdığı söylenebilir. Bunun yanında yaşanan her şeyde bir hayır olabileceği bilincinin kazandırılması, Allah'ın daima insanın yanında olduğu ve bu hayatın geçici olduğuna ilişkin bilgilerin aktarılması, çeşitli zorluklar yaşayan peygamberlerin kıssalarının anlatılması depresyonu önlemede olumlu bir rol oynamaktadır. Ayrıca din eğitiminde tevekkül, sabır, şükür gibi konuların ele alınması da gençlerin içinde bulundukları zor durumlarla başa çıkmasında etkilidir.

Ergenlikte depresyondan uzak bir süreç geçirebilmek için dini bakımdan bir yön bulmuş olmak oldukça önemlidir. Zira din ve inanç konusunda sağlıklı bir şekilde bağlanım yapmış genç birey, duygusal gerilimden arınmış ve kendisini rahatlamış hisseder.⁷⁹⁴ Dindarlık ile depresyon arasındaki ilişkiye bakıldığında dindarlığın depresyonu azaltıcı etkide bulunduğu görülmektedir.⁷⁹⁵ Yurt dışında yapılan bir araştırmada, ergenlerde dindarlık, maneviyat ve sağlık arasındaki ilişkilerle ilgili yapılan 43 çalışma sistematik olarak incelenmiş ve bu çalışmaların önemli bir çoğunluğunun dindarlığın/maneviyatın sağlık üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir.⁷⁹⁶ Bu bakımdan dini inanç ve ibadetlerin ergenlerin ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Ülkemizdeki lise gençleri üzerinde yapılan bir araştırmada gençlerin % 71,8'i dini inanç ve ibadetlerin ruh sağlıklarını olumlu anlamda etkilediği görüşündedir.⁷⁹⁷ Yapılan bu çalışmada da gençlerin önemli bir kısmı ibadetler sayesinde olumsuz ruh durumundan uzaklaştıklarını belirtmişlerdir.

3.11.3. Kaygı

“Tehlike veya talihsizlik korkusunun ya da beklentisinin yarattığı bunalıtı veya tedirginlik”⁷⁹⁸ şeklinde tanımlanan kaygı, ergenlikte sıklıkla görülür. Bu dönemde okul süreci, meslek seçimi, dini konular, ailevi ve sosyal ilişkiler gibi durumlar kaygıların doğmasına neden olabilmektedir.⁷⁹⁹ Özellikle sınav kaygısı, gençlerin önemli bir

⁷⁹⁴ Yavuzer, *Gençleri Anlamak*, 80.

⁷⁹⁵ Ayten, *Din Erdem ve Sağlık*, 40.

⁷⁹⁶ Lynn Rew - Y Joel Wong, “A Systematic Review of Associations Among Religiosity/Spirituality and Adolescent Health Attitudes and Behaviors”, *Journal of Adolescent Health* 38/4 (2006), 433-442.

⁷⁹⁷ Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 83.

⁷⁹⁸ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 421.

⁷⁹⁹ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 172.

çoğunluğunun bu dönemde yaşadığı kaygılar arasında yer alır. Kaygı ve dindarlık ilişkisine bakıldığında ise dindarlığın kaygıyı düşürücü bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.⁸⁰⁰

Gençlere kaygı ile ilgili soru yöneltmeden önce kaygının ne olduğuna ilişkin açıklayıcı bilgiler verilmiştir. “*Din eğitimi ve öğretiminin kaygılarınızı gidermede yardımcı olduğunu düşünüyor musunuz?*” sorusuna, katılımcıların % 76,7’si (23 katılımcı) olumlu yanıt verirken, % 23,3’ü (7 katılımcı) ise olumsuz yanıt vermişlerdir. Buna göre katılımcıların önemli bir kısmı din eğitiminin kaygı ile başa çıkmada işe yaradığını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan genç katılımcıların ifadelerine bakıldığında daha çok sınav kaygısı, gelecek kaygısı, meslek seçimi kaygısı taşıdıkları görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların ifadelerine göre din eğitiminde *tevekkül etme, hayra yorma, dua etme, dünyanın geçiciliğinin bilincinde olma* gibi konuların işlenmesi kaygıları giderebilmektedir.

Bazı katılımcılar, din eğitiminde işlenen tevekkül konusu sayesinde yaşadıkları kaygılardan uzaklaştıklarını şöyle ifade etmektedir:

Ben çalışıp çabalıyorum ve gerisini Allah’a bırakıyorum, inşallah olur diyorum. Böylece tevekkül ediyorum. Böyle düşünmem gelecek kaygısı yaşamama engel oluyor. (K4)

Tevekküle ben çok inanıyorum. Çünkü bir şey için çabaladıktan sonra gerisini Allah’a bırakıyorum... Benim için hoş bir durum meydana geliyor. Kaygılarımı gidermede din eğitiminde öğrendiğim bu inanç bana yardımcı oluyor. (K26)

Mesela sınav kaygısı yaşadığımda tevekkül ediyorum. Allah’ın emeklerimi boşa çıkarmayacağını biliyorum. Bu da beni rahatlatıyor, kaygımı azaltıyor. Gelecekte başarılı olmasam bile bu dünyada yaptıklarımın ahirette bir karşılığının olacağını düşünüyorum. (K2)

Genellikle sınav kaygım vardır. Din eğitimi zaten “sen çalışmanı yap gerisini Allah’a bırak” diyor. Ben de bana öğretildiği şekilde yapıyorum. Sınavıma çalışıyorum, sonra Rabbime duamı ediyorum ve güzel bir notla geçiyorum. Bu şekilde kaygılarım gidiyor. (K13)

⁸⁰⁰ Ayten, *Din Erdem ve Sağlık*, 31.

Allah der ki, “Sen elinden geleni yap, gerisini bana bırak.” Yani tevekkül et diyor. Ben de zaten bunu biliyorum. Elimden geleni yapıyorum ve rahatlıyorum. Allah yardım eder diyorum. (K17)

Bazı katılımcılar da “her şeyde bir hayır vardır” düşüncesinden hareketle kaygılarından uzaklaştıklarını belirtmişlerdir. Bu hususla ilgili aktarılan görüşlerin bir kısmı şu şekildedir:

Mesela bir konuda kaygılandığımda “her şeyde bir hayır vardır” diyorum kendime. Bu yaşadığımdan daha kötüsü de olabilir diye düşünüyorum. Din eğitimi kaygımı hep gidermiştir diyebilirim. (K8)

Mesela sınavım nasıl olacak? Bir meslek sahibi olabilecek miyim? Acaba gelecekte hayatım nasıl olacak? Bu gibi endişeli konularda benim aklıma tek şey geliyor: Allah bir kapıyı kapattığı zaman başka bir kapıyı açıyor. Mesela bir sınavda başarısız olduğum zaman kötü oluyorum ama kendi içimde, demek ki benim için hayırlısı buymuş diyorum. Belki de Allah bana başka bir kapı açacak diyorum. (K19)

Katılımcıların bazıları ise Allah’a dua ederek kaygıları ile başa çıktıklarını belirtmektedirler:

Genellikle sınav zamanlarında çok strese girip kaygılanıyorum. Bu zamanlarda din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde öğrendiğim ayetleri ve duaları okuyup kendimi sakinleştiriyorum. Din eğitimi kaygılarımı gidermede işe yarıyor. (K20)

Sınava gireceğim diyelim, dua okuyorum daha rahatlıyorum. Din eğitimi bu konuda yardımcı oluyor. (K16)

Daha önce LGS’ye girdim ve bir sınav sürecinden geçtim. Sürekli bir stres, kaygı... Her gün ağlıyordum. Ben yapamam, edemem şeklinde kendimde güvensizlik vardı. Fakat daha sonra Allah’a yaptığımız en ufak bir duanın geri çevrilmediğini öğrendim. Bizim yaptığımız tüm ibadetlerin kesinlikle bir anlamı vardı. Bu yüzden benim kaygım, stresim bu sayede gidiyordu. Gerçekten sınav günü yaptığım dua sayesinde tüm stresim ortadan kalkmıştı. (K28)

Bir katılımcı din eğitiminde ahiretin varlığı, bu dünyanın bir imtihan yurdu ve geçici olduğu hususunda bilgiler verildiği için bu dünyadaki kaygıların pek de önemli olmadığını ifade etmektedir:

Örneğin şu an sınav kaygısı yaşıyoruz. Din eğitimi asıl sınavımızın bu olmadığını bize öğretiyor. Din eğitiminin verdiği bilgiler sayesinde aslında dünyada da bir sınavda olduğumuzu öğreniyoruz. Bu dünyadaki kaygılar geçicidir, diyoruz. Çünkü din eğitimi bize ahireti hatırlatıyor. (K24)

Başka bir katılımcı, K24 katılımcısının ifadesine benzer şekilde dünyanın geçici olduğu ve asıl önemli olan şeyin Allah'a iman etmek olduğu düşüncesinden hareketle kaygıları ile başa çıktığını şöyle iletmektedir:

Her şeyin bir gün geçip gideceğini, asıl önemli olanın Allah'a iman olduğunu düşündüğüm zaman şu an yaşadığım endişe ve kaygılar bana boş geliyor. (K27)

Yukarıdaki ifadelerden görüldüğü üzere genç bireyler, özellikle din eğitiminde tevekkül, dua etme, olayları hayra yorma, dünyanın geçiciliği gibi konuların işlenmesi sayesinde yaşadıkları kaygılarla başa çıkabildiklerini aktarmışlardır. Din eğitiminde işlenen konular bireylerin duygu ve düşünce dünyasında olumlu değişimlere katkı sağlamakla birlikte yaşanan pek çok problemin çözümüne de ışık tutmaktadır. Bu anlamda din eğitiminde genç bireylerin yaşadıkları kaygıların üstesinden gelebilmeleri için sağlıklı bir tevekkül anlayışı oluşturulmalı ve hayatın zorlukları karşısında azmi elden bırakmama, sabırlı bir duruş sergileme gibi davranışlar kazandırılmalıdır. Özellikle din öğretiminde olayları hayra yorma, dünyanın geçici olması gibi konuların pasif bir kaderciliğe dönüşmemesi için tevekkülün çalışmakla birlikte Allah'a güvenmek olduğunun öğretilmesi de son derece önemlidir.

3.11.4. Şiddet ve Saldırganlık

Ergenlik döneminde şiddet olayları artmaktadır.⁸⁰¹ Ebeveynlerin ilgisiz olmaları, okulda yaşanan sorunlar, olumsuz arkadaşlık ilişkileri, ergene yönelik cezalandırıcı tutumlar vs. ergen bireyi şiddet ve saldırganlığa itebilmektedir.⁸⁰² Bu dönemdeki şiddet ve saldırganlık olaylarının pek çok nedeni varsa da bu türdeki olumsuz davranışların altında dini ve ahlaki değerlerin ihmal edilmesinin yattığı da söylenebilir.⁸⁰³

Din eğitiminin şiddet ve saldırganlığı önlemedeki etkisini tespit etmek amacıyla katılımcılara, “*Din eğitimi ve öğretiminin her türlü şiddet ve saldırganlığa karşı*

⁸⁰¹ Tarhan, *Genç Arkadaşım*, 48; Kocadaş, Özgür ve Özbulut, *Gençlik ve Şiddet* 65.

⁸⁰² G. Roy Mayer, “Preventing Antisocial Behavior in the Schools”, *Journal of Applied Behavior Analysis* 28/4 (1995), 477-475.

⁸⁰³ Yılmaz, “Ergenlikte Şiddet: Bir Çözüm Yolu Olarak Din Eğitimi”, 81.

önleyici bir etkide bulunduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Verilen yanıtlara bakıldığında, katılımcıların % 83,3’ü (25 katılımcı) din eğitiminin şiddet ve saldırganlığı önlemede etkili olduğunu belirtirlerken, katılımcıların % 16,7’si (5 katılımcı) ise din eğitiminin bu noktada etkili olmadığını vurgulamışlardır.

Din eğitiminin şiddet ve saldırganlığı önleme konusunda herhangi olumlu bir etkiye sahip olmadığını düşünen bazı katılımcılar görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

Aileden gelen şiddet ve saldırganlığa yatkınlık olduğu sürece alınan din eğitiminin çok da etkisi olmaz. Kişi tam ve eksiksiz bir din eğitimi almamışsa şiddet ve saldırganlığa her zaman bir eğilimi olur. Gerçekten iyi bir din eğitimi almışsa önleyici olur belki. Eğer iyi bir din eğitimi alınmış olsaydı günümüzde şiddet ve saldırganlık bu kadar fazla olmazdı. (K9)

Bu insanın yapısına bağlı bir şey olduğu için bence din eğitiminin etkisi olmaz. (K17)

Bir insanın içinde şiddet eğilimi varsa maalesef hiçbir dini kuvvetin etkisi olmaz. Şiddetin aileden geldiğini düşünüyorum. Ben ailenin bu konuda çok etkili olduğunu düşünüyorum. (K26)

Yukarıdaki ifadelerden de görüldüğü üzere olumsuz yanıt veren katılımcılar, insanın yapısında şiddet eğilimi varsa ya da şiddet aileden öğrenilmişse din eğitiminin burada etkisinin olmayacağını düşünmektedirler. Bununla birlikte bir katılımcıya (K9) göre eğer iyi bir din eğitimi alınmış olsaydı günümüzde şiddet ve saldırganlık bu derece yüksek olmazdı. Bu katılımcı iyi bir din eğitimi almış kişinin şiddete yönelmeyeceğini de ifadesine eklemektedir.

Katılımcıların önemli bir çoğunluğu (25 katılımcı) ise din eğitiminin şiddet ve saldırganlığı önlemede etkili olduğunu düşünmektedir. Bu yönde görüş ileri süren genç katılımcılardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir:

Din eğitimi toplumsal düzeni ve huzuru sağlayan bir faktördür. Bu yüzden din eğitimi insanların saldırgan olmalarını engelliyor diyebilirim. (K2)

Din eğitimi şiddetin önlenmesine karşı olumlu bir etkide bulunuyor. Din dersinde işlediğimiz konularda zaten insana zarar vermenin kötü bir şey olduğunu öğrendik. (K5)

Dini benimseyen ve din eğitimini kapsamlı bir şekilde öğrenmiş bir insan bence asla kimseye şiddet uygulamaz. Ki zaten din bize bununla ilgili bilgiler veriyor. Mesela bu tür durumlarda sabırlı ol diyor. O sebeple din eğitimi şiddetin önlenmesinde etkilidir. (K19)

Din güzel ahlak üzere kurulduğu için din eğitimi insanı saldırganlık vs. konusunda engelliyor. Din dersinde çevreye, insanlara, hayvanlara karşı kötü davranmamamız gerektiğini öğreniyoruz. Bu da ahlakımızı güzelleştirdiği için çevremize karşı güzellikler sergiliyoruz. (K20)

Var olan her şeye yani bitkilere bile merhamet göstermeyi öğütleyen bir peygamberimiz var. Savaş kurallarında bile bitkilere, hayvanlara, çocuklara bir şekilde el bile uzatılmaması gerektiğini söyleyen bir peygamberin ümmetiyiz. Şiddetin her türlüüne karşı olan bir dinimiz olduğu için ve bu bizlere öğretildiği için şükretmemiz gerektiğini düşünüyorum. (K27)

Örneğin birine sinirlenip ona şiddet uygulamak istediğim zaman din eğitimi sayesinde bu davranışın günah olduğunu öğrendiğim için bu beni engelliyor. (K24)

Öncelikle iyi bir din eğitimi almış Müslümanın Allah'ın yarattığı hiçbir canlıya şiddet uygulayacağını düşünmüyorum. Çünkü bunun günah olduğunu bilir. Bu şiddeti yapanların da imanında sıkıntı olduğunu düşünüyorum. (K29)

Din eğitiminin şiddet ve saldırganlığı önleme konusunda etkili olduğunu düşünen katılımcılar, bu görüşlerini özellikle din eğitimi sayesinde elde ettikleri bazı kişisel özelliklere ve tutumlara dayandırmaktadır. Bu katılımcıların görüşlerine bir bütün olarak bakıldığında, din eğitiminin ahlakı güzelleştirmesi, toplumsal düzene ve huzura katkı sağlaması, insanı sakinleştirmesi, canlılara zarar vermenin günah olduğuna dair bir bilinç geliştirmesi, merhametli ve sabırlı olmayı öğütlemesi gibi kazanımlarından ötürü şiddet ve saldırganlığa dolaylı olarak engel olduğu anlaşılmaktadır.

Din eğitimi, gençlerin şiddete yönelmeleri hususunda önleyici bir potansiyele sahiptir.⁸⁰⁴ Şiddet konusunda dinin emir ve yasaklarını aktaran din eğitimi, hem bireysel hem de sosyal düzeni tesis eder ve istenmeyen olayların yaşanmasının önüne geçer. Din

⁸⁰⁴ Aybey, “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi”, 954.

eğitimi, gençlere birçok insani değeri kazandırmayı hedeflediği gibi gençlik dönemi problemlerinden olan şiddet gibi davranışların da denetim altına alınmasını amaçlar.⁸⁰⁵ Din eğitimi ve öğretiminde gençlerin sabırlı ve merhametli kişiliklere sahip bireyler olarak yetiştirilmeleri şiddeti engellemede etkili olabilir. Bununla birlikte din eğitiminde her türlü canlıya yönelik şiddet ve saldırganlığın yasak ve büyük bir günah olduğuna dair bir bilinç geliştirmek de yine bu noktada katkı sağlayabilir.

3.11.5. Bağımlılık

Bağımlılık yapan sigara, alkol ve uyuşturucu gibi maddelerle ilk tanışma genellikle çocukluğun sonlarında ve ergenlik sürecinde olmaktadır.⁸⁰⁶ Ergenlik dönemindeki bireylerin özgür olma isteğiyle yetişkinleri taklit etmeleri, onların alkol, sigara ve uyuşturucu maddeyle tanışmalarına neden olabilmektedir. Ergenlerin madde bağımlısı olmasında bazı risk faktörleri vardır. Ailede bu maddelerin kullanım mevcudiyeti, aile ile ilişki kopukluğu, özgüven eksikliği, okul başarısızlığı, arkadaş çevresinin bu maddeleri kullanıyor olması gibi etkenler risk faktörleri arasında sıralanmaktadır.⁸⁰⁷ Zararlı alışkanlıkları kazanmada özentisi, arkadaş çevresi, merak, stres, kendini ispatlama arzusu gibi faktörler önemli bir yer tutar.⁸⁰⁸

Din eğitiminin bağımlılıklara karşı önleyici olup olmadığını tespit etmek amacıyla genç katılımcılara, “*Din eğitimi ve öğretimi sigara, alkol, uyuşturucu madde gibi bağımlılıklara karşı bir bilinç geliştirmekte midir?*” sorusu yöneltilmiştir. Gençlerin % 90’ı (27 katılımcı) din eğitiminin söz konusu bağımlılıklara karşı bir bilinç geliştirdiği yönünde görüş belirtirlerken, % 10’u (3 katılımcı) ise din eğitiminin bu noktada bir etkiye sahip olmadığını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan din eğitimi ve bağımlılık konusuyla alakalı yöneltilen soruya olumlu görüş belirten katılımcılardan 8’i ise din eğitiminin alkol ve uyuşturucu maddeyi önlemede etkili olsa da sigara konusunda herhangi bir etkiye sahip olmadığını ifadelerine eklemişlerdir.

Din eğitiminin bağımlılıklara karşı bir bilinç geliştirdiğini düşünen katılımcılardan bazılarının görüşleri şöyledir:

⁸⁰⁵ Güneş, *Şiddet - Din Eğitimi ve Değerler*, 132-133.

⁸⁰⁶ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 179.

⁸⁰⁷ Büyükgebiz, *Köprüden Geçerken: Ergenlik Dönemi ve Sorunları*, 117; Ayrıca bkz. Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 187-189.

⁸⁰⁸ Çınar, “Gençlik Değerler ve Bağımlılık Profilleri Üzerine Bir Araştırma”, 177-178.

Din eğitimi, bu maddelerin insan sağlığına zararlı olduğunu ve insanın kendine zarar vermesinin de günah olduğunu söyler. Bundan dolayı din eğitiminin insanı bu maddelerden uzaklaştırdığını düşünüyorum. (K3)

Dini açıdan bize sürekli alkol kullanmamamız, insan sağlığına zararlı olan şeylerden kaçınmamız gerektiği öğretildiği için din eğitimi burada önleyici bir role sahiptir. (K15)

Din dersinde bunların zararlı ve haram olduğu anlatıldığı için tabii ki önleyici bir role sahiptir. (K16)

İyi bir din eğitimi almış bir insan bunların kötü olduğunu, çevresine de kendisine de zarar verdiğini bilir. Bilinçli bir insan bunlara yaklaşmaz... Din eğitimi burada çok önemli. Ben şu an bu maddeleri kullanmıyorsam bu din eğitime bağlı. Çünkü küçüklükten beri bunların haram olduğunu annem babam söyledi. Bu benim kafama işlenmiş bir şey. (K17)

Daha önce din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde bu konuda hangi olumsuz etkiler olduğu ve bunların insan sağlığına nasıl zarar verdiği konusunda bilgi sahibi oldum. Yani din eğitimi etkili oldu diyebilirim. (K21)

16 yaşındayım ve bugüne kadar ağızıma ne bir sigara ne bir alkol ne de uyuşturucu aldım. Bunun en büyük etkeninin ailem değil, din eğitimi olduğunu düşünüyorum... Her türlü alkol ve sigaradan din eğitimi sayesinde uzak duruyorum. (K29)

Görüldüğü üzere katılımcılar, din eğitiminde söz konusu maddeleri kullanmanın günah, haram ve zararlı olduğuna ilişkin bilgiler aktarılmasından ötürü bu maddelerden uzak durduklarını söylemişlerdir. Buna göre din eğitimi sürecinde zararlı alışkanlıkların dini yönden günah ve haram olduğuna değinmek oldukça işe yaramaktadır. Bazı gençler (8 katılımcı) ise din eğitiminin alkol ve uyuşturucu gibi dinen haram kılınan maddeleri önlemede etkili olduğunu, ancak sigara için aynı etkinin geçerli olmadığını vurgulamışlardır. Bu yönde belirtilen görüşlerin bir kısmı şu şekildedir:

İnsanlar hesaba çekileceklerinden, ahiret gününden korktukları için alkol gibi maddelerden uzaklaşıyorlar. Ancak sigara konusunda değil... Çünkü sigaranın günah

olduğu kesin bir dille ifade edilmemiş. Sırf günah değil diye insanlar sigara içiyorlar. (K1)

Din eğitiminde bedenimize zarar vermememiz gerektiği anlatılıyor. Ancak din eğitiminin sigara konusunda etkili olduğunu düşünmüyorum, çünkü insanlar sigarayı hem zararlı bir alışkanlık olarak hem de haram olarak görmüyorlar. (K2)

Bildiğim şu ki bu maddeleri kullanmak Allah katında haram. Bizim aldığımız din eğitimi bu tür maddeleri önlemede etkili. Ancak sigara konusunda etkili diyemem. Çünkü çevremdeki herkes sigara içiyor. Alkol ve uyuşturucu madde kullanımında ise din eğitimi daha etkili. (K19)

Sigarayı anne babamın zararlı olduğunu söylemelerinden dolayı hiç kullanmadım. Alkol ve uyuşturucu gibi maddelerin dinimizde haram oluşundan dolayı uzak duruyorum. Ama genellikle arkadaşlarım alkol gibi maddelerden uzak durup sigara günah olmadığı için onu içiyorlar. Din eğitiminin sigara konusunda gençlerin yüzde doksanında etkili olmadığını düşünüyorum. Mesela bir arkadaşım vakit namazlarını kılıyor ancak sigara da içiyor. (K23)

Sigara toplum içinde çok kötü karşılanmadığı için etkisi olmuyor. Mesela insanlar sigaranın haram olduğu konusunda Kur'an-ı Kerim'de bir bilginin olmadığını savunup sigara içmeye devam ediyorlar. Ancak alkol ve diğer maddeler dinimizde haram olduğu için din eğitiminin etkisi oluyor. (K20)

Gençler arasında en çok kullanılan zararlı maddelerin başında sigara gelmektedir. Pek çok ergen birey arkadaş çevresinde yer edinmek ve gruptan dışlanmamak için sigaraya başlar.⁸⁰⁹ Bazı ergenler niçin sigara içtikleri sorusuna, büyüme göstergesi olduğu için ve kendisini çevresine ispat etmek amacıyla sigaraya başladıkları cevabını vermişlerdir.⁸¹⁰

Çok iyi bilinmektedir ki İslam dininde sigara kullanmanın hükmü ile ilgili ortak ve net bir görüş olmayıp bu konuda farklı bakış açıları bulunmaktadır. Katılımcıların yukarıdaki ifadelerine bakıldığında, dinde sigara ile ilgili net bir hükmün olmaması gençlerin sigara konusunda daha rahat davranmalarına ve bu maddeden

⁸⁰⁹ Severin, *Ergenlik Çağının Tehlikeleri*, 19; Aybey, “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi”, 943.

⁸¹⁰ Durmuş, *Ergenlik Dönemi*, 45.

uzaklaşmamalarına neden olabilmektedir. Dinde sigara kullanmanın hükmü hususunda görüş ayrılıkları olsa da din eğitiminde sigaranın maddi ve manevi zararlarının bilimsel bir çerçevede ele alınması, bu hususa özellikle ehemmiyet gösterip bu noktada bir bilinç geliştirilmesi bu maddenin kullanılmasını önlemede etkili olabilir. Bununla birlikte arkadaş çevresinin sigaraya başlamada önemli bir etken olduğu unutulmamalı ve gençlerin olumlu alışkanlıklara sahip arkadaşlar edinmeleri konusunda kendilerine rehberlik edilmelidir.

Genç bireylere aile içinde ve okuldaki din eğitiminde bağımlılık yapan alkol, uyuşturucu, sigara gibi maddelerin zararlarını anlatıp onları bilgilendirmek gerekmektedir. Gençlerin kişilikleri bu yönde geliştirilmeli ve söz konusu maddelere karşı olumsuz bir tutum sergilemeleri sağlanmaya çalışılmalıdır. Aynı zamanda boş zamanları doldurma konusunda gençler, kabiliyetlerine uygun çeşitli spor ve sanat dallarına yönlendirilmelidir.

Anne baba telkinlerinin ergenler üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda ebeveynlerin uyuşturucu madde kullanımının yanlış ve kötü olduğunu sık sık tekrar etmeleri ergenlerin bu yola başvurma ihtimalini düşüreceği söylenebilir.⁸¹¹ Anne babaların zararlı alışkanlıklar hakkında çocuklarına çeşitli konuşmalar yapması yararlı olacaktır. Madde bağımlısı gençlerde saptanan ortak noktalardan biri, bu gençlerin zayıf aile bağlarına sahip olmalarıdır.⁸¹² Zayıf aile bağlarına sahip olan genç birey, dışarda başka bir şeyle bağ kurmaya çalışır. Kötü arkadaş çevresi ve zararlı alışkanlıklar genç bireylerin bağ kurmaya çalıştığı bu şeylerden biri olabilir. Anne babaların bu durumun ehemmiyeti noktasında bir bilince sahip olmaları ve bu doğrultuda hareket etmeleri son derece önemlidir.

3.11.6. İntihar

İntihar, özellikle gençlik döneminde daha sık görülmekte olup gelişmiş ülkelerde 15–24 yaş grubunda kazalardan sonra ikinci ölüm sebebidir.⁸¹³ Ülkemizde yapılan bir araştırmada da intihar girişiminde bulunanların önemli bir çoğunluğunun lise çağındaki gençlerden oluştuğu saptanmıştır.⁸¹⁴ Dini inanç ve değerleri esas alarak sağlam bir

⁸¹¹ Geçgin, “Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi”, 53.

⁸¹² Tarhan, *Genç Arkadaşım*, 31.

⁸¹³ Parman, *Ergenlik ve Ötesi*, 13.

⁸¹⁴ Ağıkaya, “İntihar ve Din: İntihar Girişiminde Bulunanlar Üzerine Empirik Bir Araştırma”, 187-188.

kişilik geliştiremeyen gençler, bu dönemin ruhsal çalkantılarından etkilenip intihara yeltenebilmektedirler.⁸¹⁵

Dindarlık, gençler için intihara karşı koruyucu bir etkidir. Pek çok çalışmada dindarlık ile intihar arasında ters bir orantı olduğu açıklanmıştır.⁸¹⁶ Yapılan bir araştırmada, gençlerde dini inanç ve ibadet düzeyinin intihar eğilimini etkilediği ortaya konulmuştur. Dini inanç ve ibadet düzeyi arttıkça intihar riski azalmaktadır.⁸¹⁷ Bu bakımdan dini inanç ve değerler çerçevesinde düzenlenmiş bir yaşamın, intiharı önemli ölçüde önleyebileceği söylenebilir.

Din eğitiminin intiharı önlemede ne derece etkili olduğunu belirlemek için genç katılımcılara, “*Din eğitimi ve öğretiminin intihar girişimine karşı önleyici bir role sahip olduğunu düşünüyor musunuz?*” sorusu iletilmiştir. Genç katılımcıların % 93,3’ü (28 katılımcı) din eğitiminin intiharı engellemede etkili olduğunu ifade ederlerken, % 6,7’si (2 katılımcı) ise din eğitiminin bu konuda etkili olmadığını vermişlerdir.

Din eğitiminin intihara karşı önleyici bir role sahip olmadığını düşünen 2 katılımcının görüşü şu şekildedir:

Çok karamsarlığa düşmüş bir insan intihara girişebilir. Eğer gerçekten din eğitimi bunu engelleyici olsaydı intiharlar olmazdı diye düşünüyorum. Demek ki tam önleyici bir etkiye sahip değil. (K9)

İnsan psikolojisi denen bir şey var ve bu insana her şeyi yaptırabilir. (K28)

Görüldüğü üzere bir katılımcı (K9), din eğitiminin intihara karşı önleyici bir role sahip olmadığı düşüncesini, günümüzde intihar vakalarının hala yaşanmaya devam etmesine dayandırmaktadır. Diğer bir katılımcı (K28) ise insan psikolojisinin insana her şeyi yaptırabileceği düşüncesinden ötürü din eğitiminin bu noktada etkili olamayacağını ileri sürmektedir.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (28 katılımcı) din eğitiminin intihara karşı engelleyici olduğunu ifadelerinde belirtmişlerdir. Bu katılımcıların ifadelerine bir bütün olarak bakıldığında, din eğitiminin intiharın büyük bir günah ve yasak olduğunu

⁸¹⁵ Kimter, “Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, 194.

⁸¹⁶ Smith, “Theorizing Religious Effects Among American Adolescents”, 17; Gearing - Lizardi, “Religion and Suicide”, 338.

⁸¹⁷ Çevik, “Ergenlerde Ölüm Düşüncesi, İntihar ve Din”, 114.

öğretmesi, insana verilen canın emanet olduğu bilincini kazandırması, insana sorumluluklarını hatırlatması nedeniyle bu eyleme girişmeyi dolaylı olarak önlediği anlaşılmaktadır.

25 katılımcıya göre özellikle din eğitimi vasıtasıyla intiharın büyük bir günah ve yasak olduğunun öğretilmesi intihara engel olmaktadır. Bu yönde görüş aktaran bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

Ben din eğitiminin bu konuda önleyici bir role sahip olduğunu düşünüyorum. Çünkü intihar dinimizde günahdır. Din eğitimi bunun karşılığının ebedi bir Cehennem olduğunu söyler. Bence gençler arasında intihar etmek isteyenlerin intihar etmemelerinin temel sebebi budur. O yüzden din eğitimi intiharı bence önüyor. (K3)

Özellikle ülkemizdeki gençlerin gelecek kaygısı, yalnızlık, stres gibi problemleri var. Bu problemleri yaşayan Avrupa'daki gençler intihar ederlerken, Müslüman gençler bundan geri duruyorlar. Bunun günah olduğunu, intiharın bir çözüm olmadığını öğrendikleri için geri adım atıyorlar. (K29)

Kişinin kendi canına kastetmesi, kendini öldürmesi sonucunda sonsuz bir cehennemin kendisini beklediğini din eğitimi bize aktarıyor. Din eğitimi intihar girişimini önlemede etkili oluyor. (K4)

Ergenlik döneminde olduğum için bazen ben bile intiharı düşünebiliyorum. Din kesinlikle Allah'ın verdiği cana kıymayı yasaklamış, haram kılmıştır. Bu nedenle din eğitimi hem benim hem de arkadaşlarım üzerinde önleyici bir role sahip. Bu tür girişimlere, eylemlere girmemeye çalışıyorum. Din eğitiminin bu konuda bence çok büyük bir etkisi var. (K10)

Bence önleyici bir role sahiptir. Çünkü kişinin kendine zarar vermesinin çok büyük bir günah olduğu öğretili. Bu hareketi yaptıktan sonra Cehenneme gideceksin. Sevabın ne kadar olursa olsun. Kişi bunu düşündükten sonra zaten intihar etmez. (K13)

İnsanlar çok kötü şeyler yaşayabiliyorlar. Bu da onları intihara sürükleyebiliyor. Ancak dinde intihar yanlış bir şey olarak görülüyor. Allah'ın yarattığı canı ancak Allah alır. Dini benimseyen bir insan sabreder. Bir kapıyı kapatan Allah başka bir kapıyı açar. Din eğitimi bu konuda bize kapsamlı bir bilgi verdiği için intihar girişimini önlemede etkili bir role sahip. (K19)

İki katılımcı, din eğitiminde insana verilen canın emanet olduğu bilincini kazananların bu eyleme girişmeyeceğini ifade etmektedir:

Örnek verecek olursam mesela insanlar depresyon ya da yaşadıkları sıkıntılardan dolayı intihar ederler. Din eğitiminin bir katkısı olarak Allah'ın bize verdiği bu canın emanet olduğunu bilenler, intihar etmezler ve yaptıkları bu şeyin kötü olduğunu kavrarlar. O yüzden din eğitiminin bunda büyük bir etkisi vardır. (K20)

Vücudumuz bize ait olan bir şey değil. Bu bize emanet olarak verildi sonuçta. Bu emanete sahip çıkmamız gerekiyor. O nedenle her türlü intihar girişiminin günah olduğunu bildiğimiz için bundan uzak duruyoruz. (K11)

Bir katılımcı ise din eğitiminin sorumlulukları hatırlatmasından dolayı insanın intiharı düşünmesine engel olduğunu şöyle açıklamaktadır:

İnsan bir sorumluluk hissettiği zaman intiharı düşünmez. İşte din eğitimi insana sorumluluklarını hatırlatıyor. (K25)

Görüldüğü üzere din eğitiminin intiharı önlemede etkili olduğunu düşünen gençler, özellikle din eğitiminin intiharın büyük bir günah ve yasak olduğunu öğretmesi, insana verilen canın emanet olduğu bilincini kazandırması, insana sorumluluklarını hatırlatması gibi işlevlerini öne sürerek görüşlerini aktarmışlardır. Buna göre din eğitimi ve öğretiminde bu konuları dikkate alarak hareket etmek intiharın önlenmesi konusunda önemli katkılar sağlayacaktır.

İntihar başta olmak üzere yaşanan pek çok problemin arkasında din eğitimi eksikliğinden kaynaklanan maneviyat boşluğunun olduğu belirtilmektedir.⁸¹⁸ Bu noktada gençlik döneminde yaşanabilecek problemlerin yıkıcı etkisinin ortadan kaldırılması için din eğitimi ve öğretimi aracılığıyla gençlerin manen güçlü bireyler haline getirilmesi son derece önemlidir. Bunun yanında gençler modern çağın problemlerine çözüm sunan Kur'an ve sünnetteki değerlerle buluşturulabilir. Böylece gençlerin yaşamlarında ortaya çıkan problemlerle mücadele etmeyi öğrenmelerine katkı sağlanır.⁸¹⁹ Problemlerle başa çıkmada çözüm becerisi edinen gençlerin intihar eğiliminin daha düşük olacağı söylenebilir.

⁸¹⁸ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 68.

⁸¹⁹ Yiğit, "Modern Çağda Gençlik Problemleri ve Din Eğitimi", 318-319.

BELİRLENEN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Ergenlik dönemi din eğitimi, bireyin yaşamına anlam katacak belli değerler sistemine sahip olması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi, din eğitiminin verimliliğini düşüren problemlerin tespiti ve bunlara ilişkin çözüm odaklı yaklaşımların belirlenip uygulanmasıyla ancak mümkün olabilir. Aşağıda ergenlik dönemi din eğitimi bağlamında tespit edilen başlıca sorunlar ele alınacak ve sonrasında bunlara yönelik öneriler sıralanacaktır.

Ergen bireylerle yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen bulgular öncelikle betimsel yöntemle analiz edilmiş ve analiz aşamasında gençlerin din eğitimine ilişkin ifadeleri bağlamında bazı problemler tespit edilmiştir.

a. Belirlenen Problemler

1. *Dini Bilgi Düzeyinin Eksik Olması:* Araştırmada genç katılımcıların % 70'inin (21 katılımcı) dini konularda bilgi düzeylerinin eksik olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Dini bilgi düzeyinin eksik olması, bireylerin sahip oldukları dini inancı bilinçli ve sağlıklı olarak yaşamalarını güçleştirebilir. Bu durum, batıl inanç ve hurafelerin din olarak kabul edilmesine ve yanlış dini akımların etkisine girilmesine de neden olabilmektedir. Aynı zamanda dini bilgi düzeyinin eksikliği, dini ve manevi gelişim sürecini olumsuz yönde etkileyebilmekte; bireyleri dini açıdan kolaylıkla etkilenebilir ve yanlış yönlendirilebilir bir konuma düşürebilmektedir. Bu bağlamda ergenlik dönemi din eğitimi sürecinin muhteva ve yöntem bakımından yeniden değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Gençlerin kendilerini en çok eksik hissettikleri dini konulara bakıldığında ise bunların ibadetler, Kur'an-ı Kerim'in anlamı, peygamberlerin hayatları, iman, Allah'ın emir ve yasakları, kader ve kaza, mezhepler gibi konularda toplandığı görülmüştür. Bu sayılanlar içerisinde ibadet ve Kur'an-ı Kerim'in anlamı konusu diğer dini konulara kıyasla daha sık tekrar edilmiştir.

2. *Din Dersinde Anlamakta Sorun Yaşanılan Konuların Olması:* Yapılan araştırmada genç bireylerin yaklaşık yarısının (14 katılımcı) din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde, bazı konuları anlamakta sorun yaşadıkları belirlenmiştir. Din öğretimi sürecinde yaşanan bu olumsuz durum, dersin hedeflerine ulaşılmasına engel olabilmektedir. Gençlerin bazı dini kavramları veya konuları anlamakta zorluk yaşamaları, öğretilen bilgilerin yüzeysel kalmasına ve günlük hayata yansıtılamamasına

yol açabilir. Bununla birlikte söz konusu durum, ergen bireylerin inanç sistemleri üzerinde de ciddi hasarlar oluşturabilir. Tespit edilen konular genellikle mezhepler, yaratılış, metafizik, Allah'ın sıfatları, kader ve kaza, inançla ilgili felsefi yaklaşımlar, dünya dinlerinin özellikleri gibi konulardır.

3. *Aile İçi Din Eğitiminin İhtiyaçları Yeterince Karşılayamaması*: Ailede verilen din eğitiminin dini konulardaki ihtiyaçları karşılayıp karşılamadığı incelendiğinde, gençlerin % 43,3'ünün (13 katılımcı) ailedeki din eğitiminin dini konulardaki ihtiyaçlarına yeterince cevap veremediği düşüncesinde oldukları tespit edilmiştir. Aile içi din eğitiminde çoğunlukla karşılaşılan problemlerden birisi bilgi eksikliği veya yanlış bilgi aktarımıdır. Bu durum, hem sağlıklı bir dini/manevi gelişim hem de dini değerleri içselleştirme süreci için ciddi problemlere neden olabilmektedir. Özellikle çocukluk dönemi aile içi din eğitiminin yetersiz olması, ergenlik döneminde bireylerin dini sorgulama yapmasına ve dini şüpheye girmesine yol açabilmektedir.

4. *Okuldaki Din Eğitiminin İhtiyaçları Tam Olarak Karşılayamaması*: Araştırmada her ne kadar katılımcıların % 70'i (21 katılımcı) okulda verilen din eğitiminin dini konulardaki ihtiyaçlarını karşıladığı yönünde bir görüş belirtse de % 30'luk (9 katılımcı) bir kesimin bu görüşe katılmaması, göz ardı edilmemesi gereken bir bulgu olarak kaydedilmiştir. Bu durum din öğretiminin her ergen bireyde aynı düzeyde etkili olmadığına ve bazı bireylerin dini bilgi, değer ve tutumlar noktasında ihtiyaçlarının karşılanmadığına işaret etmektedir. Okuldaki din eğitiminin günlük hayattan uzak olması, müfredat çerçevesinin sınırlı olması, işlenen konuların hep aynı olması, öğretmenlerin sorulan sorulara tatmin edici cevaplar vermemesi, din dersine duygu katılmaması vs. gençlerin dini ihtiyaçlarının karşılanamamasında temel nedenler olarak belirlenmiştir. Okuldaki din derslerinde dini ihtiyaçların tatmin edici düzeyde karşılanamaması, bireylerin güvenilir olmayan kaynaklara yönelmesine neden olabilir.

5. *Din Öğretiminin Hayatı Anlamlandırmada Yetersiz Kalması*: Araştırmada katılımcıların önemli bir çoğunluğu, din öğretiminin hayatın anlamını kavrama konusunda kendilerine katkı sağladığını belirtmekle birlikte katılımcıların üçte birinin (10 katılımcı) bu görüşte olmaması önem arz eden bir durumdur. Bu durum, din öğretiminin gençlerin anlam arayışlarına her zaman yeterli düzeyde cevap veremediğini göstermektedir. Gençlerin olumsuz görüşlerini gerekçelendirirken özellikle “derste

hayatın amacı ve anlamı konusunda yüzeysel bilgiler verilip detaya değinilmemesi, kısa bilgiler verilmesi” gibi sebepleri vurgulamaları, dersin bu konuyla ilgili içeriğinin ve sunuluş biçiminin gözden geçirilmesini ve sorgulanmasını gerekli kılmaktadır.

6. *Sosyal Medyanın Dini Gelişimi Olumsuz Yönde Etkilemesi:* Genç katılımcıların % 70’inin (21 katılımcı) dini konularda bilgilenmek için sosyal medyayı kullandıkları tespit edilmiştir. Günümüz gençleri dini bilgiye ulaşmada veya dini sorularına cevap aramada yazılı kaynaklara başvurmak yerine internet ortamındaki bilgilere başvurmayı tercih edebilmektedirler. Ancak bu durum, gençlerin yanlış bilgilerin etkisinde kalmalarına veya uzman olmayan kişilerin yanlış yönlendirmelerine neden olabilmektedir. Gençler, bilgi kirliliğinin yoğun biçimde yer aldığı bu mecrada hakikati ve hatalı içerikleri birbirinden ayırt etmeden dini anlayışlarını şekillendirebilmektedirler. Araştırmada katılımcıların bir kısmının karşısına çıkan her dini temalı videoyu izledikleri saptanmıştır. Bazıları ise dini alanda güvenilir olup olmadıkları belirlenmeyen dini video ya da portalleri takip ettiklerini ifade etmişlerdir. Gerçek dini bilgiden uzak ve kaynağı belirsiz olan kişilerin ya da kurumların sosyal medyada din adına paylaştıkları içeriklerin izlenmesi, gençlerin dini gelişimini olumsuz etkileyebilmekte ve problemi daha da derinleştirebilmektedir. Sözelimi yaptığımız araştırmada gençlerin % 40’ı sosyal medyanın kendi dini gelişimleri üzerinde olumsuz etkileri olduğunu aktarmışlardır. Bu durum, dikkate alınması gereken mühim bir problemdir. Çünkü gençlerin önemli bir kısmı bu sayede dine karşı olumsuz tutum sergileyip dinden uzak bir yaşam sürmeye yönelebilmektedir. Sosyal medya dini bilgiye erişim noktasında kolaylık sağlasa da paylaşılan içeriklerin denetimsiz olması nedeniyle hata içerebilmesi, ciddi problemleri beraberinde getirebilmektedir.

7. *Birtakım Dini Konulara Yönelik Sorgulamaların Yapılması ve Bu Sorgulamalar Karşısında Yakın Çevrenin Olumsuz Tepki Göstermesi:* Araştırmada genç katılımcıların % 93,3’ünün (28 katılımcı) dini konularda sorgulama yaptıkları belirlenmiştir. Dini sorgulamanın yapılması, özellikle bireyin körü körüne inanmasından ziyade daha bilinçli bir dini inanca ulaşmasına imkân tanınması açısından önemlidir. Din eğitimi bağlamında konuya yaklaşıldığında taklidi imandan tahkiki bir imana ulaşmak için bireyin dini sorgulama içinde olması olumlu olarak değerlendirilebilir. Ancak dini sorgulama yapılan konular yüzeysel ve yetersiz yanıtlarla geçiştirilirse bu durum, dini şüphe meydana getirebileceği gibi dinden de

uzaklaştırabilir. Gençlerin en çok sorguladıkları dini konular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, özellikle Allah'ın varlığı, yaratılış ve yaratılışın amacı, kader, ahiret ve ahiret aşamaları, ibadetin amacı, cennet ve cehennemin bölümleri, peygamberlerin varlığı, Allah'ın ezeli ve ebedi olması, mucize gibi daha çok kelam alanı ile ilgili konuların yoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, katılımcıların yaklaşık yarısı yaptıkları dini sorgulamalar sebebiyle aile, okul ve arkadaş çevresinden olumsuz tepki ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Özellikle bazı katılımcıların çevrelerinden gelebilecek olumsuz tepkilerden çekindikleri için dini sorgulamalarını açıkça ifade etmekten kaçındıklarını vurgulamaları, dikkat çekici bir problem olarak kaydedilmiştir. Sosyal çevre tarafından dini sorgulamanın dine ve Allah'a karşı bir saygısızlık, itaatsizlik, sapkınlık şeklinde görülmesi, gençlerin sorgulamalarını gizlemelerine veya başka kaynaklara başvurmalarına yol açabilir. Bu durum, din hakkında gerçek bilgiye sahip olmayı engellediği gibi dine karşı olumsuz tutumların gelişmesine de neden olabilmektedir.

8. *Dini Şüphelerin Yaşanması*: Gençlerin yarısı (15 katılımcı) dini şüphe yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu şüphelerin daha çok Allah'ın varlığı, ahiretin varlığı ve aşamaları, Kur'an-ı Kerim'in gerçekliği, hadislerin gerçekliği, peygamberlerin gerçekliği, Hz. Adem'in ilk insan olması, kaza kader gibi konularda toplandığı görülmüştür. Gençlerin yarısının dini şüphe içinde olması, din eğitimi sürecinde dikkate alınması gereken ciddi bir meseledir. Gençlik döneminde dini şüphelerin varlığı, bireyin dini daha derinlemesine anlama arayışının ve çabasının bir kaynağı olabilir. Ancak bu süreçte bireye etkili bir rehberlik sunulmazsa dini şüphe, inanç krizine ya da dini bunalıma dönüşme riski taşıyabilir. Gençlerin dini şüphelerinin doğmasına neden olan etkenler çok sayıda olsa da özellikle din ile ilgili sorularına tatmin edici cevaplar bulamamaları başta gelen bir problemidir. Din öğretiminin dini şüpheleri gidermede etkili olmadığını düşünen gençler, özellikle müfredatın sınırlı olması, derste sorulan sorulara yeterli ve tatmin edici cevaplar verilmemesi, daha çok ezbere dayalı ders yapılması gibi nedenleri öne sürerek görüşlerini gerekçelendirmişlerdir. Gençlerin din derslerinde şüphe içinde oldukları konuları anlamlandıramaması, şüpheyi giderek derinleştirebilir ve bireyin din ile arasına bir mesafe koymasına neden olabilir.

9. *Din Eğitiminin Sigara Bağımlılığını Önlemede Zayıf Kalması*: Araştırmada katılımcıların % 90'ı (27 katılımcı) din eğitiminin bağımlılıklara karşı bir bilinç

geliştirdiğini belirtmişlerdir. Ancak bu katılımcıların yaklaşık üçte biri (8 katılımcı) din eğitiminin alkol ve uyuşturucu maddeyi önlemede etkili olsa da sigara konusunda aynı etkiye sahip olmadığını vurgulamışlardır. Din eğitiminin özellikle alkol ve uyuşturucu maddeye kıyasla sigara bağımlılığını engelleme konusundaki etkisinin sınırlı olması, üzerinde durulması gereken bir problem olarak belirlenmiştir. Sigara kullanmanın hükmü konusunda, İslam din âlimleri arasında ortak ve net bir görüşün bulunmaması, bazı gençlerin sigara kullanmalarını daha rahat bir biçimde gerekçelendirmelerine sebep olabilmektedir. Halbuki İslam toplumunda sigara bağımlılığının insan bedenine zararlı ve israf olduğu gerekçesiyle uzak durulması gerektiği yönünde yaygın bir görüş mevcuttur. Bazı bireyler tarafından bu davranışın yasak kapsamında değerlendirilmemesi, din eğitiminde aktarılan dini ve ahlaki öğretilerin günlük hayatta yeterince içselleştirilip davranışa dönüştürülemediğini ortaya koymaktadır.

b. Öneriler

Yukarıda belirlenen problemlerin çözümüne yönelik öneriler şu şekilde sıralanabilir:

1. *Gençlerin Dini Bilgi Düzeyleri Yükseltilmeye Çalışılmalı ve Kendilerini Eksik Hissettikleri Konulara Ağırlık Verilmeli:* Gençlerin kendilerini eksik hissettikleri konular din derslerinde daha derinlemesine ve anlaşılır bir şekilde öğretim konusu yapılmalı, böylece onların bu husustaki ihtiyaçları giderilmeye çalışılmalıdır. Bunun yanında din derslerinin müfredatları hem gençlerin gelişim düzeyleri hem de çağın ihtiyaçları dikkate alınarak güncellenmelidir. Özellikle Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından dijital materyal ve içerikler geliştirilerek gençlerin dini bilgilerinin pekişmesine katkıda bulunulmalıdır. Aile içinde de gençlerin ihtiyaç duydukları konulara yoğunlaşmak gerekmektedir. Sözelimi gençlerin bir kısmı özellikle Kur'an-ı Kerim'in anlamı noktasında bilgi düzeylerinin eksik olduğuna vurgu yapmışlardır. Bu ihtiyacı gidermek adına tüm aile üyelerinin bir arada olduğu uygun bir zaman diliminde anlaşılır dilde yazılmış Kur'an-ı Kerim mealleri ya da tefsir kitapları okunabilir. Aynı zamanda gençlerin kendilerini eksik hissettikleri konulara ilişkin olarak camilerde eğitim etkinlikleri artırılabilir. Camiler yalnızca ibadet edilen bir mekân olarak değil, dini bilgi edinme ve sosyal etkileşim merkezi olarak da bir fonksiyon kazanmalıdır. Camilerde gençlere yönelik ilgi ve ihtiyaçları dikkate alacak şekilde sohbet grupları

oluşturulmalı ve gençlerin camilere devamını sağlayacak projeler geliştirilmelidir. Bunun yanında dini bilgi ediniminde kitap okumaya yönelik teşvik çalışmaları yapılmalı ve gençlere hitap edebilecek formatta dini kitaplar yazılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gençlerin dini bilgi düzeylerinin arttırılması için dijital platformlarda sade, açık ve anlaşılır anlatımlar ile video içeriklerinin üretilmesi de faydalı olacaktır.

2. Anlamakta Zorluk Yaşanılan Dini Konular Somutlaştırılarak Anlatılmalı: Gençlerin din derslerinde anlamakta güçlük yaşadıkları konuların var olmasının daha çok soyut anlatımlara dayalı bir öğretim yaklaşımının benimsenmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Her ne kadar ergenlik dönemi soyut düşünme becerisinin kazanıldığı bir evre olarak kabul edilse de bu yetinin kazanım süreci bireylerde farklılık gösterebilmektedir. Diğer bir ifadeyle bazı bireyler söz konusu gelişimi daha erken yaşlarda bazıları ise daha geç tamamlayabilmektedir. Bu bağlamda din derslerinde işlenen kavramlar daha açık, anlaşılır ve kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır. Ayrıca anlamakta zorluk yaşanan yaratılış, metafizik, Allah'ın sıfatları, kader ve kaza gibi soyut konular metafor ve analogiler kullanılarak anlatılmalı, somut örneklerle desteklenmelidir. Bu konuların günlük yaşamla ilişkilendirilerek anlatılması da yarar sağlayacaktır. Sözelimi “kader” konusu ele alınırken doğal afetlerden korunmak için önlem alınması veya trafik kazalarına karşı kurallara riayet edilmesi gerektiği gibi örnek olaylar aktararak irade ve kader arasındaki ilişki somutlaştırılabilir. Böylece genç bireyin işlenen konuyu günlük hayatta tecrübe ettiği olaylarla bağ kurmasını sağlayarak daha kolay anlamasına yardım edilebilir. Diğer taraftan ezberi esas alan bir anlayıştan ziyade anlam temelli bir yaklaşım benimsenmelidir. Özellikle din derslerinde soyut içerikli ya da karmaşık konular drama ve rol oynama gibi öğretim yöntemleriyle canlandırılarak daha anlaşılır bir biçimde öğretilmeye çalışılabilir.

3. Anne Babaların Dini Bilgi Düzeyleri Yükseltmeli ve Sağlıklı Bir Din Anlayışına Ulaşmaları Sağlanmalı: Gençlerin dini anlamda en çok model aldıkları şahısların başında anne babalarının geldiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda gençlerin dini tutumları üzerinde kayda değer bir öneme sahip olan anne babaların kendilerini hem pedagojik hem de sağlıklı dini bilgi edinimi açısından yetiştirmeleri son derece önemlidir. Aile içinde sağlıklı bir din eğitiminin gerçekleşmesinin önündeki engellerden biri anne babanın dini bilgi eksikliğidir. Bu eksikliğin giderilmesi, çocukların ve

gençlerin sağlıklı bir dini gelişim süreci geçirmesi bakımından yararlı olacaktır. Anne babalar bireysel olarak bu eksikliği gidermek için sahih dini kaynaklardan yararlanabilecekleri gibi uzman kişilerin gerçekleştirdikleri dini sohbet, konferans, seminer vb. benzeri faaliyetlerinden de istifade edebilirler. Bunun yanında müftülük, camii, halk eğitim merkezi gibi yaygın eğitim kurumlarında yetişkinlere dönük temel dini bilgiler içeren çeşitli seminerler ve kurslar düzenlenebilir. Ayrıca söz konusu kurumlar tarafından hazırlanmış video içerikleri sosyal medya platformlarında çevrim içi veya kaydedilmiş şeklinde ebeveynlere sunularak da bu ihtiyaç giderilmeye çalışılabilir. Anne babaların sağlıklı dini bilgi ve anlayışa ulaşmaları için sağlanan çaba aynı şekilde onların gençlere yönelik yaklaşım biçimlerine aşına olmaları, gençlerin gelişim özellikleri konusunda bilgi sahibi olmaları ve bu doğrultuda bilinçli hareket etmeleri açısından da gösterilmelidir. Çünkü aile içi din eğitimi sürecinde anne babaların ergenlerin psikososyal ihtiyaçlarını önemseyen bir yaklaşım içinde olmaları ve olumlu bir iletişim dili benimsemeleri, ergenlerin dini gelişimlerini olumlu etkileyecektir.

4. *Din Öğretimi Gençlerin Dini İhtiyaçlarını Karşılacak Biçimde Yapılandırılmalı:* Bir dersin temel amacı, hedef kitlenin o dersin konusuyla ilgili ihtiyacını gidermek olmalıdır. Bu bağlamda okuldaki din öğretimi de gençlerin gündelik hayatta karşılaştıkları ve ilgi duydukları meselelere temas etmeli, bilişsel ve duygusal ihtiyaçlarına yanıt verecek biçimde düzenlenmelidir. Derste aktarılan dini ve ahlaki konuların içselleştirilmesi için günlük yaşamla ilişkili içeriklerle öğretilmesi faydalı olacaktır. Gençlik dönemi din öğretiminin bilişsel merkezli olması önem arz etmektedir. Bu yaklaşıma göre din eğitimi programları ergenlerin zihinsel gelişim düzeyine uygun bir biçimde geliştirilmelidir. Ayrıca bu süreçteki eğitim gençlerin içinde bulundukları gelişim dönemi dikkate alınarak duygu temelli bir yaklaşımla da verilmelidir. Gençlik dönemi din eğitiminde duyguların ihmal edilmesi ve işlenen derse duygu katılmaması gençlerin derse olan ilgisini azaltabilir ve motivasyonunu zayıflatabilir. Bu bakımdan din derslerinin içerik ve yöntem açısından sadece bilgi aktarımına dayalı değil, bunun yanı sıra gençlerin duygusal ve manevi yönlerine hitap edecek biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla ders esnasında işlenen dini konular, gençlerin duygularına hitap edecek formatta hazırlanmalı; etkileyici hikâyeler, dini metinler, şiirler, videolar, görseller aracılığıyla sunulmalıdır. Bununla birlikte anlatılan tarihi olayların duygusal

boyutlarına vurgu yapılmalı ve gençlerin empati yapmaları sağlanmalıdır. Özellikle din dersi öğretmenlerinin gençlerin manevi gelişimini destekleyen ve bu gelişime rehberlik eden bir görev bilincine sahip olmaları önem arz etmektedir. Böyle bir yaklaşımın benimsenmesi, hem gençlerin derse karşı duygusal bir bağ kurmalarını sağlayacak hem de anlatılan konuların kalıcı olmasına imkân verecektir. Böylece din öğretimi tüm gelişim alanlarını dikkate alan ve destekleyen bütüncül bir yapıya sahip olacaktır.

Din öğretimi sürecinde hoşgörölü bir yaklaşım benimsenmesi gençlerin dine karşı olumlu tutum beslemelerine katkı sağlayabilir. Bu anlamda çocuklara ve gençlere dini bilgi öğretiminde uygulanacak disiplin yöntemi sevgi temeli üzerine inşa edilmeli, pozitif bir dil benimsenmeli, ceza ve baskıdan ziyade mükâfat prensibi ile yaklaşılmalıdır. Kur'an-ı Kerim'de de Yüce Allah Peygamber efendimize hitaben, *“Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, insanlar etrafından dağılıp giderlerdi”*⁸²⁰ şeklinde buyurarak öğretim sürecinde yumuşak ve merhametli olmanın önemine vurgu yapmaktadır. Yine diğer bir ayette, *“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütüyle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış”*⁸²¹ buyrulması, dini öğretimde hikmetli, ölçölü ve olumlu yaklaşımın benimsenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Buna göre din eğitimi sürecinde eğitici konumunda olanlar olumlu, yapıcı, hoşgörölü ve anlayışlı olmalı; sevgiyi merkeze alan bir yaklaşımla hareket etmelidirler.

5. *Din Öğretimi Anlam Arayışına Tatmin Edici Yanıtlar Vermeli*: Anlam arayışı, gençlik döneminde yoğun yaşanan bir süreçtir. Bu dönemde İslam eğitimi bağlamında belirli değerler aktararak gençlerin sağlıklı bir anlam arayışı süreci geçirmelerine katkıda bulunulmalıdır. Gençlerin bu dünyaya niçin gönderildiği, bu dünya hayatından sonra ne olacağı gibi varoluşsal sorularına mantıklı ve derinlemesine açıklamalar yapılmalı; özellikle din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatında anlam arayışına yanıt bulabilecekleri konulara ağırlık verilmelidir. Hayatın anlamı konusunda din derslerinde sadece ezber bilgilerle yetinilmemeli, gençlerin anlam arayışlarına ilham verici ve tatmin edici derinlikli yanıtlar verilmelidir. Hayatın anlamı ile ilgili konuların yüzeysel bir şekilde işlenmesi dersin etkisini zayıflatmakla birlikte derse olan ilgiyi de azaltabilir. Ergenlik döneminde, Kur'an-ı Kerim'in *“Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk*

⁸²⁰ Al-i İmrân, 3/159.

⁸²¹ Nahl, 16/125.

etsinler diye yarattım”,⁸²² *“Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur”*⁸²³ ve benzeri insanın yaratılış amacı, sorumluluğu ve dünya sonrası yaşamla ilgili mesajlar içeren ayetleri gençlere aktarılmalı, bu mesajlar gençlerin yaşamla bağ kurabilmesine imkân tanıyacak bir dille sunulmalıdır. Ayrıca, *“Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin”*,⁸²⁴ *“Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır”*,⁸²⁵ *“Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir”*⁸²⁶ şeklindeki umut, sabır ve bağışlanma içeren ayetlerle gençlere yalnız olmadıkları, hayatın değerli ve anlamlı olduğu mesajı verilmeli, böylece hayatın zorlukları karşısında manevi bir destek sunulmalıdır. Bunun yanında cami içi din eğitimi faaliyetlerinde hayatın anlamı konusuna vaaz ve hutbelerde sıkça yer verilmelidir. Diyanet İşleri Başkanlığı gençlerin önemli vakitlerini geçirdikleri Youtube, Instagram gibi platformlarda onların ilgisini çekecek konular aracılığıyla hayatın anlamının ne olduğuna ilişkin etkileyici ve nitelikli içerikler üretmeli ve paylaşmalıdır.

6. *Sosyal Medya Okuryazarlığı Becerisi Kazandırılmalı*: Okullarda sosyal medya kullanımı konusunda gerekli bilgilendirmeler yapılmalı ve gençlerin kaynağı belli olmayan kişilere-kurumlara güvenmemeleri gerektiğine yönelik bilinçlendirme çalışmaları arttırılmalıdır. Özellikle din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatına “sosyal medya okuryazarlığı” konusunun eklenmesi gençlerin bilinçlenmeleri açısından fayda sağlayabilir. Gerçek dini bilgilere erişim konusunda genç bireylere internetteki bilgilerin kaynaklarını sorgulamaları için rehberlik edilmeli ve ulaştıkları bilgilerin doğruluğunu yazılı kaynaklara bakarak kontrol etmeleri gerektiği anlatılmalıdır. Kaynağı belli olmayan kanallara, web sitelere güvenilmemesi gerektiği sıklıkla hatırlatılmalıdır. Sosyal medyanın dini konulardaki olumsuz etkileri etraflıca ele alınmalı ve buna yönelik bir bilinç geliştirilmelidir. Anne babalar ise çocuklarının sosyal medyada takip ettikleri kişileri ve kanalları sürekli kontrol etmeli, uzman kişilerce yönetilen kanalları takip etmeleri için gayret sarf etmelidir. Bununla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı zaman zaman sosyal medyada yanlış dini bilgi aktaran kanalları ifşa etmeli ve bu kanallara güvenilmemesi gerektiğine ilişkin birtakım açıklamalar yapmalı ve dini korumaya yönelik bir çerçeve çizmelidir. Devletin halkın yanlış inanışlara sapmaması

⁸²² Zâriyât, 51/56.

⁸²³ Mülk, 67/2.

⁸²⁴ Zümer, 39/53.

⁸²⁵ İnşirah, 94/6.

⁸²⁶ Zümer, 39/10.

için bu kanalları kapatma veya ceza verme gibi tedbir alma yetkisini kullanması son derece önemlidir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı ve Din Öğretimi Genel Müdürlüğü gibi kurumlar tarafından sosyal medyada gençlerin zihnine ve gönlüne hitap eden, ilgi ve ihtiyaçlarını karşılayan sağlam dini içerikler üretilmelidir. Özellikle bu içeriklerin gençlere rol model olacak bir kişiliğe ve güçlü hitap özelliğine sahip bireyler aracılığıyla sunulması daha yararlı olacaktır.

7. Dini Sorgulamalar Anlayışla Karşılanmalı ve Bu Sorgulamalar Mantıksal Çerçeve de Açıklanmalı: Ergenlik dönemindeki dini sorgulamalar gencin anlamlı öğrenmelere sahip olması ve dini inancını derinleştirilmesi açısından doğal bir süreçtir. Bu nedenle din eğitiminde sorgulama içinde olan gençlere karşı olumlu bir yaklaşım sergilenmeli ve bu sorgulamalar anlayışla karşılanmalıdır. Ergenlerin söz konusu sorgulamalarını gizlemeleri zihin dünyalarında anlamlandıramadıkları konuların oluşmasına neden olabilir. İslam dini de genel itibarıyla sorgulamaya olumlu yaklaşır. Kur'an'da düşünme, akli kullanma sıklıkla teşvik edilirken; insanların körü körüne atalarının yolunu takip etme davranışı ise eleştirilmektedir.⁸²⁷ Kur'an'ın “*düşünmüyor musunuz?*”⁸²⁸, “*akıl etmiyor musunuz?*”⁸²⁹ şeklindeki ifadeleri, insanları düşünmeye, sorgulamaya ve anlamaya çağırır. O halde gençlik dönemi ailede ve okuldaki din eğitimi sürecinde gençlerin sorularını rahatlıkla sorabilecekleri güvenli, destekleyici ve hoşgörülü bir ortam oluşturulmalı, gençlerin bu sorgulamaları normal karşılanmalıdır. Etkili din öğretimi, bilgi aktarmayı kendine görev edinmekle birlikte sorulan sorulara rehberlik etmeyi de bir sorumluluk olarak görmelidir. Gençlerin sorgulama yaptıkları dini konular akıl ve mantıksal çerçevede zihinsel yapıları dikkate alınarak kapsamlı bir biçimde açıklanmaya çalışılmalıdır. Özellikle sorgulanan konular somut örneklerle anlatılmalı, gerçekçi ve tutarlı açıklamalarla sunulmalıdır. Gencin yaratıcı bir zihne sahip olduğu dikkate alınarak zihinsel gelişim düzeyine uygun programların oluşturulması ve yaklaşımların benimsenmesi yararlı olacaktır. Bu doğrultuda eğitim sürecinde soru-cevap, tartışma, örnek olay incelemesi gibi öğrenci merkezli yaklaşımlara öncelik verilmelidir.

⁸²⁷ Bakara, 2/170; Mâide, 5/104.

⁸²⁸ En'am, 6/50.

⁸²⁹ En'am, 6/32; A'raf, 7/129; Yunus, 10/16; Hud, 11/51; Enbiya, 21/10.

8. *Dini Şüpheler Giderilmeye Çalışılmalı*: Ergenlik dönemi din eğitiminde şüphelerin giderilmesi için yapılması gereken ilk şey, gençlere şüphe ile ilgili sorularını rahatlıkla sorabilecekleri anlayışlı ve güvenli bir ortam sunmaktır. Din eğitiminin şüpheyi reddedici, dışlayıcı değil; onu ortadan kaldırmak ya da azaltmak için sağlıklı bir şekilde yönlendirmeye ve rehberlik etmeye çalışan bir tutum sergilemesi gerekmektedir. Dini şüphelerin sapkınlık ve günahkârlık şeklinde etiketlenilerek bastırılmasından ziyade bu durumun dini gelişim açısından doğal bir süreç olduğu gençlere hissettirilmelidir. Hatta bireylerin şüphe ile ilgili sorularını açık bir şekilde paylaşımları teşvik edilmeye çalışılmalıdır. Kur'an-ı Kerim'de, "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu*"⁸³⁰ şeklinde buyrulurken ilim sahibi olmanın ve öğrenmenin önemine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Hz. İbrahim'in kalbinin mutmain olması için "*Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster*"⁸³¹ demesi ve inancını temellendirme isteği taşıması İslam'ın bu noktada olumsuz bir yargılamada bulunmadığının en güzel örneğidir. Hz. İbrahim'in söz konusu arzusu azarlanmamış, hatta ona delil gösterilerek inancı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım, din eğitimi yürüten her eğiticinin şüphe taşıyan bireylerin sorularını rahatça sormalarını sağlayan açık bir öğrenme ortamı oluşturması ve sabırlı, anlayışlı bir tutum benimsemesi gerektiğini öğretmektedir. Bu aşamadan sonra ise dini şüphe yaşanan konuların etraflıca ele alınması, üzerinde konuşulması ve gençleri tatmin edecek nitelikte mümkün olduğunca rasyonel bir çerçevede açıklanması gerekir. Gençlerin dini şüphelerini gidermek için din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatının da ilgi ve ihtiyaca göre yeniden yapılandırılmasına önem verilmelidir. Bu süreçteki bireylere yönelik din eğitimi ezbercilikten uzak, eleştirel düşünce temelini merkeze alan ve anlamlandırmaya dayalı bir yapıda olmalıdır. Diğer taraftan ders içindeki dini metinler başta olmak üzere anlatılan her dini konunun doğru kaynaktan seçilmesine özen gösterilmeli ve bu konular gençlerin zihinsel gelişim düzeyi dikkate alınarak mantıksal temellere dayanan açıklamalarla desteklenmelidir.

9. *Bağımlılığı Önlemede Bir Bilinç Geliştirilmeli*: Din eğitimi sürecinde zararlı maddelerin kullanılmasının dini yönden günah ve haram olduğuna değinmek bireylerin bu maddelerden uzaklaşmasına katkı sağlayabilmektedir. Bu doğrultuda hem ailede hem de okulda gençlere dinin bu konudaki hükmü sıklıkla hatırlatılmalıdır. Yukarıda da

⁸³⁰ Zümer, 39/9.

⁸³¹ Bakara, 2/260.

değinildiği üzere araştırmada din eğitiminin alkol ve uyuşturucuya kıyasla sigara bağımlılığını engelleme konusundaki etkisinin daha sınırlı olduğu tespit edilmiştir. İslam dininde sigara kullanmanın hükmü noktasında görüş ayrılıkları olsa da din eğitiminde sigaranın maddi ve manevi zararlarının bilimsel bir çerçevede ele alınması, bu hususa dair bir bilinç geliştirilmesi sigara kullanımının önlenmesinde etkili olabilir. Din eğitiminde sigaranın hükmü konusunda güncel fıkhi görüşler açık bir şekilde aktarılmalı, dini değerler ön plana çıkarılarak bireylerin içsel motivasyonu desteklenmelidir. Özellikle, “...kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın”,⁸³² “...yiyyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez”⁸³³ gibi ayetlerle bireylerin beden sağlıklarını korumaları gerektiği, madde bağımlılığına harcanan paranın israf olduğu din eğitiminde vurgulanmalıdır. Bununla birlikte “Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir”⁸³⁴ ve benzeri ayetlerle de zararlı alışkanların nefis terbiyesi ile ilişkisi kurularak irade eğitiminin önemi ön plana çıkarılmalıdır. Din eğitimi, sigara bağımlılığını engellemede yalnızca dinin yasaklayıcı hükmünü aktarmakla yetinmemeli, bunun yanı sıra gençleri bu maddeden uzaklaştırmak için bilinç geliştirici bir fonksiyon üstlenmelidir. Gençlerin din derslerinde elde ettikleri bilgilerin günlük yaşama yansıtılabilmesi için bu bilgilerin bilinç düzeyine taşınması gerekmektedir. Diğer taraftan kötü arkadaş çevresinin sigaraya başlamada önemli bir unsur olduğu göz önüne alınarak gençlere olumlu arkadaşlıklar edinmeleri konusunda rehberlik edilmelidir. Zayıf aile bağlarına sahip olan genç bireylerin bağımlılıklara daha sık yakalanması dikkate alındığında anne babaların güçlü aile bağlarının tesisi için gayret etmeleri de faydalı olacaktır. Ayrıca din derslerinde bağımlılıkların bireysel ve toplumsal bazda ortaya çıkardığı zararlar geniş çerçevede ele alınmalı, gençler boş zamanları doldurma konusunda kabiliyetlerine uygun çeşitli spor ve sanat dallarına yönlendirilmelidir. Liselerde zararlı alışkanlıkların meydana getirdiği olumsuzluklarla ilgili paneller ve konferansların düzenlenmesi de bu noktada katkı sağlayabilir.

⁸³² Bakara, 2/195.

⁸³³ A'râf, 7/31.

⁸³⁴ Şems, 91/9.

SONUÇ

İnsan, yaşam süresi boyunca biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan pek çok problemle karşılaşmaktadır. Bu problemlerin yoğun yaşandığı dönemlerden biri ergenlik dönemidir. Bu problemlerle mücadelede sosyal ve siyasal politikalar etkili olmakla birlikte esas olarak eğitim son derece önemlidir. İlgili dönemde verilecek din eğitimi ve öğretimi, yaşanan problemlerin gençler üzerindeki olumsuz etkilerinin yok edilmesi ya da asgari düzeye indirilmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Gençlerin yaşadıkları problemlerin önemli bir kısmını da dini konular oluşturmaktadır. Dini problemlerin yaşanmasının temel sebeplerinden biri gerçek dini bilgilerle aydınlatılamama veya bu dini bilgilerden yoksun olmaktır. Bunun çözümü ise sağlıklı bir din eğitimi ve öğretiminden geçmektedir.

Ergenlik dönemi fiziksel, cinsel, duygusal, sosyal, zihinsel, kişilik ve ahlaki gelişim alanlarında değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde söz konusu gelişim alanları ile birlikte dini gelişimde de birtakım değişiklikler görülebilmektedir. Ergenlik döneminin doğal bir süreci olarak kabul edilen dini gelişim sürecinde ortaya çıkması muhtemel dini problemlerin hiç yaşanmaması ya da daha az zararlarla atlatılabilmesi için anne baba ve eğitimcilere önemli görevler düşmektedir. Bu çağda verilecek din eğitimi ergen bireylerin tüm gelişim özellikleri dikkate alınarak tasarlanmalıdır. Ergenlik dönemi din eğitiminde gerçek dini bilginin aktarılması ve eğitim süresince hoşgörülü bir yaklaşımın benimsenmesi son derece önemlidir. Bununla birlikte başta ilahiyat alanı olmak üzere psikoloji, sosyoloji ve eğitim bilimleri alanının çok iyi düzeyde bilinmesi de gerekmektedir.

Ergenlik çağı, kimlik ve anlam arayışı sürecinin başladığı, bağımsızlığın elde edildiği, soyut düşünme becerisinin kazanıldığı, dini şüphe ve sorgulamaların yaşandığı bir dönemdir. Diğer dönemlere kıyasla daha kritik bir öneme sahip olduğu için bu evredeki bireylere farklı bir içerik ve yöntemle din eğitiminin sunulması gerekmektedir. Diğer gelişim basamaklarında olduğu gibi ergenlik dönemi din eğitimi sürecinde de bireyin zihinsel, psikolojik, duygusal, ahlaki ve sosyokültürel gelişim özellikleri dikkate alınmalıdır. Kazanılması amaçlanan davranışlar ile zihinsel ve ruhsal süreçler arasındaki ilişkiler, duygular aracılığıyla desteklenmelidir. Böylece dini ve ahlaki değerlerin bireyler tarafından anlamlandırılmasına ve içselleştirilmesine zemin hazırlanmalıdır.

Bu araştırmada, öncelikle teorik çerçevede ergenlerin içinde bulundukları dönemin gelişimsel özellikleri ve problemleri incelenmiş; aile, okul, arkadaş gibi sosyal çevre ve sosyal medya bağlamında ergenlik dönemi din eğitimi ve öğretimi ortaya konulmuştur. Sonrasında ise ergenlerin bu dönemden kaynaklı yaşayabilecekleri problemlerle başa çıkmada aldıkları din eğitimi ve öğretiminin etkisi saha araştırması yapılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada, bireylerin görüş ve düşüncelerini ortaya koyabilmek amacıyla nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş, konu ile alakalı derinlemesine bilgi elde edebilmek için “yarı yapılandırılmış görüşme metodu” türü kullanılmıştır.

Ergenlik dönemindeki bazı psikososyal problemlerin din eğitimi bağlamında değerlendirilmesinin amaçlandığı bu araştırmada; ergenlerin bazı dini konularda sorgulama yaptıkları, dini şüphe içinde oldukları, dini konulardaki bilgilerini daha çok aileden elde ettikleri, din dersinde birtakım konuları anlamakta sorun yaşadıkları, dini konularda bilgilenmek için sosyal medyayı takip ettikleri görülmektedir. Bunun yanında okuldaki din eğitiminin genellikle dini ihtiyaçları karşıladığı, din eğitimi sırasındaki olumlu yaklaşımların dine karşı tutumları olumlu etkilediği, din eğitiminin kişilik gelişimine ve anlam arayışına katkıda bulunduğu, dini anlamda model alınan bireylerin daha çok aile üyeleri, din dersi öğretmenleri ve sosyal medyada din hakkında konuşan kişiler olduğu, din eğitiminin suçluluk ve günahkârlık duyguları başta olmak üzere depresyon, kaygı, şiddet, bağımlılık ve intihar problemi ile başa çıkmada yardımcı olduğu tespit edilmiştir.

Ergenlik dönemi din eğitiminde karşılaşılan problemlerin çözümüne yönelik olarak öncelikle din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatı ergenlerin dini bilgi düzeyini arttıracak ve kendilerini eksik hissettikleri konulara odaklanacak biçimde yeniden yapılandırılmalıdır. Anlam temelli öğrenmeyi merkeze alan bir yaklaşımla konular ergenlerin günlük yaşamlarıyla ilişkilendirilmeli; soyut kavramlar ve konular somut örnekler kullanılarak anlaşılır bir hale getirilmelidir. Bu süreçte bilişsel gelişim ile birlikte duygusal gelişim de göz önüne alınmalı, bilgi aktarımının yanında duygulara da hitap eden bütüncül bir eğitim anlayışı benimsenmelidir.

Din eğitimi ve öğretiminde ergenlerin dini sorgulamaları ve şüpheleri hoşgörülle karşılanmalı, gelişim düzeyleri göz önünde bulundurularak söz konusu

sorgulamaları ve şüpheleri mantıklı, derinlikli ve kapsamlı yanıtlarla giderilmeye çalışılmalıdır. Ergenlerin kimlik ve anlam arayışlarına rehberlik edebilmek için aile, okul, Diyanet İşleri Başkanlığı, STK'lar ve sosyal medya platformları arasında etkili bir işbirliği kurulmalı, bu sayede manevi gelişimlerine çok boyutlu katkı sağlanmalıdır. Gençlerin olumsuz dini içeriklere maruz kalmasını ve bu durumun dini gelişimlerini olumsuz etkilemesini önlemek için sosyal medya okuryazarlığı becerisinin kazandırılması da önem taşımaktadır. Bu nedenle dini kurumlar tarafından gerçek, güvenilir, nitelikli ve ilgi çekici dijital dini içeriklerin üretilmesi ve yaygınlaştırılması, dijital çağın bir gereği olarak görülmelidir.

Ergenlerin dini gelişiminde anne babaların rolü göz ardı edilmemeli, bu doğrultuda ebeveynlerin sağlıklı dini bilgi ve dini anlayışa ulaşmaları sağlanmalı ve böylelikle çocuklarına etkili bir dini rehberlik yapmaları teşvik edilmelidir. Bununla beraber aile içi din eğitiminde ergenlerin gelişim özelliklerine göre hareket edilmeli, olumlu bir iletişim dili benimsenmeli ve onlara rol model olunmalıdır. Bütün bu öneriler benimsendiğinde ergenlik dönemi din eğitimi süreci daha etkili, işlevsel ve nitelikli bir yapıya kavuşacak; bireyin dini kimliğini bilinçli bir şekilde inşa etmesine katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abalı, Osman. *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*. İstanbul: Adeda Yayıncılık, 2012.
- Abay, Ahmet. *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Abdullah, Adil Fethi. *Ergenlik Dönemi ve İletişimde 22 Problem*. çev. Mustafa Özcan. İstanbul: Özgü Yayınları, 2012.
- Acar, Ali Kemal. "İmkan ve Zorluklarıyla Gençlik Dönemi Din Eğitimi". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 13 (2022), 25-46.
- Acuner, Hacı Yusuf. "14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi ve Ahlak Eğitimi". Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Acuner, H. Yusuf. "Din Eğitimi Açısından 14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi (Samsun İl Örneği)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/19 (2005), 264-297.
- Adler, Alfred. *Çocuk Eğitimi*. çev. Kamuran Şipal. İzmir: Cem Yayınevi, 2021.
- Adler, Alfred. *Genç Kız Psikolojisi ve Cinselliği*. çev. Nesrin Sipahioğlu. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994.
- Ağıkaya, Zuhale. "İntihar ve Din: İntihar Girişiminde Bulunanlar Üzerine Empirik Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/1 (2010), 173-202.
- Akdemir, Devrim – Çetin, Füsun Çuhadaroglu. "Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Bölümüne Başvuran Ergenlerin Klinik Özellikleri". *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 15/1 (2008), 5-13.
- Akpolat, Sabri. "Peygamberimiz ve Gençlik". *H. Peygamber ve İnsan Sevgisi: 1. Kutludoğum Sempozyumu*. ed. Musa K. Yılmaz. 197-208. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Aksu, A. Betül. "Gençlik Döneminde Görülen Bazı Zararlı Madde Alışkanlıkları ve Din Eğitimi". *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Aktaş, Hamza. "Hz. Yusuf Örneğinde Gençlik ve Din Eğitimi". *Günümüzde Gençlik Problemleri ve Çözüm Önerileri*. ed. Mehmet Faruk Bayraktar. 59-71. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Akyürek, Süleyman. *Din Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2013.
- Akyürek, Süleyman. "İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve". *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan, Remziye Ege. 89-112. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Allport, Gordon W. – Ross, J. Michael. "Personal Religious Orientation and Prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967), 432-443.
- Altaş, Nurullah. *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın, 2004.
- Altaş, Nurullah. "Ortaöğretimde Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş. 190-223. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Altaş, Nurullah – Arıcı, İsmail. "Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş. 48-79. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Altınköprü, Tuncel. *Genç Erkek Psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayınları, 2012.

- Altinköprü, Tuncel. *Genç Kız Psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayınları, 2010.
- Altıntaş, Hayrani. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2020.
- Apaydın, Halil vd. “İntihar Girişiminde Bulunan Bireylerde Bazı Değişkenlerle İntihar Girişimi İlişkisi”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2016), 7-46.
- Arıca, Osman Tolga. “Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık, Benlik Saygısı ve Denetim Odağı İlişkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Arıcı, Handan Yalvaç – Arıcan, Sümeyra. “Ergen Din Tasavvurunun İnşasında Sosyal Medya”. *Kalemname Dergisi* 12 (2021), 67-93.
- Arıcı, Handan Yalvaç. “Sosyal Medyanın Etkilerine Yönelik Manevi Danışmanlık Eğitimi İhtiyacı Analizi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 263-302.
- Arıkan, Rauf. *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.
- Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş-I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980.
- Armaner, Neda. “Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXIII (1978), 215-220.
- Atak, Mustafa. “Ailede Muhabbet ve Sanal Bağımlılık”. *Maneviyat Psikolojisi IV*. ed. Mustafa Atak. 77-108. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- Atalay, Talip. *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*. İstanbul: Dem Yayınları, 2005.
- Atasoy, Hikmet Kübra. “Fiziksel Gelişim”. *Çocuk Gelişimi I-II*. ed. Ayşe Meriç ve Erdal Meriç. 39-64. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2022.
- Atik, Aslıhan. “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015), 728-743.
- Avcı, Nazmi. *Toplumsal Değerler Gençlik*. Ankara: Astana Yayınları, 2020.
- Ay, Mehmet Emin – Gücen, Merve. “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları”. *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi*. Ed. Hafsa Nur Aslanoğlu, Sibel Özil. 293-311. İstanbul: Yekder Yayınları, 2018.
- Aybey, Salih. “Gençlere Yönelik Manevi Danışmanlık Uygulamaları ve Gençlik Dönemi Soru ve Sorunları (Batı Karadeniz Örneği)”. *Diyanet İlmi Dergi* 60/1 (2024), 345-376.
- Aybey, Salih. “Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (2022), 932-963.
- Aybey, Salih. “6-14 Yaş Arası Çocuğun Dini Gelişim Dönemi Özelliklerinin Bilinmesinin Din Eğitimi Açısından Önemi”. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* XI/5 (2016), 69-84.
- Aydın, Ayhan. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2016.
- Aydın, Enes. *Din Eğitiminde Duyuşsal Boyut*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020.
- Aydın, Muhammed Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2017.
- Aydın, Muhammed Şevki. *Ahlakla Varolmak*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Ayhan, Halis. *Türkiye’de Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.

- Ayten, Ali. *Din Erdem ve Sağlık*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.
- Babacan, Mehmet Emin. *Sosyal Medya ve Gençlik*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 2017.
- Babaroğlu, Ayhan. “Çocuklarda Uyum ve Davranış Bozuklukları”. *Çocuk Psikolojisi*. ed. Ayşe Dilek Öğretir Özçelik. 223-266. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021.
- Babin, Pierre. *Teaching Religion to Adolescents*. New York: Palm Publishers, 1967.
- Bahadır, Abdülkerim. “Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XIV* (2002), 111-123.
- Bahadır, Abdülkerim, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 255-306. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Bahadır, Abdülkerim. “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Bahadır, Abdülkerim. “Günümüz Kitle İletişim Araçlarının, Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7* (1997), 469-497.
- Bahçekapılı, Mehmet. “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”. *Değerler Eğitimi Dergisi 9/22* (2011), 7-42.
- Bakırcıoğlu, Rasim. *Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2020.
- Başkurt, İrfan. “Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Korunma Yolları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8* (2003), 73-114.
- Bayhan, Pınar. “Ergenlik Dönemi: Fiziksel, Cinsel ve Motor Gelişim”. *Doğum Öncesinden Ergenliğe Çocuk Gelişimi*. ed. Nilgün Baysal Metin. 287-324. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021.
- Bayraktar, M. Faruk. *İbn Cema’adan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. “İslam Eğitiminde Öğrenciler”. *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. ed. Mustafa Köylü, Şakir Gözütok. 301-338. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Bayraktar, Muhammet Mustafa. “Gençlik Döneminde Görülen Obsesif Kompulsif Belirtinin İnanç, İbadet ve Dini Bilgi Düzeyi Gibi Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi 17/1* (2017), 151-175.
- Bayraktar, Neslihan. “Kur’an Kurslarında Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri”. Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Bilgili, Fatih Menderes – Yavuz, Ömer. *Sistem Bağlamında Din Eğitimi*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2020.
- Bilgin, Beyza. “Ahlak Terbiyesinde Dini Hikayeler”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi 1* (1994), 51-74.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Bilgin, Beyza. *İslam ve Çocuk*. Ankara: DİB Yayınları, 1991.
- Bilgin, Beyza ve Mualla Selçuk. *Din Öğretimi*. Ankara: Akid Yayıncılık, 1991.

- Bilgin, Beyza. “Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine”. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1982), 211-217.
- Bilgin, Beyza. “Örgün Din Eğitimi’nde Yeni İhtiyaçlar ve Yönelişler”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 187-200.
- Bloom, Naama. *Modern Genç Kızın Ergenlik Rehberi*. çev. Bilgesu Yaprak. İstanbul: Yabancı Yayınları, 2020.
- Blum, Gerald S. “Duygusal ve Dürtüsel Gelişim”. çev. Meral Çileli. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 171-187. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Bong, Mimi – Clark, Richard Edward. “Comparision Betwen Self Concept and Self Efficacy in Academic Motivation Research”. *Educational Psychologist* 34/3 (1999), 139-153.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2021.
- Bühler, C., P. Keith Spiegel - K. Thomas. “Gelişim Psikolojisi ve Araştırmaları”. çev. Sezen Zeytinoğlu. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 1-12. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Bühler, C., P. Keith Spiegel - K. Thomas. “Ergenlik Dönemine Toplu Bakış”. çev. Sezen Zeytinoğlu. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 88-104. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Büyükgebiz, Atilla. *A’dan Z’ye Ergenlik*. İstanbul: Destek Yayınları, 2019.
- Büyükgebiz, Atilla. *Köprüden Geçerken: Ergenlik Dönemi ve Sorunları*. İstanbul: Optimist Yayınları, 2006.
- Can, Niyazi. “Gençlik Sorunlarında Medyanın Etkisi”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2 (2008), 62-76.
- Castle, E. B. *A Parents’ Guide to Education*. Great Britain: Penguin Books, 1968.
- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Cebeci, Suat. “Din Görevlisinin Gençlerle İletişim Becerileri”. *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri*. ed. Abdullah İnce. 209-216. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Cerrah, Lokman. *Ergenlerde Din, Dini Hayat ve Din-Toplumsal Kurumlar İlişkisine Bakış*. İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2022.
- Certel, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Isparta: Berikan Yayınevi, 2014.
- Cevizci, Ahmet. *Eğitim Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Clark, Walter Houston. “Din Eğitiminde Bilimsel Araştırma”. çev. Nurullah Altaş. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIV/2 (2003), 325-335.
- Cohen, Lisa J. *A’dan Z’ye Psikoloji*. çev. Mihriban Doğan. İstanbul: Say Yayınları, 2022.
- Crain, William. “Erikson: Yaşamın Sekiz Evresi”. çev. Ali Dönmez. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 25-49. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Crone, Eveline A. – Konijn, Elly A. “Media Use and Brain Development During Adolescence”. *Nature Communications* 9/588 (2018), 1-10.

- Crosnoe, Robert – Johnson, Monica Kirkpatrick. “Research on Adolescence in the Twenty-First Century”. *Annual Review of Sociology* 37 (2011), 439-460.
- Cüceloğlu, Doğan. *İçimizdeki Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2022.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Çakmak, Ahmet. *Din Eğitiminde Hayatı Anlamlandırma*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2020.
- Çamdibi, Hasan Mahmut. *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.
- Çapçioğlu, İhsan. “Gençlik Dönemi ‘Kimlik Arayışı’nın Demokratik Değerlerin ve İletişim Becerilerinin Gelişimine Etkisi”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 57-76.
- Çapçioğlu, İhsan. “Modern Zamanlarda Tüketilen Gençlik”. *Diyanet Aylık Dergi* 286 (2014), 22-25.
- Çayır, Celal. “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”. *Bilimname: Düşünce Platformu* 2/27 (2014), 59-88.
- Çelen, H. Nermin. *Ergenlik ve Genç Yetişkinlik*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2021.
- Çelik, Abbas. *Din Eğitimi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.
- Çelik, Büşra Kutluay. “Dijital Çağda Yaşanan Toplumsal Değişimin Gençlik Üzerine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”. *İslam Modernite ve Gençlik*. ed. Seyfullah Kara, Salih Aybey ve Tahir Aşırov. 441-458. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Çelikkaya, Hasan. *Din Eğitimi İhtiyacı*. Ankara: Nobel Yayınları, 2017.
- Çevik, Şükran. “Ergenlerde Ölüm Düşüncesi, İntihar ve Din”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 89-117.
- Çınar, Fatih. “Gençlik Değerler ve Bağımlılık Profilleri Üzerine Bir Araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/43 (2019), 164-186.
- Çileli, Meral. “Ergenlikte Ahlak Gelişimi”. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 265-286. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Çutuk, Zeynep Akkuş. “Ergenlik Döneminde Depresyon, Kaygı ve Stres”. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (2017), 109-137.
- Dehabadi, M. Ali Hacı – Huseynizade, S. Ali. *İslami Açından Gençlik Psikolojisi*. çev. Hasan Bedel. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2013.
- Demir, İlkey. “Ergenlik Dönemi Problemleri ve Anne-Babalar”. *Ana-Baba Okulu*. ed. Haluk Yavuzer. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Demir, Orhan. “Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Din Eğitimi Problemleri”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Demir, Orhan. “Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Din Eğitimi Problemleri”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 8 (2001), 203-222.
- Demir, Ömer – Acar, Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- Demir, Şükran Çevik. “Ergenlerde Benlik Saygısı ve Dini Başa Çıkma”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

- Dewey, John. *Eğitimde Ahlak İlkeleri*. çev. Süleyman Aydın. Ankara: Fal Kitap Yayınları, 2022.
- Dodson, Fitzhugh. *Doğumdan Yirmi Bir Yaşa Kadar Sevgiyle Disiplin*. çev. İpek Van Den Born. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2000.
- Doğan, Mebrure. “Ergenlerin Değer Yönelimleri ve Değer Yönelimlerinin İnternet Bağımlılığıyla İlişkisinin İncelenmesi”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 5/10 (2018), 263-285.
- Doğan, Recai. “Yaygın Din Eğitiminin Neliği”. *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan, Remziye Ege. 281-300. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Downshire, Janey – Grew, Naella. *Ergenlerle İletişim Sanatı*. çev. Arda Tay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Döğüşgen, Mehmet Murat. *Çocukluktan Ergenliğe Duygusal Gelişim ve Özgüven*. İstanbul: Ekinoks Yayınevi, 2021.
- Donahue, Michael J. – Benson, Peter L. “Religion and the Well-Being of Adolescents”. *Journal of Social Issues* 51/2 (1995), 145-160.
- Dökmen, Üstün. *Küçük Şeyler 2*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2006.
- Duman, Mehmet Zeki – Akosman, Bengül Güngörmez. *Gençlerde Din ve Dindarlık*. Ankara: Nobel Yayınları, 2022.
- Durmuş, Ayten. *Ergenlik Dönemi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2005.
- Dünya Sağlık Örgütü. “Ergen Sağlığı 2024”. Erişim Tarihi 26.11.2024, https://www.who.int/health-topics/adolescent-health/#tab=tab_1
- Düzgün, Şaban Ali. “Çağın Meydan Okumaları Karşısında Genç Zihinler ve İnanç Krizi”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015), 13-22.
- Düzgüner, Sevde. “Değişen Dünyada Gençlik ve Değerler”. *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 3-3 (2015), 105-126.
- Edwards, Carolyn. “Societal Complexity and Moral Development: A Kenyan Study”. *Ethos* 3/4 (1975), 505-527.
- Ekşi, Aysel. *Gençlerimiz ve Sorunları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1982.
- Ekşi, Halil. “Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik”. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 153-182. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Ekşi, Halil – Durmuş, Alpaslan. “Gençler ve Karakter Eğitimi: Pilot Uygulama”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*. ed. Hayati Hökelekli. 397-409. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- Ege, Remziye. “Ailede Din Eğitimi”. *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan, Remziye Ege. 359-374. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Elkind, David. “Egocentrism in Adolescence”. *Child Development* 38/4 (1967), 1025-1034.
- Elkind, David. “Ergenlikte Ben-Merkezlilik”. çev. Meral Çileli. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 189-197. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Erdoğan, Halide Nur Özüdoğru. “Ergenlik Döneminin Dini ve Toplumsal Gelişimi”. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (2014), 153-165.
- Erickson, Joseph A. “Adolescent Religious Development and Commitment: A Structural Equation Model of the Role of Family, Peer Group, and Educational Influences”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 31/2 (1992), 131-152.

- Erpay, İlyas. “Değişen Eğitim Paradigmasında Dijitalleşme ve Dijital Neslin Din Eğitimi”. *Eğitim ve Sosyal Yönleriyle Değişim Çağı*. ed. İlyas Erpay, Musa Çakır. 29-44. Ankara: Astana Yayınları, 2020.
- Fersahoğlu, Yaşar. “Din Eğitimi ve Öğretiminde Bir İletişim Yöntemi Olarak Hikaye”. *EKEV Akademi Dergisi* VII/16 (2003), 121-130.
- Fersahoğlu, Yaşar ve Mehmet Akif Demir. *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- Furat, Ayşe Zişan. *İslam Toplumunda Kimlik Oluşumu ve Din Eğitimi*. Konya: Yediveren Kitap Yayınları, 2013.
- Furnham, Adrian. *Psikoloji 101*. çev. S. Emre Bekman. İstanbul: Orenda Kitap Yayınları, 2022.
- Gazâlî, İmam. *İhyâu Ulûmi'd-Din Cilt:3*. çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974.
- Gearing, Robin E. – Lizardi, Dana. “Religion and Suicide”. *J Relig Health* 48/3 (2009), 332-341.
- Geçgin, Ercan. “Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Genç, Muhammet Fatih. “Yaygın Din Eğitiminde Gençliğin Eğitimi: Hollanda’da Havra, Kilise ve Camilerde Gençliğe Yönelik Eğitsel Faaliyet ve Hizmetler Üzerine Karşılaştırmalı bir Alan Araştırması”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Goldman, Ronald. *Readiness for Religion: A Basis for Developmental Religious Education*. New York: The Seabury Press, 1970.
- Gottlieb, Eli. “Development of Religious Thinking”. *Religious Education* 101/2 (2006), 242-260.
- Gökmen, Rabia – Altaş, Nurullah. “Lise Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler”. *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities* 6/1 (2022), 7-21.
- Göktaş, Vahit. “Tasavvufî Terbiye’nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkanlar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 137-155.
- Görmez, Mehmet. “Cami ve Gençlik”. *Diyanet Aylık Dergi* 286 (2014), 6-7.
- Guasch, Gerard Philippe. “Bedensel Değişimler ve Yabancılaşma Duygusu”. çev. Bekir Onur. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 140-155. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Gunnoe, Marjorie Lindner – Moore, Kristin A. “Predictors of Religiosity among Youth Aged 17-22: A Longitudinal Study of the National Survey of Children”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 41/4 (2002), 613-622.
- Güç, Ahmet. *Satanizm*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.
- Gül, Ali. *Yurt Dışındaki Türk Gençliği*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2021.
- Güler, Ahmet vd. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Güllü, İsmail. “Gecekondulaşma, Gençlik ve Dindarlık –Kayseri Argıncık Örneği-”. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

- Günay, İlhami. “Kur’an-ı Kerim’de Gençlerin Duygu Gelişimi ve Eğitimi”. *Turkish Studies* 10/2 (2015), 435-460.
- Günay, İlhami. “Kur’ân-ı Kerim’de Gençlerin Sosyal Gelişimi ve Eğitimi”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/7 (2013), 489-512.
- Gündüz, Muhammed Muhdi. “Gelişim Özellikleri Doğrultusunda Gençliğin Din Eğitimi”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12-4 (2020), 1092-1117.
- Gündüz, Turgay. “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”. *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 65-104. Ankara: Nobel Yayınları, 2010.
- Gündüz, Turgay. *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*. Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2002.
- Gündüz, Turgay. “İslam’ın Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimine Yeni Bir Bakış”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II*. ed. Hayati Hökelekli. 45-62. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- Gündüz, Turgay. “İslam Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimi (Kuramsal Yaklaşım)”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Gündüz, Turgay. “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”. *Etkili Din Öğretimi*. ed. Şaban Karaköse. 73-102. İstanbul: Tedef Yayınevi, 2010.
- Güner, Berrin. *Gençlik ve Sosyal Kimlik*. Ankara: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2019.
- Güneş, Adem. *Şiddet Din Eğitimi ve Değerler*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2022.
- Güneş, Adem. *Ergenlik Döneminde 100 Temel Kural*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Gürsakar, Necmi. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Gürses, İbrahim. “Dindarlık İle İlgili Tutumlar ve Otoriteriyen Kişilik İlişkisi”. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 71-115. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Gürses, İbrahim – Kuruçay, Yasin. “Ergenlerde Anlamsızlık İle İlgili Problemlere Dinin Etkisi Üzerine Değerlendirmeler”. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 87-111.
- Gürses, İbrahim – İrk, Esra. “İnternet Kullanımı ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/11 (2018), 109-135.
- Gürsu, Orhan. *Bağımlılık ve Din*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Gürsu, Orhan. “Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi”. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Gürsu, Orhan. “Gençlik Dönemi İnanç Krizinin Psikolojik Kökenlerinin Analizi: Olgu Sunumu”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (2022), 915-931.
- Gürsu, Orhan. “İnancın Bağımlılık Karşısındaki Fonksiyonu”. *Sosyal Hizmet ve Bütün Yönleriyle Bağımlılık*. ed. Y. Sinan Zavalı. 269-298. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.
- Hacettepe Üniversitesi Gençlik Araştırmaları ve Uygulama Merkezi. “Gençliğin Önemi”. Erişim Tarihi 26.11.2024, <https://hugaum.hacettepe.edu.tr/>

- Haglund, Kristin A. – Fehring, Richard J. “The Association of Religiosity, Sexual Education, and Parental Factors with Risky Sexual Behaviors Among Adolescents and Young Adults”. *J Relig Health* 49/4 (2010), 460-472.
- Hall, G. Stanley. *Adolescence: Its Psychology and Its Relation to Physiology, Antropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*. London: Adamant Media Corporation, 2004.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Ruhbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Harden, K. Paige. “A-Sex Positive Framework for Research on Adolescent Sexuality”. *Perspectives on Psychological Science* 9/5 (2014), 455-469.
- Harms, Ernest. “The Development of Religious Experience in Children”. *American Journal of Sociology* 50/2 (1944), 112-122.
- Hayes, Louise L. – Ciarrochi, Joseph. *Gelişen Genç*. çev. Yavuz Selim Altındal. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2022.
- Hoşrik, Muhammet Evren. “Çocuk Evlerindeki Ergenlerde Gevşeme Tekniği ve EFT’nin Tanrı İmgesi, Affetme Eğilimi, Öfke ve Kaygı Kontrolü Üzerindeki Rolü”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Hökelekli, Hayati. “Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü”. *Diyanet Dergisi* XXI-2 (1985), 16-28.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Hökelekli, Hayati. “Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983.
- Hökelekli, Hayati. “Gençlik ve Din”. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 11-29. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Hökelekli, Hayati. “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 35-51.
- Hökelekli, Hayati – Çayır, Celal. “Gençlerin Din Değiştirip Hristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15-1 (2006), 23-46.
- Hunsberger, Bruce, Michael Pratt and S. Mark Pancer. “A Longitudinal Study of Religious Doubts in High School and Beyond: Relationships, Stability and Searching for Answers”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 41/2 (2002), 255-266.
- Hurlock, Elisabeth B. “Ergenlikte Beden Gelişimi”. çev. Gülseren Günçe. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 105-139. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Hyde, Kenneth E. *Religion in Childhood and Adolescence*. Alabama: Religious Education Press, 1990.
- İmamoğlu, Abdulvahit – Feriadoğlu, Saliha. “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 19-40.
- Jensen, Frances E. – Nutt, Amy Ellis. *Ergen Beyni*. çev. Can Evren Topaktaş. İstanbul: Hep Kitap Yayınları, 2022.

- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Benlik Aile ve İnsan Gelişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. “Özerk-İlişkisel Benlik: Yeni Bir Sentez”. *Türk Psikoloji Dergisi* 11/37 (1996), 36-43.
- Kahveci, Hakkı. “Sosyal Medya İçeriklerinin Ahlaki Değerler Bağlamında İncelenmesi: Youtube Örneği”. *Anadolu Journal of Educational Sciences International* 11/1 (2021), 204-225.
- Kalyoncu, Hamdi. *Genç Psikolojisinde Sevgi ve Evlilik Öncesi Cinsellik*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011.
- Kandemir, Fatih. “Dindarın Anlam Arayışının Temel Dinamiği Olarak Kutsal”. *Marifetname Dergisi* 9/2 (2022), 329-352.
- Kandemir, M. Yaşar. *Öğretmenlerimizle Başbaşa*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Kaplan, Saim. *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Özkan Matbaacılık, 1991.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset, 2016.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Teorileri*. İstanbul: Dem Yayınları, 2007.
- Karaca, Mehmet. “İnternet Gençliği: Yeni Bir Gençlik Tiplemesi Denemesi”. *E-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences* 2/4 (2007), 419-438.
- Karacelil, Süleyman. *Gencim Dinimi Öğrenmek İstiyorum*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2009.
- Karakaş, Vehbi. *Nasıl Bir Din Eğitimi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Karaköse, Rukiye. “Ergenlerle Etkili İletişim”. *Etkili Din Öğretimi*. ed. Şaban Karaköse. 247-279. İstanbul: Tedef Yayınları, 2010.
- Karaköse, Rukiye. *Ergen Psikolojisi ve İletişim*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Karaköse, Şaban. *Din Eğitiminde Bireyi Tanımak*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2007.
- Karataş, Zeki. “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 62-80.
- Kartopu, Saffet – Hacıkeleşoğlu, Hızır. “Gençliğin Kimlik İnşasında Dini Değerlerin Rolü: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”. *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri*. ed. Abdullah İnce. 91-121. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Kaya, Fatih. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Kıssa ve Menkıbe Kullanımının Öğretmen Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2020), 31-69.
- Kaya, Murat. “Gençliğin Ruhsal Problemleri Çerçevesinde Hz. Peygamberin Eğitim Anlayışı ve Uygulama Örnekleri”. *Diyanet İlmi Dergi* 55 (2019), 951-973.
- Kaya, Tayfur. “Ergenlerde Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi”. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Kaya, Zeynep. *Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Kaymakcan, Recep. *Gençlerin Dine Bakışı ve Okullarda Din-Değerler Öğretimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2021.

- Kaymakcan, Recep. “Çağdaş Dünyada Din Eğitimi ve Gençlerin Din Eğitimi Modellerine Bakışı”. *Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan’da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu*. 46-57. Bişkek: Oş Devlet Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Keskiner, Emine. “Cinsel Eğitim”. *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*. ed. Mustafa Köylü. 415-444. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Kılavuz, M. Akif. “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 41-58.
- Kılavuz, M. Akif. “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi: İHL ve GL Öğrencileri Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Kızılabdullah, Yıldız. “Kavramsal Çerçeve: Eğitim, Öğretim ve Din”. *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan, Remziye Ege. 41-56. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Kızılabdullah, Yıldız – Yürük, Tuğrul. “Din Eğitimi ve Öğretiminin Temelleri”. *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş. 81-108. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Kızıldağ, Özgün. *Ergenleri Anlama Kılavuzu*. Ankara: Elma Yayınevi, 2022.
- Kieren, Dianne K. – Munro, Brenda. “Following the Leaders: Parents’ Influence on Adolescent Religious Activity”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 26/2 (1987), 249-255.
- Kimter, Nurten, “Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 183-208. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Kocadaş, Bekir, Özge Özgür ve Mahmut Özbulut. *Gençlik ve Şiddet*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010.
- Koç, Bozkurt. “Ergenlikte Benlik Gelişimi ve Din İlişkisi”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Koç, Mustafa. “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dini Yaşam”. *Diyanet İlmî Dergi* 42/3 (2006), 7-32.
- Koç, Mustafa. “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”. *Ekev Akademi Dergisi* 7/15 (2003), 113-132.
- Koç, Mustafa. “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”. *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 75-88.
- Kohlberg, Lawrence – Hersh, Richard H. “Moral Development: A Review of the Theory”. *Theory into Practice* 16/2 (1977), 53-59.
- Korkmaz, Mehmet – Osmanoglu, Cemil. “Küreselleşmenin Birey ve Toplum Hayatına Etkileri ve Din Eğitimi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2019), 951-967.
- Köknel, Özcan. *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1995.
- Köylü, Mustafa – Oruç, Cemil. *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023.
- Köylü, Mustafa. “Ruh Sağlığı ve Din Eğitimi”. *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*. ed. Mustafa Köylü. 369-396. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Köylü, Mustafa. *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2020.

- Köylü, Mustafa. “Ailede Din Eğitimi”. *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş. 309-348. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Köylü, Mustafa – Nazıroğlu, Bayramali. “İlköğretimde Din Eğitimi”. *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş. 149-189. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Kula, Naci. “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 31-70. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Kula, M. Naci. “Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Kula, Tahsin. “Ergenlerde Öfke Duygusu, Benlik Algısı, Tanrı Algısı, Suçluluk ve Utanç Duyguları Açısından Bir Değerlendirme: Diyarbakır Örnekleme”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Kula, Tahsin – Erden, Müslime. “Varoluşsal Kaygı ve Din”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/2 (2017), 21-41.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.
- Kulaksızoğlu, Adnan. “Gençlik Çağı ve Ülkemizde Gençlik Sorunları”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 2 (1990), 133-144.
- Kurt, Abdurrahman. “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 1-26.
- Kuruçay, Yasin. “Ergenlerde Dindarlık ve Hayatın Anlamı Arasındaki Çok Yönlü İlişki Üzerine Bir Araştırma”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kuss, Daria J. – Griffiths, Mark D. “Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned”. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 14/3 (2017), 311.
- Malkoç, Mehmet. “Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2019), 252-268.
- Markstrom, Carol A. “Religious Involvement and Adolescent Psychosocial Development”. *Journal of Adolescence* 22/2 (1999), 205-221.
- Mavili, Aliye – Daşbaşı, Serap. *Gençleri Dinlemek*. Konya: Atlas Akademi Yayınevi, 2021.
- Mayer, G. Roy. “Preventing Antisocial Behavior in the Schools”. *Journal of Applied Behavior Analysis* 28/4 (1995), 467-478.
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi”. Erişim 15 Mayıs 2025. <https://tymm.meb.gov.tr/ogretim-programlari/din-kulturu-ve-ahlak-bilgisi-dersi-2>
- Meriç, Ayşe. “Ahlak Gelişimi”. *Çocuk Gelişimi I-II*. ed. Ayşe Meriç ve Erdal Meriç. 237-264. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2022.
- Meydan, Hasan. *Din Eğitiminde Manevi Boyut*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Meydan, Hasan vd. “Sosyal Medya ve Gençlik Değerleri: Zonguldak’ta Liselerde Öğrenim Gören Gençler Üzerine Bir İnceleme”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 7 (2018), 125-143.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *Tebliğler Dergisi*. 30/1475 (1967), 370-378.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *Tebliğler Dergisi*. 37/1798 (1974), 301-308.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *Tebliğler Dergisi*. 45/2109 (1982), 149-164.

- Moshman, David. *Adolescent Psychological Development Rationality, Morality and Identity*. London: Lawrence Erlbaum Associates, 2005.
- Muuss, Rolf E. “Ergenlik Psikolojisinde Akımlar”. çev. Meral Çileli. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 13-24. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Muuss, Rolf E. *Theories of Adolescence*. New York: Random House, 1968.
- Muuss, Rolf E. “Ergenlikte Kimlik Bunalımı”. çev. Meral Çileli. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 199-208. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Nazıroğlu, Bayramali. “İslam Eğitiminde Öğretmenler”. *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. ed. Mustafa Köylü, Şakir Gözütok. 339-388. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Okumuşlar, Muhiddin – Genç, Fatih. “Din Eğitimi’nin Bilimselleşmesi/Neliği”. *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan, Remziye Ege. 59-85. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Oluğ, Fatma. “Ergenlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Orhan, Filiz – Dağcı, Abdullah. “Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015), 115-132.
- Origlia, Dino – Ouillon, Honore. “Ergenlikte Kişilik”. çev. Bekir Onur. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 159-170. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: TDV Yayınları, 1990.
- Öcal, Mustafa. “Ailede Çocukların Dini ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 3 (1996), 187-206.
- Öner, Uğur. “Benlik Gelişimine İlişkin Kuramlar”. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 67-83. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Öz, Ayhan. *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkânı*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2020.
- Özdemir, Ömer. *Din Eğitiminde Ailenin Yeri ve Önemi*. Ankara: Nobel Bilimsel Yayınları, 2022.
- Özdemir, Saadettin. “Dini Sosyal Hizmet Alanları”. *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan, Remziye Ege. 377-400. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Özdemir, Saadettin. *Korunmaya Muhtaç Gençlerin Din Öğretimi İhtiyaçları*. Isparta: Tuğra Ofset, 2002.
- Özdemir, Saadettin. “Korunmaya Muhtaç Gençlerin Din Öğretimi İhtiyaçları”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Özdemir, Şuayib. “İslam’ın Eğitime Verdiği Önem”. *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. ed. Mustafa Köylü, Şakir Gözütok. 17-30. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Özdemir, Şuayip – Kavak, Rahime. “Kur’an ve Hadislerde Gençlik Dönemi Özellikleri”. *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/2 (2014), 1215-1226.
- Özkaynak, Özgür Ayhan. *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*. İstanbul: Ekinoks Yayınevi, 2013.

- Özsarı, Elif – Özçelik, Ayşe Dilek Öğretir. “Sosyal Gelişim”. *Çocuk Psikolojisi*. ed. Ayşe Dilek Öğretir Özçelik. 171-203. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021.
- Pakdemirli, M. Nur. *Genç Dindarlığı ve Din Eğitimi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.
- Pakdemirli, M. Nur. “Genç Bireylerin Din Eğitimine İlişkin Tutum ve Eylemleri Açısından Din Öğretimi Planlamaları”. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 5 (2016), 44-49.
- Parlamış, İsmail. “Sosyal Medyanın Lise Gençliğinin Değerleri Üzerindeki Etkileri: İzmir Örneği”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Parman, Talat. *Ergenlik ve Ötesi*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2017.
- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. Ankara: Remzi Kitabevi, 1968.
- Peker, Hüseyin. *Ruh Sağlığı ve Dini İnanç*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Perşembe, Erkan. “Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1999), 7-19.
- Petts, Richard J. “Parental Religiosity and Youth Religiosity: Variations by Family Structure”. *Sociology of Religion* 76/1 (2015), 95-120.
- Rew, Lynn – Wong, Y Joel. “A Systematic Review of Associations Among Religiosity/Spirituality and Adolescent Health Attitudes and Behaviors”. *Journal of Adolescent Health* 38/4 (2006), 433-442.
- Rogers, Dorothy. “Ergenlikte Kültür ve Yabancılaşma”. çev. İpek Gürkaynak. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 287-303. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Sağlam, İsmail. *Çocuk ve İbadet: 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2003.
- Santangelo, Christa. *Ergenlik: Bir İlişki Bağlanması*. çev. Güldehan Aysan. İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2020.
- Sarıtunç, Berrin. “Üniversite Gençliğinin Din ve Değerler Eğitimi Açısından Sosyal Medya Deneyimi”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Severin, Gerard. *Ergenlik Çağının Tehlikeleri*. çev. Kurtuluş Bıçakçı. Ankara: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş., 2000.
- Siegel, Daniel J. *Ergen Beyin Rehberi*. çev. Yavuz Fahir Zülfikar. İstanbul: Tuti Kitap Yayıncılık, 2021.
- Sloane, Douglas M. – Potvin, Raymond H. “Age Differences in Adolescent Religiousness”. *Review of Religious Research* 25/2 (1983), 142-154.
- Smith, Christian. “Theorizing Religious Effects Among American Adolescents”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 42/1 (2003), 17-30.
- Smith, W. O. Lester. *Education*. Great Britain: Penguin Books, 1966.
- Solak, Zeliha – Özçelik, Ayşe Dilek Öğretir. “Fiziksel Gelişim”. *Çocuk Psikolojisi*. ed. Ayşe Dilek Öğretir Özçelik. 31-56. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021.
- Soysaldı, H. Mehmet. “Geleceğimizin Teminatı Olan Gençlerimizi Tehdit Eden Zararlı Alışkanlıklar”. *Peygamberimiz ve Gençlik 1. Şanlıurfa Uluslararası Mevlid-i Nebî*

- Sempozyumu*. ed. M. Cüneyt Gökçe ve Ömer Sabuncu. 19-32. Şanlıurfa: Şanlıurfa Harran Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Söylev, Ömer Faruk. “Gençlerle Sağlıklı İletişim Dili: Konuşmak mı? Dinlemek mi?”. *Diyanet Aylık Dergi* 286 (2014), 19-21.
- Steinberg, Laurence. “Risk Taking in Adolescence: New Perspectives From Brain and Behavioral Science”. *Current Directions in Psychological Science* 16/2 (2007), 55-59.
- Steinberg, Laurence – Silverberg, Susan B. “The Vicissitudes of Autonomy in Early Adolescence”. *Child Development* 57/4 (1986), 841-851
- Steinberg, Laurence. *Ergen Çocuğunuz ve Siz*. çev. Ebru Boynueğri. Ankara: İmge Kitabevi, 2020.
- Şahin, Adem. “Ergenlerde Dindarlık ve Empati”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2008), 149-166.
- Şen, Mustafa. “Türkiye’de Ergen Profili”. *Aile ve Toplum Dergisi* 7/27 (2011), 89-102.
- Şentürk, Habil. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Şentürk, Habil. “Dini Gelişim Psikolojisi”. *Diyanet İlmi Dergi* XXXI/4 (1995), 63-82.
- Şimşek, Eyüp. “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV/1 (2004), 207-220.
- Şirin, Turgay. “Ergenlerin Problem Çözme Becerileri İle Öznel Dindarlık Algıları Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/3 (2017), 177-222.
- Tarhan, Nevzat. *Genç Arkadaşım*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Taşkın, Osman. “Gençlere Göre İdeal Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (2018), 2551-2568.
- Taştekin, Osman. “İnanç Öğretiminin Psiko-Pedagojik Temelleri”. *Diyanet İlmi Dergi* 39/1 (2003), 109-128.
- Taştekin, Osman. *Eğitim ve Din Eğitimi I*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- Temel, Fulya – Aksoy, Ayşe B. *Ergen ve Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2001.
- Tezcan, Mahmut. *Değerler Eğitimi Sosyolojik Yaklaşım*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2018.
- Topçu, Nurettin. *Psikoloji*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2020.
- Tosun, Cemal. “Ailede Gençlerin Değer Eğitimi: Gelişim Özellikleri ve Gelişim Görevleri Odaklı Bir Yaklaşım”. *Manas Din Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2022), 33-40.
- Tosun, Musa. “Madde Bağımlılığı Aile ve Gençlik”. *Maneviyat Psikolojisi IV*. ed. Mustafa Atak. 191-228. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- Turan, İbrahim. “Gençlik Döneminde Görülen Ahlaki Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 271-293.
- Turanalp, Muhammed Fatih. “İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2016), 111-131.

- Utsch, Michael. "Pozitif Psikoloji'den Güdüler: Din Psikolojisi Araştırmaları ve Terapik/Manevi Yardım Uygulamaları".  ev. Abdulkirim Bahadır. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2008), 169-180.
- Ültay, Eser, Hakan Akyurt, Neslihan Ültay. "Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi". *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2021), 188-201.
-  nl o lu, G l ren. "Ergenli in Psikopatolojisi". *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 209-228. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.
- Ünverdi, Mustafa. "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik E ilimin Nedenleri". *İlahiyat Akademi Dergisi* 12 (2020), 145-182.
- Yapıcı, Asım. "Gençlerde Dini Kalıp Yargılar (Sosyal Psikolojik Bir Araştırma)". Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Yapıcı, Asım. "Postmodern Dünyada Gençlik Din ve Değerler". *Maneviyat Psikolojisi* IV. ed. Mustafa Atak. 31-46. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- Yavuz, Kerim. * ocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012.
- Yavuz, Kerim. "İlk retimde Din Eğitiminin Karşılaştığı Problemler". *Dokuz Eylül Üniversitesi Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*. 249-261. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Yavuzer, Haluk. * ocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Yavuzer, Haluk. *Gençleri Anlamak*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2021.
- Yazıcıoğlu, Yahşi. "Ergen Genel  zellikleri ve Ergenle İletişim". * ocuk ve Ergen Bakımı*. ed. Abdulkadir  zt rk. 87-112. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi A ık retim Fakültesi Yayınları, 2013.
- Yıldırım, Ali. "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel  zellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve  nemi". *Eğitim ve Bilim Dergisi* 23/112 (1999), 7-17.
- Yıldırım, Sevdâ Gülşah ve Muammer Demirel. *Değerler ve Değerler Eğitimi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020.
- Yıldız, Fikret. "Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Ba lı Yaşanılan Problemler (Eskişehir  rne i)". Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Yıldız, Nezahat. "Ergenlik  a ında Din Eğitimi". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Yıldız, İbrahim. "Dijital  a da Gen li in Zaman Problemi ve Kur'an'dan Uyarılar". *İslam Modernite ve Gençlik*. ed. Seyfullah Kara, Salih Aybey ve Tahir Aşirov. 591-608. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Yılmaz, Ayşe. * ocuk Psikolojisini Anlama Kılavuzu*. İstanbul: Hayykitap Yayıncılık, 2022.
- Yılmaz, Hüseyin. *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Macid. "Ergenlerde şiddetin  nlenmesinde Din Eğitiminin Rolü". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Yılmaz, Macid. "Ergenlikte şiddet: Bir  z m Yolu Olarak Din Eğitimi". *Din ve Hayat: TDV-İstanbul M ft l    Dergisi* 15 (2012), 80-83.
- Yılmaz, Macid. "Sosyal ve Duygusal   renme Bağlamında Ahlak Eğitiminde Dramanın Yeri". *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/1 (2021), 181-205.

- Yılmazçoban, Muhsin. *Değişen Türkiye’de Ergen ve Yetişkinlerde Duygusal Yapılaşmalar*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Yiğit, Yasin. “Modern Çağda Gençlik ve Din Eğitimi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 6/41 (2019), 116-134.
- Yiğit, Yasin. “Modern Çağda Gençlik Problemleri ve Din Eğitimi”. *İslam Modernite ve Gençlik*. ed. Seyfullah Kara vd. 307-324. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı*. İstanbul: Özgür Yayın, 1989.
- Yüce, Nefide. “Modernleşme Sürecinin Lise Gençliğinin Değerleri Üzerindeki Etkileri: Diyarbakır Örneği”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Yüksel, Zeynep. “Gençliğin Anlam Arayışında Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi”. *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/1 (2020), 376-395.
- Yürük, Tuğrul. “İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi (Din Dersleri)”. *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan, Remziye Ege. 115-141. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Zavalsız, Y. Sinan – Şahin, Ensar. “Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 567-599.
- Zeytinoğlu, Sezen. “Piaget: Zihin Gelişimi Kuramı”. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. 51-66. Ankara: Hacettepe – Taş Kitapçılık Yayınları, 1985.

ETİK KURUL ONAYI

Bu çalışma için etik kurul onayı Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun (Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu) 25/10/2023 tarihli ve 09 sayılı oturumunda alınan 09/08 numaralı kararı ile alınmıştır.

EKLER

EK 1. Görüşme Formu

GÖRÜŞME FORMU

Merhaba, Ben Emrah KARAPOLAT,

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim dalı doktora öğrencisiyim. "**Din Eğitimi ve Ergenlik: Döneme Özgü Bazı Psikososyal Problemler Üzerine Bir İnceleme**" konulu doktora tezi çalışıyorum. Tez kapsamında, bulunmuş olduğunuz dönem itibariyle, sizlerin karşılaşmış olduğunuz bazı problemler ve almış olduğunuz din eğitimi ve öğretiminin bu problemlerle başa çıkma konusunda herhangi bir etkisinin olup olmadığı konusunu araştırıyorum. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Bu görüşmede elde edilecek tüm veriler gizli kalacaktır. İsim ve bilgi paylaşımı olmayacaktır. Görüşmenin 30 ile 60 dakika arasında süreceği tahmin edilmektedir.

Kişisel bilgiler:

- a. **Yaşınız:**
- b. **Cinsiyetiniz:**
- c. **Kaçıncı Sınıftasınız:**
- d. **Okulunuz:**

Görüşme Soruları

1. Dini konulardaki bilgilerinizi en çok kimden ya da nereden öğrendiniz?
2. Aileden aldığınız din eğitimi dini konulardaki ihtiyaçlarınıza yeterince cevap veriyor mu? Açıklar mısınız?
3. Okulda aldığınız din eğitimi dini konulardaki ihtiyacınıza cevap veriyor mu?
4. Okulda veya ailede aldığınız din eğitimi sırasında olumlu ya da olumsuz bir yaklaşım ile karşılaştınız mı? Yanıtınız evet ise, bu durum dine karşı tutumunuzu nasıl etkiliyor?
5. Çevrenizde dini anlamda en çok model aldığınız kişiler kimlerdir, bu kişileri hangi özellikleri sebebiyle model alırsınız?

6. Dini konularda herhangi bir eksiğiniz olduğunu düşünüyor musunuz? Cevabınız evet ise, en çok hangi konularda eksik olduğunuzu düşünüyorsunuz, sıralar mısınız?
7. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde anlamakta sıkıntı çektiğiniz konular var mı? Varsa hangileridir? Bu konuların daha çok hangi yönlerini anlamakta güçlük çekiyorsunuz, açıkla mısınız?
8. Aldığınız din öğretimi, hayata niçin gönderildiğimize ve hayatın anlamı nedir sorularına dair tatmin edici bir bilgi vermekte midir, açıkla mısınız?
9. Din eğitimi ve öğretiminin kişilik gelişimi konusunda size bir katkısı olduğunu düşünüyor musunuz? (Soru öncesinde öğrenciye kişilik gelişiminin ne olduğu hususunda bir açıklama yapılır)
10. Dini konularda bilgi edinmek amacıyla sosyal medyayı takip ediyor musunuz? Takip ediyorsanız genellikle ne tür programları, siteleri veya kanalları takip edersiniz?
11. Sosyal medyanın dini gelişiminize olumlu ya da olumsuz etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?
12. Dini konuları sorguladığınız oluyor mu? Cevabınız evet ise dinin en çok hangi konularını sorguluyorsunuz? Dini sorgulamalar karşısında çevrenizdeki insanlar nasıl tepki veriyor?
13. Zaman zaman dini konular hakkında şüpheye düştüğünüz oluyor mu? Cevabınız evet ise özellikle hangi dini konularda şüphe yaşıyorsunuz?
14. Okulda aldığınız din öğretimi dini konulardaki şüphelerinizi gidermede ne derecede etkili oluyor?
15. Zaman zaman yapmış olduğunuz bir davranışın sonucunda suçluluk ve günahkârlık duygusuna kapıldığınız oluyor mu? Almış olduğunuz din eğitimi ve öğretiminin bu gibi duygular ile başa çıkmanızda herhangi bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?
16. Din Eğitimi ve öğretimi depresyonu önlemede sizce etkili midir? Etkili ya da etkisiz olduğunu düşünüyorsanız açıklama yapar mısınız?
17. Din eğitimi ve öğretiminin kaygılarınızı gidermede yardımcı olduğunu düşünüyor musunuz?

- 18.** Din eğitimi ve öğretiminin her türlü şiddet ve saldırganlığa karşı önleyici bir etkide bulunduğunu düşünüyor musunuz?
- 19.** Din eğitimi ve öğretimi sigara, alkol, uyuşturucu madde gibi bağımlılıklara karşı bir bilinç geliştirmekte midir?
- 20.** Din eğitimi ve öğretiminin intihar girişimine karşı önleyici bir role sahip olduğunu düşünüyor musunuz?

EK 2. Katılımcı Gönüllü Olur Formu

T. C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

İnsan Araştırmaları Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu (BGOF)

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim dalı doktora öğrencisiyim. "**Din Eğitimi ve Ergenlik: Döneme Özgü Bazı Psikososyal Problemler Üzerine Bir İnceleme**" konulu doktora tezi çalışıyorum. Tez kapsamında, bulunmuş olduğunuz dönem itibarıyla, sizlerin karşılaşmış olduğunuz bazı problemler ve almış olduğunuz din eğitimi ve öğretiminin bu problemlerle başa çıkma konusunda herhangi bir etkisinin olup olmadığı konusunu araştırıyorum. 14-18 yaş aralığında bulunan 30 lise öğrencisi ile görüşmeyi planlamaktayım. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Katılımcı görüşme esnasında istediği zaman araştırmadan çekilebilme hakkına sahiptir. Bu görüşmede elde edilecek tüm veriler gizli kalacaktır. Aynı zamanda araştırmada kullanılacak verilerde isim ve bilgi paylaşımı olmayacaktır. Görüşme sürecinde 20 soru sorulacak olup görüşmenin 30 ile 60 dakika arasında süreceği tahmin edilmektedir. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen bütün soruları eksiksiz, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan içten bir şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak çalışmaya katılmama ya da katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız adresinden veya numaralı telefonda ulaşabilirsiniz.

“BGOF”taki tüm açıklamaları okudum. Bana, konusu ve amacı belirtilen araştırma ile ilgili yazılı ve sözlü açıklama, aşağıda adı belirtilen kişi tarafından yapıldı. Araştırmaya gönüllü olarak katıldığımı, istediğim zaman gerekçeli veya gerekçesiz olarak araştırmadan ayrılabilceğimi ve kendi isteğime bakılmaksızın araştırmacı tarafından araştırma dışı bırakılabileceğimi biliyorum. Söz konusu araştırmaya, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın kendi rızamla katılmayı kabul ediyorum.”/...../2024

Açıklamaları Yapan Araştırmacının Adı / Soyadı / İmzası
Gönüllünün Adı / Soyadı / İmzası / Tarih
Gerekliyse Olur İşlemine Tanık Olan Kişinin Adı / Soyadı / İmzası / Tarih

EK 3. Veli Olur Formu

T. C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
İnsan Araştırmaları Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu
Bilgilendirilmiş Gönüllü Veli-Vasi Olur Formu (BGVOF)

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim dalı doktora öğrencisiyim. "**Din Eğitimi ve Ergenlik: Döneme Özgü Bazı Psikososyal Problemler Üzerine Bir İnceleme**" konulu doktora tezi çalışıyorum. Tez kapsamında, öğrencilerin bulunmuş oldukları dönem itibariyle, karşılaşmış oldukları bazı problemler ve almış oldukları din eğitimi ve öğretiminin bu problemlerle başa çıkma konusunda herhangi bir etkisinin olup olmadığı konusunu araştırıyorum. 14-18 yaş aralığında bulunan 30 lise öğrencisi ile görüşmeyi planlamaktayım. Görüşme soruları için velisi/vasisi olduğunuz çocuğunuzdan 30-40 dakika ayırması beklenmektedir. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Katılımcı görüşme esnasında istediği zaman araştırmadan çekilebilme hakkına sahiptir. Bu görüşmede elde edilecek tüm veriler gizli kalacaktır. Aynı zamanda araştırmada kullanılacak verilerde isim ve bilgi paylaşımı olmayacaktır. Görüşme sürecinde 20 soru sorulacak olup görüşmenin 30 ile 60 dakika arasında süreceği tahmin edilmektedir. Çalışmanın amacına ulaşması için velisi/vasisi olduğunuz çocuğunuzdan beklenen bütün soruları eksiksiz, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan içten bir şekilde cevaplamasıdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya velisi/vasisi olduğunuz çocuğunuzun katılmasını kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak çocuğunuz çalışmaya katılmama ya da katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahiptir. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız adresinden veya numaralı telefondan ulaşabilirsiniz.

"Bilgilendirilmiş Gönüllü Veli-Vasi Olur Formu"ndaki tüm açıklamaları okudum. Bana, konusu ve amacı belirtilen araştırma ile ilgili yazılı ve sözlü açıklama, aşağıda adı belirtilen kişi tarafından yapıldı. Araştırmaya velisi/vasisi olduğum gönüllü olarak katılmasını, istediğim zaman gerekçeli veya gerekçesiz olarak araştırmadan ayrılabilceğini ve kendi isteğine bakılmaksızın araştırmacı tarafından araştırma dışı bırakılabileceğini biliyorum. Söz konusu araştırmaya, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın kendi rızamla velisi/vasisi olduğum katılmasını onaylıyorum."

...../...../2024

Açıklamaları Yapan Araştırmacının Adı / Soyadı / İmzası
Gönüllünün Adı / Soyadı / İmzası / Tarih
Gerekliyse Olur İşlemine Tanık Olan Kişinin Adı / Soyadı / İmzası / Tarih

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Emrah KARAPOLAT	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Fakülte	İslami İlimler Fakültesi
Bölümü	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü
Yüksek Lisans	
Üniversite	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi (Atatürk Üniversitesi Ortak)
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Program	Din Eğitimi
Makale ve Bildiriler	
1. Emrah KARAPOLAT. “Toplumsal Bir Problem Olarak İntihar ve Din Eğitiminin Önleyici Rolü”. <i>Ağrı İslami İlimler Dergisi</i> 10/15 (Aralık 2024), 118-142. 2. Emrah KARAPOLAT. “Klasik İslam Düşüncesinde Ahlak Eğitimi Anlayışı (Ahlâk-ı Celâlî Örneği)”. <i>Sinop İlahiyat Dergisi</i> 2 (Haziran 2025), 39-52 3. Emrah KARAPOLAT. “Alevi Bektaşî Öğretisinde Ahlak Eğitimi”. <i>Talim</i> 9/1 (Mart 2025), 162-166. (Kitap İncelemesi)	